

ХАБАРШЫ ВЕСТНИК

**«Психология» сериясы
Серия «Психология»
Series «Psychology»
№1(50), 2017**

Алматы, 2017

БАС РЕДАКТОР

Намазбаева Ж.И. – психология ғылымдарының докторы, профессор.

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ

Михайлова Н.А. – PhD докторы, гонорар-профессор (Германия); **Нагибина Н.Л.** – PhD докторы (Германия); **Ерментаева А.Р.** – психология ғылымдарының докторы, профессор; **Ибраимова Ж.К.** – психология ғылымдарының кандидаты, доцент.

ЖАУАПТЫ ХАТШЫ

Косшыгулова А.С. – психология магистры.

*Қазақстан Республикасының мәдениет және ақпарат министрлігінде 2009 жылы
мамырдың 8-де тіркелген №10103 – Ж
Шығару жиілігі – жылына 4 нөмір. 2000 ж. бастап шығады.*

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Намазбаева Ж.И. – доктор психологических наук, профессор.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Михайлова Н.А. – доктор PhD, гонорар-профессор (Германия); **Нагибина Н.Л.** – доктор PhD (Германия); **Ерментаева А.Р.** – доктор психологических наук, профессор; **Ибраимова Ж.К.** – кандидат психологических наук, доцент.

ОТВЕТСТВЕННЫЙ СЕКРЕТАРЬ

Косшыгулова А.С. – магистр психологии.

*Зарегистрировано в Министерстве культуры и информации Республики Казахстан 8 мая
2009 г. №10103-Ж
Выходит с 2000 года. Периодичность – 4 номера в год.*

EDITOR IN CHIEF

Namazbayeva Zh.I. – doctor of psychological sciences, academician, professor.

THE EDITORIAL BOARD MEMBERS

Mikhailova N.A. – PhD, honorary-professor (Germany); **Nagibina N.L.** – PhD (Germany); **Ermentaeva A.R.** – PhD doctor of psychological sciences, professor; **Ibraimova J.K.** – candidate of pedagogical sciences, associate professor.

EXECUTIVE SECRETARY

Kosshygulova A.S. – Master of psychology.

*Registered in the Ministry of Culture and Information of the Republic of Kazakhstan
8 May 2009 №10103-Zh/Ж
Periodicity – 4 numbers in a year publishing from 2000.*

МРПТИ 15.31.21

Zh.I. Namazbaeva ¹

*¹ Kazakh National Pedagogical University
Abai, Almaty, Kazakhstan*

BY THE PROBLEM OF THE RELATIONSHIP OF PSYCHOLOGY AND RELIGIOUS IDENTITY

The article contains some psychological aspects of the religiosity of the person, the characteristics of intuitive and analytical types of thinking are given. Disclose the source of **religious disbelief**, various factors contribute to an increased degree of religiosity of the individual. The author identifies the main problems of the psychological aspects of moral and spiritual formation of the creative personality in the context of the problem being discussed. Of special interest are the studies of American and Canadian scientists who experimentally proved the importance of incorporating thought processes and its impact on the level and degree of comprehension of issues of person's religiousness. It indicates the relationship between development and intelligence and affect in the development of the individual. Moral and spiritual formation of the individual must be carried out taking into account the age, individual, typological and ethno-cultural factors of man. The author's position is not rigid Requirements in relation to the individual's need for religion, but in the maintenance of various aspects of religious rituals and the spiritual and moral origins of religion.

Keywords: psychology, personality psychology, religious identity intuitive and analytical thinking, religious unbelief, psychology of religion, feelings and emotions.

In this article, we try to answer some psychological questions, why people become religious.

To do this, we recall that in some **psychological theories** of our thinking is characterized as either **intuitive** or as **analytical**. Than they differ among themselves. Reflecting on life, in search of an answer to the questions she poses in different circumstances, people react differently to them. A person with intuitive thinking comes to quick answers through the shortest mental pathways and instincts. On the contrary, for people with analytical thinking, a thorough, conscious and more thorough interpretation of the situation is required.

It can be assumed that people with intuitive thinking are more likely to support belief in the supernatural and, therefore, it is possible to single out a certain psychological basis for the religiosity of some people with a predominance of an intuitive way of thinking about life.

Analytical thinking is the same person is one of the sources of **religious unbelief, atheism**.

US and Canadian scientists **Will Gervais and Ara Norenzoyan** conducted an interesting experiment.

On the I-st stage, they determined the degree of religiosity of 550 participants of all ages, offering them to evaluate the importance to them such concepts as God?

At the second stage, taking into account the results of what was obtained from the subjects developed analytical skills, constantly showing the image of Rodin's famous sculpture The Thinker. Parallel to this, the subjects were offered to think, reason, rationally choose.

Then the obtained data of I and II stages were compared. It was found that after a special "on" analytical thinking person system in 70% of participants on religion changed. It became more neutral, meaningful, not so easy, and led them to deeper reflections on the essence of spirituality.

It is time for the active development and implementation of the integrated approach the whole complex of sciences moral and spiritual formation generation. From this perspective, **the psychology of religion** in Kazakhstan should be allocated in a special place as a scientific direction of modern psychological science and practice. Its development will be successful if the basis of the psychology of religion is considered in the context of connection with the main psychological directions.

In the twentieth century, certain problems of religion were skeptical, but almost all of them are ideologized and politicized, and here one does not have to speak about the scientific objectivity of this science.

In the USSR in 1969 All-Union Conference on the Psychology of Religion was held. Since it was held at the Institute of Scientific Atheism of the Academy of Social Sciences under the Central Committee of the CPSU, it is clear that this was meant by the “psychology of religion”, which set the tasks of “personal approach in atheistic work with believers and anti-religious preventive work with the younger generation”. But the **psychology of religion** at the same time, though, and under the strict supervision of the party, as it were legalized and enacted as a possible scientific direction in the *Soviet Psychology* [1]. It is known that the very fundamental and **general psychology** during the Soviet period was coming to the human psyche in a more active approach.

Meanwhile, the brilliant LS Vygotsky, in whose laboratory we were fortunate enough to learn, speaking about the main problems of psychology, as early as the 30s of the last century pointed to the relative division of the human psyche into two parts: cognitive and emotional-volitional. According to Vygotsky, mainly in the human being are his **feelings and emotions**. Emotions and experiences always reflect the motivation. A variety of emotional attitudes and experiences serve to guide the person’s behavior and attitude towards the world, toward himself, toward the satisfaction of higher spirituality.

Thus, we are talking about a deep study of a person’s personality, his emotions, experiences and motives. At present, we see how many political, economic, socio-psychological factors influence these processes. Accounting, comprehensive scientific study of the mechanisms of human exposure will help explain a lot of questions as to why **people choose faith and disbelief**.

Western psychology **psychology of religion** has historically considered a part of psychoanalysis, psychiatry, and saw all the problems in her psychopathology. Western scientists with the **psychology of religion** associated with the development of psychological science and practice in general [2], while the analysis of the available rich factual material world advances **the history of psychology, ethnic psychology, economic psychology, social and cross-cultural psychology** of development can make a theoretical and methodological basis of **modern psychology of religion**. Applied aspects of this science are in great demand and this problem has acquired a planetary character.

This includes the issues of studying the social psychology of the structure of religious groups, here the mechanism of communication and its impact on consciousness, religious emotions. The socio-psychological problems of religiosity should be considered primarily from the ethno-cultural aspects. The emergence of numerous sects, religious extremism requires an urgent scientific study of the psychological aspects of the religiosity of the modern personality and groups.

Traditionally, there are three main classes of mental phenomena: mental processes, mental states and psychological properties of the personality. To understand the phenomenon of a religious person, we should know well what personality is in general, and the religious state of the altered consciousness can not be understood if we do not know the psychology of consciousness. Thus, there was an urgent need to raise the level of psychological culture and psychological competence of all subjects of education and other social groups.

It is especially important, in connection with the discussed problem, the development of the psychology of personality [3].

Created at the KazNPU named after Abay, the Institute of Psychology, which is now being reorganized into the Scientific Center for Personality Psychology, plans to pay special attention to the identification and establishment of the psychological typology of various religious personalities. Now the Center is ready jointly with representatives of other sciences to comprehensively develop conceptual aspects of the psychological peculiarities of religious personality types. The psychological-age questions of the attitude of children to religion demand their resolution. Scientific and competent establishment of problems of the role of religion in the life of a modern child. It is necessary to solve this not authoritarian way, but through sensitive study of the child’s

inner world, through the creation of a psychological situation of the inseparability of words, deeds and moral deeds.

All of us witnesses as a wave of sects, destructive cults, religious currents has rushed to Kazakhstan for struggle against which the complete and detailed research of their representatives is necessary. Accounting for the ethno-psychological aspects of **the psychology of religion** is the basis of its successful development. It is obvious that ethno-religious factors are connected with politics. The psychology of the “enemy image” is formed, where its ethnic and religious otherness stands first. Here lies the roots of religious extremism, which, with financial support, grow into international terrorism.

All these problems require the scientific development of various aspects related to the spiritual and moral formation of the individual.

1 www.nspoznanie.com.ua/технология

2 Пралиев С.Ж., Намазбаева Ж.И. и др. Психологические основы развития творческой интеллектуальной личности в образовательной среде. – Алматы: Изд. «Ұлағат», КазНПУ им. Абая, 2012. – 232 стр.

3 Намазбаева Ж.И., Запругаев Г.Г., Луцкина Р.К. Истоки развития психологии и дефектологии в Казахстане. НИИ Психологии КазНПУ им.Абая. – Алматы, 2012. – 424 стр.

Аннотация

Намазбаева Ж.И – КазНПУ имени Абая

К проблеме взаимосвязи психологии и религиозности личности

Статья содержит некоторые психологические аспекты религиозности личности, даны характеристики интуитивных и аналитических типов мышления. Раскрываются источники **религиозного неверия**, различные факторы способствующие повышению степенной религиозности личности. Автор выделяет основные проблемы психологических аспектов нравственно-духовного формирования творческой личности в контексте обсуждаемой проблемы. Особый интерес представляют исследование американских и канадских ученых, которые экспериментально доказали значимость включения мыслительных процессов и его влияние на уровень и степень осмысления вопросов религиозности личности. Указывается на взаимосвязь развития и интеллекта и аффекта в развитие личности. Нравственно-духовные становление личности должно осуществляются с учетом возрастных, индивидуально-типологических и этнокультурных факторов человека. Позиция автора заключается в не жестких требованиях в отношении потребности личности к религии, а в поддержании различных аспектов религиозных ритуалов и духовно-нравственных истоков религии.

Ключевые слова: Психология, психология личности, религиозность личности интуитивное и аналитическое мышление, религиозное неверия, психология религии, переживания и эмоции.

Түйіндеме

Намазбаева Ж.И – Абай атындағы ҚазҰПУ

Тұлғаның діндарлығы мен психологияның өзара байланыс мәселесі

Мақала тұлға діндарлығының кейбір психологиялық аспектілерін қамтыған, интуитивтік және аналитикалық ойлау түрлерінің сипаттамалары берілген. Діни сенбеушіліктің қайнар көздері, тұлға діндарлығының дәрежесін көтеруге ықпал ететін түрлі факторлар көрсетіледі. Автор талқыланып отырған мәселе төңірегінде шығармашыл тұлғаның рухани-адамгершілік қалыптасуының психологиялық аспектілерінің негізгі мәселелерін бөліп көрсетеді. Тұлға діндарлығы мәселелерін ұғыну деңгейі мен дәрежесіне ықпал ететін ойлау үрдістерінің маңыздылығын эксперименттік түрде дәлелдеген, американдық және канадалық ғалымдардың зерттеулері ерекше қызығушылық тудыруда. Тұлғаның дамуына интеллект пен аффект әсерінің өзара байланыстары көрсетіледі. Тұлғаның рухани-адамгершілік қалыптасуы адамның жасерекшелік, жеке-типологиялық және этномәдени факторларын ескеру арқылы жүзеге асырылуы қажет. Автордың көзқарасы тұлғаның дінді қажетсінуіне қойылатын қатаң талаптардан емес, діни салт жоралары мен діннің рухани-адамгершілік көздерінің түрлі аспектілерін қолдаудан тұрады.

Түйін сөздер: психология, тұлға психологиясы, тұлғаның діндарлығы, интуитивтік және аналитикалық ойлау, діни сенімсіздік, дін психологиясы, күйзелістер мен эмоциялар.

Б.Д.Жигитбекова¹

¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық
университеті, Алматы қаласы, Қазақстан

ТОПТЫҚ ЖҰМЫСТЫ ОҚЫТУ ҮРДІСІНДЕ ҚОЛДАНУ

Мақалада негізінен психологиялық тренинг туралы, оның түсінігі, негіздері, нәтижелері жөнінде ой-пікірлер қарастырылады. Топтық тренинг психотерапияның әдісі ретінде қолданылады. Топтық тренингтің теориясы және практикасының негізгі мәселелері қарастырылады. Тренинг топ жұмысының нәтижелі болуының бір талабы оқыту барысында шешімін табуы тиіс міндеттер айтылады. Т-топ өзара қарым-қатынас әсерінен бой алдырған қатынас пен топтық динамиканы зерттеуді мақсат ету үшін жиналған гетерогендік индивидтердің жиыны ретінде болды. Тренинг топ жұмысының нәтижелі болуының бір талабы оқыту барысында шешімін табуы тиіс міндеттерге жүргізушінің ықпал ете алуы болмақ. Ықпал ету белгілеулер деңгейінде немесе қабілеттер мен дағдылар, немесе перцептивті қабілеттер және т.б. деңгейлер негізінде жүзеге асуы қарастырылады.

Тренингтің мәніне түсінік беретін көзқарастарға шолу жасалған.

Түйін сөздер: тренинг, топтық жұмыс, Т-топ, сенситивтілік топ, психологиялық тренинг.

Топ – бұл әлеуметтік психологияның негізгі түсініктерінің бірі. Зерттеу тақырыбы және нысаны ретінде ол көптеген белгілі ғалымдардың және практиктердің назарында болған, бірақ бұл құбылысты белсенді түрде зерттеу XX ғасырдың екінші жартысында жүзеге асырыла бастаған еді. Дәл осы кезеңде психологияның қолданбалы және тәжірибелік салаларында тренинг түсінігі пайда болды және кеңінен қолданыла бастады.

Адамдарға психологиялық көмек көрсету тәсілі ретінде топтық тренинг алғаш рет шет ел психологиясында қолданылды. К.Левин қалыптастырған негізгі ой: «Адамдар өздерінің бойындағы барабар емес белгілерді анықтау және мінез-құлықтың жаңа түрлерін қалыптастыру үшін өздерін басқалардың көзқарасымен көре білуді үйренуі қажет» – деген мазмұнда болды [1].

Алғашқы тренингтік топты (Т-тобын) жаратылыс ғылымдары саласындағы бірнеше мамандар құрған, олар 1946 жылы негізгі әлеуметтік заңдарды (мысалы, жұмысқа алу заңы) зерттеу, шешімдердің оңтайлы варианттарын іздеу және оларды қолданумен байланысты әртүрлі жағдайларды «ойнату» үшін іскер адамдар мен кәсіпкерлерді жинаған. Нәтижесінде, алға қойылған мақсаттармен бірге, топтың әрбір мүшесі кері байланыс алу көмегімен өз-өзін жаңа қырынан ашу және өз-өзін түсіну тәжірибесін игерді. 1947 жылы Бетеле қаласында (Мэн штаты) тренингтің ұлттық зертханасы құрылған болатын. Алғашқы тренингтік топтар «базалық ептіліктердің тренингтік тобы» деп аталды. Т-топтың негізгі міндеттері оған қатысушыларға өзара жеке тұлғалық қатынастың негізгі заңдарын, қиын жағдайларда жетекшілік ете білу және дұрыс шешім қабылдай алуды үйрету болды. Кейінірек мұндай топтар міндеттері бойынша бөлшектене және белгілі бір категорияларға бөліне бастады:

- 1) икемділік топтары (жетекшілерді, іскер адамдарды дайындау);
- 2) өзара жеке тұлғалық қарым-қатынастар топтары (отбасы мәселелері);
- 3) «сенситивтілік» топтары (жеке тұлғаның өсуі және өзіндік жетілуіне, жасқаншақтықты жеңуге және т.с.с. бағытталған топтар).

Бірақ та ұзақ уақыт бойында мұндай топтар негізінде дені сау адамдарды әр түрлі рөлдік қызметтерге үйретуге бағытталған болатын:

- басшылықпен және қол астындағы қызметкерлермен қатынас;
- қиын жағдайларда тиімді шешімдерді өндіру;
- ұйымдастырушылық іс-әрекетті жақсарту әдістерін іздестіру және т.с.с.

Адамдардың кез-келген тобы шынайы өмірді, қарапайым адамдардың өмірінде бар қарым-қатынастарды бейнелейді. Алайда жасанды түрде құрылған зертхана шынайы өмірден келесі белгілерімен ерекшеленеді:

- әркім тәжірибеші және тәжірибенің нысаны бола алады;
- шынайы өмірде шешілуі мүмкін емес міндеттерді шешу мүмкіндігі туады;
- топтағы дәрістер «психологиялық қауіпсіздікті» ұйғарады, бұл тәжірибенің «тазалығын» қамтамасыз етеді.

Психологиялық тәжірибе саласында белгілі мамандар Т-тобының басқа түрдегі топтардан айырмашылығы қалай үйрену қажеттілігін баулуға негізделеді деп жазады. Мұнда топтың мүшелерінің барлығы жалпы өзара үйрену процесіне тартылады және сондықтанда олар әдетте жетекшіге емес бір біріне сүйенеді. Т-тобында оқыту жетекшінің түсіндіруі және нұсқауларынан бұрын, топтың өз тәжірибесінің нәтижесі болып келеді.

Т-тобының басқа да басымды жағы:

- өз-өзін таныстыру;
- кері байланыс;
- эксперименттеу сияқты элементтерді шамалаған процестің сипаттамасына байланысты [2].

Топтық психологиямен және «топ нәтижесін» жеке тұлғаға арнайы әсер ету құралы ретінде пайдалануға байланысты нәтижелі жұмыстар қатарына көп жағдайда А.Адлердің, К.Левиннің, Дж. Мореноның, Дж. Праттаның, К.Роджерстің еңбектері жатады.

Топтың жеке тұлғаға кәсіби әсер ету құралы ретінде, отандық психологиялық көмек тәжірибесінде, XX ғасырдың басынан бері қолданылады деп айтуға болады. Дегенменде топтық жұмыстар әдістемелеріне деген ғылыми және тәжірибелік қызығушылық Ресейде тек осы ғасырдың 90 жылдарында ғана арта бастады. Ресей ғалымдарының арасынан топтық жұмыстардың мәселелерін теориялық және әдістемелік жағынан талдаған алғашқы ғалым ретінде Лариса Андреевна Петровскаяны атауға болады, оның монографиясы 1982 жылы жарық көрген [3]. Өзінің еңбектерінде ол тренингті (нақтырақ айтқанда, әлеуметтік-психологиялық тренинг-ЭПТ) қатынас саласындағы білімге және жеке қабілеттерге үйретудің өзіндік түрі, сондай-ақ, оларды түзетудің сәйкес формасы ретінде қарастырды. Бұл формалардың алуан түрі үлкен екі класқа бөлінеді:

- а) арнайы қабілеттерді дамытуға бағытталғандар;
- б) қатынас жағдайында талдау тәжірибесін тереңдетуге мақсатталғандар.

Әрине кеңестік тренинг мектептерінің көбі батыстан келген теориялық тұжырымдамаларға сүйенетін, әрі топтық психологиялық жұмыстардың формаларының өзі бүгінгі күнге дейін шетелдік үлгілердің өзгертулері болып табылады. Дегенменде, соңғы уақытта әлемдік деңгейдегі мамандар жетілуде, олардан шетелдік психологтардың да алар тәлімі мол.

Топтық психологиялық тренинг практикалық психологияның өзін-өзі тану және өзін-өзі жетілдіру дағдыларын қалыптастыру мақсатында қолданылатын белсенді әдістерінің бірігуі болып табылады. Сонымен бірге тренингтік әдістердің клиникалық психотерапия аясында неврозды, алкоголизмді және бір қатар соматикалық ауруларды емдеу кезінде қолданумен бірге, психикалық жағынан сау, алайда жеке басында психологиялық проблемалары бар адамдармен жұмыс істеу кезінде, оларға өзін-өзі жетілдіруде көмек көрсету мақсатында қолданылатындығында баяндайды [4].

Психологиялық тренинг – топтық жұмыстың кез-келген түрі емес, бұл өзінің мүмкіндіктерімен, шектеулерімен, ережелері және мәселелерімен топтық жұмыстың ерекше түрі. Тренинг өзінің мәні бойынша оқытудың түрі, жаңа дағдыларды игеру, өзінің бойынан жаңа психологиялық мүмкіндіктерді ашуды білдіреді. Оқытудың бұл түрінің ерекшелігі дәріс алушылар онда белсенді бағыт ұстанады, ал дағдыларды игеру өмір сүру барысы, мінез-құлқының, сезінулерінің, әрекеттерінің жеке тәжірибесі процесінде жүзеге асады.

Яғни, екі түсінікті: психологиялық тренинг және оқыту іс-әрекеті аясында жүргізілетін тренингтік дәрістерге, бөлетіндігін ескерейік.

Оқыту іс-әрекеті барысындағы тренингтік дәрістер (мектепте, колледжде, жоғары оқу орнында):

а) барлық оқу тобына;

б) міндетті тәртіпте;

в) аптасына бір рет қысқа кездесулер тәртібінде;

г) оқу орындарына тән өте төмен психологиялық қауіпсіздік жағдайында тренингті пайдалануға болатын тренингтік әдістемелердің және процедуралардың маңызды өзгертулері [1].

Тренингтің мәніне түсінік беретін көзқарастарға шолуды түйіндей келе, аталмыш түсінікке жалпылама анықтама берілетін тағы да бір көзқарасқа тоқталсақ. Этникалық толеранттықтың және осы контексте тренингтік топпен жұмыс жүргізу әдістері мен шарттарын ұйымдастыру мәселелерін шеше келе Н.М. Лебедева, О.В. Лунаева, Т.Г. Стефаненко тренингті белгілі бір мақсатқа жетуге бағытталған арнайы үлгіде ұйымдастырылған топтық жұмыс ретінде қарастырады [2].

Жоғарыда келтірілген көзқарастарды және анықтамаларды жалпы қорытындылай келе практикалық психологияның бұл түрін оқыту аясында да қолдануға болады.

1 Пахальян В.Э. Групповой психологический тренинг. – Санкт-Петербург: Питер, 2006. – 224 с.

2 Вачков И.В. Основы технологии группового тренинга. – М.: Ось, 2007. – 256 с.

3 Сартан Г. Подготовка профессиональных тренеров. // Вестник практической психологии образования. Сер. Психология, 2004. – с. 28-34.

4 Жігітбекова Б.Д. Топтық психотерапия. – Алматы: Ұлағат, 2008. – 196 бет.

Аннотация

Жигитбекова Б.Д. – КазНПУ имени Абая

Применение групповой работы в учебном процессе

В этой статье рассматриваются проблемы теоретического основания организации и проведения группового тренинга. Изложено разнообразный опыт специалистов, позволяющий представить себе целостную картину тех проблем, которые решаются при организации и проведении группового психологического тренинга. Но что же такое отношение? Субъективное отношение существует в разных формах. Отношение может возникать лишь к значимому объекту, в эмоциональной сфере оно переживается как чувство, желание, при понимании объекта проявляется как смысл, в аспекте направленности личности – как ценность, при регуляции поведения – как установка (на неосознаваемом уровне) или как аттитюд (на осознаваемом), а при самоопределении по отношению к социальному окружению – как диспозиция. Если говорить проще, то названная задача связана с необходимостью сформировать у участников тренинга желание освоить новую деятельность увидеть в ней смысл для себя, осознать ее ценность.

Ключевые слова: тренинг, групповая работа, Т-группа, сенситивная группа, психологический тренинг.

Abstract

Zhigibekova B.D. – Abai Kazakh National Pedagogical University

The use of group work in the educational process

This article discusses the problems of organization and theoretical foundation of the group training. It reflected a variety of experience of specialists, allowing to imagine the complete picture of the problems that are solved with the organization and conduct of group psychological training. But what is the ratio? Subjective attitude exists in different forms. Attitude can occur only in a significant object in the emotional sphere, it is experienced as a feeling, a desire, on the understanding of the object appears as the meaning, in the orientation of the individual aspect - as a value when the regulation of behavior - like setting (on an unconscious level) or The attitude (at the conscious), and for self-determination in relation to the social environment - like disposition. Simply put, the problem is called associated with the need to generate among the participants the desire to learn a new activity to see the sense in it for themselves, to realize its value.

Keywords: training, group work, the T-group, sensitivity group psychological training training.

О.М.Гринева¹

¹Педагогического института Киевского университета имени Бориса Гринченка,
г. Киев, Украина

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО САМОПРОЕКТИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТИ НА ЭТАПАХ ВЗРОСЛЕНИЯ

В статье рассматриваются психологические особенности профессионального развития человека в период взросления. Проанализированы предпосылки и основы становления профессионального самопроектирования личности на ранних возрастных этапах. Рассмотрены психологические особенности становления основ профессиональных интересов и направленности в дошкольном возрасте. Рассмотрены особенности отношения младшего школьника к различным учебным дисциплинам как к более широким отраслям труда взрослых. Рассмотрены особенности становления профессиональных целей и мотивов в младшем школьном возрасте. Проанализирована динамика и трудности профессионального самоопределения в подростковом возрасте. Развитие профессиональных мотивов, интересов, направленности, самоопределения личности на ранних этапах взросления. В юношеском возрасте интегрируется в жизненное время и пространство личности в сложное психологическое новообразование – профессиональное самопроектирование личности.

Ключевые слова: профессиональное самопроектирование, профессиональное саморазвитие, личность, детство, подростковый возраст, юношеский возраст.

В начале XXI века, в условиях глобализации современного общества, стремительные социально-экономические изменения в ряде стран обуславливают высокую динамику рынка труда и, как следствие, появление множества новых профессий и стремительный рост социальных требований к уровню профессиональной квалификации и личности профессионала. Все это значительно усложняет проблему профессионального самоопределения и осознанного, целенаправленного управления своей карьерой, профессионального самопроектирования современного человека. Проблемы субъектного управления человеком конструированием собственного профессионального пути в психологической литературе традиционно рассматриваются в возрастном аспекте на этапе юношеского возраста (Е.М.Борисова, Т.А.Ерина, И.С.Кон, Д.В.Криницын, А.К.Маркова, Н.С.Пряжников, П.А.Шавир и др.). Однако формирование предпосылок, базисных образований, в значительной мере определяющих специфику профессионального самопроектирования личности в юношеском возрасте, происходит на более ранних этапах онтогенеза. Все это обуславливает высокую актуальность и социальную значимость изучения основ, психологических предпосылок профессионального самопроектирования личности на ранних этапах взросления.

Формирование у детей стремления к подражанию взрослым в разных видах их деятельности уже в дошкольном возрасте обуславливает активизацию их интереса к профессиональной деятельности родителей и других значимых взрослых как важному аспекту жизни человека. Подражание детьми профессиональной деятельности взрослых в игровой форме создает необходимые психолого-педагогические условия для первичного примеривания ими на себя разных социальных профессиональных ролей и становления первичных профессиональных предпочтений и интересов, которые являются основой первых проявлений перспективной жизненной направленности на конкретные направления трудовой деятельности. В работах современных психологов по изучению профориентации личности происходит расширение возрастных границ исследования этого явления. Становление первичных представлений человека о желаемом направлении профессиональной деятельности в буду-

щем происходит уже в дошкольном возрасте. В процессе игрового моделирования различных профессиональных ролей у ребенка развивается избирательное отношение к различным отраслям труда, формируются первичные профессиональные интересы и направленность (А.С. Гурьева [3], Н.П. Кубайчук [7], Т.В. Пасечникова [9] и др.).

Согласно с А.С. Гурьевой, усвоение ребенком первых знаний и формирование представлений о разных профессиях в дошкольном образовательном учреждении, примеривание разных социальных профессиональных ролей в условиях сюжетно-ролевой игры обуславливает активизацию выборочного отношения ребенка к разным направлениям человеческого труда и первичного выбора им одной конкретной профессии. Поэтому целью профориентационной воспитателей дошкольных образовательных учреждений и родителей, согласно с ученой, является не навязывание ребенку той или иной профессии, а создание оптимальных психолого-педагогических условий для ознакомления ребенка с широким спектром разных видов профессий и поддержки первых проявлений его профессиональной направленности [3]. Ю.С. Кузовкова также подчеркнула, что трансляция взрослыми детям дошкольного возраста базовых знаний о мире профессий, а также предоставление им широких возможностей для экспериментирования и примеривания на себя разных социально-профессиональных ролей в условиях сюжетно-ролевой игры способствует становлению уже в дошкольном возрасте профессиональной направленности, под которой исследовательница понимает выраженную склонность к определенной группе ролей, игр, видов трудовой деятельности [8].

Целеустремленная деятельность взрослых по формированию у личности дошкольного возраста интереса к труду и осознанию ей социальной значимости профессиональной деятельности предопределяет активизацию интереса к разным профессиям у детей младшего и среднего дошкольного возраста, которые в старшем дошкольном возрасте конкретизируются в форме функционально-целевой установки на конкретные виды профессиональной деятельности взрослых (А.Аль-Хасаунех Оун).

В.И. Тютюнник также отметил, что потребность в труде является важным новообразованием психического развития ребенка 3-4 года жизни. Исследователь подчеркнул неразрывную взаимосвязь смыслового и деятельностного аспектов становления профессиональной направленности и самоопределения в дошкольном возрасте. По его мнению, в условиях сюжетно-ролевых игр в профессии ребенок осознает, что он лишь играет в социальную роль взрослого и только имитирует трудовые действия взрослых. Поэтому примеривание ребенком на себя социально-профессиональных ролей исключительно в игровой форме является поверхностным и мало способствует первичному выбору личностью желательного для нее направления профессиональной деятельности. В условиях творческого труда, организованного взрослыми, ребенок имеет возможность воспроизвести отдельные трудовые действия представителей разных профессий. Дальнейшее символическое интерпретирование ребенком полученного жизненного опыта труда в сюжетно-ролевых играх способствует более глубокому осмыслению им разных видов профессиональной деятельности и активизации ее профессиональной направленности, потребности в труде в целом.

По мнению Т.В. Пасечниковой, дошкольный возраст соответствует первичному, допрофессиональному этапу самоопределения личности. Основной целью деятельности взрослых на этом этапе профессионального развития личности является "... сформировать у ребенка внутреннюю готовность самостоятельно и осознанно планировать, корректировать и реализовывать шаги своего профессионального развития" [9, с. 6-7]. Согласно с ученой, примеривание ребенком дошкольного возраста на себя разных профессиональных ролей в условиях профориентационной работы дает ему возможность в подростковом возрасте более уверенно и осознанно осуществлять выбор своего профессионального будущего.

Таким образом, первичное профессиональное самопроектирование детьми дошкольного возраста в условиях ранней профориентации в ДОУ способствует активизации их допрофессиональных интересов, направленности, а также становлению внутренней активности

и готовности ребенка к выбору профессионального пути в будущем. Н.Б. Иванцова подчеркнула, что у младших школьников профессиональное саморазвитие также связано преимущественно с будущим модусом временной перспективы и проявляется в форме профессиональных фантазий. Предварительный выбор своего будущего профессионального пути связан с явлением профессиональной индукции – стремлением к подражанию профессиям значимых взрослых. Активизация учебно-профессиональных интересов происходят как возрастание заинтересованности ребенка в разных учебных предметах и стремление к изучению соответствующих дисциплин более широко как отрасли социальной, в том числе профессиональной, действительности, которая включает этот предмет (Ю.О. Афонькина, Н.Б. Иванцова).

По мнению Л.А. Гуцан, цель выбрать свою будущую профессию постоянно существуют уже у младших школьников. В то же время эта цель является нечеткой и недостаточно определенной. Г-М.М.Саппа отметил, что в основе профессионального самоопределения младших школьников еще лежат детские потребности, проигрывание профессиональных ролей происходят в условиях игровой деятельности, в воображаемой форме. В то же время такие попытки профессионального фантазирования способствуют активизации профессиональных интересов и намерений личности.

Согласно с В.А. Бодровым, развитие личности младшего школьного возраста как субъекта профессиональной деятельности включает ознакомление с разными профессиями, формирование интереса к ним, моделирование разных профессиональных действий и формирование чувства долга и ответственности, за дела, которые выполняет сам индивидум.

В то же время, по мнению Е.М. Борисовой, представления младших школьников о желаемой профессии являются малодифференцированными, а первичный выбор профессии основывается преимущественно на осмыслении ее формальных, внешних признаков. Ученая подчеркнула, что привлекательность профессий для младших школьников еще не связана с их содержанием и условиями работы, не происходит и становление мотивов престижа желаемой профессии и материальных мотивов [2]. С целью предупреждения последующего профессионального выбора личности на основе мотивов престижа и материальных, Д.О. Закатнов подчеркнул высокую значимость профориентационной работы учителей уже в младшей школе по формированию нравственных мотивов первичного выбора детьми своей будущей профессии.

Активизация профессиональной линии конструирования личностью своего жизненного пути в подростковом возрасте способствует ее профессиональному самоопределению. Однако первые проявления выбора профессии у подростков представляют собой преимущественно только предварительные варианты определения желаемой для себя отрасли труда в будущем.

В работах советских и современных ученых отмечается ряд проблем профессионального самоопределения подростков: случайность, и осуществление выбора профессии не на основе самопознания, а под воздействием значимых других, в частности родителей (Л.И. Божович [1]), неспособность сопоставить собственные желания с объективными возможностями, способностями через недостаточное развитие жизненной перспективы и, как следствие, недостаточно реалистичный выбор профессии [1]. В работах Е.Ф. Зеера также подчеркивается мысль о размытости, неустойчивости выбора профессии в подростковом возрасте. Ученый отметил, что подростковый возраст является периодом первичной оптации. Мотивы выбора профессии подростков являются амбивалентными и включают как личностные ценности, так и ориентацию на социальные стереотипы профессионального успеха [5].

Н.С. Пряжников также подчеркнул, что выбор будущей профессии личностью подросткового возраста часто мотивирован внешними факторами, а именно мнением родителей, социальными стереотипами. В условиях собственно профессиональный рост подростка в будущем становится не самоцелью, а средством, для достижения материальных благ. По-

этому ученый подчеркнул, что основным заданием профессионального самоопределения подростков является не столько осуществление ими конкретного выбора, сколько активизация ценностно-смыслового ядра личности.

А.А. Реан отметил возрастание реалистичности выбора профессии в подростковом возрасте: личность младшего подросткового возраста ориентируется преимущественно на собственные интересы (период интереса), а старший подросток – на требования профессии и меру соответствия его собственных способностей и возможностей (период способностей).

Выбор профессии в подростковом возрасте представляет собой не собственно профессиональное самоопределение, а подготовку к нему. Осмысление и переживание личностью значимости выбора своей будущей профессии обуславливает ее направленность на планирование, становление навыков субъектного управления собственной активностью по определению собственных профессиональных целей, планов и способов их достижения. В структуре профессионального выбора подростков важное значение имеет проективный компонент, который включает целеполагание (осмысление собственных жизненных целей и обдумывание возможностей их достижения в профессиональной деятельности), планирование (становление системы краткосрочных и долгосрочных профессиональных планов), а также прогнозирование результатов собственных действий, по определению вероятности достижения собственных профессиональных целей и осуществления планов (О.В. Груздова). Таким образом, становление способности к профессиональному выбору в подростковом возрасте способствует интеграции основных модусов временной транспективы в профессиональной линии самопроектирования жизненного пути личности: переживание себя как субъекта выбора будущей профессии в настоящем, осознание и осмысление своих перспективных профессиональных целей и планов в будущем, анализ уже имеющихся, приобретенных в прошлом, личностных и социальных ресурсов для реализации профессионального самоопределения.

Дальнейшая активизация процессов профессионального развития личности происходит в юношеском возрасте. Значительное расширение и детализация жизненного мира юношей в измерениях жизненного времени и пространства обуславливает их возможность не только для совершения внутренне детерминированного и осмысленного выбора профессии, но и конструирования на этой основе перспективной линии своей карьеры как в ближайшем, так и в отдаленном будущем. Таким образом происходит формирование интегративного феномена профессиональной линии жизненного мира личности – ее профессионального самопроектирования.

Профессиональное самопроектирование личности представляет собой динамический процесс субъектного конструирования ей собственной карьеры, поскольку “В профессиональном плане самопроектирование – готовность субъекта к постоянному самоизменению и самодетерминации своих профессиональных возможностей” [4, С. 132]. Изучению особенностей профессионального самопроектирования личности в юношеском возрасте посвящены работы Т.А. Ериной, Д.В. Криницина. Согласно с Т.А. Ериной, это сложное комплексное явление включает мотивационно-смысловую, программно-операционную, оценочно-прогностическую составляющие [4]. Д.В. Криницин отметил, что профессиональное самопроектирование личности позднего юношеского возраста является высокодинамичным феноменом, который включает этапы адаптации к учебно-профессиональной деятельности, становления акмеологических основ карьеры, формирования профессионального имиджа, форсайтинга, анализа и коррекции молодежью своего профессионального самопроектирования [6].

В юношеском возрасте профессиональное самопроектирование личности представляет собой развернутую программу конструирования личностью профессиональных целей и планов. Успешность такой деятельности определяется конструированием эффективных алгоритмов активности личности по согласованию идеальных представлений о своей жизни с уже имеющимися внутренними и внешними ресурсами и их ограничениями. Поэто-

му темпоральне рамки профессионального самопроектирования включают все три модуса жизненной трансспективы – прошлое, настоящее и будущее. Рассогласованность профессионального самопроектирования во времени приводит к ограниченности, разорванности профессиональной жизненной перспективы современных юношей. Четкий образ ближайшего будущего и отдаленная профессиональная перспектива, которая включает преимущественно материальные ожидания от карьеры, у современных юношей часто сопровождается крайне нечеткой средней жизненной перспективой, которая и интегрирует ближайшее и отдаленное будущее. Недостаточная осмысленность и преимущественно внешняя детерминация профессионального самоопределения часто приводит к значительным расхождениям ближайшего и отдаленного профессионального будущего у молодежи и, как следствие, невозможности выстроить среднюю жизненную перспективу. Экзистенциально-аксиологическими механизмами активизации профессионального самопроектирования в юношеском возрасте в работах учених выступают смыслообразующая деятельность, осмысление собственной самости, идеальный образ-самопроект и др. (Н.В. Белова, Т.А. Ерина, Д.В. Криницын, М.Л. Смульсон).

Проведенное исследование основ, предпосылок профессионального самопроектирования личности на ранних возрастных этапах дает возможность сделать некоторые выводы. Первые представления личности о мире профессий и своём месте в нем формируются достаточно рано – в дошкольном возрасте. В условиях игрового моделирования различных видов трудовой деятельности человека у дошкольников формируется избирательное отношение к ним, и, как следствие, первичные профессиональные склонности, интересы и направленность. Расширение жизненного времени личности, появление в нем категории отдаленного будущего в младшем школьном возрасте способствует проектированию личностью ребенка собственных профессиональных предпочтений на в своей жизненной перспективе. Формами такого проектирования, как правило, являются, профессиональные мечты и образ желаемого профессионального будущего. Однако структурно-содержательные составляющие этих явлений в младшем школьном возрасте еще не достигают четкости и определенности. Активизация профессионального самоопределения, объединяющего профессиональные мотивы, интересы и направленность личности, происходит в подростковом возрасте. В старшем подростковом возрасте личность приобретает способность учитывать в процесс своего профессионального выбора не только собственные желания, но и имеющиеся способности, жизненные возможности и их ограничения. В юношеском возрасте, с наступлением гражданской и социальной зрелости личности впервые получает возможность для самостоятельного совершения жизненного выбора, в том числе – выбора дальнейшего профессионального пути. Феномен профессионального самопроектирования личности, как важное новообразование юношеского возраста, интегрирует выбор личностью желаемой профессией, а также ее профессиональную жизненную перспективу от ближайшего до отдаленного будущего. Профессиональное самопроектирование личности является сложным жизненным заданием в юношеском возрасте. Активизации этого феномена способствует развитие экзистенциально-аксиологических структур сознания индивидуума.

1 Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – СПб.: Питер, 2008. – 398 с.

2 Борисова Е.М. Профессиональное самоопределение: личностный аспект: дисс. ... доктора психол. наук: 19.00.07 / Борисова Елена Михайловна. – М., 1995. – 482 с.

3 Гурьева А.С. Подготовка детей дошкольного возраста к выбору профессии как профориентационная работа: Качество дошкольного образования: интеграция науки и практики. // Сборник материалов Всероссийской научно-практической конференции, посвященной 85-летию научно-практического журнала “Дошкольное воспитание”. – Якутск: Северо-Восточный федеральный университет имени М.К. Аммосова. 15-18 мая 2013 г. / под ред. А.А. Григорьевой. - Киров, МЦНИП, 2013 - С. 119-122.

4 Ерина Т.А. Развитие стратегической компетенции студентов в процессе самопроектирования будущей профессиональной деятельности / Т.А.Ерина // Science time. – 2014. – №1. – С. 46–52.

- 5 Зеер Э.Ф. Психология профессий / Зеер Э.Ф. – М.: Академический проект, 2008. – 336 с.
- 6 Криницын Д.В. Этапы профессионального самопроектирования как средства развития конкурентоспособности будущих менеджеров в вузе / Д.В.Криницын // Современные исследования социальных проблем. – 2012. – №2 (10). – Режим доступа: <http://sisp.nkras.ru/e-ru/issues/2012/2/krinitsyn.pdf> (Дата звернення - 12.04.2015 р.). – Название с экрана.
- 7 Кубайчук Н.П. Вопросы ранней профориентации детей дошкольного возраста / Н.П. Кубайчук // Проблемы и перспективы развития образования: материалы VI междунар. науч. конф. – Пермь: Меркурий, 2015. – С. 97-101.
- 8 Кузовкова Ю.С. Профессиональное и личностное самоопределение в дошкольном возрасте / Ю.С.Кузовкова // Психологическое знание в контексте современности: теория и практика: сборник статей по материалам IV Всероссийской научно-практической конференции с международным участием 28 февраля 2014 года / под общ. ред. Л.М.Попова, Н.М.Швецова. – Йошкар-Ола: ООО ИПФ «СТРИНГ», 2014. – С. 184-187.
- 9 Профориентационная работа в условиях дошкольной образовательной организации: методическое пособие / Автор-сост. Т.В.Пасечникова. – Самара: Изд-во ЦПО, 2013. – 45 с.

Түйіндеме

Гринева О.М. – Борис Гринченко атындағы Киев университет

Ересектену кезеңінде тұлғаның кәсіби өзіндік жобалауының психологиялық негіздері

Мақалада ересектену кезеңінде адамның кәсіби дамуының психологиялық ерекшеліктері қарастырылады. Ерте ересектену кезеңіндегі тұлғаның негізгі кәсіби өзіндік жобалануы және алғы шар-тары талданды. Мектепке дейінгі кезеңде кәсіби қызығушылықтары мен бағыттарының негізгі қалыптасуының психологиялық ерекшеліктері қарастырылды.

Ересектер еңбегінің едәуір кең салалары ретінде түрлі оқу пәндеріне бастауыш сынып оқушы-лары қатынастарының ерекшеліктері талданды. Бастауыш мектеп жасындағы кәсіби мақсаттармен түрткілердің қалыптасу ерекшеліктері сарапталды. Жеткіншектік жастағы кәсіби өзін-өзі анықтаудың динамикасы мен қиындықтары талданды.

Ересектенудің ерте кезеңдеріндегі тұлғаның кәсіби түрткілері, қызығушылықтары, бағыттылығы мен өзін-өзі анықтауының дамуы. Тұлғаның өзіндік кәсіби жобалауы сияқты күрделі психологиялық жаңа құрылымы жасөспірімдік жастағы тұлғаның өмірлік уақыты мен кеңістігіне бірігіп енеді.

Түйін сөздер: кәсіби өзіндік жобалау, кәсіби өзіндік даму, тұлға, балалық шақ, жеткіншек шақ, жасөспірімдік шақ.

Abstract

Grinova O.M. – Kyiv Boris Grinchenko University

Psychological bases of personality's professional self-design on early stages of ontogeny

Psychological features of human professional development during coming adult are considered. Preconditions and bases of personality's professional self-design in early age stages are analyzed. Preconditions and bases of personality's professional self-design on different age stages are analyzed. Psychological features of professional interest's and directionality's in preschool age are discussed

Special features of junior schoolboy's relation for different educational subjects as more wide trends of adult people's work are considered. Dynamics and complications of professional self-determination in adolescence are analyzed. The role of correlation of social and personal determinants of this phenomenon in adolescence are researched. Typical complications of professional self-determination in adolescence and integration of images of there own professional self-development as way of it's decision are considered. During elder adolescence development of consciousness sense construct's, including sense-of-life search cause rise of professional self-determination. In time of choise of his own life journey, personality is redirected with not only his wishes, but also on his real possibilities.

Development of professional motives, interests, trend, self-determination of personality on early stages of ontogeny, in youth is integrated in life time and space to complex mental phenomenon – personality's professional self-design. Points of view of modern scientists on structure and conditions of this phenomenon's forming success are represented.

Keywords: professional self-design, professional self-development, childhood, adolescence, youth.

O.H. Aymaganbetova¹

E.T. Adilova²

^{1,2}Al-Farabi Kazakh National University

Almaty, Kazakhstan

THE HISTORY OF ETHNOPSYCHOLOGICAL STUDIES IN KAZAKHSTAN

This article is devoted to the study of the history of ethno-psychological research in Kazakhstan, whose territory now inhabited by more than one hundred and thirty ethnic groups who speak the languages of the different linguistic families, touching two of the world: the Muslim – Christian and Slavic. Depending on how you will address here ethno-psychological problems, they may become “either a bridge between these two worlds, or the scene of fierce battles”. Therefore, the relevance of the study of the history of ethno-psychological research in a multi-ethnic society is obvious. The major determinants of the overall approach to the study of ethno-psychological research in Kazakhstan determined by the peculiarities of the nomadic culture. However, direct scientific research ethnopsychological appear in Kazakhstan only in the XIX century and they are connected with the names and Ch.Valikhanov, A.Kunanbaev. The next stage of development of ethno-psychological research began after Stalin’s genocide, which resulted in the Kazakh people lost about two million people. Today, when Kazakhstan became an independent and sovereign state and ethno-psychological research - a new subject area of social psychological research, which provides a new approach to the analysis of a number of important laws of social development of the post-Soviet Kazakhstan.

Keywords: ethno-psychological research, the Kazakh ethnic group, ethnic history, ethnogenesis of the Kazakhs, religion, multiethnic society and others.

The growing interest in ethno-psychological research does not happen in a multi-ethnic society. Features of the current stage of development of Kazakhstan’s state caused by the intersection of a matrix of values: ethno-cultural, post-Soviet, liberal-democratic, Eurasian. Their combination determines the overall ideological context of social choice in Kazakhstan, whose territory now inhabited by more than one hundred and thirty ethnic groups who speak the languages of different linguistic families, touching two of the world: the Muslim-Christian and Slavic. Dialogue of Cultures updated, on the one hand, the processes of identification, self-determination, on the other - the problem of inter-ethnic cooperation and harmony.

Depending on how you will address here ethno-psychological problems, they may become “either a bridge between these two worlds, or the scene of fierce battles”. In this regard, the increasing importance of ethno-psychological research aimed at studying the traits and characteristics that unite ethnic groups, and those that perform the function of differentiating features.

Therefore, the relevance of ethno-psychological research is obvious. This is one of the most promising ways for the theoretical and empirical synthesis is of special value to the multi-ethnic state.

Ethno-psychological research – a new subject area of social psychological research, which provides a new approach to the analysis of a number of the most important principles of social development of post-Soviet Kazakhstan.

The theoretical relevance of ethno-psychological studies is that they carries the potential to create a unified theoretical concept that would integrate into a whole lot of previously disparate facts, observations, individual studies.

At the same time appeal to the phenomenon of ethno-psychological studies as a subject of special socio- psychological study is relevant for applied research, as He claimed the practice of construction of new sovereign states that emerged from the dissolution of the Soviet Union.

Today the Republic of Kazakhstan - it updates the multi-ethnic and multicultural state, and how there are added the interactions and mutual adaptation of peoples depends very much. Moreover, what would be the nature of the relations existing between the national and ethnic groups living here will determine the fate of not only Kazakhstan, but also the entire post-Soviet space.

Therefore, the analysis of the characteristics of ethno-psychological studies, it is in modern times the most necessary.

The major determinants of the overall approach to the problem of ethno-psychological research in Kazakhstan are determined, first of all, the characteristics of nomadic culture, which is not allowed due to the absence of a written, record first, the latent stages of this research. The peculiarity of the Eurasian location of Kazakhstan, at all times is the intersection of geographical routes and cultural destinations, Kazakhs forced to look closely to other nearby ethnic communities to determine and compare the features of their character, to fix them in the oral folklore.

However, ethno-psychological research directly and comparative cultural studies appear in Kazakhstan only in the XIX century, and they are connected with the names of Ch. Valikhanov and A. Kunanbayev.

Ch. Valihanov purposefully engaged in the study of his people, has opened a whole new layer of its existence, and helped highlight the fundamental problems of the ethnogenesis of the Kazakhs and ethnic history of the Kazakhs. In his "Letter to Professor I.I Berezina" (1852) he made an interesting thought about the origin of the Kazakh ethnic group: "All of the data gathering which I now do, ... confirm that the Cossack people (as we call ourselves) was formed from the union of different Turkish and Mongolian tribes during the civil wars in the horde (referring to the Golden Horde), which began immediately after the death of Berdibek (khan of the Golden Horde Dzhuchinov dynasty, died in 1359). Everyone wanted to be a descendant of Batu Khan and a people: so, I think, have formed the Crimean Khanate, Kazan, Choraygovskaya Horde, Alliance Uzbeks"[1, 163-164].

Studying and interpreting the characteristics of the people, Ch. Valihanov came to the conclusion that crucial to the formation of the national character of the Kazakhs had, first of all, challenging the conditions of nomadic life of the people, especially the leading employment, particularly cattle. It is cattle breeding, in his view, determined by the psychological characteristics of the Kazakhs. "The nomadic steppe dwellers - he wrote about eating and drinking and dressing cattle, cattle for him more of his mind." This conclusion he did, studying greeting Kazakhs, which usually began with the phrase: "How healthy is your cattle and your family? Ch. Valikhanov very precisely and finely observed that only one small phrase that expresses "concern with what the family inquire in advance the beasts, and describes the life of a nomad more than pages and pages of descriptions"[2, 322].

No less important, in his view, is the special feature of the Kazakhs' penchant for poetry, especially for improvisation, which features all the nomadic race. "In the rough draft of the article" "The Kyrgyz generations", he wrote that eloquence peculiar to his people, is a kind of a national cult. Kazakhs big game hunters to oratorical speeches, they tend to improve in the art of speech-making, and especially appreciate the one whose voice shines with witty humor and marked findings. Trying to explain this phenomenon, he writes: "the influence of a carefree nomadic life or the constant contemplation of nature, always open sky and boundless steppes were the reason for the poetic and contemplative mood nomads" [2, 390].

In the course of his research Ch. Valihanov one of the first to come to the conclusion that the ethnic history of any nation, including the Kazakhs, and cannot be studied in isolation from religion and beliefs. In this regard, he paid great attention to the study of shamanism, which is considered a kind of primitive religion inherent Kazakhs. Despite the fact that Islam has long been accepted by Kazakhs, however, traces of shamanism remain and are closely intertwined with the life and customs of the Kazakhs. In "Traces of shamanism among the Kirghiz" Ch.Valihanov wrote: "Shamanism was the result of the need to know the universe and its wonde, questions about

life and death, man's relation to nature, and which resulted in the adoration of the universe or the nature and spirit of the dead and the ancestors" [3, p.44].

Thus, a huge credit to Ch. Valikhanov is that he was one of the first in the study of ethnogenesis is not only limited to the study of geographical and climatic features. In particular, he studied the genesis and history of the Kazakh people in close association with socio-cultural determinants, considered the individual human development in the context of a group of ethnic identity within the specific culture of the nomadic civilization.

Speaking about the development of ethno-psychological research in Kazakhstan, one can not ignore the Abay whose views differ, first, a specific approach to all manifestations of the Kazakh national character, both positive and negative, and secondly, the desire to find and explain the cause of his psychological characteristics people - third and ethno-psychological research Abaya was not limited to the study of the people, expanding to comparative cultural study of many of the Turkic peoples of Asia.

Abay investigates the processes and conditions of formation of the Kazakh national character and reveals the rich strength, preserved among the people, giving him the opportunity to seek the truth, and the truth. It highlights both the strengths and some of the negative qualities observed in the Kazakhs [4].

Therefore, one of the most important factors of a national identity Abay waking thought in the minds and hearts of the Kazakhs of interest in the spiritual values of other peoples, their culture.

Handling the problem of Abai Kazakh national consciousness gave rise to a rational reflection of the phenomenon of young Kazakh intelligentsia of the early XX century.

However, this stance was at odds with the installation of a totalitarian Stalinist system to unify the peoples of the national - ethnic identity needs and interests of the people is the main obstacle to the creation of a unitary state, but the independence, sovereignty of the peoples undermined the very foundations of the totalitarian system - its absolute power.

Adoption of national-ethnic, spiritual and cultural homogeneity, giving the appearance of being fair to all ethnic groups, allowed the authorities to manage the process unitarisation processes. Those who doubted the legality of the policy, accused of nationalism and declared enemies of socialism. The victims of Stalinist repression 30s are known to have become the most prominent representatives of the Kazakh intelligentsia A. Baytursynov, Zh. Aymautov, M. Zhumabaev, S. Seifullin, M. Dulatov and others.

Only after the death of Stalin in 1958 in Kazakhstan, first published monograph devoted to the study of the national character of the Kazakhs, the author of which was made by a politician, a scientist T. Tazhibaev, who noted that the psychological characteristics of Kazakh nomads are determined, first of all, socio-economic terms and conditions [5, 15].

A great contribution to the development of ethno-psychological research has made the first Kazakh professional M. Mukanov psychologist who has studied the issue of national thinking and intelligence representatives of the Kazakh ethnic group. In his doctoral dissertation, "Psychological research in understanding the historical and ethnic aspect". Further development of the ethno-psychological research in Kazakhstan predetermined scientific research 70 -90- yes.

Traditions established thinkers and scientists have found a worthy sequel in modern Kazakhstan. In the post-Soviet period, the main feature of which was the crisis caused by the breaking of the old ideological schemes and values and the formation of new values and beliefs, determined that Kazakhstan after the collapse of the Soviet empire became an independent and sovereign state, there was dire need of a new identity. Modern Kazakhstani regardless of ethnicity today impossible to live without self-awareness in cultural terms - their origin, language, and traditions of their people, their historical homeland, in a word, without a finding of national identity, national identity.

Thus, the excursion into the history of the formation and development of ethno-psychological research in the post-Soviet Kazakhstan has led to the formulation of a number of conclusions.

1. Studies of the national character in Kazakhstan are determined by the actual situation of multiculturalism, inherent, as a Eurasian territory. Cross-cultural and multi-dimensionality in Kazakh ethno-psychological research is given by the life-world.

2. For studies of national identity in Kazakhstan is characterized by focusing on one's own mental processes involved in the perception of the world, world view.

3. Modern ethno-psychological research has linked both to the expansion of the Topical context and with the deepening of the actual theoretical and methodological foundations, tools, application orientation.

4. The methodology of ethno-psychological studies in post-Soviet Kazakhstan is to a certain extent, "Border". On the one hand, it is built on the general theoretical foundations of psychology as a whole, on the other - it unites the scientific potential of cross- cultural psychology.

5. The subject of ethno-psychological research in the post-Soviet Kazakhstan performs a kind of general cultural communication and proper psychological aspects of development as a multi-ethnic society in general, and national and ethnic groups living here.

1 Valikhanov Ch. Coll. Op. in 5 volumes. – Almaty: Kazakh Encyclopedia, 1985. – Vol.1. – P. 163-164.

2 Valikhanov Ch. Coll. Op. in 5 volumes. – Almaty: Kazakh Encyclopedia, 1985. – Volume 2. – P. 152.

3 Valikhanov Ch. Coll. Op. in 5 volumes. – Almaty: Kazakh Encyclopedia, 1985. – V.3. – P.44.

4 Abay. Words of edification. – Almaty: Jalyn, 2013. – 233 p.

5 Tazhibayev T. Pedagogical thought in Kazakhstan in the II half of the nineteenth century. – Alma-Ata: Kazgosizdat, 1965. – 227 p.

6 Namazbayeva D.I. Psychological problems of development of polycultural personality. – Almaty: KazNPU named after Abai, 2008.

7 Аймаганбетова О.Х., Файзуллина А.К., Адилова Э.Г. Понятие и основные типологии религиозной идентичности // Хабаршы Вестник «Психология сериясы». – Алматы: КазНПУ им. Абая. – 2016. №1(46). – С.14-19.

Аннотация

Аймаганбетова О.Х., Адилова Э.Т. – *Казахский Национальный университет имени Аль-Фараби*

История развития этнопсихологических исследований в Казахстане

Данная статья посвящена изучению истории развития этнопсихологических исследований в Казахстане, на территории которого сегодня проживают представители более ста тридцати этносов, говорящих на языках различных лингвистических семей; соприкасаются два мира: мусульманский и славяно-христианский. В зависимости от того, как здесь будут решаться этнопсихологические проблемы, они могут стать «либо мостом между этими мирами, либо ареной их жесточайшей схватки». Следовательно, актуальность изучения истории развития этнопсихологических исследований в полиэтническом обществе очевидна. Основные детерминанты общего подхода к проблеме изучения этнопсихологических исследований в Казахстане определяются особенностями кочевой культуры. Однако непосредственно научные этнопсихологические исследования появляются на территории Казахстана только в XIX веке, и связаны они с именами Ч.Валиханова и А.Кунанбаева. Следующий этап развития этнопсихологических исследований начался после сталинского геноцида, в результате которого казахский народ потерял около двух миллионов населения. Сегодня, когда Казахстан стал независимым и суверенным государством, этнопсихологические исследования – это новая предметная область социально-психологических исследований, которая позволяет по-новому подойти к анализу ряда важнейших закономерностей социального развития постсоветского Казахстана.

Ключевые слова: этнопсихология, этнопсихологические исследования, Казахстан, казахи, религия, полиэтническое общество и др.

Түйіндеме

Аймаганбетова О.Х., Адилова Э.Т. – *Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті*
Қазақстандағы этнопсихологияның даму тарихын зерттеу

Бұл мақалада екі әлем славян-христиандар мен мұсылмандар тоғысады; түрлі тілдерде сөйлейтін лингвистикалық отбасылар, бүгінде шекара аумағында тұратын жүз отыздан астам этностық топтар мен Қазақстандағы этнопсихологияның даму тарихын зерттеуге арналған. Осы жердегі

этнопсихологиялық мәселелердің шешілуіне байланысты олар: «Осы екі әлемнің арасындағы көпір немесе қиян-кескін ұрыс алаңы» бола алады. Сондықтан, этнопсихологияның даму тарихын көп ұлтты қоғамда зерттеу өзекті екені анық. Қазақстанда этнопсихологиялық зерттеулерді зерттеудегі жалпы негізгі детерминанты көшпелі мәдениет ерекшеліктерімен айқындалады. Алайда, Қазақстанда ғылыми этнопсихологиялық зерттеулер тек XIX ғасырда пайда болады және Ш.Уәлиханов, А.Құнанбаев есімдерімен тікелей байланысты. Этнопсихологиялық зерттеулердің дамының келесі кезеңі Сталиннің геноцидінен кейін басталды, нәтижесінде Қазақстан шамамен екі миллионға жуық адамын жоғалтты. Бүгін Қазақстан тәуелсіз және егемен мемлекет, этнопсихологиялық зерттеулер – әлеуметтік дамуы мен посткеңестік маңызды заңдардың бірқатарын талдауға жаңа көзқараспен бұл пәндік әлеуметтік-психологиялық зерттеулер посткеңестік Қазақстанның жаңа көзқарастарын береді, жаңа пән саласы болып табылады.

Түйін сөздер: этнопсихология, этнопсихологиялық зерттеу, Қазақстан, қазақтар, дін, көпұлтты қоғам және басқалар.

МРНТИ 15.31.31

К.М. Метербаева¹

¹Абай атындағы қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ, Қазақстан

Э.М. Шадибекова²

²«Балдаурен» балабақшасының тәрбиешісі, Алматы қ, Қазақстан

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ НЕГІЗДЕРІ

Бұл мақалада мектеп жасына дейінгі балалардың қарым-қатынас мәдениетін қалыптастырудың психологиялық зерттелуі қарастырылады. Қарым-қатынас қалыптастыруда тұлға дамуының фазаларының ерекшеліктері айтылған. Тұлғаның дамуы екі заңдылық бойынша жіктеліп, сипатталады. Біріншіден – топ ішіндегі және топаралық жүйедегі қарама-қайшылықпен анықталатын ішкі психологиялық заңдылықтар. Екіншіден – адамның әлеуметтік орнының өзгеруіне байланысты туындайтын заңдылықтар. Балалардың жан-жақты дамуының мақсатын ескермегенде белгілі бір іс-әрекеттің басымдылығын қамтамасыз етпей, керісінше баланың мәдени қарым-қатынасқа араласқанына мүмкіндік беретін өзара араласқан әрекеттерінің шешімін құру қажет екені дәлелденеді.

Мектеп жасына дейінгі кезеңде балалардың іс-әрекет жасай алуы олардың дамуына мүмкіндік берген ең маңызды шарты эмоция болып табылатындығын көрсеткен. Эмоционалдық қарым-қатынас қоры іс-әрекетке бастау беріп, адамның болашақта даму жолын табуға мүмкіндік беретіндігін ескере келіп, қарым-қатынасқа әсер ете отырып, эмоция қарым-қатынастың қиын түрі – адамдар арасындағы дыбысты, интонациялық ақпарат алмасуды тудыратындығы қарастырылады.

Сонымен қатар, мектеп жасына дейінгі балалардың қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыруға байланысты психолог ғалымдардың еңбектері талданып, ой-тұжырымдар берілген. Отандық психолог Х.Т.Шерьязданованың ұсынған қарым-қатынас қалыптастырудың тәсілдерінің ерекшеліктерінің маңыздылығын көрсеткен.

Түйін сөздер: «мәдениет», «қарым-қатынас мәдениеті», «қарым-қатынас», «сөйлеу мәдениеті», «ым-ишара», «іс-әрекет», «сөз сазы»

Біздің елімізде мектеп жасына дейінгі балаларға білім берудің жаңа үлгісі балаларды тәрбиелеу үрдісінде еркіндік, жауапкершілік, теңдік, сенім, махаббат, сыйлау сияқты құндылықтарға қол жеткізді. Мектепке дейінгі ұйымда білім беру үрдісі тұлғаны қалыптастырудың әлеуметтік-мәдени ортасы ретінде қарастырылады. Даралықтың негізі субьектіні құраушылар ретінде, ғалымдардың ойынша, мағыналы қатынастардың жүйесі, құндылықты бағыт, әлемтану болып табылады.

Л.С.Выготскийдің [1] зерттеулерінде балалық шақ әлеуметтік тәжірибемен және мәдени қарым-қатынаспен анықталған. Мектеп жасына дейінгі балалар әлеуметтік және

шығармашылық белсенділікті көрсетіп, оның бағыттылығын өзгертеді. Бұл ауытқуда өз күшін сынап көру, қарым-қатынас орнатуға ұмтылу, қиындықты, қарсылықты, мәселелерді жеңудегі ұмтылыс болып табады. Осы кезеңде баланың даралық дамуының құрылысы мен даралық өмір сүру үлгісі қалыптасады: Біздің көзқарасымызша, мектеп жасына дейінгі кезең бала өмірінде әртүрлі құралдармен әлемді барлық жан-жақтылықта көруге мүмкіндік беретін жарқын әрі қайталанбайтын «оқиға» ретінде қалады. Оның тұжырымдамасы бойынша, мектепке дейінгі кезең бала өмірінде оның ересектердің ортасына кіруі, және ересек адамның ережелері мен қасиеттерін өзіне меңгертуі мен әлеуметтік нақты жай-күйі ретінде көрініс табады. Бұл кезеңде баланың әлеуметтенуі, даралануы жүзеге асады. Сондықтан даралану әлеуметтік, шынайы тұлғалық “Меннің” қалыптасу шартымен алға шығады. Тұжырымдаманы қорытындылай келе, біздің ойымызша мәдениетті адам деп – шығармашылықта өз даралығын, өз рухын, өз түсінігін көрсете білу. Яғни, еркіндікке, іс-әрекетке, тазалыққа ұмтылатын балалық шақты таңдау оқиғасында рухани өрлеуі қалыптасқан, ескі мәдениеттен құтылып, жаңа мәдениетке көшуді болдыратын аймақ құруы. Мұндай аймақ болып баланың мәдени сипаттамасы ретінде шығармашылық болып табылады.

Мектеп жасына дейінгі кезеңде балалардың іс-әрекет жасай алуы олардың дамуына мүмкіндік берген ең маңызды шарт болып табылады. Бала дамуының басты шарты – эмоция. Эмоционалдық қарым-қатынас қоры іс-әрекетке бастау беріп, адамның болашақта даму жолын табуға мүмкіндік берді. Қарым-қатынасқа әсер ете отырып, эмоция қарым-қатынастың қиын түрі – адамдар арасындағы дыбысты, интонациялық ақпарат алмасуды тудырады. Мұндай қарым-қатынастардың бірдей дамуы нәтижесінде адамның жаны мен тәнін үйлестіретін вербальды қарым-қатынас түрін дайындайды. Осындай интонациялық таңба адам дамуының бірінші кезеңінде іс-әрекет пен эмоцияның үйлесімділігін айқындап, қарым-қатынастың тәсілдерінің жиынтығын құрайтын келесі кезең – тілдік қатынасты қалыптастырады.

Психолог Б.С.Братусь адамның басқа адаммен қатынасын анықтай отырып, адамның мәнді құндылықты тұжырымын құрастырды. Б.С.Братусь белгілегендей, дәл осы мағыналы қатар, мағыналы аумақ және тұлғаның психикалық мекенін құрайды. Әлеуметтік ортаны оның жаһандық сипаттамаларын ескеріп, қоғамдық тәрбие берудің мақсаты жеке тұлғаның дамуына бағытталғанын білсек, онда бұл мақсаттың жүзеге асуын бірегей және толық кезең ретінде қарауға болады. Мұндай жағдайда ол үш даму аймағын болжайды: бейімделу, жеке-шелену, интеграция. Уақытқа байланысты адамның дамуының макрофазасын білдіріп, үш дәуірді көрсетеді: балалық шақ (басым бейімделушілік), жасөспірімдік (басым тұлғалану), жастық шақ (интеграция). Дәуірлер тұлғаның даму кезеңдеріне жіктеледі. Балалық шақ дәуірі – адамның дамуының ұзаққа созылатын макрофазасы – үш жас кезеңді қамтиды. Бұл дәуірге тұлғаланудың бейімделушілігінің басым болуы байқалады. Бейімделушілік арқасында субъект басқа адамдар тобына қосылады. Бұл топта нақты ережелер, дәстүр қалыптасып, тұлға мен топ арасында қарама-қайшылық тудырып, мұнда тұлға үш даму фазасынан өтеді: бейімделу, тұлғалану [2] деп анықтаған.

В. Петровский айтқандай мектепке дейінгі кезеңмен жалғасады және балада белгілі бір мәдени тәртіппен дамып отырады. Ал, бұл арқылы бала белгілі бір мәдени ортаға ене отырып, өз-өзінің бейнесін жасауға қажетті ақпаратты алады. Психолог ғалымдардың зерттеулерінде жасөспірімдерді балалық шаққа біріктірген. Бұл А.В.Петровскийдің мектеп жасына дейінгі балалар жайлы еңбектерінде көрініс табады. Ол балалық шақты классикалық жүйеге негіздеген [3]. Бұл көрініс Д.Б.Элькониннің еңбектерінде де байқалады. Ол балалық шақтың әр дәуірінде іс-әрекеттің алдыңғы қатарлы түрін анықтаған: көңіл-күй қарым-қатынасы, сюжетті – рөлдік ойын, білім алу, тұлғалық қарым-қатынас, білім алу – мамандықтық іс-әрекет. Көптеген психологтар тұжырымына сүйене отырып, қарым-қатынас мәдениетінің басқа бірнеше түрлерін көрсетеді: қарым-қатынас (туылғаннан – үш жасқа дейін), баланың

көркемдік шығармашылығы (үш – жеті), тану (жеті – он бес), құндылықты бағыттылықты іс-әрекет (он бес – он сегіз). Мектеп жасына дейінгі іс-әрекет ретінде ойындық әрекетте, қарым-қатынас баланың көркемдік-шығармашылық әрекеттері болып танылады.

Тұлғаның дамуы екі заңдылық бойынша жіктеледі. Біріншіден – топ ішіндегі және топаралық жүйедегі қарама-қайшылықпен анықталатын ішкі психологиялық заңдылықтар. Екіншіден – адамның әлеуметтік орнының өзгеруіне байланысты туындайтын заңдылықтар. Балалардың жан-жақты дамуының мақсатын ескермегенде белгілі бір іс-әрекеттің басымдылығын қамтамасыз етпей, керісінше баланың мәдени қарым-қатынасқа араласқанына мүмкіндік беретін өзара араласқан әрекеттерінің шешімін құру қажет.

Кез-келген мәдениетте “күнделікті іс-әрекеттің тілі” бөлініп шығады. Сонымен, ым-ишара, беттің ұсқыны, интонация, “күнделікті іс-әрекеттің тілі” – мұның бәрі вербальді емес қарым-қатынасты құрушылар. Вербальді емес қарым-қатынас құралдарының ішінен көп зерттелгені – ым мен ишара. Ым-ишара келесідей жіктеледі: сілтеу ымдары (анда, жоғарыда); суреттейтін ымдар, олар оқиғаны суреттеп береді; белгілейтін ымдар.

Ым-ишара, іс-әрекет, интонация – бұның барлығы коммуникативтік қарым-қатынас құралдары. Бұл құралдарды дұрыс қолдану, оқиғаны, жас кезеңін, екінші адамның жынысын ескеру – адамның қарым-қатынас мәдениетін қалыптастырады. Адамның қылықтарындағы ерекшеліктер әр түрлі болып келіп, басқа балалар үшін белгілі бір ақпарат тасушы ретінді болуы мүмкін.

Мәдениет кең ауқымды қатынасты, кез-келген адамдар арасындағы қарым-қатынасты тудырады. Тұлғаның қарым-қатынас тәжірибесі қаншалықты шектелген болса, оған қатысқан адамның жіберген белгілерін қабылдау қабілеті де соншалықты төмен болады. Бірақ белгілердің мағыналылығы басқалармен іс-әрекетте байқалуы мүмкін. Өзара іс-әрекетті реттеуші белгі тек тұрақты болады. Бұл белгілер бір-бірінен алшақ емес және олардың көлемі, мағынасы өзара іс-қимыл әсерінен өсуі немесе кемілуі мүмкін. Балалар іс-әрекет барысында тілдік қарым-қатынас орнатады. Тілдік қарым-қатынас барысында балалар сөйлеуге жаттығады. Бұл туралы психолог ғалым Ж.Аймауытов «Баланы тілге жаттықтырудың мағынасы: баланы сөйлеуге, басқалардың сөзін ұғуға, өз бетімен жазуға, оқуға төселдіру. Бірақ бұл мағынасыз әдеттендіру, құрғақ төселдіру емес, тілге жаттығумен бірге адам ойлауға да жаттығады» [5] деп дәлелдеген.

Н.Құлжанова (1887-1934) мектепке дейінгі тәрбие мазмұнын, мақсатын баяндап, баланың сезім мүшелеріне, қимыл-қозғалысына, сөйлеу мәдениетін жетілдіруге тоқталған. Сонымен қатар, балалардың қарым-қатынас ерекшелігіне ерекше мән бере білген. «Балаға су-сындай керегінің бір – сөйлеу», баланы сөйлеуге, білуге деген талпынысын мақұлдап «ма-замды алма!» – деп оның көңілін қалдырмау керек екендігін айтады. Сондай-ақ баланың ойлауының – оның танып-білу құштарлығымен жалғасып жатқандығын ескертеді [6].

Мектеп жасына дейінгі балалардың психологиялық даму ерекшеліктері тұрғысында Х.Т. Шерьязданова, Г.Қасымова, Ұ.И. Ауталипова, Ж.А. Әубәкірова, т.б. ғалымдар арнайы ғылыми зерттеулер жүргізіп, психология ғылымының дамуына өзіндік үлестерін қосуда.

Қарым-қатынасқа ерекше мән берген ғалым Х.Т.Шерьязданова. Ол өзінің қарым-қатынас генезисінің тұжырымдамасында қарым-қатынасты баланың тұлға болып қалыптасуының басты белгісіне жатқызады. Және оны тұлға мазмұнының құрамдас бөлігі ретінде қарастырып, бала туғаннан мектепке барғанға дейінгі аралықты ересектермен төрт түрлі тәсілдегі қатынаста болатынын көрсете отырып, олардың әрқайсысының өзіндік ерекшелігін ашып берген. Мәселен: қарым-қатынастың біріншісі – туғаннан бір жасқа дейінгі бала мен үлкендер арасындағы жағдайға байланысты жеке тұлғалық қарым-қатынас. Бұл жағдайда сәби өз бетімен қарым-қатынас ұйымдастыра алмайды және үлкендермен қатынас барысында тек эмоционалды түрде ғана жауап береді. Бұл кезде сәбиде «жандану комплексі» пайда болып, егер өзіне таныс адам қарым-қатынас жасаса қуанып, күледі, танымайтын адамды бөтенсініп, жылайды. Егер сәби үлкендермен қажетті дәрежеде қатынас жасамаса

онда «госпитализм» құбылысы пайда болады. Бұл жағдайда сәбидің көңіл-күйі төмендеп, тітіркенгіш, енжар, мөлшерден көп жылайтын болады. Қарым-қатынастың екінші тәсілі – бір мен үш жастағы бала мен үлкендер арасындағы – жағдайға байланысты іскерлік қарым-қатынас. Қарым-қатынастың бұл тәсілі барысында да бала өз бетімен қатынасқа түсе алмайды. Бұл кезеңде баланың негізгі әрекеті – заттық әрекет болғандықтан қатынас іс-қимылға байланысты орындалып отырады. Үш жаста бала өз-өзіне қызмет етіп, қарапайым тапсырмаларды орындай бастайды. Осы кезеңде айналасындағы құрбыларын жақсы көру, көмектесу, бірге ойнау сияқты адамгершілік сезімдері дамып, қалыптасады. Бала сөздің көмегімен осы кезде құрбыларына достық қарым-қатынасын білдіреді. Мектеп жасына дейінгі баланың қатынасының үшінші тәсіліне – төрт-бес жастағы баланың ересектермен арасындағы жағдайға байланысты емес танымдық қарым-қатынасы. Бұл кезде баланың танымдық құштарлығы пайда болады. Бала өзінің қойған сұрақтарына ерінбей жауап беретін адаммен қарым-қатынас іздейді. Бала бес жасқа қарағанда ана тілін игеруге бейімділігі жетіліп, барлық дыбыстарды дұрыс айтып, байланыстырып сөйлеудің элементтерін қалыптастыра бастайды. Бала көпшіліктің ортасында тәрбиеленіп өссе, ол соғұрлым көпшіл де, жан-жақты жетілгендігі анықталған. Осы кезде бала жаңа білім-іскерліктерді меңгеріп, танымы тереңдеп, психикасы дами түседі. Жағдайға байланысты емес жеке тұлғалық қатынас – ата-ана мен бала арасындағы қарым-қатынастың төртінші тәсілі. Бұл кезеңде алты-жеті жасар балалар қарым-қатынасты өздері дербес ұйымдастыра алады. Балалар өздеріне қойған сұрақтарға нақты жауап қайтарып, ана тілінің барлық дыбыстарын дұрыс айтады деп дәлелдей білген [6, 18 б.].

Тіл қарым-қатынас пен ойлау формасының құралы болып саналады. Осы тұрғыда психолог С.Елеусізова балалардың қарым-қатынас психологиясына тоқтала отырып, қатынас жасау адамның даралық мінез қасиетіне жақындығын және оның 4 сатыдан тұратынын айтады. “Бұл сатыларда: өзгелермен қарым-қатынас орнатуға ниет білдіру кезеңін, әріптесінің кімдер екенін танып-білуге ықылас білдіріп, олар жайында мәліметтер алуға ұмтылатын, серіктер жайында өзара тілдесіп, ұғынысудың жолын іздестіретін, қарым-қатынас жасап, тілдескен әріптестері нендей істерді атқара алады және олардың іс-әрекеті мен мінез-құлқында, қабілетінде нендей жағымды істері барын байқайтын ұнамды қасиеттері мен олқылықтарының кездесетінін анықтап, кімнің кім екенін білетін болады”, – дейді [6]. Автор қарым-қатынас орнатудың екі бөлімнен тұратынын көрсетіп, оның бірі адамның ішкі дүниесіне қатысты қасиеттері ойлауы мен саналы әрекеті, ал келесі адамның жүріс-тұрысы мен өзгелермен тілдесіп бірлесіп әрекет істейтін қатынас сипаттарын білдіретіндігін де атап көрсетеді.

Ғалым Г.М. Қасымова мектеп жасына дейінгі балаларды оқытуда дамытушы ойындар рөлін қарастырып, онда дамытушы ойындардың жүйесін жасап, тәжірибеге енгізген [6, 18 б.]. Сонымен қатар, балалардың танымдық және ерікті әрекеттерін дамыту үшін қажетті жағдай мен олардың жас ерекшеліктеріне қарай ойындарды дұрыс сабақтың мақсатына сай тыңдай білуінде деп көрсетеді. Ойын әрекетінде баланың денесі мен ақыл-ойы ерікті қимыл-қозғалысы мен әрбір іске деген әрекеттілігін анықтауға мүмкін болады. Сонымен бірге автор білім беруді дамытпалы ойындар арқылы балалардың байланыстырып сөйлеу тілін дамытумен де тығыз байланыста қарастырған.

Зерттеуші ғалым Ұ.И.Ауталипова балалардың қарым-қатынасындағы мән-жайды психологиялық тұрғыдан айқындай келе, баланың кімдер тапқырлыққа, бақылампаздыққа, тапсырмаларға бұлжытпай орындауға жұмсай алса, онда олардың баланы оқуға даярлауда үлкен жетістікке жететіндігін дәлелдеген. Сонымен бірге автор берілген тапсырманы орындау барысында балада қарым-қатынас қалыптасып, тіл байлығы дамитындығын көрсетеді [6, 19 б.].

Ж.Қ.Әубәкірова ғылыми-зерттеу жұмысында 5-6 жастағы балалардың қарым-қатынасын зерттеуді екі бағытта ұстанған. Біріншіден, таңдап алынған балалардың белсенді ойнауы-

на жағдай жасаған. Ал, екіншіден, қазіргі кездегі балалардың ойнауындағы енжарлығын түзету мақсаты мен ойындарды лайықтап ережелерге сәйкес ойындар жаңғыртқан, соның нәтижесінде баланың басқа балалармен қарым-қатынас жасауына мүмкіндік туғызған. Осындай жағдайда топтағы бірлестік, келісімге келушілік құбылыстары болып, балалардың коммуникативті іс-әрекетті жүзеге асыру қасиеттері айқындалғып, қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыруға негізделген тәрбиешілер мен ата-аналарға арналған әдістемелік нұсқаулар ұсынылған [6, 19 б.].

Мектеп жасына дейінгі балалардың қарым-қатынасын қалыптастыруда сөйлеу мәдениетіне ерекше мән беру қажет екені белгілі. Осыған орай, А.Қапенова тіл мәдениетінің теориялық негізінде сөйлеу мәдениетінің төмендегідей белгілерін ұсынған:

Тілдің тазалығы – сөйлеуші тілінде әдеби сөздерге жатпайтын, сөзді лайлап, шұбарлайтын, мәні жоқ сөздер мен жаргондардың болмауы.

Тілдің нақтылығы – айтылатын құбылыс немесе жағдайдың шынайы екенін сөз арқылы нақты бейнелеу. Сөз қоры мол, тілі жан-жақты дамыған адам әр уақытта қажетті сөздерді қиналмай тауып, тілінде жеңіл қолдана алады.

Тіл логикасы – сөйлеушінің тілі мен ойының бірлігі. Тілдің логикалық құрылымына синтаксис белгілері, яғни қажетті жерде кідіріс жасап, акцентсіз сөйлеу.

Тілдің түсініктілігі – сөйлеуші тілінде қолданылған термин сөздердің тыңдаушы үшін түсінікті болуы.

Тіл мәнері – сөйлеушінің сөзді мәнеріне келтіре, көңіл күйге сәйкес эмоционалды сөйлей білуі [6, 29-30 бб].

Бұл көрсетілген сөйлеу мәдениеті дұрыс қалыптасқан жағдайда ғана балалардың қарым-қатынасын қалыптастыруға болатынын көреміз.

Ал тәжірибешілер үшін балалық кезең білім беру ұйымдарында адамның дамуының кеңістігі ретінде болады. Балалық шақ мәдениеті ойын ережелерін құрастыратын, қарым-қатынас нормаларын, өзіндік тілді қалыптастыратын мәдениеттің бөлігі болып табылады. Бұл кезде, баланың ішкі дүниесі анықталып, әлеуметте тұлғалануға, бейімделуге, интеграциялануға алғышарттар жасайды. Құндылықтар мен дәстүрдің әсерінен бала мәдениет пен әлеуметке кірудің өз жолын қалыптастырады. Балалық шақтағы мәдениетінің ерекше сипаттамасы болып адамдар әлемі мен табиғат әлемінің қарым-қатынасы болып табылады.

1 Метербаева К.М. Мектепалды даярлық тобы балаларының сөздік қорын дамытудың психологиялық негіздері. // Абай ат.ҚазҰПУ «Психология» сериясы №1(42), 2015. – Б. 47

2 Братусь Б.С. Аномалии личности. – М.: Книга по Требованию, 2012. – 304 с.

3 Мир психологии Научнометодический журнал // № 3(83) Июль – сентябрь. – М., 2015. С. 14-15
статьи из журнала

4 Аймауытов Ж. Психология. – Алматы: Рауан, 1995. – 268 б.

5 Құлжанова Н. Халқыма деп іс қылдым. – А.: Рауан, 1993. – Б. 46

6 Метербаева К.М. Қоршаған дүниемен таныстыру арқылы балалардың байланыстырып сөйлеуін қалыптастыру (5-7 жас)”. Пед.ғыл.канд.дис.: 13.00.07 – Алматы, 2005. – 18-19 б.

Аннотация

Метербаева К.М. – КазНПУ им. Абая

Шадибекова Э.М. – воспитатель д/с «Балдаурен» Алматинский обл.

Основы формирования культуры общения у детей дошкольного возраста

Данная статья посвящена анализу психологических исследований по проблемам формирования у детей дошкольного возраста культуры общения. Рассматриваются характерные закономерности и особенности фазы развития личности ребенка в формировании общения.

Развитие личности характеризуется классификацией согласно двум закономерностям. Во-первых, это психологические закономерности, определяемые противоречиями внутри группы и межгрупповой системе. Во-вторых, закономерности, возникающие в связи с изменением места человека в со-

циуме. Подтверждено, что важно решать вопросы межличностного общения, дающие возможность формированию у ребенка культуры общения.

Показано, что в период дошкольного детства важное место занимают эмоции, способствующие развитию деятельности. Фундамент эмоционального общения дает начало деятельности, возможность найти путь к будущему. Эмоции, оказывая влияние на общение, в то же время являются сложным видом общения – они рассматриваются как важная необходимость, вследствие чего и возникают звуки, интонационная информация.

Автором анализируются труды отечественных и зарубежных ученых-психологов, посвященным особенностям формирования у детей дошкольного возраста культуры общения. Раскрыта важность особенностей и способов формирования культуры общения, предложенные отечественным психологом Х.Т.Шеряздановой.

Ключевые слова: «культура», «культура общения», «общение», «культура речи», «мимика», «деятельность», «интонация»

Abstract

Meterbaeva K.M. – Associate Professor, Abay Kazakh National Pedagogical University

Shadibekova E.M. – *vospitatel d / s «Baldauren» Almaty region.*

Bases of communication culture formation of preschool age children

This article discusses culture of communication of preschool age children and the formation of psychological research. The peculiarities of the phase of development of the person and laws of development of personality are characterized in this article.

Personality development is characterized by the classification according to two laws. First, it is psychological patterns defined by contradictions within the group and between-group system. Second, the patterns arise in connection with the change of man's place in society. It is confirmed that it is important to address the issues of interpersonal communication, enabling the formation of a child's communication culture.

It is shown that during the preschool age emotions are important, they lead to activities.

In addition, author analyses the writings of foreign scholars about preschool children's cultural. The foundation gives rise to emotional communication activities, the ability to find a way to the future. Emotions, affecting communication, at the same time are complex view of communication – they are seen as an important need, as a result, and there are sounds, information through intonation. The essence of formation communication culture of preschool children is highlighted.

The author analyzes the works of local and foreign scientists and psychologists devoted to the peculiarities of communication culture formation of preschool children. The importance of creating communication culture methods offered by the national psychologist H.T.Sheryazdanova was also disclosed.

Keywords: “culture”, “culture of communication”, “communication”, “culture of speech”, “facial expressions», «activities», «intonation»

МРНТИ 15.41.31

M.I. Uyukbaeva¹

¹Abay Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

PSYCHOLOGICAL AND SOCIO-CULTURAL BARIERS IN TALES

This article analyzes the frustration in the folk and literary tales, motivation to achieve the goals, and the obstacles to the achievement of these goals by the example of the artistic works of Pushkin, Aksakov, logins, Assumption and others. Obstacles are divided into physical, biological, psychological, socio-cultural aspects. Frustration as a breach in behavior was investigated on two levels: the loss of volitional level or as a reduction in the degree of conditionality of consciousness adequate motivation. Here frustration is seen as the goal of the barriers to it, which is the center of the characters emotions (negative and positive). On another manifestation of frustration, «the

loss of voluntary level or as a reduction in the degree of motivation of adequate conditionality of consciousness (loss of patience and hope).» In these tales is visible in the behavior of the characters in difficult situations.

Keywords: Frustration, obstruction, socio-cultural, frustration, achievement, goal, psychology, rules, bans, folklore, literature, behavior.

“Frustration” (from lat. Frustratio – deception, vain expectation, frustration) is defined as a condition caused by two factors: the presence of a strong motivation to achieve the goal (to meet demand), and the barriers preventing this achievement.

Obstacles to the achievement of the objective might be the causes of different nature: physical (incarceration), biological (disease, aging), psychological (fear, intellectual impairment), sociocultural (rules, regulations, prohibitions). If we keep in mind the severity of this condition, you should talk about the different degrees of transition situation difficult operations in a situation where the difficulty is insurmountable. In terms of violations in behavior, frustration can occur at two levels: as a loss of voluntary control (disorganized behavior), or as a reduction in the degree of motivation of adequate conditionality of consciousness (loss of patience and hope) [1].

Frustration is typical for children’s works, reflecting the reasons for the behavior of the characters, which is close and understandable to children. There is no doubt that the particular fairy tale genre empower heroes in achieving their goals. This is perhaps one of the secrets of the popularity of the genre of literary fairy tales, where the author is free to fantasize, without worrying about realism. This genre allows writers to create a magical world with unique rules and challenges that are overcome, regardless of their complexity. In addition, if the circumstances and the characters themselves may be the most incredible, but the feelings they are experiencing should be clear to child audience [1]. Naturally, the frustration, as the achievement of objectives and obstacles to it, is the center of emotions the characters: first the negative (due to the impossibility of achieving the goal), and then positive, associated with the victory.

In written fairy tales, based on folk tales, and the goal - it is, as a rule, the material enrichment and marriage to the royals. As an example, in the tales of Pushkin, P.P.Ershova, S.T.Askakova. A hedge is associated with magical creatures and objects that have special appeal for children who believe in miracles. Accordingly, the event is extraordinary, fascinating children with the eccentricity, originality [1].

The lack of experience in children, openness to the world, they learn avidly, imaginative, brightness sense, naive – all this creates a fertile ground for the perception of the world of fairy tales as a real, interesting and informative [2].

Physical hedges (incarceration) are overcome by fairy-tale characters in different ways. For example, Prince Guidon in “The Tale of King Saltan” does this by using his ingenuity, turning to nature with a help of a magic phrase: “You are my wave, wave”. Nature in the tales of Pushkin always comes to the aid of the heroes in trouble. Prince was able to escape to freedom from the barrel, and solved all their other problems with the help of Swans, combining a double beginning: the human and the animal.

In the fairy tale Yershov “Humpbacked Horse” Ivan – fool could get rid of captivity and fulfill all the orders of the king with the help of wonderful Humpbacked Horse, because he was an ordinary man, and he was unable to overcome the obstacles [2].

In the fairy tale by Aksakov “The Scarlet Flower” vicious Prince is imprisoned on a beautiful island in the shape of a monster. It is noteworthy that this captivity it can rescue a maiden selfless love, a sense of the sublime. It is also captured in the biological barrier, as it is ground into a monster’s body that gives him incredible anguish [2].

In the fairy tale Yershov “Humpbacked Horse” an obstacle to the king in his desire to marry the king’s girl, but also the obstacle is his biological cage, from which he passionately wants to get rid of with the help of Ivan – fool, plunged into boiling cauldrons.

In Pushkin's fairy tale of the Golden Cockerel king has no way to get rid of old age as a biological barrier, but no doubt that he is weary of his advanced age, fell in love with a young beauty – Shamakhanian queen.

High social status, wealth gives him unlimited opportunities for the fulfillment of wishes, but the biological old age, he is unable to overcome.

The psychological barrier of fear and mental deficiency common to all listed fabulous characters: King Dadon all the time waiting for the attack of enemies (and for which he needed a golden cockerel, warning of the approach of the enemy); Ershov in a fairy tale world is hostile for Ivanushka -fool, starting with his own brothers had stolen his golden haired horses donated mare for freedom; Aksakov in a fairy tale "The Scarlet Flower" vicious Prince is afraid ever to stay in an ugly disguise (transformation does not depend on him, although he tries to bribe their guests with kindness and generosity)[3].

Social and cultural barriers – rules, regulations, and restrictions - in these tales do not exist for the kings, because they create them. However, there are for the representatives of the common people: Ivan the Fool had violated the ban, lifted the pen Firebird and got into trouble. Nevertheless, in "The Tale of the Priest and of His Workman Balda" Balda Pushkin invented the rules of payment of his labor and thus punishes greedy bud [3].

In the fairy tale Aksakov "The Scarlet Flower" evil witch has imposed a curse on a handsome youth, it established rules of his punishment and get rid of it – is the same complex as love cannot be, and make love to her ugly monster – a difficult task, almost unattainable.

Violation in behavior in the sense of volitional control, disorganization of behavior manifested in the character of each individual: the king Dadon forgotten dead sons, did not even weep for him or her, fascinated Shamakhanian queen. The monster in "The Scarlet flowers" it is going to die, without waiting for the agreed period of his lover, desperate to get rid of the hateful antics. And Ivan the Fool in "Humpbacked Horse" each time to despair, received a new assignment from the king, because it alone is not able to fulfill them, they had been associated with death, brutal violence[4].

On another manifestation of frustration, as "reducing the degree of conditionality of adequate motivation of consciousness (loss of patience and hope)", in these tales can be seen in the behavior of the characters in difficult situations. For example, King Saltan, losing patience, personally went on a dangerous journey to witness the unprecedented miracles. In addition, I met an even greater miracle – his wife and son. In this case, this led to a positive result, a happy resolution of the tale [5].

In "Humpbacked Horse" king, losing hope and patience (because he wanted to marry), he decided on a desperate act for the sake of rejuvenation, because in the old king-girl does not want to marry him. But it ended badly for him: with patience, he lost his life. In fact, he died for the sake of love.

In "The Scarlet flowers" monster, lost their patience and hope, almost lost their lives, they did not want to go on living. This form of existence for him was worse than death. Alien mask pressed him, did not meet its self-assessment, and deprived of happiness, love.

In "The Tale of the Dead Princess and the Seven Knights" Pushkin evil queen lost patience and hope to become the most beautiful, she is dead: "Then it took the longing, and the queen is dead." For her, the loss of hope was equivalent loss of life, because in their hopes she imagined life quite differently, where it has no equal in beauty. For her life – is superior to all. Moreover, if this superiority is not present, she found it impossible to go on living on the sidelines [5].

In the literary fairy tales, where the characters are placed in modern conditions close to real, recognizable with their everyday realities, everything looks a little different.

For example, in a fairy tale by Lagin "The old man Hottabych" the wizard had a barrier primarily physical – imprisonment. Freed from prison, he gave vent to his desires, wanting to thank her rescuer Volka. He has a biological barrier, and if old age is not inconvenienced by it,

sore throat from overeating (cold cream), forced to suffer. Psychological barrier to Hottabych was not so much fearful as an intellectual failure: an ancient old man could not fit into the present and always found himself in awkward situations, dragging, and his master. Social and cultural barriers have meant that Khottabych continually violated the rules, regulations, restrictions, because they were unknown to him, the stranger from another world, from another era. In addition, like any powerful wizards, the old man Hottabych he was inclined to create their own rules, regulations, prohibitions. Yes penalties too. At the eastern magician had his own notions of generosity and gratitude, from whom Volka got more injured than benefited, constantly worrying about the life of the people around him, even unsympathetic to him [3].

Frustration, as the loss of volitional control, disorganization of behavior here is primarily manifested in the fact that Volka – boy and Hottabych - adult, constantly imposing his will on the younger age of Volka. The boy, wishing to get what is wanted, lost voluntary control, relying on the experience of Hottabych, but they always find themselves in funny situations. A loss of patience and hope of Volka leads to a request to dismiss the independent actions of Hottabych. In addition, Khottabych lost hope to please his benefactor, as result he decides to work in a circus, where his magic power would come to the use. Here, Khottabych gave free rein to his imagination to the fullest. Vygotsky argued: “... I must say that dreams are not happy, and the only unsatisfied desires – fantasies incentive incentives Every fantasy – is the realization of desires, an adjustment to the unsatisfying reality”[4].

Frustration in fairy tales by E. Uspensky about Uncle Fedor – a barrier: physical – voluntary confinement in Buttermilk, and biological (his illness because cold milk), and psychological (intellectual impairment), sociocultural (disagreement with the parents about ban on the cat). The loss of voluntary control is most clearly shown in the estimates with no from the internet, sat down on the neck prostokvashints completely disorganized this arrogant person. A loss of patience led to decisive action to get rid of the guest.

In addition, in the case of Uncle Fyodor’s Aunt – prostokvashino-citizens, lost voluntary control and patience, had to flee from the zealous military pensioner. All her energy is unspent and affected the Uncle Fyodor and his friends. They could not resist her aggressive care. Uncle Fyodor and his friends are accustomed to independence, so they could not bear such obsessive attention from a lonely woman that has sent her aggressive love to her nephew. Behavior and lifestyle of Uncle Fyodor - challenge norms: a minor child living with animals without any adult. He is so called modern

Therefore, frustration is the implementation of different forms in the works of writers for children, depending on the folklore and literary traditions, tales used by the authors. In addition, the time and everyday realities were taken by the writers in their works [2].

1 Сборник великорусских сказок Архива Русского географического общества. – Пг.: Тип. Рос. Акад. наук, 1917. – 2 т.

2 Литературная энциклопедия: в 11 т. / Отв. ред. В. М. Фриче, гл. ред. А.В. Луначарский. – М.: Художественная литература, 1937. – Т.10 (Романов – «Современник»).

3 Литературная энциклопедия: в 11 т. / Отв. ред. В.М. Фриче, гл. ред. А.В. Луначарский. – М.: Художественная литература, 1937. – Т. 10 (Романов – «Современник»).

4 Структура волшебной сказки. – М.: Российск. гос. гуманит. ун-т, 2001. – 234 с. – ISBN 5-7281-0373-1.

Аннотация

Уюкбаева М.И. – *Казахский Национальный педагогический университет имени Абая*

Психологические и социокультурные преграды в сказках

В данной статье анализируется фрустрация в народных и литературных сказках, мотивированность для достижения целей и препятствия на пути к достижению этих целей на примере художественных произведений Пушкина, Аксакова, Логина, Успенского и др. Преграды здесь делятся

на физические, биологические, психологические, социокультурные аспекты. Фрустрация как нарушение в сфере поведения исследована на двух уровнях: утрата волевого уровня или как снижение степени обусловленности сознания адекватной мотивации. Здесь фрустрация рассматривается как достижение цели преграды на пути к ней, что является центром эмоций героев (отрицательных и положительных). О другом проявлении фрустрации «утрата волевого уровня или как снижение степени обусловленности сознания адекватной мотивации (потер терпения и надежды)». В данных сказках видна в поведении персонажей в трудных ситуациях.

Ключевые слова: Фрустрация, преграда социокультурный, расстройство, достижение, цель, психология, правила, запреты, фольклор, литература, поведение.

Түйіндеме

Уюкбаева М.И. – Абай атындағы ҚазҰПУ

Ертегілері психологиялық және әлеуметтік-мәдени кедергілер

Бұл мақалада Пушкин, Аксаков, Логин, Успенский және басқалар көркем жұмыстар мысалында халық және әдеби ертегілер, мақсаттарға жету үшін ынталандыру, сондай-ақ, осы мақсаттарға жету үшін кедергілерді жылы бұзылуы талдайды. Кедергілер физикалық, биологиялық, психологиялық, әлеуметтік-мәдени аспектілері бөлінеді. ерік деңгейдегі жоғалуы немесе сана барабар ынталандыру шарттылығы дәрежесін төмендету сияқты: мінез-құлық бұзылуы Фрустрация екі деңгейде зерттелді. Мұнда бұзылуы таңбалар эмоциялар (теріс және оң) орталығы болып табылады, оған кедергілерді мақсатқа, ретінде қарастырылады. бұзылуы басқа көрінісі, туралы «ерікті деңгейдегі жоғалуы немесе сана (шыдамдылық пен үміт шығын) барабар шарттылығы ынталандыру дәрежесін төмендету сияқты.» Осы ертегілер қиын жағдайларда кейіпкерлердің мінез-құлық көрінеді.

Түйін сөздер: фрустрация, кедергі, әлеуметтік-мәдени, фрустрация, жетістік, мақсаты, психология, ережелер, тыйым, фольклорлық, әдебиет, мінез-құлық

МРНТИ 15.81.21.

Р.Ш. Сабирова¹

¹ Карагандинский государственный университет имени академика Е.А. Букетова,
г. Караганды, Казахстан

ИЗУЧЕНИЕ ОРГАНИЗАЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ СОТРУДНИКОВ С РАЗЛИЧНЫМ УРОВНЕМ УДОВЛЕТВОРЕННОСТИ ТРУДОМ

Настоящая научная статья посвящена изучению психологических особенностей организационной культуры сотрудников организации. Актуальность изучения организационной культуры заключается в том, что организационная культура во многом может способствовать налаживанию благоприятного психологического климата в коллективе в целом и росту удовлетворенности человека трудом в частности. Выборку исследования составили сотрудники вспомогательных отделов корпорации «Казахмыс» в количестве 33 человек. В качестве научного метода исследования была применена психодиагностическая анкета «Оценка организационной культуры» Камерона К. Куинна Р. Полученные по итогам исследования данные свидетельствуют о желании сотрудников организации иметь сплоченный коллектив, доверительные отношения с работниками и специалистами со стороны руководителей и начальников, снизить излишнюю формализованность, повысить уровень новаторства, самореализации и творческой инициативы.

Ключевые слова: организационная культура, удовлетворенность трудом, сотрудник, коллектив, руководство, тип культуры, рыночный, иерархический, клановый.

Организационная культура во многом может способствовать налаживанию благоприятного психологического климата в коллективе в целом и росту удовлетворенности человека трудом в частности. Также исследование этой проблемы может препятствовать распростра-

нению синдрома выгорания у сотрудников [1]. У современных исследователей затронутой проблемы есть основания полагать, что высокая удовлетворенность трудом обуславливает положительный настрой сотрудников организации на работу, поскольку оптимизируется их отношение к выполняемым обязанностям и к коллегам, растет уровень трудовой дисциплины, что в целом способствует росту производительности работников [2].

Основная часть. В данном исследовании приняли участие сотрудники вспомогательных отделов корпорации «Казахмыс» в количестве 33 человек. На первом этапе исследования был выявлен уровень удовлетворённости сотрудников трудом, в соответствии с чем респонденты были разделены на 2 группы: со средней (19 испытуемых) и высокой (14 испытуемых) степенью удовлетворённости трудом. На втором этапе исследования была проанализирована каждая группа и выделены её основные особенности по результатам применения методики. В качестве научного метода исследования была применена психодиагностическая анкета «Оценка организационной культуры» Камерона К. Куинна Р. [3].

Проанализируем полученные результаты.

Так, для начала выявим реальное распределение типов организационной культуры в группе с высокой удовлетворенностью трудом (таблица 1).

Таблица 1. Реальное распределение типов организационной культуры в группе с высокой общей удовлетворенностью трудом

Тип культуры	Клановый	Адхократический	Иерархический	Рыночный
М	12,08	12,87	47,45	23,84
S	4,77	6,19	5,65	3,65

Доминирующим типом культуры является иерархический (М = 47,45). Вторым, по преобладанию баллов, следует тип культуры рыночный (М = 23,84), выраженность которого значимо отличается от иерархического. И на последнем месте по степени выраженности стоят адхократический (М = 12,87) и клановый типы культуры (М = 12,08). Т.е. можно сделать вывод, что сотрудники видят своё место работы, как высоко формализованное и чётко структурированное. Людей объединяют формальные правила и официальная политика. Лидеры в основном выполняют функцию координаторов, наставников и организаторов. А управление озабочено гарантией занятости, чёткой дисциплиной и долгосрочной предсказуемостью. Основные цели состоят в обеспечении рентабельности, стабильности и плавного, предсказуемого функционирования.

Также находят своё отражения и некоторые аспекты рыночного типа культуры организации. В оценке её выраженности обнаружилось наибольшее совпадение мнений (S = 3,65). Иными словами, в данной организации наблюдается также ориентация на результаты работы, от работников требуется целеустремленность, преобладающей является атмосфера соперничества и конкуренции. Стиль менеджмента в организации направлен не только на координирование, но также поощряется конкуренция и достижение результата.

Акцент на сплочённость, моральный климат, развитие человеческих ресурсов делается в меньшей степени.

Наибольшее разногласие вызвала оценка степени выраженности адхократического типа культуры (S = 6,19). Можно сказать, что сотрудники данной группы противоречиво оценивают возможности творческой самореализации и проявления новаторства.

Описав реальное положение вещей, займёмся выявлением желательного распределения выраженности типов организационных культур (Таблица 2).

Таблица 2. Предпочитаемое распределение типов организационной культуры в группе с высокой общей удовлетворённостью трудом

Тип культуры	Клановый	Адхократический	Иерархический	Рыночный
M	27,06	27	25,87	21,37
S	7,23	4,06	9,3	5,06

Что касается желаемого соотношения типов организационной культуры, то анализируя данные по этому параметру, можно предположить, что работники данной группы предпочитают, чтобы все четыре типа культур были представлены относительно равноценно. Количество баллов приблизительно сходное по всем типам культуры: клановый ($M = 27,06$; $S = 7,23$), адхократический ($M = 27$; $S = 4,06$), иерархический ($M = 25,87$; $S = 9,3$), рыночный ($M = 21,37$; $S = 5,06$). Т.е. сотрудники желали бы, чтобы соблюдался баланс между дружеской, доброжелательной тёплой обстановкой в рабочем коллективе и нацеленностью на достижение поставленных производственных задач, чтобы при чёткой постановке целей не исключался и творческий, новаторский подход к выполняемой работе. Наибольшее разногласие среди респондентов вызвала оценка желательной выраженности иерархического типа организационной культуры ($S = 9,3$). Стандартное отклонение достаточно высокое, однако оно не превышает 10. Наиболее сходные мнения данная группа выразила в оценке предпочитаемой степени выраженности адхократического типа организационной культуры ($S = 4,06$).

Определим, выраженность каких типов организационной культуры нуждается в коррекции. Анализ степени разницы между актуальным и желаемым типом организации показал, что сотрудники хотели бы значительно повысить выраженность кланового типа культуры ($M = 14,98$). Так как клановый тип организационной культуры характеризуется наличием ориентации на будущее. В работниках ценится осмотрительность и верность слову. Кроме того, имеется ориентация на обязательность, преданность работников организации и устойчивые традиции. Отношения между сотрудниками являются дружественными и тесными, коллектив отличается высокой сплоченностью и взаимопониманием. Что положительно сказывается на социально-психологическом климате и удовлетворённостью трудом. Также желательно снизить выраженность иерархического типа культуры ($M = 21,58$), т.е. многообразие формальных процедур, избыточную регламентированность, трансформировать безличное отношение со стороны начальства и между людьми. Рыночный тип культуры в коррекции, по мнению сотрудников, не нуждается ($M = 2,47$). Уровень конкурентоспособности и нацеленность на результат соответствует желаемой степени выраженности. А вот уровень новаторства, самореализации и творческой инициативы оценивается сотрудниками как недостаточный. Разница между реальным и предпочитаемым адхократическим типом достаточно велика ($M = 14,96$), Возможно, предприятию не хватает динамичности и передовых технологий.

Сделаем общий вывод по изучению организационной культуры в группе с высокой общей удовлетворённостью трудом. Преобладание иерархического типа культуры обеспечивает чёткую постановку целей и плановность, обеспечивает хорошие условия труда, но оставляет не удовлетворёнными характеристики социально-психологического плана. Создаёт ощущение безличности и отстранённости как между руководством и подчиненными, так и внутри коллектива. Рыночный тип культуры в коррекции, по мнению сотрудников, не нуждается. Уровень конкурентоспособности и нацеленность на результат соответствует желаемой степени выраженности. Сотрудники хотели бы скорректировать взаимоотношения внутри производственных отношений в сторону большей сплочённости и дружелюбия. Также желательно создание условий для личной и творческой самореализации.

Теперь рассмотрим реальное распределение выраженности различных типов культур в группе со средней общей удовлетворённостью трудом (Таблица 3).

Таблица 3. Реальное распределение типов организационной культуры в группе со средней общей удовлетворённостью трудом

Тип культуры	Клановый	Адхократический	Иерархический	Рыночный
М	13,67	14,26	48,33	21,76
S	4,91	6,23	5,92	3,68

Из таблицы видно, что доминирующим типом культуры также является иерархический ($M = 48,33$). На втором месте стоит рыночный тип ($M = 21,76$), который значимо отличается от иерархического. И на последнем месте по степени выраженности также стоят адхократический ($M = 14,26$) и клановый тип культуры ($M = 13,67$). Следовательно, компания жестко структурирована, наблюдается стабильность и предсказуемость в работе. Имеется большое многообразие норм и правил, которых должны придерживаться люди. Кроме того, существуют многочисленные ритуалы, несоблюдение которых ведет к наказанию. В работниках поощряются аккуратность, осторожность, педантичность, все решения подстрахованы и обдуманны. Также вторая по значимости влияния идёт рыночная культура. Возможно, есть тенденция в сторону предприимчивости, соревновательного духа и конкуренции. Сотрудники данной группы наиболее схоже оценивают выраженность данного типа культуры ($S=3,68$). Упор на единство, социально-психологический климат, развитие человеческого потенциала, творчества делаются в меньшей части. Наибольший разброс наблюдается в оценке степени выраженности адхократического типа культуры ($S = 6,19$). Опишем желательную выраженность типов культур (таблица 4).

Таблица 4. Предпочитаемое распределение типов организационной культуры в группе со средней общей удовлетворённостью трудом

Тип культуры	Клановый	Адхократический	Иерархический	Рыночный
М	26,92	24,82	22,99	22,98
S	4,89	3,15	5,96	4,68

Предпочтительным типом организационной культуры является клановый ($M = 26,92$), и адхократический тип ($M = 24,82$). На вторых местах идут показатели, рыночного ($M = 22,98$), и иерархического типа ($M = 22,99$), незначительно отставая от первых. Можно сказать, что работники данной группы предпочитают, чтобы все четыре типа культур были представлены относительно равноценно. Наибольшее разногласие вызвала оценка желательной выраженности иерархического типа культуры ($S = 5,96$). Наиболее сходны мнения в оценке предпочитаемой степени выраженности адхократического типа организационной культуры ($S = 3,15$). Следовательно, сотрудники предпочитают видеть в своей организации тип культуры, которая делает акцент на долгосрочной выгоде совершенствования личности, придаёт значение сплочённости коллектива. А так же оставляет место проявлению личной инициативе, поиску новых ресурсов и не стандартных решений поставленных задач. При чёткой постановке целей, имеет место гибкость и нацеленность на результат.

Рассмотрим степень различия между реальным и желаемым типом культуры организации. Изучение степени различия между актуальным и предпочитаемым типом организационной культуры показал, что сотрудники хотели бы значимо повысить выраженность кланового типа культуры ($M = 13,25$). Так как клановый тип организационной культуры характеризуется наличием ориентации на будущее. В работниках ценится осмотрительность и верность слову. Кроме того, имеется ориентация на обязательность, преданность работников организации и устойчивые традиции. Отношения между сотрудниками явля-

ются дружественными и тесными, коллектив отличается высокой сплоченностью и взаимопониманием, что положительно сказывается на социально-психологическом климате и удовлетворенностью трудом. Работники данной группы желали бы, чтобы иерархический тип организационной культуры были менее доминирующим ($M = 25,34$). То есть наличие четкой структуры работы, регламентированность отношений и их формализация выражены чрезмерно и желательны изменения в сфере взаимоотношений между сотрудниками данной группы в сторону повышения сплоченности, доверия работникам и специалистам со стороны руководителей и начальников. Рыночный тип культуры в коррекции, по мнению сотрудников, не нуждается ($M = 1,22$). Уровень конкурентоспособности и нацеленность на результат соответствует желаемой степени выраженности в группе респондентов со средней общей удовлетворенностью трудом. А вот уровень выраженности адхократического типа организационной культуры ($M = 10,56$), т.е. новаторства, самореализации и творческой инициативы оценивается сотрудниками как недостаточно выраженный. По мнению сотрудников данной группы, предприятию не хватает динамичности и передовых технологий в производстве.

Закключение. Полученные по итогам исследования данные свидетельствуют о желании сотрудников организации иметь сплоченный коллектив, доверительные отношения с работниками и специалистами со стороны руководителей и начальников, снизить излишнюю формализованность, повысить уровень новаторства, самореализации и творческой инициативы. Именно перечисленные категории способны оказать положительное влияние на оптимизацию психологического климата в трудовом коллективе.

1 Шнейдер В.В. Устойчивость к выгоранию и жизненные ориентации сотрудников медицинских центров материнства и детства на примере Казахстана и Германии // Вестник Казахского национального педагогического университета имени Абая. Серия «Психология» - 2016. – №4 (49). – С. 67-72

2 Иванова Т.Ю., Рассказова Е.И., Осин Е.Н. Структура и диагностика удовлетворенности трудом // Организационная психология – 2012. – Т. 2. №3. – С. 2-15.

3 Камерон К., Куинн Р. Диагностика и изменение организационной культуры // Пер. с англ. под ред. И. В. Андреевой. – СПб: Питер, 2001. – 320 с.

Түйіндеме

Сабинова Р.Ш. – ҚарМУ психология кафедрасының меңгерушісі

Еңбекпен қанағаттану деңгейі әр-түрлі қызметкерлердің ұйымдық мәдениетін зерттеу

Аталған ғылыми мақала ұжымдағы қызметкерлердің ұйымдық мәдениетінің психологиялық ерекшеліктерін зерттеуге арналған. Ұйымдық мәдениетті зерттеудің көкейтестілігі көбінесе ұжымдағы психологиялық ахуалды орнатуға және жалпы еңбекпен қанағаттанудың өсуіне ықпал етеді. Зерттеу таңдамалары «Қазақмыс» корпорациясының атқару бөлімінің қызметкерлері барлығы 33 адам қатысты. Ғылыми зерттеу әдісі ретінде К.Камерона, Р.Куиннаның «Ұжымдық мәдениетті бағалау» психодиагностикалық сауалнамасы қолданылды. Зерттеу қортындыларынан алынған мәліметтер қызметкерлердің ұжымда ұйымшылдық, жетекшілердің және басшылардың мамандармен және жұмысшылармен сенімді қарым-қатынас орнатуын, шығармашылық бастамалар және өзін-өзі дамыту, жаңашылдық деңгейін арттыруды шектен тыс формалдылықты төмендетуді қалайтындығын көрсетті.

Түйін сөздер: ұйымдық мәдениет, еңбекпен қанағаттану, жетекші, мәдениет типі, нарықтық, иерархиялық, мұрагерлік, жаңашылдық.

Abstract

Sabirova R.Sh. – Karaganda State University of the name of acad. E.A. Buketov

Study of organizational culture of employees with different levels of job satisfaction

This scientific article is devoted to the study of the psychological characteristics of the organizational culture of the organization. The relevance of the study of organizational culture is

that organizational culture can do much to help establish a favorable psychological climate in the team in general, and the growth of human's job satisfaction in particular. The sample of the study is labor collective of the subsidiary departments of "Kazakhmys" corporation in the amount of 33 people. A scientific research method of this study is psycho-diagnostic questionnaire "Assessment of organizational culture". Results of these study show the desire of employee of the organization to have a strong team, a relationship of trust with workers and specialists from the leaders and chiefs, to reduce unnecessary formality, to raise the level of innovation, creativity and self-realization.

Keywords: organizational culture, job satisfaction, employee, staff, management, the type of culture, market, hierarchical, clan.

МРНТИ 15.21.45

Н.М.Зыкова¹

А.Бурханулы²

*^{1,2}Казахский Национальный Исследовательский Технический университет
им. К.Сатпаева, Алматы, Казахстан*

ЛИЧНОСТНАЯ АВТОНОМИЯ КАК ОСНОВА ЭФФЕКТИВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЧЕЛОВЕКА

В предлагаемой статье рассматривается проблема формирования личностной автономии на основе развития внутренней и внешней мотивации. Представлен анализ исследования, проведенного Эдвардом Деси и Ричардом Райаном по проблеме самодетерминации. Дано понимание внутренней мотивации, а именно потребностей ее составляющих. Рассмотрена внешняя мотивация и ее роль в выполнении деятельности. В статье подчеркивается актуальность процесса формирования в человеке умение осуществлять самостоятельный выбор действия, учитывающий как внутренние стремления, так и внешние условия жизни. Понятие личностной автономии связано с формулировкой «позитивного» образа человека в психологии. Поэтому проявления личностной автономии связаны с подчеркиванием аспекта психического здоровья и личностного роста, могут быть одним из способов описания полноценной личности человека, способного самостоятельно определять и регулировать собственную жизнь. Также самостоятельный выбор очень тесно связан с эффективностью выполнения деятельности. Личностная автономия влияет на внутреннюю мотивацию, которая в свою очередь определяет успешность деятельности.

Ключевые слова: личностная автономия, самодетерминация, внешняя мотивация, внутренняя мотивация, потребность в автономии, потребность в компетенции, потребность в отношениях с другими людьми, информирующие факторы, контролирующие факторы.

Сложившиеся ситуации в современном обществе настоятельно диктуют каждому человеку искать опору в сложные моменты жизни в себе самом и соответственно самому регулировать и направлять собственную жизнь. Внешние обстоятельства и жесткие условия не дают человеку возможности свободного выбора. Социум формирует социальный образ, в котором акцент ставится на «внешней» атрибутике успешности. При этом внешние атрибуты успешности не выступают показателями психического благополучия человека /1/.

В связи с этим актуальным на сегодняшний день становится формирование личностной автономии, когда человек может делать самостоятельный выбор в различных ситуациях, опираясь на собственные внутренние критерии оценки. Высокий уровень проявления личностной автономии давно признан одним из критериев психологической успешности и психического здоровья человека, а дефицит этого качества – сигналом о возможном неблагополучии и потребности в психологической помощи.

Чем именно определяется тот или иной поступок человека? Может ли человек совершать свободный выбор или же его поведение детерминировано не зависящими от самого человека факторами?

Вопрос личностной автономии был рассмотрен в теории самодетерминации, сформулированной Эдвардом Деси и Ричардом Райаном. В данном подходе самодетерминация (или автономия) рассматривается как реализация свободы выбора человеком способа поведения и существования в мире независимо от влияющих на него сил внешнего окружения и внутриличностных процессов.

Автономная личность проявляет гибкость в регулировании своих взаимодействий со средой. Она ощущает себя свободной и обладает такими качествами, как спонтанность и креативность. Причинами поведения автономной личности выступают интерес и личностная значимость. Кроме того, наличие автономности у индивида подтверждают такие психологические индикаторы, как преобладание в речи глагола «хочу» над глаголом «должен», наличие внутренней мотивации, то есть, свободное участие в деятельности при отсутствии внешних требований или подкреплений.

В отличие от автономного субъекта поведение человека, не обладающего автономией, полностью детерминируется физиологическими и физическими причинами и средой. От независимости (самостоятельности) автономия отличается тем, что человек, осознавая свободу выбора, может быть добровольно или автономно зависим, то есть, иногда поддаваться управлению и контролю, полагаясь на других и ставя себя в зависимое положение.

Автономия связана с психологическим здоровьем. Высокий уровень автономии сопряжён с множеством положительных, с точки зрения психологического благополучия личности факторов: от повышения производительности деятельности до более высоких оценок собственного благосостояния. В частности, как утверждают Деси и Райан, чем выше степень автономии, тем сильнее выражена эмпатия, выше моральные принципы и позитивнее отношения с другими людьми.

Личностная автономия – это ядро самоактуализации, так как самоактуализация предполагает присутствие осознанной ответственности за свои действия, поступки, понимание индивидом значимости своей личности и постоянное стремление к собственно личностному развитию.

Личностная автономия не означает напряженного противостояния миру, столь характерного для подросткового возраста «выпячивания» собственных индивидуальных особенностей или позиции. Автономный человек сам выбирает, какую позицию, в каком конкретном случае ему следует занять. В одной ситуации он может согласиться с существующим порядком и нормами, в другой – отстаивать свою точку зрения, несмотря на кажущуюся абсурдность подобных действий. Автономия дает возможность избавиться от двух видов «рабства»: подчиненности внешним стимулам и подчиненности собственным ранее принятым решениям.

Часто мы не можем заставить себя сделать что-то, даже зная, как это важно и нужно. Следует ли себя принуждать и где источник той силы, которая побуждает действовать, - внутри нас или вовне?

В каких ситуациях мы делаем что-то с таким удовольствием, что единственное наше желание - продолжать это делать и дальше, а в каких мы ждем вознаграждения извне?

Эдвард Деси и Ричард Райан попытались разграничить внешнюю и внутреннюю мотивацию. Они утверждали, что мотивация касается энергии, направления, постоянства и неравенства - всех аспектов активации и намерения. Мотивация порождает действие. Люди могут быть мотивированы, потому что они ценят деятельность или потому, что существует сильное внешнее принуждение /2/.

Внутренняя мотивация определяется Деси и Райаном как «врождённая характеристика человека, основанная на применении своих интересов и упражнении своих способностей,

включающая в себя стремление к поиску и преодолению задач оптимального уровня сложности». «Внутренне мотивированные деятельности не имеют поощрений, кроме самой активности. Люди вовлекаются в эту деятельность ради нее самой, а не для достижения каких-либо внешних наград. Такая деятельность является самоцелью, а не средством для достижения некой другой цели» /2/.

Если ученик приходит домой и с восторгом говорит, что в школе был интереснейший урок, и он хочет почитать энциклопедию, чтобы завтра участвовать в обсуждении, то он демонстрирует пример внутренне мотивированного поведения. В данном случае направленность на выполнение урока проистекает из содержания самого урока и связана с интересом и удовольствием, которые сопровождают процесс познания и открытия нового. Когда все приятели бегут записываться в секцию каратэ-до, потому что это стало модным (пример внешней мотивации), а наш ученик направляется в городошную секцию, потому что только это ему интересно, он вновь демонстрирует внутренне мотивированное поведение.

Основное внимание в теории уделяется изучению влияния на внутреннюю мотивацию таких факторов, как награды, внешние оценки, ограничения и стили межличностного взаимодействия. Исследователи признают, что с момента рождения, дети, в их здоровых состояниях активны, любознательны, любопытны даже в отсутствие конкретных наград /3/.

Внутренняя мотивация – это когда деятельность приносит удовольствие, когда человек переживает радость от реализации данного мотива в этой деятельности, когда он стремится к поиску новых и трудных задач, к расширению своих возможностей и познания. Важной характеристикой внутренней мотивации является удовольствие от деятельности.

Внешняя мотивация – когда на человека уже оказывается какое-то давление и удовольствия такая деятельность не приносит. Она осуществляется ради чего-то другого: ради достижения определённых целей, но не ради неё самой. Внешняя мотивация – поощрение, наказание, принуждение, внешнее давление /4/.

В прикладном аспекте внешняя мотивация заключается в систематическом подкреплении желательного поведения. В школе или на предприятии выделяются паттерны поведения, наиболее целесообразные с точки зрения учителя или руководителя: высокая активность на уроке, хорошая дисциплина или отсутствие опозданий на работу. При демонстрации этого поведения ученик или работник поощряются специальными жетонами, звездами и т.д. При накоплении определенного количества премий такого рода он может получить более значимые призы или поощрения. Аналогичная система существует и в магазинах, когда покупателю, сделавшему определенное количество покупок, выдается премия, подкрепляющая поведение, направленное на покупки именно в этом магазине. Важно отметить, что все эти системы рассчитаны на подкрепление изначально неинтересного и непривлекательного поведения, которое по своей воле человек выполнять не станет. Хотя они показали свою эффективность, тем не менее, многие исследователи соглашались с тем, что человек оказывается марионеткой подкреплений. Более того, было замечено, что желательное поведение имеет место только в период действия подкрепления (если не вступают в действие другие мотивационные механизмы). Нет подкрепления - нет мотивированного поведения /4/.

Когда человек становится взрослым, он начинает принимать на себя много обязательств. Он что-то делает, потому что чувствует себя ответственным, потому что он должен. У него появляются волевая регуляция, чувство долга, чувство ответственности. Что это за мотивация? Я делаю уроки потому, что я должен это сделать. Я напишу этот конспект не потому, что мне поставят двойку, а потому, что если я этого не буду знать, то буду плохим специалистом. Такая деятельность не приносит никакого удовольствия, и она не внутренне мотивирована. Такие внешние мотивы стали частью личности, но человек от этого не испытывает удовольствия, но выполняет деятельность потому, что надо. На данный процесс влияет то, насколько будут удовлетворены базовые потребности человека. Базовые потребности необходимы для усиления внутренней мотивации /4/.

Первая – потребность в автономии. Человек хочет чувствовать себя инициатором собственных действий. Одно дело – идти в магазин потому, что захотелось чего-то вкусного, и совсем другое – если жена или муж говорят что в холодильнике ничего нет.

Вторая – потребность в компетентности. Человек хочет успешно справляться с тем, что делает и чувствовать себя мастером своего дела. Хорошо, если человек станет великим скрипачом или футболистом, чье искусство признает весь мир, но и простая похвала руководства на работе, признание коллег удовлетворяют эту потребность хотя бы частично.

И третья – потребность в отношениях с другими людьми. Человек чувствует себя хорошо, когда окружающие принимают его, слышат, любят и не забывают об этом сообщать /5/.

Эти потребности должны удовлетворяться. Они составляют основу внутренней мотивации. Если деятельность побуждается внутренней мотивацией, она максимально эффективна. Внутренняя мотивация обеспечивает максимально благоприятные условия человеческой деятельности.

Ученые считают, что внутреннюю мотивацию необходимо развивать. Если с самого детства условия существования ребенка способствуют предоставлению ему свободы выбора активности, области интересов, если они предоставляют широкий диапазон возможностей без наложения ненужных ограничений, то все это способствует тому, что ребенок, а впоследствии и взрослый, становится здоровой и полноценной личностью. Подмена выбора самого человека требованиями извне – одна из причин возникновения психических нарушений.

Если внешние условия будут складываться неблагоприятным образом, то внутренняя мотивация начинает ослабевать и к человеку приходится применять метод кнута и пряника, чтобы заставить его что-то делать.

По мнению Деси и Райана видами внешней мотивации являются внешняя регуляция, интроецированная регуляция, индентификационная регуляция, интегрированная регуляция /5/. Самый простой вид внешней мотивации – внешняя регуляция. К внешней регуляции относятся поощрение или наказание. Студента заставляют учиться, грозя ему двойкой, или ребенку обещают купить новый айфон за хорошую учебу. Интроецированная регуляция – внешняя мотивация, но регуляция изнутри – не хочется, а надо. Внешние мотивы частично становятся частью личности. Человек совершает действия под влиянием чувства вины, стыда или ради поддержания своей самооценки и поддержания уровня межличностных отношений. Индентификационная регуляция – мотивация извне, но человек понимает, что это для него важно. Данный вид появляется в подростковом возрасте, когда мотивы выстраиваются в иерархию. Интегрированная регуляция – слияние внешней и внутренней мотивации. Человек чувствует удовольствие от деятельности и знает, ради какой цели выполняет эту деятельность.

Только внутренняя мотивация показывает устойчивую положительную связь с достижениями и отрицательную – с тревожностью /2/. Результаты исследований свидетельствуют о том, что внутренне мотивированное поведение может продолжаться достаточно долго при отсутствии всяких внешних поощрений (подкреплений). Оно оказывает положительное влияние на когнитивную гибкость, улучшает выполнение творческих задач и задач, требующих теоретического мышления, соотносится с предпочтением более трудных заданий (оптимального уровня трудности) и переживанием индивидом радостного возбуждения и удовольствия от работы /4/.

Внешняя мотивация не всегда эффективна, хотя многие работодатели считают, что именно поощрения, вознаграждения, наказания позволяют мотивировать сотрудников. Награды и наказания нарушают потребность в автономии. В соответствии с теорией самодетерминацией для человека важно быть инициатором собственных действий. Для тех, кто пытается мотивировать людей, проще использовать внешние стимулы, так как их применять гораздо легче. Внешняя мотивация может быть применима при решении тактических целей, но она оказывается неэффективной при достижении стратегических целей.

Основой мотивации, по утверждению Деси и Райана, является свобода. В реальной жизни, начиная с детского возраста, человек испытывает силу контроля. Родители контролируют своих детей, жены – мужей, руководители – подчиненных и т.д. Эти виды контроля происходят незаметно и для этого люди используют разные термины. Родители контроль своих детей представляют в виде заботы и воспитания, педагог называет это обучением, руководитель – эффективным управлением. По существу это все тот же контроль, который негативно сказывается на внутренней мотивации.

Э.Деси также обратился к изучению влияния подкреплений на внутренне мотивированное поведение. Было выявлено, что при выполнении интересного задания за деньги происходит снижение внутренней мотивации и интереса к этому виду деятельности. Оказалось, что применение денежных вознаграждений приводит к тому, что человек начинает считать, что не он сам, а эти денежные вознаграждения являются причинами его поведения. Тем самым происходит фрустрация потребностей в самодетерминации и компетентности. Условия окружения, которые дают человеку свободу выбора, позволяют чувствовать себя самодетерминированным. Те условия и факторы, которые повышают чувство компетентности, повышают внутреннюю мотивацию. Одним из таких факторов является оптимальный уровень сложности деятельности /5/.

Факторы окружающей среды могут либо инициировать, либо регулировать поведение человека. Внешний стимул (награда, поощрение), который принуждает что-либо делать, прекращает действие – он является контролирующим. Внешнее воздействие, которое информирует человека об успешности, мастерстве, является информационным.

Амотивирующими являются события, не содержащие информации о степени эффективности выполнения деятельности, так что не могут быть удовлетворены ни потребность индивида в компетентности, ни потребность в личностной причинности. Другими словами, субъект будет обнаруживать потерю внутренней мотивации, если среда не позволяет ему почувствовать себя ни компетентным, ни самодетерминированным /4/.

Контролирующие факторы уменьшают внутреннюю мотивацию. Информационные факторы оказывают напротив положительное влияние на внутреннюю мотивацию, так как повышают чувство компетентности и не заставляют изменять деятельность.

Человек, который мотивирован, проявляет желание и намерения выполнять деятельность. Он может находиться в одном из трех основных мотивационных состояний: состоянии внутренней мотивированности, внешней мотивированности или состоянии амотивации. Состояние амотивации, когда отсутствуют намерения действовать. Выделяются следующие причины амотивации – бессмысленность деятельности для индивида, человек не ценит деятельность, не считает ее важной для себя, не чувствует себя достаточно компетентным, чтобы ее осуществлять, или не верит, что приложение усилий принесет желанный результат /4/.

В исследовании Деси и Райана показано, что если человек находится в состоянии амотивации, то он может быть выведен из него применением контролирующих подкреплений, тогда он перейдет в состояние внешней мотивации. Также можно оптимизировать трудности выполняемой деятельности.

Если человек находится в состоянии внешней мотивации при выполнении неинтересной деятельности, то применение контролирующих стимулов окажет положительное влияние на поддержание и регуляцию мотивационного состояния.

Если человек находится в состоянии внутренней мотивации, то контролирующие стимулы снижают ее уровень, так как человек лишается чувства самодетерминации и компетентности. Информационные воздействия не снижают ее уровень, а способствуют его возрастанию.

Внутренняя мотивация будет максимальной при выполнении новой деятельности оптимальной трудности. Необходимыми условиями также являются наличие свободы выбора деятельности, обеспеченность оптимальной обратной связью и уверенность человека в своей компетентности.

Итак, развитие личностной автономии играет важную роль в различных жизненных сферах. Для поддержания оптимального развития детей, а также их адаптированности к жизни, в исследованиях было показано, что подростки, которые воспринимали своих родителей как поддерживающих их (подростков) автономию, были склонны в большей мере стремиться к осуществлению внутренних целей, таких как личностный рост, построение значимых взаимоотношений и помощь людям, нуждающимся в помощи, по сравнению со стремлением к таким внешним целям, как богатство, слава и привлекательная внешность.

Применения теории самодетерминации в практике обучения школьников и студентов разнообразны и разноплановы. В целом, стратегии и практики, в которых акцент делается на мотивировании учебы посредством наград, оценок, санкций и других внешних манипуляций, подрывают продуктивную вовлеченность в учебную деятельность и психологическое благополучие. В то время как стратегии и практики, опирающиеся на интерес, компетентность, собственную волю и желание, приводят к большей настойчивости и лучшим результатам обучения.

Основные пути поддержки автономии в учебных средах – школьных классах и студенческих аудиториях – состоят в том, чтобы стремиться понять точку зрения обучаемых, стимулировать и вдохновлять их на проявление инициативы, поддерживать разнообразные ее проявления, обеспечивать возможность выбора. Преподавателям для поддержки автономии обучаемых рекомендуется информировать их о целях занятия, больше слушать и меньше говорить, воздерживаться от контролирующих вопросов, концентрируясь на вопросах содержательных, проблемных, обращающихся к точке зрения учащихся.

Практическое применение теории самодетерминации дает возможность для раскрытия личностного потенциала людей. Следует особо обратить внимание на создание образовательных сред, в которых были бы созданы специальные условия для развития социально активных, конкурентоспособных и самодостаточных специалистов /6/.

Таким образом, исследования Деси и Райана показывают, что деятельность будет максимально эффективной, если она порождена внутренней мотивацией. Внутренняя мотивация это, прежде всего, потребность в автономии, потребность в компетентности, потребность в отношениях с другими людьми. Эти потребности должны развиваться с самого детства. Внутренняя мотивация гораздо сильнее внешней. Основой внутренней мотивации является свобода, а контроль тормозит внутреннюю мотивацию. Личностная автономия и проявляется в свободе выбора человека.

1 Дергачева О.Е. Личностная автономия как предмет психологического исследования. Автореферат диссертации канд.псих.наук. Москва, 2005. – С.3.

2 Deci, E. L., & Ryan, R. M. *Intrinsic motivation and self-determination in human behavior*. New York: Plenum. - 1985. – P. 68-76.

3 Harter, S. *Effectance motivation reconsidered: Toward a developmental model*. Human Development, 1, 1978.- P. 661-669.

4 Гордеева Т.О. Психология мотивации достижения. – М.: Смысл, 2006. – 336 с.

5 Чирков В.И. Самодетерминация и внутренняя мотивация поведения человека// Вопросы психологии. – 1996. №3. – С. 119-122

6 Намазбаева Ж.И. Садыкова А.Б. Теоретико-методологические основы комплексной модели системы инновационных психотехнологий развития личности // Вестник КазНПУ им. Абая. Сер.псих. 2015. №4(45). - С.3-9.

Түйіндеме

Зыкова Н.М., Бурханулы А. – КАЗНИТУ им. К.Сатпаева

Тұлғалық еркіндік адамның тиімді іс-әрекетінің негізі ретінде

Ұсынылып отырған мақалада ішкі және сыртқы мотивацияның даму негізінде тұлғалық еркіндігінің қалыптасу ерекшеліктері қарастырылады. Өзіндік детерминация мәселесі бойынша

Эдвард Деси және Ричард Райан өткізген зерттеулерге талдау жасалған. Ішкі мотивация түсінігі, атап айтқанда оны құрастырушылардың қажеттіліктері берілген. Сыртқы мотивация және оның іс-әрекетті жүзеге асыруындағы рөлі қарастырылған.

Мақалада адамның ішкі ұмтылысымен қатар өмірінің сыртқы жағдайлары да ескерілетін өз таңдауын жүзеге асыру біліктілігін қалыптастыру үрдісінің өзектілігіне баса назар аударылады. Тұлғалық еркіндік ұғымы психологияда адамның «позитивті» бейнесінің қалыптасуына байланысты. Сондықтан тұлғалық еркіндіктің байқалуы психикалық денсаулығымен және тұлғалық дамуымен байланысты өз өмірін өзі анықтауға және реттеуге қабілетті адамның толыққанды тұлғасын сипаттаушы әдістердің бірі ретінде қарастырылады. Сонымен қатар өзіндік таңдау іс-әрекетті орындау тиімділігімен өте тығыз байланысты. Тұлғалық еркіндік өз кезегінде іс-әрекеттің табыстылығын анықтаушы ішкі мотивацияға әсер етеді.

Түйін сөздер: тұлғалық еркіндік, өзіндік детерминация, сыртқы мотивация, ішкі мотивация, еркіндік қажеттілігі, құзіреттілік қажеттілігі, басқа адамдармен қарым-қатынас қажеттілігі, ақпараттық факторлар, бақылаушы факторлар.

Abstract

Zykova N.M., Burkhanuly A. – Satbaev KazNRTU

Personal autonomy as a basis for effective human activity

The problem of formation of personal autonomy, based on the development of internal and external motivation, is considered in offered article. The analysis of a study conducted by Edward Deci and Richard Ryan for the self-determination issue is represented. The understanding of intrinsic motivation, namely the needs of its constituents, is given. Extrinsic motivation and its role in the implementation of activities are considered. The article highlights the relevance of the process of formation in the human ability to make an independent choice of action, taking into account the aspirations of both internal and external conditions of life. The notion of personal autonomy is associated with the phrase “positive” image of man in psychology. Therefore, manifestations of personal autonomy are related to underline aspects of mental health and personal growth, may be one way to describe full identity of the person that able to independently define and regulate their own lives. Also an independent choice is very closely related to the efficient delivery of activities. Personal autonomy affects the intrinsic motivation, which in turn determines the success of the activity.

Keywords: personal autonomy, self-determination, external motivation, internal motivation, the need for autonomy, need for competence, the need for relationships with other people, informing factors, controlling factors.

МРНТИ 15.81.21.

А.Б. Дузелбаева¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

Алматы, Қазақстан

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖАҢАРЛАТУ ТАЛАПТАРЫНА СӘЙКЕС БОЛАШАҚ ПЕДАГОГ-ДЕФЕКТОЛОГТАРДЫҢ КӘСІБИ-ТҮЛҒАЛЫҚ ДАЙЫНДЫҒЫ

Мақалада Қазақстан Республикасындағы инклюзивті білім беру бағытының дамуы қарастырылып, оны әрі қарай тиімді жүзеге асыру үшін қажетті жағдайлар мен қазіргі әрекетінің талдауы келтіріледі. Автормен заман талабына сәйкес педагогикалық кадрларды даярлаудағы негізгі қиындықтар мәселесіне шолу жасалады. Білім беру бағдарламасында педагог кадрды дайындауғы ұсынылған басты қағидаларға тоқталу жасалды. Болашақ педагог-дефектологтардың дамуында мүмкіндігі шектеулі балалармен жұмыс жасаудағы кәсіби-тұлғалық дайындығының мәселелері қарастырылады. Педагогтың жеке сапалық қасиеттеріне және жалпы білім беру мекемелерінде қажетті тұлғалы-құлықтық сұрақтарына зерттеушілердің ойына теориялық шолу жасалады. Жана

типтегі мекелерде және дамуында мүмкіндігі шектеулі балалармен жұмыс жасаудағы педагогтың бойында болатын жеке-тұлғалық қасиеттердің ұсынымды шарттары ұсынылады. Инклюзивті білімнің даму алғышарттары, оның жүйе барысында дамуы болашақ маман дайындығы әсер етуі қарастырылды. Ерекше тұлғалық сапаларды дамыту барысында мүмкіндігі шектеулі балаларға және оның ата-аналарына қалай әсер ететіні талданды. Арнайы білім беру барысында педагог-дефектологқа қажетті адами, жеке-тұлғалық қасиеттер мен құндылықтар сапасын жіктелімі және қажеттілігі алыс және жақын шетел мамандарының еңбектерінде қарастырылып, талдама жасалды.

Түйін сөздер: арнайы білім беру, инклюзивті білім беру, мәселелер және болашақтағы жоспарлар, дамуында мүмкіндігі шектеулі балалар, жаңарту, педагогикалық кадрлар, мұғалім-дефектологтар, студенттер, дайындық, құзыреттіліктер, ұстанымдар, кәсіби-тұлғалық дайындық, құлықтылық, рухани дайындық.

Қазіргі таңда жалпы әлемдік деңгейде, соның ішінде біздің мемлекетіміз тарапынан дамуында мүмкіндігі шектеулі тұлғаларға қатысты аса көңіл бөлінуде. Мемлекет мүмкіндігі шектеулі мүгедек жандар үшін әлеуметтік, медициналық, қоғамдық және жалпы тұрмыс жағынан қолайлы жағдай жаса отыра, түрлі бұйрықтар мен заңнамалық актілерді, бағдарламаларды шығаруда. Сондай бағдарламалардың бірі, инклюзивті білім беру бағдарламасы болып табылады. Ол дамуында мүмкіндігі шектеулі балалардың қалыпты дамыған құрдастарымен бірлесе жалпы білім беретін мектеп және балабақшада білім алуын көздейді. Жалпы білім беру қызметкерлері және арнайы білім беру мамандарының арасында осы инклюзивті білім беру мәселесі аймағында көптеген дау-дамай туындауда. Бірі инклюзивті білім керек емес, кемшілігі бар балалар арнайы білім мекемесі аймағында қалу керек десе, арнайы білім мамандары балалардың жалпы білім беру мектебі жағдайында білім алуы киынға соғады деген ойда. Дегенмен, бұл мәселе әлі де өзекті болып қалуда [1].

«Қазақстан 2016 жылы Білім беру саласындағы кемсітушілікке қарсы күрес және Мүгедектердің құқықтары туралы конвенцияларды ратификациялады. Конвенциялардың барлық ережелері елдің заңнамасында, оның ішінде «Білім туралы» Қазақстан Республикасының Заңында белгіленген. Толық теңдік негізінде әрбір білім алушының қабілеті мен ынтасына қарай барлығына сапалы білім арудың қолжетімділігі қазақстандық білім берудің барлық деңгейлерінде іске асырылады» – деп Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016 – 2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында дамуында мүмкіндігі шектеулі тұлғаларға қатысты алғышарттар жазылып, көрсетілген.

Жалпы, инклюзивті білім беру ерекшеліктері және оның түрлі модельдерін педагогикалық тәжірибеде жүзеге асыру мүмкіндіктерін көптеген зерттеушілер айналысуда (Н.Н. Малофеев, И.И. Лошакова, Л.А. Зайцева, Н.Д. Шматко, С.В. Алёхина және т.б.).

Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында мамандарды дайындау мәселесіне үлкен көңіл бөлінуде. Осылайша, білім беру бағдарламасында білім беру үрдісіне қатысты экономиканың орнықты дамуы үшін білім берудің және ғылымның бәсекеге қабілеттілігін арттыру, адами капиталды дамыту мақсаты алынды. Негізінен, бағдарлама білім беру үрдісін алға шығаруда біршама орын алуда. Жалпы, аталған білім беру бағдарламасында жаңа заман талабына, жаңартылған педагогикалық үрдіске сәйкес педагог кадрларды даярлау, педагог кәсібінің беделін және олардың сапалық құрылымын көтеру, бәсекеге қабілетті кадрларды даярлау қамтамасыз ету, «Мәңгілік Ел» жалпыұлттық патриоттық идеясының рухани-адамгершілік құндылықтарын болашақ мамандарды даярлау кезінде үйлестіре жүргізу [2].

ҚР-да 2011-2020 жылдарға білімді дамытудың мемлекеттік бағдарламасында «инклюзивті білім беру жүйесін жетілдіру» қажеттілігі жайлы жазылған болатын, ол оны өз алдына жалпы білім беру мектептері мен балабақшаларында мүмкіндігі шектеулі балаларды оқыту мен тәрбиелеудің тиімді шарттарын қамтамасыз ету бойынша жоспарлауды; физикалық (архитектуралық) органы ұйымдастыру бойынша (ғимаратқа кіру, баспалдақтар, есік көлемінің кеңдігі, биікке шығару құралдары, пандустар, санитарлық бөлмелердегі ар-

найы құрылғылар, арнайы үстелдер және парталар, тұтқалар және т.б.) және де арнайы компенсаторлық және көмекші құрылғылары бар, арнайы жабдықталған, оқу ғимаратына балаларды әкелетін арнайы транспортпен қамтамасыз етуді, педагог қауымының біліктілігін жоғарылатуды жоспарлайды.

Елбасымыз Қазақстан халқына өз жолдауында «Педагог құрамының сапасын көтеру. ЖОО және мектеп оқытушаларының біліктілігін көтеру талаптарын, базалық педагогикалық білім беру стандарттарын күшейту қажет. Әр аймақта педагогтардың біліктілігін көтеретін интегративті орталықтар жұмыс жасау қажет.» деп айтып кеткен болатын. Мемлекет тарапынан педагогикалық жаңарлату жағдайында болашақ мамандарды даярлау сапасына, оны жүзеге асыру үрдісіне және механизмдеріне көңіл бөлінуде. Бірақ бұл бағдарламалар іс-жүзінде, тәжірибеде асыру жүйесінде жеткіліксіз деңгейде орындалуда. Инклюзивті білім беруді дамытудағы аталған жетістіктерге қарамастан, мемлекеттік құжаттарда «инклюзивті білім беру дамуының жеткіліксіздігі» дамудың әлсіз жағы болып қарастырылады [3].

Жалпы мамандарды дайындау саласы көптеген ғасырлар бойы жүргізілуде, әр кезеңнің өз өзектілігіне, зерттеуші ғалымдардың зерттеуіне байланысты ол күннен-күнге өзгеру, жаңарлану үстінде. Елбасымыз өз жолдауында «педагогикалық білімді жаңарлатуға» көңіл бөліп, оның маман дайындау саласында ескере отыра қажеттігін айтқан болатын.

Бүгінгі таңда дефектолог мамандарды даярлау сапалы және мақсатты жүріп жатыр, мамандарды даярлау барысында жаңа бағдарлама және ұлттық-құндылықты қасиеттерді болашақ мамандарға сіндіре отыра, олардың болашақ ұрпақ тәрбиесіне әсерлерін әрі қарай жетілдіру көзделген. Бағдарламалы, арнайы кәсіби дайындықсыз болашақ мұғалім-дефектологтар болашақтағы міндеттерін табысты жүзеге асыра алмайды. Кәсіби қызмет көрсете алатын болашақ-дефектолог мамандардың жоқтық мәселесін туындырады. Тәжірибе барысында болашақ мамандардың әрекетін саралай отыра, мүмкіндігі шектеулі балалармен жұмыс жасау кезінде тұлғалық дайындығы төмен екендігін байқадық. Мүмкіндігі шектеулі балалармен жұмыс жасауға болашақ педагогтың тұлғалық дайындығының негізін, балаларды тәрбиелеу және оқыту міндеттерінде және адами мақсаттарға жетуде тұлғаның әрекеттілігі және белсенділігімен, кәсіби шеберлікті меңгеруге деген құштарлығы, оның қанағаттануы, кәсіби әрекетінің адами құндылықтарын түсінуі болып табылады [4].

Л.В. Ларионованың ойы бойынша түзету-білім беру мекемелері үшін мамандарды дайындауда кәсіби адамгершілік-дайындыққа көңіл бөле отыра, оны жоғары оқу орнында баптау керек.

Н.А. Строгова мүмкіндігі шектеулі балалармен жұмыс жасауда стереотиптердің алдын-алу, жалпы педагогикалық біліктердің дамуын, мұғалім-дефектологтардың кәсіби біліктілігін көтеру, арнайы педагогтың педагогикалық әрекеті негізін, оның білім беруде гуманизациялануы аймағында мазмұны және құрылымы көз қарасы тұрғысынан қарастырады.

Л.Ф. Сербина да, жоғары оқу орнында оқу барысында мұғалім-дефектологтардың тұлғалық кәсіби-адамгершілік бағыттылығының тәрбиесіне көңіл бөлу қажеттігіне көңіл бөле отыра, педагогтың тұлғалық сапалары басты орында болатын тәжірибенің барлық түрлерін қолдануды ұсынады. Дефектологиялық білімі бар құзыретті маманды дайындау барысында болашақ мамандар-студенттердің тұлғалық аймағының ерекшеліктері басты орында болатын, көптеген факторларды ескеру қажет. Арнайы педагог тұлғасының кәсіби-адамгершілік бағыттылығымен қатар, мүмкіндігі шектеулі балалармен жұмыс жасауда мұғалімнің рухани мәдениеті болуы керектігі жайлы да айтылған. Осылайша, А.Д. Гонеев, Е.К. Грачева, П.И. Ковалевский, В.А. Лапшин және т.б. оған келесі сапаларды жатқызады: эмоционалды жанабарлық, аяушылық, толеранттылық, дамуында мүмкіндігі шектеулі баланы тұлға ретінде санау және қабылдау, қайырымдылық, өз мүддесін құрбандыққа шалу, көмекке келу [6,8].

Е.И. Артамонова болса өз көңілін келесі тұлғалық сапаларға бөледі:

- мұғалімінің руханилігі, әлемге ашықтығы;
- балаларға сүйіспеншілік, жоғары рухани құндылықтарға сену, иделға құштарлық;

- өзіне және қоршаған адамдарға деген талап етушілік, адамды сыйлау;
- жалпы мәдениет, дәстүрлерді сыйлау, адамдарға деген жақындық;
- жақсылық ету, ұят ету, тегін ету;
- жұмысқа берілгендік, шығармашылық тұғыр, жаңаны ендіруге деген күштарлық;
- педагогикалық шеберлікті әрі қарай жетілдіру [5].

Қазіргі білім беру жүйесінің жаңарлануы мамандарды дайындаудағы сапа және тиімділігінің жоғарылауын ұсынады. Мұғалім-дефектологтарды дайындаудағы өзекті мәселелердің бірі, алдымен, алдағы кәсіби әрекетке дайындауды қалыптастырумен байланысты болып келеді. Педагогтың кәсіби әрекетке дайындығының ұғымында белгілі бір субъектіге педагогикалық әрекетті табысты жүзеге асыруға мүмкіндік беретін, тұлғаның күрделі диналық құралуын түсінеді (В.А. Сластенин, Л.А. Кандыбович). Бүгінгі таңға педагогикалық әрекетке дайындығын зерттеу бойынша екі негізгі тұғырды анықтайды: тұлғалық және функционалды. Функционалды тұғыр дайындықты әрекетті табысты орындаудың психологиялық шарты ретінде, адамның белгілі бір функционалды жағдайы ретінде қарастырады. Тұлғалық тұғыр дайындық ұғымында әрекетті табысты жүзеге асыруға мүмкіндік беретін жағдай және ерекшелік, сапаның көпдеңгейлі құрылымын түсіндіреді (В.С. Ильин, В.В. Сериков, В.А. Ядов және т.б.). Жалпы, студент-дефектологтың педагогикалық-әрекетке дайындығы ЖОО-дағы оқу үрдісінде кәсіби дайындығының нәтижесі және болашақ әрекетінің табысты шарты болып табылады [9].

Жоғарыда айтылғанға қоса отыра, мүмкіндігі шектеулі тұлғалармен жұмыс жасайтын педагог келесі кәсіби-құндылықта бағдарларды қабылдауы керек: бұзылыс дәрежесінің күрделілігіне қарамастан адам тұлғасының ұұндыдылығын бағалау; білім алу нәтижесін ғана емес, тұтас дамуында мүмкіндігі шектеулі адамның тұлғасының дамуына бағдарлану; дамуында және жалпы адамзатқа мәдениетті тасушы және оны өткізуші ретінде өзінің жауапкершілігін сезінуі; балалармен жұмыс жасауда үлкен рухани және энергетикалық шығындарды талап ететін педагог әрекетінің шығармашылық негізін түсіну. Негізінен, мәселемен айналысқан зерттеуші ғалымдардың ойын саралай отыра, дамуында мүмкіндігі шектеулі тұлғалармен жұмыс жасаудағы педагог-дефектологтың кәсіби-тұлғалық дайындығының негізін құраушы – көмекке келуге дайындық болып табылады. Белгілі психолог Х.Хеккаузен «альтруисттік немесе социальды жүріс-тұрыстағы көмек көрсету түсінігінде басқа адамның амандығына бағытталған кез келген әрекетті түсінуге болады» деп көрсеткен болатын [4].

Дамуында мүмкіндігі шектеулі балалармен өзара әрекет етуге тәжірибелік дайындығы ұғымында біз, мүмкіндігі шектеулі балаларға көмек көрмету қажеттілігінің болуын, арнайы білім беру мақсаттарын тиімді жүзеге асыруға мүмкіндік беретін, тұлғалық сапалардың бірізділігін, мүмкіндігі шектеулі балалармен жұмыс жасаудағы түзету-дамытушылық әдіс-темемен және теория, түзетудің жаңа технологияларын меңгеруін, жаңа типтегі мекемелерде жұмыс жасай отыра, өз әрекетін табысты жоспарлауын түсінеміз. Студент өзінің теориялық дайындығын пәндік, психологиялық-педагогикалық пәндер блогын меңгерген кезде жинайды.

Жалпы, мүмкіндігі шектеулі балалармен жұмыс жасаудағы өзара әрекеттестікте студент-дефектологтың тәжірибелік дайындығы өзіне келесі құрылымдық-компоненттерді кірістіреді: түрткілі-тұлғалық, мазмұндық және диагностика-түзетушілік.

- Түрткілі-тұлғалық компонент мүмкіндігі шектеулі балалармен түзету-дамытушылық жұмыстың технологияларын меңгерумен, аталған әрекетке қызығушылығынын артуымен, педагогтың жеке тұлғалық сапаларымен, педагогикалық қарым-қатынастың жетекші стилімен, өзінің жүріс-тұрысын реттеу және бақылау тәсілдерімен сипатталады.

- Мазмұндық компонент дамуында мүмкіндігі шектеулі балалардың дамуы туралы білім, олардың жіктемесі, ерекшеліктері, мүмкіндігі шектеулі адамдармен өзара әрекеттесудің технологияларын меңгерумен сипатталады.

- Диагностико-түзетушілік компонент өзіне, арнайы білім мақсаттарын табысты жүзеге асыру үшін диагностикалық және түзетушілік, ұйымдастырушылық дағдыларының болуын ұсынады.

Болашақ дефектологтарды дайындау мазмұнының негізгі компоненттері өзара байланысты және өзара шартталған болуы керек [7].

Жалпы, дамуында мүмкіндігі шектеулі балалармен жұмыс жасайтын педагог өз әрекетін реттеудің жоғары деңгейін меңгерген, жағдайларға тез және нақты жауап қайтаратын және шешім қабылдайтын болуы керек. Оған өзінің иелігінде негативті эмоциялармен күресуге көмектесетін біліктерді, релаксация дағдыларымен, өз-өзін меңгеру дағдыларымен, қиын, күтпеген жағдайларда бейімделу қабілеттілігін иемдене алу керек.

Педагогтың байсалдылығы, бірқалыптылығы, оқу-тәрбиелік үрдісті дұрыс ұйымдастыру үшін ерекше маңыздылығы, балалармен қарым-қатынасындағы кикілжің жағдайлардың алдын-алудағы эмоционалды тұрақтылығы, дамуында мүмкіндігі шектеулі баланың оқу-тәрбиелік үрдісін дұрыс ұйымдастыру үшін, сақтық режимді жасап, баланы шаршап, шамандан тыс қозуының алдын-алу қажет [8].

Ерекше қажеттілігі бар балалармен педагогикалық әрекетті жүзеге асыратын педагогқа маңызды талаптардың бірі деантологиялық менталитет, яғни тәрбиеленушінің жеке сырларын, соның ішінде құпия қызметтік ақпаратты, байсалдылық пен өнегелелікті білдіру болып табылады. Мүмкіндігі шектеулі баланы оқыту және тәрбиелеудегі педагогтың таңдап алған мақсаты, міндеті, мазмұнына, әдістеріне жауапты болып келеді, себебі бұндай бала бастапқы уақытта көмекке мұқтаж болып келеді.

Осылайша, дамуында мүмкіндігі шектеулі балалармен педагогтың кәсіби-тұлғалық дайындығы тұлғалық ресурстарға негізделетін сапалардың тұтас кешенді қалыптасуын ұсынады. Қалыпты балалармен жалпы білім беру мекемесінде жұмыс жасайтын кез-келген педагог, мүмкіндігі шектеулі балалармен жұмыс жасай алады. Біздің ойымызша педагогтың тұлғалық ресурстарын және жеке сапаларын анықтайтын, диагностикалық кешенді құра отыра, инклюзивті білім беру міндеттерін шеше алатын педагогтардың таңдап, іріктеу керек. Дамуында мүмкіндігі шектеулі балалармен жұмыс жасайтын педагогтың кәсіби-тұлғалық дамуының дайындығына келесі шарттарды ажыратуға болады: педагог тұлғасының құндылықты-ұғымдық аймағының мақсатты бағытталған дамуы; мүмкіндігі шектеулі балалармен жұмыс жасауға педагогтың кәсіби-тұлғалық дайындығын құрайтын сапаларды өзектендіру және дамыту; әрбір білім алушының тұлғалық жекелігіне бағыттала, дифференциалды және жеке жақындауды қамтамасыз ету; педагогтың дайындығы барысында аксиологиялық аспектіге көңіл бөлу, құлықтылық қайталауды тудыратын, оқу әрекетіне құлықтылық маңызды жағдайларды қосу және оған көңіл тұрақтандыру. Ұсынылған шарттар дамуында мүмкіндігі шектеулі балалармен жұмыс жасауда педагогтың кәсіби-тұлғалық дайындығының дамуына жағдай жасайды.

1 Закон РК от 27.07.2007 № 319-III «Об образовании» (по состоянию на 04.12.2015г.).

2 Программа развития образования 2016-2019 гг. №205 от 01.03.2016.

3 Государственная программа развития образования на 2011-2020 годы от 7.12.2010 года №1118. – Астана, Акорда.

4 Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность: Т.1; Пер. с нем. / Под ред. Б. М. Величковского; Предисловие Л.И. Анцыферовой, Б.М. Величковского. – М.: Педагогика, 1986. 408 с.

5 Яковлева И.М. Профессионально-личностная готовность педагога к работе с детьми с ограниченными возможностями здоровья // Вестник МГОПУ. Серия «Педагогика». 2009. №6. С. 140-144.

6 Агавелян Р.О. Социально-перцептивные процессы личности педагога специальной школы в профессиональной деятельности: дис. д. психол. н.. Новосибирск, 2000, 405с.

7 Ларионова Л.В. Профессионально-гуманная подготовка учителя для коррекционно-образовательных учреждений: дис. к.п.н., М., 2001. 154 с.

8 Интернет көздеpi: http://psyjournals.ru/inclusive_edu/issue/44260_full.shtml, <http://cyberleninka.ru/article/n/problema-lichnostnoy-gotovnosti-studentov-buduschih-logopedov-k-rabote-s-detmi-imeyuschimi-umerennuyu-i-tyazheluyu-stepen-umstvennoy>

9 Мовкебаева З.А. Проблема подготовки поведенческих аналитиков в вузе в условиях модернизации специального образования //Вестник. Серия «Психология» №3(48), 2016. С.25-28

Аннотация

Дузелбаева А.Б. – КазНПУ имени Абая

Профессионально-личностная готовность будущих педагогов-дефектологов в условиях модернизации педагогического образования

В статье рассматриваются направления развития инклюзивного образования в Республики Казахстан, предлагаются условия для эффективного его развития и дается анализ текущей деятельности. Автором описываются проблемы подготовки кадров в условиях сегодняшнего дня. Дается определение основным элементам ГПРО по подготовке педагогических кадров. Представляется анализ освещенности новыми требованиями студентов специальности «Дефектология». Автором описываются основополагающие личные качества педагога-дефектолога в работе с детьми с ограниченными возможностями. Дается теоретический обзор профессионально-личностной подготовки педагогов дефектологов. Предлагаются условия личностной подготовленности педагогов в новых типах организации. Рассматриваются предпосылки развития инклюзивного образования, возможности развития в системе образования и воздействия его на подготовку специалистов. Дается анализ воздействия и отношения к детям с ограниченными возможностями и их родителей, при развитии профессионально-личностной готовности у будущих педагогов-дефектологов. Изучая работы ученых дальнего и ближнего зарубежья автор определяет, нужные гуманистические качества, профессионально-личностную готовность и нравственность для работы в условиях меняющегося мира.

Ключевые слова: специальное образование, инклюзивное образование, проблемы и перспективы, дети с ограниченными возможностями, модернизация, педагогические кадры, учителя-дефектологи, студенты, подготовка, компетенции, принципы, профессионально-личностная готовность, нравственность, культурная готовность.

Abstract

Duzelbaeva A.B. – Abay Kazakh National Pedagogical University

Professional-personal readiness of the future teachers-defectologists in the modernization of pedagogical education

In the article the directions of development of inclusive education in the Republic of Kazakhstan, offered the conditions for its effective development and provides an analysis of current activities. The author describes the problems of training kadrovv suloviyah today. The definition of the main elements on GPRO teacher training. It is the analysis of the new students illumination requirements of the specialty "Defectology". The author describes the personal qualities osnovopologavyuschie-defectologist pedagogue in working with children with disabilities. It gives a theoretical overview of the professional and personal training of teachers defectologists. Proposed conditions of personal preparedness of teachers in new types of organization. Preconditions of development of inclusive education, the possibility of development in the education system and its impact on the training of specialists. The analysis of the impact of and attitudes towards children with disabilities and their parents, in the development of professional-personal readiness of future teachers-defectologists. Studying the work of scientists and foreign countries the author determines the desired humanistic quality, professionally-personal readiness and morality to work in a changing world.

Keywords: special education, inclusive education, problems and prospects of children with disabilities, modernization, teaching staff, speech pathologists, teachers, students, training, competence, principles, professional-personal readiness, moral, cultural readiness.

N.S. Zhubanazarova¹

N.M. Sadykova²

^{1,2} Al-Farabi Kazakh National University

Almaty, Kazakhstan

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF ACQUISITION OF FOREIGN LANGUAGE FOR SPECIFIC PURPOSES

The process of teaching a foreign language is a certain type of mental activity of a learner. Therefore, a foreign language teacher and a methodologist must have a certain psychological knowledge. General psychology provides psychological as well as physiological development. As nowadays one of the main objectives of the teaching is to accustom the speaking skills in foreign language and understanding text in a foreign language without dictionaries teachers and methodologists must have a certain knowledge in the field of speech psychology.

The basis of Ushinsky's psychological viewpoints is the study of foreign language teaching methodology "public body" and the theory of improving memory.

Keywords: action motif, psychological, an activity idea.

There is a problem of learning a foreign language for specific purposes in the universities on the basis of the trilingual policy of our country. The third part of the "trilingual" policy is learning English language. It is no secret today that learning English means following the flow of the global information and innovation. Therefore, currently in the country's universities, colleges, and schools foreign language is learned not only by language professionals, but also non-linguistic specialists have to learn it on the same level of their professional education. The framework of this article is considering the psychological aspects of learning a foreign language and further improvement of the acquisition of foreign language for specific purposes. And while learning any discipline we need to review and pay attention to psychological impact.

The process of teaching a foreign language is a certain type of mental activity of a learner. Therefore, a foreign language teacher and a methodologist must have a certain psychological knowledge. General psychology provides psychological as well as physiological development. As nowadays one of the main objectives of the teaching is to accustom the speaking skills in foreign language and understanding text in a foreign language without dictionaries teachers and methodologists must have a certain knowledge in the field of speech psychology.

The basis of Ushinsky's psychological viewpoints is the study of foreign language teaching methodology "public body" and the theory of improving memory. Ushinsky was against the bilingual culture of children from wealthy families of his time, because according to him human development can be put into effect only by native language which is the foundation of vernacular culture and the image of nation mind. Therefore, one of the main objectives of foreign language teaching is to introduce the language literature, then mental gymnastics, and also if it is possible to use the language being studied in practice. Ushinsky considered a native language as a companion in the process education of agents who form citizen and national culture.

Basically, Ushinsky was one of the opponents in acquiring several languages at the same. According to him, one should take to learn a second language only after fully acquiring one language.

Ushinsky supported stage-wise development of memory, namely mechanical, moral and then spiritual. Foremost, any knowledge must feed the first, and then second and third ones.

Ushinsky believed that foreign language acquisition should be based on mechanical memory which sees the associations between native and foreign language as a system. Remembering foreign

words by associations must be developed by remembering different feelings and illustrations. Learning to pronounce foreign words through imitation can be explained by the need of speech organs to adapt to the peculiarities of target language.

Consciously remembering in foreign language learning is based on the comparison of various norms of native language and foreign language. This is primarily determined by the nature of mind, Ushinsky thought comparison is the main characteristic of the consciousness. There is a need to study all aspects of the language by comparison. Comparison of foreign language with native language contributes to broader understanding and good acquisition of the language.

However, in order to complete mastery of a foreign language following Ushinsky's suggestions it is necessary to know the features of spiritual culture and peculiarities of consciousness of the nation. However, Ushinsky said that foreign language can not lead students to the heights of spiritual culture just as native language [1.85 б.].

The aim of the teaching of foreign languages is not within the competence of psychology. It is described by general objectives of education and pedagogy depending on the needs of the state requirements. However, knowing these goals and objectives is important for psychology, because they determine the content of the course (program) and the amount of knowledge and skills students receive in the study of a foreign language. This psychological analysis of the process of learning the knowledge and skills of students is an important task of the psychology of teaching foreign languages.

There are at least three major issues of the psychology of teaching foreign languages: First, general psychological analysis of didactic principles which are the basis of the educational and pedagogical work in foreign language lessons. Psychologists need to open up inherent forms which reveal the features like imitation and conscious analysis by students in a foreign language classroom; obedience to authority and creative initiative; particular features such as understanding the abilities, needs, ideals, and responsibilities. Professor V.A. Artemov studied this difficult and responsible question successfully for decades.

Secondly, psychological analysis of skills and knowledge which students should master in foreign language learning. Accordingly, two important tasks are formed. First, we must determine the real possibilities of students to fulfil the school requirements. It is important to determine the true potential of students and we have to save them from "minimalism" and "maximalism" in studying a foreign language. "Minimalism" appeared in the process of student's thinking about health reduces the amount of their knowledge and skills in learning a foreign language. And the "maximalism" of requirements of the students only gives an official status to an existing knowledge and skills of students and leads to their instability.

The second objective of psychology of this field is to determine the psychological characteristics and patterns of foreign language learning process. Foreign language skills and capabilities have general and specific psychological features. In accordance with this the oral and written skills should be noted. As it is known, skills in foreign language and native language learning may be similar or may differ.

The third field of psychology of learning a foreign language is the mental features of students in the educational process which are determined by specific nature of foreign language. This mental features must be defined by comparing and linking to the native language. They are determined by the features of languages being compared [2. 41-46.].

Mother tongue is factual consciousness for human. All practical action of human consciousness is closely related to the native language. Human being discovers the world; expresses feelings and impacts the people surrounding him through mother tongue. Mother tongue is "our mind determined by voices". The development of the native language and the development of each human consciousness are inseparable processes.

Learning a foreign language leads to a profound psychological changes in the mind of a learner. Foreign language creates new conditions to facilitate the process of the development of

learning mother tongue consciously and unconsciously. The contrast principle is one of the main regularities of our mind, that is, phenomena and objects which are different from those surrounding us are relatively easily perceived. If a person speaks only one language, it is difficult to analyze it reasonably, because he does not know the language which coordinates the other.

Native language has a positive impact on learning a foreign language. In psychology such a positive impact is called transfer. In our field we can name the following situations of transfer from native language to foreign language: a) saying the individual sounds and words; b) reading and writing skills and abilities; c) knowledge of grammar and grammar analysis and synthesis. These facts help to assist the learning of foreign languages in their native language.

However, sometimes native and foreign language interfere with each other. This interference is determined on the basis of the negative impact of one language on another. Interference phenomena are shown in speaking, using a dictionary, as well as in the field of grammar and style. Example of lexical interference is “false friends” which is a word that is often confused with a word in another language with a different meaning because the two words look or sound similar. In addition, “false friends” of the native language have a greater impact because we remember the content and meaning of native language words for a longer time. The second example of interference is using native language grammar rules in writing the words of a foreign language. According to the experiment of B.V. Belyaev and his son Slavik if the teacher can explain this problem to student properly then the interference problem will be completely solved. Therefore, teaching foreign language should start in the fifth grade when students’ native language knowledge is deeply rooted. This case can also be seen in the study of reading and writing: for foreign language teachers teaching students to read and write will be easier than for teachers teaching reading and writing in native language at primary school [1, 94, p.].

Thus, what’s the difference between the native and foreign language teaching? The first difference is that children learn their native language through imitation, as for foreign language they start to learn it in a conscious way.

The second difference is that in native language learning there is no need for language mediator, but in foreign language learning mother tongue plays the role of such a mediator. Students study the foreign language based on the native language.

Foreign language as an academic discipline is a tool for teaching the language and purpose. Students up to a certain period of time learn language tools much easier which are the purpose of teaching, learn different types of speech actions, and then to learn more complex language tools they use it as a teaching tool.

Following peculiarity of this subject compared with other disciplines does not give any knowledge about the reality, because the language is a tool of view of thoughts and life about the world.

Discipline’s peculiarity is in his “infiniteness”, it is impossible to know the language fully, because learning material is limited by the program [3. 32 p.]. N.D. Galskova considers foreign language not as an academic discipline, but as an “educational discipline” which has a great potential and can make a significant contribution to human development as an individual [4. 126.].

An important feature of the foreign language teaching as a discipline is its being diverse. Considering the aspects of language phenomena we know that speech activities make the base and it’s the main object of teaching a foreign language.

N.D. Galskova points out the establishment of two-way connection between the initiative of acquiring the specific knowledge and success of language learning of a student while learning the materials of foreign language for specific purposes considering the foreign language as a developmental tool of a future professional [4. 4 p.]. She accepts foreign language as an effective tool of professional and social trends in non-language higher education institution. According to the author for the implementation of given the potential the following conditions must be met:

- Exact conclusion of the purpose of act of speaking other language;
- This is professional and social direction of speech activities;

- Satisfaction of students in solving personal tasks;
- Formation of the ability of students to solve personal tasks in a creative way;
- Positive psychological climate in the educational collective.

P.I. Obratsov laid the groundwork for teaching foreign language for specific purposes in non-language higher education institution. The author pointed out that learning a foreign language is a tool for development of a level of erudition and education, but not a goal. In his opinion the major features of the specialties should take into account the following directions: work with specific texts, the study of specific articles for the development of oral language, learning minimum dictionary in accordance with a profession, making educational tools with teachers in order for students to facilitate their grammatical and lexical materials [5.15 p.]. The issue of professional language training for non-language universities is described by its multidimensionality. In scientific and scientific-methodological literature of higher professional education system a foreign language as an academic discipline is determined by the different position of the authors: foreign language as a means of communication in a higher education institution (I.L. Bim, N.N. Gueuze, I.A. Zimnyaya) the issue of the formation of the communication skills through foreign language (V.L. Kuzovlev, V.G. Kostomarov, A.A. Leontiev, E.I. Pasov), the formation of a professional orientation (L.Sh. Gegechgory, N.I. Gueuze, V.V. Davydov, B.K. Yesipovich, R.P. Milrood), communicative orientation in foreign language teaching (I.L. Bim, A.N. Leontiev, E.I. Passov, G.V. Rogova).

Aim of foreign language teaching in non-language higher education institution the language is to achieve a practical sufficient level of the possibility of using a foreign language in the future professional activity. If foreign language is a special discipline in higher language education institution, then other higher education institution is the base of common culture in use, so non-language higher education institution does require the formation of the last aim. Practical learning of a foreign language is just one side of disciplines for specific purposes. According to A.A. Rybkina, foreign language is not only an object of acquisition, but also a tool of development of the professional ability. It presumes the expansion of the concept of learning a foreign language for specific purposes which is the part of the content of teaching material for specific purposes.

Professional training considers professional direction not only by the content of the training material, but as well as by the activities which consist of methods and operations and which form a professional ability. Professional direction of actions, first of all, requires the integration of the core subjects and "foreign language" discipline; secondly, teacher of foreign language is obliged to teach students to use a foreign language on the basis of interdisciplinary relations as a means of supplement of their professional knowledge in a systematic way and also development of their professional skills and abilities; thirdly, it is expected to use types and methods of skillful teaching to be able to provide the necessary need to form the professional abilities and skills of the future specialist [5.39 б.].

According to Galskova foreign language teaching content should include the following:

- The area of communicative action, topics and situations, speech behavior and speech material that take into account the student's professional orientation;
- Language materials (phonetical, lexical, grammatical and spelling), to base on its preparation and skills;
- Special complex (language) skills as a means of communication tool and moreover which describe the complete acquisition of foreign language in intercultural situations;
- Realia of the state language being studied (a real thing) and includes education system of national and cultural features [2.17.].

Non-language higher education institution requires a new direction in the selection of the content of teaching a new foreign language for specific purposes. It should be focused on the latest developments of human action, it should take place in the areas that include indirectly professional interests of students and which enable them to grow professionally.

Therefore, learning a foreign language for specific purposes provides learning the content of professional knowledge and skills and abilities.

Learning a foreign language and using it in practice requires a permanent and significant willpower. And the mother tongue is learned with no effort and used in practice as new skills. Thus, the strong will is a basic requirement in learning foreign language and the duration of the process of learning a language also affects it to a certain point. The experience of teaching a foreign language shows that in order to master a language learner needs to study it in a systematic and regular basis, because it requires hard work and patience from human. Solving this problem successfully is closely related to teacher's conscious work who takes into account the psychological data.

1 Artemov V.A. *Psychology of teaching foreign languages*. – M.: Education, 1989. 279 b.

2 Zhubanazarova N.S. *The experimental study of individual's accentual character - International Journal of Psychology - 31st International Congress of Psychology, 24-29 July 2016, Yokohama, Japan Volume 51, Issue S1, July 2016, Pages: 67-81*

3 *Psychology and methodology of foreign language teaching*, /ed. V.A. Artemov, I.V. Karpov, I.V. Rakhmanov. M.: Uchpedgiz, 2003. 247 b.

4 Rybkina A.A. *Pedagogical conditions in developing skills of students educational establishments of MIA in the process of learning a foreign language*. Saratov: Saratov. legal. Institute of the Russian Ministry of Internal Affairs, 2005. 152 b.

5 Galskova N.D. *Modern methods of teaching foreign languages: teacher Posobiedlja*. M: ARKTI-Glossa, 2000. 165 b.

6 Obratsov P.I., Akhulkova A.I., Chernichenko O.F. *Design and construction of professionally oriented technology training*. – Eagle, 2005. 61 b.

Аннотация

Жубаназарова Н.С., Садыкова Н.М. – Казахский Национальный университет им. аль-Фараби
Психологические особенности приобретения иностранного языка для специальных целей

В данной статье исследуются процесс преподавания иностранного языка является определенный тип умственной деятельности ученика. Таким образом учитель иностранного языка и методиста должны иметь определенные психологические знания. Изучение иностранного языка и использовать его на практике требует постоянного и значительные силы воли. Процесс преподавания иностранного языка является определенный тип психической деятельности ученика. Таким образом преподаватель иностранного языка и методиста должны иметь определенные психологические знания. Общая психология обеспечивает как психологического, так и физиологического развития. Опыт преподавания иностранного языка показывает, что для того, чтобы освоить язык учащегося необходимо изучить его в систематической и регулярной основе, потому что он требует напряженной работы и терпения от человека.

Ключевые слова: мотив действий, процесс, психологические знания, идея деятельности.

Түйіндеме

Жубаназарова Н.С., Садыкова Н.М. – Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университет
Кәсіби-бағытталған шетел тілін меңгерудің психологиялық ерекшеліктері

Мақалада шет тіліне оқыту процесі білім алушының белгілі бір психикалық іс-әрекетінің түрі болып табылады. Сондықтан шет тілі оқытушысы мен әдістемешісінің белгілі бір психологиялық білімі болуы керек. Шет тілін меңгеру мен оны практикада пайдалану тұрақты және маңызды ерік күшін талап етеді. Ал ана тілін ешбір күш салмау арқылы меңгереді және практикада жаңа дағды ретінде сәтті пайдаланылады. Осылайша, күшті жігер шет тілін меңгерудің негізгі талабы болып табылады және тілді меңгеру үрдісінің уақыты да белгілі бір деңгейде әсер етеді. Шет тілін оқыту тәжірибесі көрсеткендей тілді меңгеру үшін оны жүйелі және тұрақты түрде оқу керек, себебі бұл адамнан еңбекқорлық пен шыдамдылығын талап ететін өте үлкен жұмыс.

Түйін сөздер: әрекет мотиві, үрдіс, психологиялық білім, іс-әрекет идеясы.

Г.В. Крюкова¹

Л.В. Зиновьева²

^{1,2}Алматинский филиал Санкт-Петербургского Гуманитарного университета профсоюзов, г. Алматы, Казахстан

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ И СТУДЕНТОВ НА ЗАНЯТИЯХ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРОЙ

В данной статье авторы рассматривают задачи психологии спорта, которая, к сожалению, оказалась невостребованным звеном при подготовке спортсменов и в работе со студентами по дисциплине «Физическая культура» в учебных заведениях. В связи с острой проблемой нехватки культуры общения, угрожающей духовно-нравственному климату в целом, и в частности студенческой молодежи, усиливающей их социальную отчужденность и затрудняющей взаимопонимание между преподавателем и студентом, функции психолога приходится выполнять преподавателям и тренерам. Зачастую это приводит к тому, что они сами испытывают психологические трудности в общении с занимающимися, так как приходится консультировать студентов не только по спортивным задачам и достижениям, но и быть учителем по личным вопросам и эмоциональной подготовке. Статья содержит материалы исследований и анализ опроса студентов по проблемам общения и взаимодействия преподавателей и студентов на занятиях физической культурой и спортивных тренировках. Авторы обозначают основные задачи преподавателя и особенности психологических взаимоотношений со студентами. Также перечислены трудности и проблемы, сформулированы предложения и рекомендации по их устранению.

Ключевые слова: контакт, взаимопонимание, психологический настрой, общение, доверие, наставник.

Реалии современной действительности актуализируют переход от узкопрофессиональной подготовки специалиста к общекультурной и личностной подготовке, а также к модернизации воспитательной системы профессионального образования.

Дисциплина «Физическая культура» ориентирована на развитие телесных качеств и умственных способностей, совершенствование функциональных возможностей организма, формирование устойчивых мотивов и потребностей в бережном отношении к собственному здоровью. В процессе обучения студенты овладевают технологиями современных оздоровительных систем физического воспитания, приобретают индивидуальный опыт формирования различных качеств. В ходе учебных и тренировочных занятий в спортивных секциях и командах, в соревнованиях по видам спорта, в туристических походах и экскурсиях студенты формируют умения, навыки и психологическую устойчивость.

В данной работе преподаватели и тренеры опираются на достижения и опыт специалистов в психологии спорта. Психология спорта – специальная отрасль психологической науки, изучающая психологические особенности спортивной деятельности и закономерности ее влияния на личность спортсмена. На необходимость психологических исследований в области физического воспитания впервые указал П.Ф. Лесгафт. В разное время психологическими исследованиями занимались ученые и практики: П.А. Рудик – психологические особенности двигательных навыков в спортивной деятельности; А.Ц. Пуни – психологические особенности предстартовых состояний; О.А. Черникова – роль эмоций в спорте; А.А. Лалаян – психологические особенности спортивных соревнований и множество других авторов. Большой вклад в развитие российской психологии спорта внес Владимир Федорович Чиж, он написал много работ по спортивной психологии, подготовке спортсменов к

соревнованиям и психологическому настрою. В своих исследованиях он уделял большое внимание формированию личности спортсмена для успешного взаимодействия с тренером, а также с другими спортсменами в команде.

Учебные занятия по физической культуре проводятся с методической направленностью, при усвоении упражнений предусматривается ознакомление студентов с основными положениями педагогики и психологии, анатомии и физиологии человека. Они осваивают методы профилактики профессиональных заболеваний, овладевают приемами массажа и самомассажа, психорегулирующими упражнениями. Студентов обязательно обучают методам самостоятельного анализа состояния здоровья, проявлению профессиональной активности, знакомят с основными приемами неотложной доврачебной помощи.

В этом важном деле юношам и девушкам оказывают помощь педагоги-воспитатели-тренеры. При этом очень важна роль самого педагога, который должен быть не только специалистом в системе физической подготовки, но и отличным психологом. «Они должны глубоко знать и психологические особенности личности и спортивной деятельности человека. Опираясь на достижения общей, педагогической, социальной и возрастной психологии они используют соответствующие тренировочные комплексы для повышения психической и физической тренированности спортсменов, их этической, эмоционально-волевой и коллективной подготовленности» /1/. Особое внимание на занятиях уделяется вопросам мотивации занимающихся к достижению результатов не только в период участия в соревнованиях, но и по ходу тренировок и занятий. Для этих целей на занятиях исследуются способы и пути формирования узкоспециализированных восприятий спортсменов – чувства дистанции, чувства времени, колебания скорости движущегося объекта, «чувство мяча», «чувство воды», предвосхищения развития событий (интуиция, антиципация). Также значительное внимание уделяется развитию способов воображения, улучшения наблюдательности, тактического и стратегического мышления, качественного взаимодействия в группах.

Таким образом, на занятиях физической культурой создаются психологические и социологические аспекты взаимоотношений преподавателей и студентов. Рассмотрим этот процесс подробнее.

По Рудик П.А. сложный и длительный процесс общения со взрослыми связан с различными особенностями и оформляется, как правило, к возрасту 17-18 лет. В наше время, к сожалению, он не сформирован у большинства студентов. Основное содержание педагогической профессии составляет взаимоотношения с людьми. Деятельность других представителей профессии «человек-человек» также требует взаимодействия с людьми, но здесь это связано с тем, чтобы наилучшим образом понять и удовлетворить запросы человека. В профессии же педагога ведущая задача – понять общественные цели и направить усилия других людей на их достижение. «Нами была обнаружена в этой связи нехватка культуры общения, которая сегодня уже стала острейшей, чуть ли не глобальной проблемой, угрожающей духовно-нравственному климату в целом, и в частности студенческой молодежи общества. Это во многом усиливает их социальную отчужденность и затрудняет взаимопонимание между преподавателем и студентом» /2/.

Общение – это процесс обмена информацией между людьми. Умение общаться – очень важный фактор, влияющий на достижение поставленной цели. Очень часто во время обучения или в процессе подготовки спортсменов к соревнованиям наблюдается несоответствие между тем, что преподаватель или тренер пытается объяснить, и тем, что понимает или не понимает студент или спортсмен. Поэтому необходимо установить эффективное общение. Чтобы общаться эффективно, тренеру необходимо знать своих игроков, а преподавателю – студентов. При обучении наиболее эффективным является соотношение: говорить/слушать – 50/50/. Правда это во многом зависит от стиля общения.

«Главное отличие профессии педагога от других профессий типа «человек-человек» заключается в том, что она относится как к классу преобразующих, так и к классу управ-

ляющих профессий одновременно. Имея в качестве цели своей деятельности становление и преобразование личности, педагог призван управлять процессом её интеллектуального, эмоционального и физического развития, формирования её духовного мира» /3/.

Цель работы: рассмотреть стили общения и дать рекомендации по созданию эффективного стиля общения.

Данные психологического исследования получены одним из методов – беседой с академическими группами студентов, специализирующихся в тренировках по настольному теннису. Для этой цели были собраны данные, характеризующие психологические особенности личностей исследуемых, их убеждения, интересы, стремления, отношение и понимание своих обязанностей, а также особенности применяемых преподавателем методов обучения.

Для работы преподавателем использовался: 1) личный контакт исследователя с каждым исследуемым; 2) тщательно продуманный план беседы; 3) умение задавать не прямые вопросы, а пользоваться косвенными путями для получения нужных материалов; 4) уточнение интересующих факторов непосредственно во время беседы; 5) выяснение и сравнение достоверности ответов в течение беседы путем последующих наблюдений или с помощью дополнительных сведений, полученных от других лиц.

Можно рассмотреть несколько стилей общения между преподавателем и обучающимся (тренером и игроками) на примере занимающихся теннисом:

	Авторитарный	Сотруднический
Философия	Концентрация на выигрыш	Концентрация на спортсмена
Цели	Выполнить задание	Развить социальные умения и выполнить задание
Принятие решений	Тренер принимает решение	Игроки, руководимые тренером, вовлечены в процесс принятия решений
Отношения между игроком и тренером	Зависимость игрока от тренера	Независимость от тренера
Стиль общения	Тренер говорит, что делать	Тренер спрашивает, слушает, говорит
Кем оценивается успех	Тренером	Самооценка игрока с помощью тренера
Развитие спортсмена	Тренер выражает небольшую веру в спортсмена или вообще не верит в него	Тренер верит в спортсмена
Роль тренера в мотивации	Внешняя мотивация	Внешняя и внутренняя мотивация
Структура тренировок	Негибкая	Гибкая

Рассмотрим, как качественно отличаются стили. «Авторитарный» – преподаватель (тренер) высокого уровня обладают такими личностными чертами как эмоциональность, самоконтроль, агрессивность и высокий уровень интеллектуального развития. Большинство из них достаточно устойчивы, активны, имеют твердый характер и определенность взглядов. Иногда педагог может использовать и авторитарные методы и это связано с тем, что он знает о возможностях подопечного в связи с приобретенными им знаниями и навыками, который спортсмен должен проявить. Преимущество доминирующего поведения наставника может принести положительный результат:

1) неуверенный в себе спортсмен будет чувствовать себя гораздо увереннее и спокойнее в стрессовой ситуации;

2) агрессивность способствует более активным действиям спортсмена;

3) авторитарное поведение может соответствовать и потребностям игрока, который в этом случае выступит лучше обычного.

Однако, поведение наставника должно быть гибким. Анкетирование преподавателей кафедры, специалистов физической культуры (тренеров по видам спорта) выявил предпочтение другого стиля отношений.

«Сотруднический» – хотя тренерам необходимо подстраивать свой стиль жизни под различных игроков и ситуации. в психологическом плане он должен соответствовать понятию «сначала спортсмен, затем победа», который означает:

- спорт рассматривается как один из аспектов жизни человека, а не как вся его жизнь;
- преподаватель уважает и ценит спортсмена, и спортсмен отвечает тем же;
- спортсмен и тренер совместно принимают решения о важности исполнения цели и стремятся оправдать общие надежды;
- спортсмен и тренер уважают правила и дух справедливого соревнования;
- спортсмен и тренер уважают соперников и официальных лиц, проводящих соревнования.

Как на занятиях физической культурой, тренировках, так и во время соревнований часто возникают конфликтные ситуации. Вместо того, чтобы принять конфликт с внешней стороны, важно проанализировать разногласия или недопонимания, чтобы понять причину, по которой они происходят.

Во время конфликтной ситуации необходимо не позволять эмоциям руководить личностью, постараться понять точку зрения других людей. Необходимо показать, заботу о другом человеке, не используя при этом сарказм или цинизм. Обязательно нужно обсудить проблему напрямую с человеком, который в это вовлечен. Преподавателю нужно сфокусироваться на решении, а не на проблеме, если решение не находится мгновенно, лучше согласиться подумать об этом, и поговорить позднее.

«Роль преподавателя не подразумевает только занятия исключительно по выбранному виду спорта или по выбранному предмету, зачастую общение проходит и вне учебной обстановки в воспитательных целях. Поэтому необходимо использовать различные стили общения (авторитарный, сотруднический), внимательно прислушиваясь к мнению подопечного, хвалить студента, прежде чем его критиковать. Следует варьировать и адаптировать метод общения в различных тренерских, (преподавательских ситуациях). Обобщая навыки отношений тренера-преподавателя и спортсмена-студента, следует отметить, что необходимо строго индивидуальный подход к каждому обучающемуся» /4/.

Таким образом, общение в студенческой среде с полиэтническим составом представляет собой сложный и многоплановый процесс, который включает в себя развитие контактов между студентами и преподавателями, единства и взаимодействия, выработку таких качеств, как восприятие взглядов другого человека. Здесь педагогический процесс предусматривает взаимодействие триадной системы, включенной в орбиту воспитательной работы вуза: преподаватель-студент-студенческая группа в целом.

1 Уэйнберг Р.С., Гоулд Д. Основы психологии спорта и физической культуры. Перевод с англ. Г. Гончаренко. – Киев: Изд-во Олимпийская литература, 2001. – 335 с.

2 Сопов В.Ф. Теория и методика психологической подготовки в современном спорте. М., Изд-во Физическая культура и спорт, 2010 - 120 с.

3 Күльназарова А.Ж. Вестник Казахского национального педагогического университета им. Абая. – Алматы: изд-во “УЛАФАТ”, 2016. – 105 с.

4 Рудик П.А. Психология. – М.: Изд-во Физическая культура и спорт, 2006 – 179 с.

Түйіндеме

Крюкова Г.В., Зиновьева Л.В. – Алматы филиалы Санкт-Петербург кәсіподақтар гуманитарлық университет

Дене тәрбиесі сабақтарында оқытушылар мен студенттердің өзара қарым-қатынас жасауының психологиялық аспектілері

Бұл мақалада авторлар спортшыларды даярлауда және оқу орындарында «Дене тәрбиесі» пәні бойынша студенттермен жұмыс жүргізу барысында кейінгі кездері сұраныстан қалып бара жатқан спорт психологиясының міндеттерін қарастырады. Қарым-қатынас орната білу мәдениетінің аса жетіспеушілігіне байланысты студент жастардың әлеуметтік оқшаулануы одан әрі ұлғайып, әрі оқытушы мен студент арасындағы өзара түсінушіліктің күрделене түсуі, рухани-адамгершілік ахуалға жалпылама қауіп төндіретіндіктен, психолог функциясын оқытушы мен жаттықтырушы атқаруға тура келуде. Олар өз кезігінде жаттығушылармен байланыс орнату барысында психологиялық қиындықтарға жолығуда, өйткені студенттерді спорттық жетістіктерге жетуге бағыттау тұрғысында ғана кеңес беріп қоймай, олардың жеке мәселелеріне қатысты да, эмоционалдық даярлық тұрасында да бағдар берулеріне тура келуде. Мақала дене тәрбиесі сабақтары мен спорттық жаттығулар кезінде оқытушылар мен студенттер арасында қарым-қатынас орнату, әрі өзара байланыс жасау мәселелері жөніндегі зерттеу материалдарынан және де студенттер арасында жүргізілген сауалнамаға қатысты жүргізілген талдау материалдарынан құрылған. Авторлар тәлімгердің негізгі міндеттері мен студенттердің психологиялық қарым-қатынас орнату ерекшеліктерін нақтылы атап көрсетеді. Сонымен бірге күрделі тұстары мен тауқыметті тұстары көрсетіліп, оларды болдырмау тұрасындағы ұсыныстар мен нұсқаулықтарды жүйелей білген.

Түйін сөздер: байланыс, өзара түсінушілік, психологиялық даярлық, қарым-қатынас, сенім арту, тәлімгер.

Abstract

Krukova G.V., Zinovieva L.V. – Almaty branch of the St. Petersburg Humanitarian university of Trade Unions

Psychological aspects of the relationship between teachers and students during physical education classes

In the current article, authors discuss psychological challenges in sports, which, unfortunately, has become an unpopular element in an athlete's training program and in scholar programs of Physical Education. Due to an acute lack of communication culture threatening the spiritual and moral climate of the community in general and students in particular, the exclusion of the latter is reinforced and communication between students and their teachers has become more complex. Most of the times, teachers, instructors and coaches play the role of psychologists to their students or athletes, which often leads to the fact that teachers themselves experience psychological difficulties when dealing with students and their concerns, as it becomes necessary to advise the students not only in the sporting area, but also in emotional and personal matters. Furthermore, this article contains research and analysis material of a survey conducted among students with regards to their communication habits with teachers of Physical Education or sports coaches. The authors outline teachers' main tasks and psychological features of the relationship with the students. Additionally, several suggestions to the presented difficulties and problems are formulated.

Keywords: communication, contact, relationship, psychological disposition, trust, mentor.

К.М Метербаева¹

А.Закарьянова²

^{1,2}Абай атындағы қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ, Қазақстан

ТОЛЕРАНТТЫЛЫҚ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ СИПАТТАЛУЫ

Бұл ғылыми мақалада толеран, толеранттылық мінез-құлық туралы теориялық зерттеулер қарастырылады. Толеранттылық және толеранттылық мінез-құлықты қалыптастыру мектепке дейінгі білім беру ұйымынан басталатыны туралы айтылып, оның жолдары нақтыланады.

Толеранттықты жеке адамдардың, әлеуметтік топтардың басқа адамдармен қарым-қатынасынан көрініс табатын психологиялық немесе әлеуметтік- психологиялық мінез-құлық ретінде; қазіргі қоғамның аса маңызды құндылықтарының бірі ретінде; тәуелсіздікке, дербестікке, идеяларды зорлықпен тануға жол бермеу ретінде қарастырылады.

Ғалымдардың еңбектерін талдау нәтижесінде мектепке дейінгі жаста балаларда мінез-құлықтың агрессивтіліктің болуына мүмкіндік беретін белгілі бір ішкі жағдайлары қалыптасатындығы туралы ой-тұжырымдар берілген. Құрбыларының назарын өзіне аударуға талпыныс; басқаның ар-ұятын өзінің артықшылығын көрсету үшін таптау; қорғаныс және кек; басшы болуға талпыныс; өзі тілеген затты алуға талпыныс, т.б. агрессивтіліктің себептерінің болатындығын көрсетеді.

Түйін сөздер: «толерант», «толеранттық», «толеранттық мінез-құлық», «мінез-құлық мәдениеті», «интолеранттылық»

Қазақстан Республикасында 2016-2019 жылдарға арналған білім беруді дамытудың мемлекеттік бағдарламасында көрсетілген Қазақстандық отансүйгіштікке, толеранттыққа, жоғары мәдениетке, адам бостандығы мен құқығына, сыйластыққа тәрбиелеу басты міндет болып отыр.

Толеранттылық ұғымы философия, этика, саясаттану, медицина, педагогика, психология ғылымдарының зерттеу пәні болып табылады. Сондықтан толеранттылық ұғымының түрлі ерекше және жалпы жақтары бар. Толеранттылық ұғымының мазмұныны барынша ашу тұлға үшін және қоғам үшін күннен күнге өзекті бола түсуде.

Толеранттылық мәселесі сонау ерте заманнан басталған. Бірақта толеранттық ұғымы ізгілік, рақым, шыдамдылық, төзімділік, адамгершілік идеялары негізінде көрініс тапқан.

Қазіргі әдебиеттерде «толеранттық» ұғымының түрлі классификациясы ұсынылған.

Толеранттық - [лат. *Tolerencia* - төзімділік] - айырмашылықтарды мойындау, сыйлау; өзінен өзге сенімдегі, көзқарастағы, мінез-құлықтағы басқаның құқын мойындау арқылы қақтығыстардың шешімін табу мүмкіндігін іздестіруге апаратын адамның күнделікті тұрмыста басшылыққа алып отыратын өнегелік жүріс-тұрыс ережесі. Көбіне толеранттық ретінде өзгелердің кемшілігіне кешіріммен қарау, төзе білу, басқаны қабылдай білу түсініледі. Толеранттық жеке адамдардың, әлеуметтік топтардың басқа адамдармен немесе әлеуметтік топтармен қарым-қатынасынан көрініс табатын психологиялық немесе әлеуметтік-психологиялық мінез-құлық ретінде; қазіргі қоғамның аса маңызды құндылықтарының бірі ретінде; тәуелсіздікке, дербестікке, идеяларды зорлықпен тануға жол бермеу ретінде; адам еркіндігін шынжырлайтын діни, этникалық, нәсілдік нанымдарды жоққа шығарушы ретінде қарастырылады [1]. Басқалардың пікіріне, сеніміне, тәртібіне шыдамдылық көрсету. «Толеранттылық – бейбітшілікке жетуге мүмкіндік беретін және соғыс жағдайынан бейбітшілік жағдайына жеткізетін дүние», - деп 1995 жылы (БҰҰБҒМҰ)-ның бас Конференциясында қабылданған толеранттылық қағидаттары жөніндегі Декларациясында айтылған. Толеранттылық – дегеніміз бейбітшілікті қалау қасиеті, сонымен қатар этникалық, діни, саяси, конфессионалдық және жеке адамдар арасындағы келіспеушіліктерге, жас және гендерлік

айырмашықтарға қатысты шыдамдылық таныту және «өзге адамдардың» өмір сүруге тең құқылы екендігін мойындау болып табылады. Толеранттылық – ол адами рақымшылдық: түрлі адамдар мен идеялар әлемінде өмір сүру. Көптеген сарапшылар толеранттылық мәселесін тәрбие саласына, яғни қарым-қатынас мәдениетіне жатқызады. Олай ойлаудың өз себебі бар, өйткені толеранттылық жеке бір қасиет емес, ал тұлғаның өзара байланысты қасиеттерінің нәтижесі. Ал тұлғаның жетілуі тәрбиемен, қатынаспен және біліммен тікелей байланысты. Толерантты мінез-құлықты қалыптастыру мәселесі тек балабақшада ғана емес, сонымен қатар жалпы қоғамда орын алатын маңызды мәселелердің бірі.

Педагог-ғалым Н.Қ. Токсанбаева толеранттылыққа қарама-қарсы қайшылықтардың (интолеранттылық) адамзат тарихының барлық кезеңінде де болғаны рас. Интолеранттылық шыдамсыз, үрейлі адам, кінәні өзінен емес басқа адамнан іздейді. Сондай адамдардың өмірде жиі кездесуі қоғамда түрлі проблемаларды тудыруға ықпал етеді. Сондықтан толеранттылыққа тәрбиелеу әрбір отбасында өз бастауын алуы бүгінде басты мәселеге айналуы тиіс деп ой тұжырымын береді [2].

«Толеранттық» ұғымына теориялық тұрғыдан В.А. Лекторский, М.Б. Хомяков, Е.К. Быстрицкий, Н.М. Брусов, В.В. Шалин және т.б. ғалымдар талдау жасап, өз ой-тұжырымдарын берген.

Субъектілер арасындағы қарым-қатынастың көрінбеуі мүмкін екендігін қарастыра келіп, В.А. Лекторский толеранттықтың потенциалды формалары ретінде көңіл бөлмеу мен түсінушілікті көрсетеді. Толеранттықты түсіністік ретінде қарай отырып, ол түрлі көзқарастар мен практикалардың қалыптасу мүмкіндігі бар екендігін көрсетеді, себебі олар қоғамдағы негізгі мәселе ретінде қарастырылмайды. Толеранттықты түсініспеушілік тұрғысынан қарай отырып, мұнда толеранттылық өзгенің осал жеріне ұнатпай қарағанымен, оны түсінуге болатындығы атап көрсетіледі. В.А. Лекторскийдің пікірінше, толеранттық жеке тәжірибе мен сыни диалогтың кеңеюі арқылы терең мәнге ие болады. Бұл жағдайда ол сыни диалог нәтижесінде өзгенің ұстанымына сыйластықпен қарай отырып, өз пікірлерін өзгерту, соның нәтижесінде ортақ келісімге келу, өркениеттің даму барысында кездесетін қиындықтарды шешуге ортақ шешім қабылдау түрінде көрінеді [3].

М.Б. Хомяков күнделікті қолданыстағы «шыдамдылық» толеранттықтың дамымаған, толық емес формасы деп атап көрсетеді [4].

Ол қазіргі таңда толеранттықты шыдамдылықпен араластыру мүлде дұрыс емес деп таниды. Бір жағынан алып қарағанда қазіргі заманғы қоғамда толеранттық өзгеге белсенді қарым-қатынас ретінде қызмет атқаруы мүмкін. Ал екінші жағынан бұл өзгелердің этникалық, діни ерекшеліктеріне, күшті не әлсіздігіне қарамастан оның құқығы мен еркін саналы түрде мойындау болып табылады. Басқаша айтқанда, толеранттық қазіргі заманғы түсінікте өзге әсерлерге қарамастан өмір сүру әрекеті дегенді білдіреді.

Е.К. Быстрицкийдің пікірінше, толеранттық өз ішінде белгілі стандарттар мен өлшемдерден ауытқушылықтарды да қамтиды және шыдамдылықтың, өзін-өзі бақылаудың, шектеудің белгілі қабілеті болып табылады. Толерантты болу, яғни өзінді бір нәрсеге немесе біреуге қатысты шектеп отыру. Өзін-өзі шектеу ерік-күштің көрсеткіші [4].

Н.А. Бусова толеранттық ұғымын ашуда субъектілік қатынастарға көп көңіл бөледі. Оның пікірінше, толеранттық күштінің әлсізге қарым-қатынасы барысында көрінеді. Өз құқығы үшін күрес жолына түскен аз топ толеранттыққа бейімсіз болады. Себебі олар тек жай ғана өзін тыңдатуға, өз көзқарасын білдіруге ғана емес, өздерінің жайсыз жағдайларына түрткі болған нормалар мен қағидаларды жоққа шығаруға ұмтылады [5].

В.В. Шалин толеранттықтың қазіргі әлем жағдайындағы мәдени құндылықтармен, біліммен, саясатпен үйлесімін әлеуметтік-философиялық тұрғыдан талдайса, А.Г. Асмоловтың пікірінше толеранттылық өзара бәсекелес мәдениеттер арасындағы өркениетті келісім және өзгешелікті, әртүрлілікті сақтаудың жағдайы болып табылатын өзге қисындар мен көзқарастарды қабылдауға дайындық. Бұл жағдайда толеранттықтың сипаты төмендегідей болып табылады [5]:

Біріншіден, шыдамдылық көрсету, өзін-өзі ұстау, бейбітшілікті сүю, өзгенің пікіріне, мінез-құлқына шыдау;

Екіншіден, қоршаған табиғат пен әлеуметтік ортаға бейімделетіндей жоғары адаптивтік қабілеттердің көрінісі;

Үшіншіден, қақтығыс жағдайларынан бейбіт жолмен шығу. Бұл проблемаға Саха Республикасы (Якутия) ғалымдарының қызығушылығын атап өту керек. (Е.М. Махаров, В.Д. Михайлов, А.Г. Новиков, Т. Михайлова, А.П. Оконешникова және басқалар).

Е.М. Махаров толеранттықты әмбебап рухани-әдептілік және саяси қағида ретінде қарастырады [5]. Ол мынадай сипатқа ие:

Біріншіден, белсенділік, себебі оған болып жатқан барлық нәрселерге, мысалы, салқынға, аштыққа пассив қарау мүмкін емес. Зерттеушінің пікірінше, оның құлықсыздықпен, шешімсіздікпен ешқандай ортақтығы жоқ. Бұл қағиданың өз жақтастарының болуы өз позициясының болуымен, белгілі бір қағидалары мен идеалдарымен анықталады.

Екіншіден, толеранттық бітімгершілікті, саналы түрде бас тартуды, қарым-қатынасқа әр уақытта дайындықты білдіреді. Оған өз ұстанымын қайта қарауға икемділік тән. Ол бір нәрсеге қадалған табандылықты, соның ішінде өзінің қағидалары мен көзқарастарын міндеттеуді жоққа шығарады.

Үшіншіден, толеранттық екі жақтың паритетіне негізделеді және бір жақтың екінші жақтың жақтаушысы болғысы келетін патернализмін жоққа шығарады.

Төртіншіден, толеранттықтың монополизммен, яғни өз ұстанымын басқалардың пікірінен жоғары қоюға тырысу сияқты қасиетпен еш байланысы жоқ. Ол өзге пікірдің де бар екендігін, өзге тұлғаның ерекшеліктерін және құндылықтарын көрсетеді. Ал бұның маңыздылығы сенім, теңдік және бір-біріне шыдамдылық атмосферасын орнатудан келіп шығады. Кез-келген басқа пікірлерге тітіркенушілік, өз қарсыласын нақты деректермен тойтара алмау келісімге жету жолында және жаңа тың идеяларды тудыруда үнемі кедергі келтіріп отырады.

Ұлтаралық қақтығыстарды шешудің бір формасы ретінде П.З. Тобуков толеранттықты қарастырды. Осыған орай негізінде ол төмендегідей жағдайларды атап көрсетеді:

Біріншіден, толеранттық бірін-бірі өзара байытатын, берік және жан-жақты этникааралық тәуелділіктердің болмауына қарамастан полиэтникалық мемлекеттегі ұлтаралық саясаттың негізгі қағидасы болып табылуы тиіс;

Екіншіден, толеранттықты қағида ретінде тану этностар арасындағы өзара қарым-қатынастың қажетті және күнделікті сақталып отырылуына әкелуі тиіс;

Үшіншіден, толеранттық тұлға үшін мінез-құлық императивті болып табылуы тиіс;

Төртіншіден, этнос санасының оянуы жағдайында тұлғааралық және ұлтаралық қарым-қатынастарды адамзаттандыру қажеттілігі туады. «Тұлғаның адамгершілік қасиетінің ажырамас бір бөлігі болып табылатын толеранттықты оның мәдени дамуының, мәдени қарым-қатынасының өлшемі деп есептеуге болады. Дәл осы жағдайда, яғни толеранттық мәдениетпен біріккенде, ол ұлтаралық қақтығыстар сияқты қарама-қайшылықтарды шешудің тиімді құралы мен формасы бола алады» [6].

Толеранттықтың зерттелу тарихына жасалған қысқаша шолудан әр дәуірде бұл мәселенің әртүрлі түсіндірілгенін көруге болады. Ғасырлар бойы толеранттық қоғамдық және діни біліктің, дін мен секталардың, дінге сенушілер мен атеистердің өзара қарым-қатынасының қағидасы ретінде түсіндіріліп келді.

Толеранттық мінез-құлықты қалыптастыру мәселесі, экстремизмнің әр түрінің алдын-алу және оған қарсы әрекет ету шаралары қазіргі көп ұлтты Қазақстанда өзекті мәселелердің бірі болып отыр. Бұл жағдайда балалардың толерантты мінез-құлық нормаларын дайындау және оны әлеуметтік практикаға енгізу қажет, себебі осы кезеңде адами құндылықтар, «Мен және қоғам» ұстанымдары қалыптасады, мінез-құлықтары біршама тұрақтанады. Өсіп келе жатқан тұлға қоршаған ортаға позитивтік тұрғыда әрекет етеді. «Қоғамнан

ұлттық, саяси, діни тұрғыдағы шаблондарды және өзге идеяларды ала отырып, ой-өрісі дамыған бала әлеуметтік маңызы бар кез-келген ситуацияларды шешу үшін саналы түрде танымдық тұрғыдан өзіндік шешім іздейді». Егер педагогтар тәрбиеші мен баланың өзара шығармашылық қарым-қатынасында ғана дамиды, баланың танымдық негізіне сүйенбесе, оның тұлғасы деформацияланып, балалық даралығы бұзылуы мүмкін, немесе керісінше, эгоцентрилік формаға айналуы анық.

Білім беру жүйесі арқылы ғана оқыту мен тәрбиелеудегі жеке тұлғаға бағытталған жұмыс нәтижесінде оқушылардың белсенді өмірлік ұстанымын қалыптастыруға, олардың әлеуметтік міндеттерінің және толеранттық деңгейлерін көтеру дағдыларын қалыптастыруға болады.

Соңғы жылдары әлемде және Қазақстанда болып жатқан өзгерістер адамдар арасындағы қарым-қатынас мәселесінің өзектілігін алға тартып отыр. Мемлекет жүргізіп отырған ұлтаралық келісім мен ұлтаралық бірлікті дамытуға бағытталған нақты саясат тәрбиеші мен бала, ата-ана арасындағы бірлікті, аға буын мен кіші буын арасындағы өзара түсіністікті, ең бастысы, балалардың ішкі мәдениетінің дамуын ұлттық сана-сезім, ұлттық мақтаныш, ұлттық құндылық тұрғысынан қамтиды.

В.А. Авериннің пікірінше, мектеп жасына дейінгі балалардың сипаттамаларында бір ортақтық бар – бұл агрессивтіктің максималды көріну кезі, себебі агрессивтік тез ойламаған жерден көрінеді және оны бақылау мен өзін-өзі бақылаудың дамыған механизмдері жоқ (өзіндік сананың қалыптасуы) [7]. Сондықтан балалық және жасөспірімдік шақтар – агрессивтік мінез-құлықтық емес агрессиялықтың кең көрінетін кезі. Тұлғаның қалыптасу және даму жағдайына қарай оның өзіндік санасында агрессивтік бақылауға келетін параметрі ретінде көрінеді.

С.Ф. Сироткин кіші жастағы жасөспірім балаларды зерттей келе олардың жынысына, психомоторлық дәрежесіне, идентификациялық бағытына қарай агрессивтіктің көрінісі әртүрлі болып келетінін анықтады [8]. Сөйтіп, бала агрессивтігі когнитивтік дамуынан, әлеуметтік дағды мен және жетекшілік бағыттарымен байланыстырылады.

Е.О. Смирнованың, Г.Р. Хузееваның мәліметтері бойынша мектепке дейін-ақ балаларда агрессивтіктің көрінуіне мүмкіндік беретін белгілі бір ішкі жағдайлар қалыптасады [9]. Зорлыққа жақын балалар өздерінің бейбітсүйгіш құрбыларынан тек мінез-құлқымен ғана емес, психологиялық сипаты жағынан да ерекшеленеді. Агрессивтіліктің көрінісінің себептері мыналар:

- құрбыларының назарын өзіне аударуға талпыныс;
- басқаның ар-ұятын өзінің артықшылығын көрсету үшін таптау;
- қорғаныс және кек;
- басшы болуға талпыныс;
- өзі тілеген затты алуға талпыныс

Агрессивтік мінез-құлықтың көптеген көріністері өз қызығушылығын және өз артықшылығын көрсетуде байқалады және инструменталды немесе реактивті сипат алады. Сондай-ақ агрессивті мінез-құлықты арандататын психологиялық ерекшеліктердің ішінде олар интеллект пен коммуникативтік дағдылардың толық дамымауын, өзін-өзі реттеу деңгейінің төмендеуін, ойын әрекетінің дамымағандығын, өзін-өзі бағалаудың төмендеуін, құрбылары арасындағы қарым-қатынастың бұзылуын атайды. Жалпы және әлеуметтік интеллекттің, еркіндіктің немесе ойынның даму деңгейінің жеткіліксіздігі агрессивтік мінез-құлықтың негізгі себептері ретінде аталады. Агрессивті балалардың басты ерекше қасиеті-өзінің құрбыларына деген қатынасынан көрінеді. Өзге бала олар үшін бәсеке, тосқауыл ретінде жойылуы керек болды. Бұл коммуникативтік дағдылардың жетіспеушілігі емес, тұлғаның ерекше қасиеті, оның бағыты болып табылды.

Агрессивті балалар сезімтал және сақ болып келеді, өзі бастаған ұрыс-керісте кінәні басқаға аударуды жақсы көреді, мұндай балалар көбіне өздерінің агрессивтілігін бағалай

алмайды. Олар айналасындағыларға қорқыныш және мазасыздық әкелетінін аңғармайды, керісінше барлық әлем оларды ренжіткісі келіп тұрғандай көрінеді.

Жасөспірімдік шақ агрессивтіктің сипаты мен көрінісі жағынан ерекше екенін болжауға болады. Оның ішінде әртүрлі жас шамасындағы (кіші, орта, ересек жасөспірімдік шақта) агрессивтіктің көрінісі сапалық жағынан ерекшеленеді.

Көптеген авторлар жасөспірімдік шақтағы агрессия механизмдерінің күрделілігін орта жаңалықтардың қалыптасуымен түсініреді. Бір жағынан, ересектік сезімінің пайда болуы, ал екінші жағынан оған сәйкес мінез-құлықтың әлеуметтік формаларының кемелденбеуі.

Зорлықсыз, ізгілікті қылықтарда адамның мінез-құлқы көрінеді. Мінез-құлық дегеніміз – адамның генетикалық ерекшеліктеріне байланысты болып, өмір жағдайларына сәйкес және солардың ықпалымен байқалып отыратын тұрақты психикалық ерекшеліктерінің жиынтығы. Адам өзінің мінез-құлқына бақылау жасау арқылы мінездегі мінін түзетуге, жағымсыз әрекет, дөрекі мінездерден өзін тыйып ұстауға болады. Мінез-құлық адамның өзіне, маңайындағы басқа адамдарға, тапсырылған іске қалай қарайтынынан байқалады. Адам мінез-құлқының алғашқы көрінісі - қылық. Мұнда тұлғаның беталысы, адамгершілік талғам-сенімі көрініс береді.

Мінез-құлық мәдениеті – адами қарым-қатынастың негізгі талаптары мен ережелерін сақтау, айналасындағылармен дұрыс қарым-қатынас құра білу. Мінез-құлық ерекшелігін адамның жүріс-тұрысы, іс-әрекетінің жиынтығының көрінісі айқындайды. Мінез-құлық-адамгершілік нормаларына сай келетін жағымды іс-әрекеттен немесе қоғамдық нормаларға қайшы келетін жағымсыз іс-әрекеттерден тұруы мүмкін. Мінез-құлықтық ерекшеліктер адамгершілік категорияларға жатады. Ол – адамның қоғамдағы мінез-құлқын реттеу қызметін атақаратын әлеуметтік институт, қоғам толық мақұлданған заңды талаптардың орындалу барысымен анықталады. Мінез-құлық мәдениеті адамның өскен ортасына, адамдармен күнделікті қарым-қатынасына, білім өресіне, үлгі-өнегесіне байланысты

Сонымен қорыта келгенде толеранттық мінез-құлық басқаның пікіріне сыйластықпен қарап, шыдамдылық танытып, туындаған мәселені келісіп шеше білу, зорлық-зомбылыққа қарсы әрекет ету.

Шиеленісті жағдайларда өзін-өзі ұстай білетін, қақтығыс жағдайларынан бейбіт жолмен шаға білетін, өзгенің пікіріне, мінез-құлқына шыдай алатын, қарым-қатынасқа әр уақытта дайын, өз ұстанымын қайта қарауға икемді тұлғаны - толерантты тұлға дейміз.

1 Саяси түсіндірме сөздік. – Алматы, 2007. – 356 б.

2 Н.Қ. Тоқсанбаева және т.б. Этносаралық толеранттылық пен қарым-қатынастың кросс-мәдени ерекшеліктерін теориялық зерттеу. Абай атындағы ҚазҰПУ Хабаршы «Психология» сериясы № 1 (42), 2015. – 85-88 бб.

3 Недороздова Н.В. Толерантность в межличностном общении старшеклассников.: дисс. ... псих.н. – Москва, 2005 . Б.54

4 Хомяков М.Б. Толерантность как социокультурная проблема // Толерантность и насилие: теория и международный опыт. – Екатеринбург: изд-во Уральского гос. ун-та, 2000. - С.9.

5 Қартбаева Ж.Ж. Оқушыларда толерантты мінез-құлықты қалыптастырудың педагогикалық-психологиялық негіздері.: п.ғ.к., дисс. – Қарағанды, 2008. – 193 б.

6 Тобуков П.З. Толерантность как форма разрешения межэтнических противоречий / В кн.: Толерантность. Материалы региональной научно-практической конференции. - Якутск: ЯНЦ СО РАН, 1994. – С.121-122.

7 Аверин В.А., Григорова З. Н. Личностные детерминанты девиантного поведения подростков //Эколого-социальные вопросы защиты и охраны здоровья молодого поколения на пути в 21 век // Материалы 4 Международного конгресса. – Спб.,2008. – Б. 46

8 Сироткин С.Ф. Агрессивность детей как объект педагогической диагностической оценки: Дисс. к. п. н. – Удмуртский государственный университет, 1996. – С.327.

9 Смирнова Е.О., Хузеева Г.Р. Психологические особенности и варианты детской агрессивности //Вопросы психологии. – 2012. № 1. – С. 17.

Аннотация

Метербаева К.М., Закарьянова А. – КазНПУ имени Абая
Теория толерантности

В данной статье рассматриваются теоретические исследования понятий «толерантность», «толерантное поведение», раскрываются пути формирования толерантности и толерантного поведения детей в дошкольном возрасте.

Толерантность рассматривается как социально-психологическое поведение в общении между личностями и социальными группами; в качестве одного из важнейших ценностей современного общества.

В результате анализа трудов известных ученых автор приходит к выводам, что проявлению агрессивного поведения детей дошкольного возраста способствуют: стремление привлечь к себе внимание сверстников, показать свое превосходство за счет унижения других, личная защита и чувство мести, стремление стать ведущим, получить желаемый предмет и другие причины.

Ключевые слова: «толерант», «толерантность», «толерантное поведение», «культура поведения», «интолерантность».

Abstract

Meterbayeva K. M., Zakariyanova. A. Z. – Abay Kazakh National Pedagogical University
Theory of tolerance

This report examines theoretical studies of the concepts of «tolerance», «tolerant behavior». In addition, the report develops the ways of nurturing tolerance and tolerant behavior of preschool age children.

Tolerance is considered as a social-psychological behaviour in interpersonal relations between individuals and social groups; as one of the essential values of modern society.

As follows from the analysis of the writings of well-known scientists, the author came to the conclusion, that bullying among the preschool age children caused by: tendency to get attention of someone of the same age, to demonstrate their dominance through the humiliation of others, personal defense and an instinct for vengeance, ambitions to be a leader, to get the desired items and other causes.

Keywords: «tolerant», «tolerance», «tolerant behaviour», «cultural behaviour», «intolerance».

МРНТИ 15.21.51.

Г.Б. Нуетбаева¹

*¹Қазақ Мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті,
Алматы қ, Қазақстан*

ЖЕТКІНШЕК ЖАСЫНДАҒЫ ҚИЯЛДЫҢ ДАМУЫ
ШЫҒАРМАШЫЛ ТҰЛҒАНЫ ДАМУЫНЫҢ НЕГІЗІ РЕТІНДЕ

Бұл мақалада жеткіншек жасындағы қиялды дамыту шығармашыл тұлғаны дамытуға негіз ретінде қарастырылады. Қиял адамды шығармашылыққа бағыттайтын психикалық қасиет екендігіне ерекше назар аударылады. Сонымен қатар, жеткіншек кезеңінде балалар қиял арқылы өздерінің болашақ өмірінің жоспарларын құрады, өзінің қиялында күрделі ересек өмірге дайындық ретінде түрлі жағдайларды елестетеді. Бұл кезеңдегі шығармашылық қиял көбінесе шабыт ретінде байқалады. Жеткіншектер шығармашылық қиялдан рақаттанып ләззат алатындығына, олар үлкен сүйіспеншілікпен түрлі өлеңдер мен әндерді, тіпті билерді де ойдан шығаратындығына көңіл бөлінеді.

Сонымен қатар мақалада шығармашыл адамда өзінің жеке тұлғалық маңыздылығына деген ұмтылыс жоғарырақ болатындығы көрсетілген. Ол жоғары шығармашылық, танымдық және интеллектуалдық

белсенділіктерімен айқынырақ көрінеді. Бұл мәселелер Д.Б. Богоявленскаяның зерттеулерінде орын алатындығы жайында айтылады.

Түйін сөздер: қиял, жеткіншек кезеңі, шығармашыл тұлға, интеллектуалдық даму, тұлға психологиясы, арман, елестету, шығармашылық қиял.

Білім берудегі модернизацияның қазіргі кездегі сипатталуы білім беру үрдісінің орталығы ретінде адамды оның интеллектуалдық қажеттіліктерін қанағаттандыруды және тұлғаның шығармашылық қабілеттерін дамытуды қарастырады. Психология ғылымының алдындағы маңызды міндеті осы мақсатқа жетудің тиімді әдістерін іздестіру болып табылады.

Басқа адамдарға қарағанда шығармашыл адамда өзінің жеке тұлғалық маңыздылығына деген ұмтылыс жоғарырақ болады. Ол жоғары шығармашылық, танымдық және интеллектуалдық белсенділіктерімен айқынырақ көрінеді. Бұл мәселелер Д.Б. Богоявленскаяның [1] зерттеулерінде көрініс тапқан, яғни интеллектуалды белсенділіктің негізінде интеллектуалды бастамалар түсіндіріледі. Шығармашылық белсенділік түрлі формада кездеседі, оның түрлері және байқалу ерекшеліктері әр түрлі болады.

Адамды шығармашылыққа бағыттайтын психикалық қасиет – ол қиял. Қиял – сыртқы дүние заттары мен құбылыстарының субъективтік бейнелерін қайтадан жаңартып, өндеп, бейнелеуде көрінетін, тек адамға ғана тән психикалық үрдіс. Адамда қиял пайда болған кезде ми қабығында бұрын құрылған уақытша байланыстар түрлі әрекеттерге түседі де, жаңа нәрселердің бейнесі туып отырады. Уақытша байланыстарды қайта жасап, өндеу үрдісінде екінші сигнал жүйесі шешуші рөл атқарады. Адамдардың қиялына тән кейбір ерекшеліктерді төмендегідей топтастыруға болады:

1. Әр адамның қиял ерекшеліктері оның жеке қызығушылықтары мен өзіндік қасиеттеріне, алдына қойған мақсаттарына байланысты болып келеді.

2. Қиялдың мазмұны мен формасы адамның жас және дара ерекшеліктеріне де, білім тәжірибесіне де байланысты. Мысалы, көпті көрген, өмір тәжірибесі мол, әр тарапты білімі бар ересек адамның қиялы мен енді ғана өмірге аяқ басайын деп тұрған жеткіншектің қиялын бір өлшемге салуға болмайды.

3. Қиял адамның өскен ортасына, этностық ерекшеліктеріне, табиғат, жер-су қоршауына байланысты да көрініп отырады. М.Жұмабаев: «Жаратылыстың құшағында, меруерт себілген көк шатырдың астында, хош иісті жасыл кілем үстінде, күнмен бірге күліп, түнмен бірге түнеп, желмен бірге жүгіріп, алдындағы малымен бірге өріп, сары сайран далада тұрып өсетін қазақ баласының қиялы жүйрік, өткір, терең болуға тиісті», деп жазады [2].

4. Қиял адамның барлық психикалық құбылыстарымен ұштасып жататын үрдіс. Мысалы, қиялдағы ойды жүзеге асыру үшін алға нақты жоспарланған мақсатқою қажет. Ол мақсатқа жетуге ерік-жігер қажет. Осылайша қиял ерікпен байланысты болып келеді. Сонымен қатар қиялдың ойлау үрдісінде де алатын орны ерекше. Өйткені ойлау белсенділігі адамды шығармашылық әрекетке жетелейді. Ал ондай әрекет қиялдың өте күшті дамуын қажет етеді. Ойлау мен қиял тығыз байланыста бола тұрып, кез келген мәселені шешуге, түрлі сауалдарға жауап беруге қатысады, адамды түрлі шығармашылық әрекеттерге жетелейді.

5. Адам қиялы еңбек үрдісінде, іс-әрекет барысында жанданып, жетіліп отырады. Мұндағы негізгі шарт: саналы мақсаттың болуы, болашақты болжай алу, істейтін еңбектің нәтижесін алдын ала көре білу, яғни оны өндеп, өзгертіп, елестете алу. Бұл адам қиялына тән негізгі белгілер. Қиялда адамның дүние жөніндегі әр түрлі таным-түсініктері түрлі формада қиылысып, жаңа сапаға ие болады. Қиял бейнелері адамның қажеттіліктеріне тәуелді бола тұрып, оны белсенді әрекеттерге итермелейді, шығармашылық іс-әрекетіне күш-жігер қосады. Қиял тек теориялық және практикалық қызметте ғана емес ол адамның бүкіл рухани өмір жүйесінде елеулі орын алады.

Айдаһардың бейнесін Италияның атақты суретшісі Леонардо да Винчи қиял арқылы былайша суреттейді: «Көкжал аңшы иттің не жай иттің басын аламыз, оған басқа мысықтың

көзін саламыз, құлағы үкінікі болады, мұрыны тазынікі секілді, қасы арыстандікі, самайы әтештікі, мойны суда жүзетін тасбақанікі сияқты» [3]. Осы бейненің өзі шындықта бар нәрселерді топтастыру арқылы туып отыр. Бірақ осы топтастыру нәтижесінде келіп шыққан тұтас бейненің өзін көре алу үшін адамға ең күшті, өрен жүйрік қиял қажет.

Қиял үрдісінің адам әрекетінің қандай саласында болмасын зор маңызы бар. Қиялдың өзі осы әрекет арқылы өзгеріп, дамып отырады. Халық **«қыран жетпеген жерге қиял жетеді»** деп өте орынды айтқан. Тіпті бала қиялындағы фантастикалық бейнелердің өзі де оның танымын кеңейтетіндігі, қоғамдық тәжірибені меңгеруге жағдай жасайтыны, мұның өзі баланың психологиясына қатты әсер ететіндігі белгілі.

Қиял актив, пассив болып екіге бөлінеді. Қиялдың бүтіндей пассивтік түрінің шегі түскөруде аңғарылады. Түс көрудің физиологиясын жан-жақты зерттеп түсіндіріп берген И.П. Павлов болды. Ұйқы кезінде ми жасушаларының бәрі тежелмейді, кейбір бөлімдері қозу жағдайында болып қызмет атқара береді. Мидың мұндай бөліктерін «күзетші пункт» деп атайды. Осы «күзетші пункттерден біздің бұрын қабылдаған, көрген, естіген, қолға ұстап, дәмін татқан заттарымыздың бейнелері мида қайтадан «тіріледі». Адамның түс көру кезінде небір ақылға сыйымсыз бейнелердің жасалатындығы белгілі. Өйткені бұл кезде мидағы сигнал жүйелерінің арасындағы байланыс әлсірейді, сол кезде негізінен бірінші сигнал жүйесі ғана қызмет атқарады. Екінші сигнал жүйесінің қызметі толығымен тежелуге ұшырайтындықтан, адамның ойлау қабілеті өте төмен болады [3].

Сөздік сигналдардың әсер етпеуі мида кездейсоқ бейнелердің пайда болуына жағдай жасайды да, соның нәтижесінде түске небір «кереметтер» кіреді. И. М. Сеченов осындай түстерді «болған әсерлердің болып көрмеген қиысулары» деп сипаттаған. Түсте нақты бейнелер мен заттардың фантастикалық түрде қосылуынан ғажайып бейнелер туындайды. Ұйқы кезіндегі осындай ғажап фантазиялық бейнелер де өмірде бар нәрселердің жиынтығынан құралған. Бұлардың негізі – адамның ояу кезіндегі басынан кешкен оқиғалары, ойы мен мақсаты, тілегі мен арманы, естіген-көргендері, атқарып жүрген қызметі, басқалармен қарым-қатынасы т. б. ұйқыдағы адамның түс көруіне себепші болатын фактілер болып табылады [3].

Ми жасушаларына көшедегі транспорттың дыбысы да, ағаш жапырағының сылдыры да, иттің шәуілдеп үргені де, есіктің ашылып-жабылуы да және т.б. әсер етіп отырады. Тіпті ағзаның ішкі мүшелерінің (жүрек, өкпе, асқазан т.б.) жұмысына бір жайсыздық түссе, бұл да адамның түсіне әр түрлі түсініксіз заттар немесе оқиғалар ретінде кіреді. Мысалы, ұйқыдағы адамның жүрегіне бір салмақ түссе, оның жүрегі өте жиі соға бастайды. Осы кезде адам түсінде біреудің қуғанын, одан қашқанын көріп, булығып, еңтігіп те кетеді.

Түс көрудің мазмұны адамның, көбінесе, қызығушылықтарына, талғамдарына орайлас келіп отыратындығы да шындықпен жанасымды дерек. Өмірде ешқашан естімеген, көрмеген нәрселер түске кірмейтіндігін ғылым дәлелдеп отыр. Ақын-жазушылар қиял арқылы өзінің келешек кейіпкерлерін «көреді», олардың мінез-құлықтарын «елестетеді», сөзін «естиді». Сонымен қатар, олар өз кейіпкерлерімен бірге өмір сүреді, олардың ойын, көңіл-күйін «сезініп», айтарлықтай тығыз араласып жүргендей болады.

Байқампаздық, жеке өмірінің эмоциялық байлығы, алдын-ала орасан зор жұмыстар атқара алу қабілеттілігі (мысалы, Л.Толстойдың айтуынша, «Соғыс және бейбітшілік» романын жазу үшін жинаған материалдары «бүкіл бір кітапхана» болған) адамның шығармашылық қиялының самғауына күшті әсер етеді. Өмірден түйгені шамалы, шығармашылық қиялы жетілмеген адамнан жақсы ақын шығуы мүмкін емес. Ғалым үшін де шығармашылық қиял аса қажет. Шығармашылық қиял ғалымның шығармашылық ойына аса қажетті материал береді. Мысалы, ғылыми болжам жасағанда, эксперимент жұмысын ұйымдастырғанда, тапқан жаңалықтарды тексеріп талдауда ғалым үнемі өз қиялына сүйеніп отырады. Бірақ нағыз ғылыми жұмыс көп еңбектенуді қажет етеді. Қажымай, өнімді еңбек ете білу, шыдамдылық, іске мейлінше берілушілік – нағыз ғалымға тән қасиеттер.

Шығармашылық қиял әрекеттің кез-келген саласында орын алып отырады. Қоғамға пайда келтіретін нәтижелі еңбекте шығармашылық қиялдың болмауы мүмкін емес. Қиялдың бұл түрі, әсіресе, мұғалімдік қызметте де ерекше орын алады. А.С.Макаренко аңғарғандай [4]: «жеке адамның келешегін жобалауда» мұғалім шығармашылық қиялсыз әрекет етсе, жақсы нәтижеге ие бола алмас еді.

Актив қиялдың ерекше бір түрі – арман. Арман дегеніміз өз қалауымызша жаңа бейнелер жасау. Мұның шығармашылық қиялдан ерекшелігі мынада: арман өзіміздің тілеген келешекке бағытталған қиял үрдісі. Арман шығармашылық әрекетпен тікелей байланысты емес, ол шығармашылық қиялдың бірінші дайындық сатысы. Арманды бағалауда оның әрекетке қандай қатысы бар екендігі мұқият ескерілуі қажет.

Әрбір адамға алдындағы жарқын болашағына байланысты армандай білу қажет. Мақсатқа сай дұрыс армандай алу адамға зор қуат беріп, іске талпындырады. Сондықтан да халық: «арманы жоқ жігіттің дәрмені жоқ» деп өте тауып айтқан.

Қиял түрлі елестеулердің өзгеріп, өңделуінің арқасында жасалып отырады. Қиялда талдау, синтез әдістері, агглютинация, схематизация түрлі схемалар мен суреттердің акцентировкасы (бейнелердің типтік басты белгілерін жасау) тәсілдері жиі қолданылады. Қиялдағы елестерді топтастырудың қарапайым түрі агглютинация деп аталады. Осы әдіс арқылы мифологиялық, бейнелер (кентавр, сфинкс, жезтырнак) мен түрлі механизмдердің, машиналардың конструкциялары (амфибия – танк, судан өте алатын жеңіл танк, аэрошана – суға қонып, ұша алатын ұшақ) құрастырылады.

Әр адамның қиялы әр түрлі болады, бірінің қиялы біріне ұқсамайды. Бір адамдардың қиялы бай, шындықпен орайласып жататын болса, екінші біреулердің қиялы жөнді жетілмеген, пәрменсіз, тар көлемді болады. Шындыққа сай, дәл, дұрыс бейнелер жасай алатын адамдардың қиялы мазмұнды болып келеді. Шындыққа сай дұрыс қиялдай білетін адамдарда өмірдің түрлі салаларынан алынған білім қоры, тәжірибесі, белгілі көзқарасы, соның негізінде қалыптасқан айқын сенімі болады. Американың аса көрнекті ғалымы Эдисон қиялы аса күшті дамыған адам болған. Бір машинаны үш түрлі жолмен ғана жасап шығаруға болады деген ұйғарымға келіспей, Эдисон машинаны 48 түрлі тәсілмен жасап шығару жолдарын ұсынған [5].

Қиялдың алғашқы көріністері үш жасар балаларда байқала бастайды. Мұны балалардың ертегідегі оқиғаны шын көріп, бар ынтасымен, шын ықыласымен тыңдауынан көреміз. Бір қарағанға жас бала қиялға өте бай сияқты болып көрінгенімен, ондағы бейнелер шындықтан өте алыс жатады. Себебі бала санасында кез-келген нәрсенің бейнесі оңай тоғысады да, бұдан керемет қиял көріністері құралады. Баланың өмір тәжірибесі өсе келе, қиялы да шындыққа біртәбан жақындап отырады.

Жеткіншек жасындағы балалар қиял арқылы өзінің болашақ өмірінің жоспарларын құрады, өзінің қиялында күрделі ересек өмірге дайындық ретінде түрлі әлеуметтік және адамгершілік жағдайларын «ойнап өтеді». Бұл кезеңдегі шығармашылық қиял көбінесе есейген түрдегі шабыт ретінде болады. Жеткіншектер шығармашылық қиялдан рақаттанып ләззат алады. Олар үлкен сүйіспеншілікпен түрлі өлеңдер мен әндерді, тіпті билерді де ойдан шығарады, кейде ғылымның күрделі мәселелерін де (мысалы, шешімі табылмаған мәңгілік қозғалтқыш сияқты мәселелер) шешуге тырысады.

Осылайша, жеткіншек жасындағы қиялдың дамуында сезімталдық кезеңі сақталғанымен, қиял жаңа ақпараттың үнемі толығып тұруын, яғни ерекше «қоректі» қажет етеді. Сондықтан да барлық жеткіншектер фантастиканы, қалыпты адамнан күрт ерекшеленетін кейіпкерлері бар жауынгерлік фильмдерді көргенді, шындыққа жанаспайтын ерекше бір жағдайларды қамтыған (жартылай фантастикалық) кітаптар оқығанды ұнатады.

Жеткіншек жасында тұлғалық даму басым болған кезінде шығармашылық қиялдың арман сияқты түрі ерекше маңызға ие бола бастайды. Арман дегеніміз ол қалаған болашағының бейнесі. Жеткіншек жасындағы бала оны қуанышқа бөлейтін, оның ең асыл, сырлы

қалаулары мен қажеттіліктерін қанағаттандыратын заттар жайында армандайды. Өзінің армандарында жеткіншек өз өмірінің жеке бағдарламасын құрып, кейде негізгі оның мәнін де анықтап жатады. Көбінесе баланың армандары шындықтан алшақ болады, яғни көздеген мақсаттары бар, ал оған жету жолдары қарастырылмаған. Дегенмен жеткіншек жасының бұл кезеңінде мұның өзі позитивтік сипатқа ие, себебі сол арқылы бала болашақ өмірінің түрлі нұсқаларын қиялындағы жоспарда «таңдап алуға» мүмкіндік береді.

Осылайша жеткіншек жасының ерекшеліктерін қарастыра келе, жеткіншек жасындағы баланың интеллектуалдық дамуының артуымен оның қиялының дамуы да жоғарылайтындығын аңғарамыз. Қиял теориялық оймен жақындаса отырып жеткіншектер шығармашылығының дамуына түрткі болады. Жеткіншек қиялының «өнімділігі ересек адамның қиялынан азырақ, бірақ баланың қиялына қарағанда едәуір бай болады».

Шығармашылық қиялдың дамуына мектеп жасы (В.И. Андреев, И.Я. Лернер, Ю.А. Полуянов, Л.Ю. Субботина және т.б.) [3,5,6], оның ішінде жеткіншек кезеңі ерекше табысты болып табылады. Бұл кезеңде қиял әрекетімен байланысты барлық психикалық үрдістер (ойлау, зейін, қабылдау, ес, сөйлеу) белсенді түрде дамиды.

Қырғыз халқының ұлы жазушысы Ш.Айтматов: «**ақтық демі таусылғанша ой ойлап, қиял қанатында ұшатындығымен де адам биік, адам ұлы**» деп терең философиялық ойды қорытындылайды [2]. Қиялы әлсіздің өзі де әлсіз болып келеді. Адам әдетте қол жеткеніне қанағаттана қоймайды. Ол өзінің қиялы арқылы ізденеді, дүниені өзгертуге, жаңғыртуға тырысады. Болашағын болжайды, келешекте атқарылатын әрекетінің нәтижесін күні бұрын санасында елестетеді. Қиялдың, әсіресе, шығармашылық еңбектегі рөлі аса зор, сондықтан жеткіншек жасы қиялдың дамуындағы аса маңызды кезең болғандықтан, оны дәл осы кезеңде дамытуға ерекше мән берген жөн.

- 1 Богоявленская Д.Б. Пути к творчеству. – М.: Знание, 1981. – 96 с.
- 2 Алдамұратов Ә. Жалпы психология. – Алматы: “Білім”, 1996.
- 3 Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. Психол. очерк: Кн. для учителя. – 3-е изд. – М.: Просвещение, 1991. – 94 с.
- 4 Макаренко А.С. Избранные педагогические сочинения в двух томах. – М.: Педагогика, 1987.
- 5 Эйдем Е.В., Иванников В.А. Воображение как средство волевой регуляции // Эмоционально-волевая регуляция поведения и деятельности. – Симферополь, 1986. – 159 с.
- 6 Субботина Л.Ю. Развитие воображения детей, Популярное пособие для родителей и педагогов. – Ярославль: «Академия развития», 1997.

Аннотация

Ниятбаева Г.Б. – *Казахский Государственный женский педагогический университет*

Развитие воображения подростков как основа развития творческой личности

В данной статье проблема развития воображения подростков рассматривается как основа развития творческой личности. Уделено особое внимание воображению, которое представлено как психическое свойство, направляющее человека к творчеству. Наряду с этим говорится о том, что подростковом периоде дети через воображение строят планы на будущее, представляют различные ситуации сложной взрослой жизни в качестве подготовки к ней. Творческое воображение в этом периоде часто проявляется в виде вдохновения. Указывается на то, что подростки получают удовольствие от творческого воображения и что они с большим наслаждением сочиняют стихи и музыку, даже импровизируют танцы.

Кроме того в данной статье говорится о том, что у творческого человека стремление к своей личностной значимости бывает очень высоким. Оно ясно проявляется в творческой, познавательной и интеллектуальной активности. Данная проблема нашло отражение в исследованиях Д.Б. Богоявленской.

Ключевые слова: воображение, подростковый период, творческая личность, интеллектуальное развитие, психология личности, мечта, представление, творческое воображение.

Abstract

Nietbaeva G.B. – *Kazakh State women's pedagogical University*

The development of the adolescent imagination as the basis of development of creative personality

In this article the problem of development of the imagination of teenagers is considered as a basis for the development of a creative personality. Special attention is given to the imagination, which is represented as a mental property, guiding people towards art. Along with this, States that adolescence children through the imagination make plans for the future, represent the different situations challenging adult life in preparation for it. Creative imagination in this period is often manifested in the form of inspiration. Indicated that teenagers get pleasure from creative imagination and that they thoroughly enjoy writing poems and music, even improvising a dance.

Additionally, this article States that a creative person striving for their personal significance is very high. It is clearly manifested in the creative, cognitive and intellectual activity. This problem is reflected in the researches D. B. Bogoyavlenskaya.

Keywords: imagination, adolescence, creative personality, intellectual development, personality psychology, dream, idea, creative imagination.

MPHTH 15.81.57

A.M. Seralieva ¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

Z.M. Baimagambetova ²

²Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE CRIME VICTIM BEHAVIOR RELATED TO HIV / AIDS INFECTION

This article describes the cause and the crime complex of the HIV/AIDS, it was identified the typology of injured people depending on the characteristics of their personality (psycho-physical, moral-psychological, social and role).

The authors believe that the behavior of the offender under the article 118 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan due to the behavior of his victim, and relationship of the offender with the injured, pre-existing or in the process of collision. According to some researchers, up to 29% of crimes or provoked by victims or perpetrated with their assistance.

Researchers consider that the information obtained from the study of victims of crime is necessary during detection of crime, investigation and prevention of crimes related to HIV / AIDS.

According to the authors, the victims of crimes related to HIV/AIDS is also needed psychosocial support, in particular open cabinets of psychological assistance, the work of «hotline».

Keywords: crime victim, victimology, victim, criminal, HIV/AIDS, personality, psychological characteristics.

AIDS is one of the most important tragic problems caused to humanity in the end of 20th century. According to official data of the World Health Organization's HIV / AIDS infection was registered in 152 countries around the world and the data on the total number of HIV-infected people ranging from 13 to 20 million [1].

To date, 22.474 cases of HIV infection were registered among the citizens of Kazakhstan and people living with HIV - 16 530 [2].

For the deliberate HIV / AIDS infection in Kazakhstan the Criminal Code provides for criminal liability under the Article 118 - Infection with human immunodeficiency virus (HIV / AIDS).

Who are the «victims» of AIDS? So far there is no clear definition of «victim». The term «victim» nearly always means the loss (financial, physical, spiritual, etc.) [1].

It should be clarified that the criminal procedure law does not recognize the term «victim of crime», replacing it with another term similar in content with the term «injured person». Accordance with the Criminal Procedure Legislation the injured person is the person who injured moral, physical or property damage by the crime (Art. 71 of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan) [3].

The injured person is one of the central figures of the preliminary investigation and the trial if it is a crime against life and health of the individual. Specific circumstances, the causes, the conditions of the crime cannot be fully disclosed if it not taken into account the identity of injured person. All too often, the criminal actions of the accused caused by wrongful, negligent or simply thoughtless actions of the injured person. His behavior is related to the objective indications of crime may affect the guilt of the accused, and sometimes for example, in the case of self-defense and in general to exclude it.

However the «victim of crime» is a broader concept than the concept of «injured person by the crime». Crime victim is every person who suffered moral, physical or property damage from a wrongful act whether it is recognized victim or not in accordance with the law. In other words the term «victim» is victimological notion, «injured person» is criminal procedure term, depending on the legal consequences of the harm. These terms may not coincide with each other. «... The victimization of an individual is ... nothing else but «predisposition» implemented by the criminal act or rather the ability to become victim crime under certain circumstances or in other words, the inability to avoid the danger where it was objectively avoidable [4, p.22].

According to N.Z. Sultanova it should be noted that some victims of victimity is another issue that should be addressed. Because the victimization of society as a whole does not allow to implement fully even the most effective measures of prevention of wrongful acts [5, p.477].

Person criminological research allowed classifying and distinguishing victimization as:

a) set of psychological quality of person associated with the peculiarities of the effects of socialization (victimization of the individual strain); «Impersonal» quality due to the implementation of some social functions (professional victimization);

c) biophysical qualities of the individual («AGE» victimization, the elderly people, young age);

g) result of the pathological condition of the person (victimization – «pathology», mental illness, physical illness, etc.) [6, p.275].

Victimological doctrine of the crime victim, its interaction with the criminal, unconscious «involvement in the crime», motivation of commission of a crime, etc. has essential meaning to characterize a crime under the Article 118 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan.

Research shows that criminal behavior is often caused by both the behavior of its victims, and its special qualities, also a criminal relationship with the injured person, pre-existing or during the collision. Often criminal behavior triggered by the negative behavior of the injured person. In crimes where we can see the motives of interpersonal order, it can be seen particularly clearly. According to some researchers, up to 29% of crimes provoked by the injured people or committed with their cooperation [7, p. 36].

These aspects of criminal behavior creates primary heuristic base for the development of the hypothesis of association between the offender and the offense.

The behavior of the injured person during the crime, as well as any human behavior dependents on two categories of factors:

- Environmental effect (criminal attack or other action);
- Individual personality traits which provide various range of reactions to an external criminal action (from the state of unconsciousness to self-defense or active attacks against the offender) [8p. 222-224].

These personality traits are mainly characterized by the following categories: the type of higher nervous activity of the injured person (strong, active, mobile is in a better position in all other things being equal), his character (primarily volitional qualities and, in particular, the will to fight and the will resistance, as well as self-esteem, pride, shyness, and so on).

Life experience has importance in the behavior of the injured person in the cases over sex crimes. In the crimes have being studied by us the experience (knowledge of friends, acquaintances, from scientific and journalistic sources about the deadly dangers of HIV / AIDS, about the disaster which can bring the disease to near and dear ones ,etc.) has a predetermining value.

For the probability of HIV / AIDS infection, the creation of the criminogenic situation, as a whole it is required a number of specific behavioral conditions to be observed by potential victims of crime. Many of these conditions make a causal criminogenic complex. It is primarily:

- Maintaining promiscuity;
- Scornful attitude to the health (non-use of mechanical protection features, avoidance of preventive medical check-ups, etc.);
- Injecting drug use (non-sterile and secondary syringes, etc.);
- Prostitution or appeal to the services of commercial sex workers;
- Occurrence in homosexual acts;
- A tendency to use alcohol;
- Propensity for high jinks at undue gullibility by circumstances and etc [9, p.51].

Agreeing with the opinion of D.M. Galushko, we distinguish the following typology of victims under the Article 118 of the Criminal Code, depending on whether the offender belongs to the micro-social environment of the injured person. They are divided into:

1) Acquainted with the offender (our research showed that the injured people knew the criminal in 54% of cases) among them:

- a) Who are in the family and neighborhood relations with the offender - 61%;
- b) Having a close relationship with the offender (friendly, love, hostile) - 49%;

2) Who do not know, a little or a casual acquaintance with the offender. It is turned out that such victims are 46%.

Depending on the nature of the damage it can be identified victims who suffer from physical harm, mental harm or property damage [10].

Also the typology of victims under the Article 118 of the Criminal Code can be divided depending on the characteristics of their personality (mental and physical, moral and psychological, social and role-playing). Taking into account the psychophysical peculiarities it is allocated minors, women, elderly people; moral and psychological qualities allow to distinguish victims with a negative or positive moral orientation; social and role attributes are the basis of reference to the victims of persons of a particular profession and occupation, as well as injured people of past crimes, witnesses of these crimes. Whatever classification of injured people it is needed to be guided by moral and mental criteria. Aggressiveness, proclivity for drug addiction, revenge and other negative and sometimes positive (e.g., gullibility) personality characteristics determine the behavior of the injured person, which in some cases helps to create victimogenic situation. The same traits as mental toughness, courtesy, cool-headedness, good exercise training, in many cases, contribute to the suppression of crime [11].

According to an outstanding Kazakh scientist, Zh.E. Namazbaeva everyone should have at least basic knowledge from what his psychological well-being depends on, and what could lead to irresolvable personality contradictions [12, p.13]. Therefore there is a need to study and identify the groups (minors, the elderly people, etc.), which are often the objects of other criminal offense under the Article 118 of the Criminal Code of the republic of Kazakhstan and to equip them with a qualified professional advice.

Crime victims related to HIV / AIDS infections are needed a full social and psychological assistance, in particular:

1. Creating twenty four – seven «hotline» for people with HIV. This will solve the problem of making contact with them, removing the urgency of the psychological state of the HIV-infected and their relatives, motivating them to appeal to experts, attracting the attention and dissemination of information to the general public. Psychologists who have passed special (telephone counseling)

and additional (HIV / AIDS) training receive calls, record the information, provide information, psychological assistance and support.

2. The opening of the offices of full-time counseling to provide full-time personal assistance and group work, where it is assumed the implementation of a single counseling or session psychological counseling, group psycho-correction and the work of support groups.

3. The provision of social and psychological assistance towards the socialization of HIV-infected people: to provide them with social and material assistance and protection, employment assistance, career counseling and education, legal aid, etc. It is necessary to help HIV-positive people to maintain or regain social status, to include them in the life of society in various ways, to create conditions for the formation and development of microsocial relations.

4. Carrying out promotional and informational activities, i.e. the media coverage and advertising work of «helpline», offices providing psychological counseling and needle exchange, promotion of humane treatment and respect for the rights of HIV-infected patients [13].

According to I.V. Korzun the vast majority of crime victims are women. And their actual number is much higher than the statistics. Unfortunately there are no reliable methods of calculating of real rates of crime victims in the modern criminological science (despite the extreme urgency of the problem).

In Kazakhstan also there is no statistics of crime victims. When it is referred to the total number of recorded crimes, persons who have committed them, amount of actual damage, etc., the picture in general one can imagine but it is very incomplete. Meanwhile quantitative and qualitative indicators of the effects of crime are very important for the organization of work with the crime victims on a national scale, region, city or area [14, p.96].

Psychological study of the personality of injured person and his activity in the stage of preliminary investigation and the court also appears to be very relevant as it contributes to solving a number of issues: the correct qualification of crimes, in-depth study of reasons and conditions, a comprehensive investigation of criminal cases, disclosing of new evidence, etc.

The study of crime victims related to HIV /AIDS is needed to implement early, crime prevention measures which related to specific methods of HIV / AIDS prevention. Knowledge of psychological regularities of the process of evidence formation and their features of injured person, motivation learning of last-named helps the investigator to choose necessary tactics to obtain reliable information.

Data on the injured person are used not only during questioning, but also during other investigations. The character research of injured person is conducted in connection with a crime and determined with it. However, this does not mean that the character research of injured person should be limited only by the aspects, the decision of which is clear. Along with the general socio-demographic data it is necessary for the investigator to identify volitional and emotional characteristics of personality of the injured people, to receive full information about his health. This information will help to choose the most effective tactics of investigation, as well as the ways of the psychological impact on the injured person. This data is needed to investigate others crimes, such as sexual crimes.

Thus, during criminal investigation it is necessary the thorough investigation of the injured personality, his psychological characteristics, as well as the psychological situation which provoked the crime.

Therefore, we must raise a healthy generation, with a high sense of justice, which is the key to successful development of the entire state [15, p.100].

1 HIV/AIDS. [digital resource]. // <https://refdb.ru/look/1984652.html>.

2 HIV sickness statistics in Kazakhstan. [digital resource]. // [Http://hiv-legalaid.org](http://hiv-legalaid.org).

3 Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan dated July 4, 2014 № 231-V (last amended on 10.02.2017) // Help system «Lawyer».

- 4 Frank L.V. Do We need a Soviet victimology // *Questions of criminal law, criminal procedure and criminology*. – Dyushambe, 1966. – 218 p.
5. Sultanova N.Z. Problems of providing of criminological security of the person // “Problems of international cooperation against crime”: Proceedings of the International scientific-practical conference dedicated the 75th anniversary of Professor E.I. Kairzhanov. October 17, 2008 // Karaganda. Bolashak - Baspa. 2009. – 544 p.
- 6 Rybalskaya V.A. Victim studies in the system of criminological development of juvenile crime prevention issues. – M.: Legal Literature, 1980 – 312 p.
- 7 Criminology: Textbook / Edited by V.N. Kudryavtseva, V.E. Eminova. – Moscow: «Lawyer», 1995. – 512 p
- 8 Vasiliev V.L. Legal psychology. – M., 1998. – 480 p.
- 9 Seralieva A.M. Crimes related to infection with sexually transmitted diseases and HIV / AIDS: A manual. – Almaty. Book Plus, 2013. – 212 p.
- 10 Galushko D.M. Juvenile victimology (Criminological and socio-psychological problems): Dissertation. Candidate of Juridical Sciences: 12.00.08: Moscow, 2003. – 149 c.
- 11 Crime victim, the typical characteristics of his personality and behavior. [digital resource]. //www.allbest.ru.
- 12 Namazbaeva ZH.I. Some psychological problems of individual development of the younger generation. Vestnik. KazNPU named after Abai, «Psychology» series №4 (49), 2016. – 10-14 p.
- 13 Psychological aspects of HIV / AIDS. [digital resource]. // Aids. by. upload ... Psychological aspects .. HIV.dos.
- 14 I.V. Korzun Criminality among women. - Almaty. Zheti Zhargy, 1998. - 192 p. - Book
- 15 A.M. Seralieva, Z.M. Baimagambetova Psychological aspects of formation of legal consciousness of students // Vestnik. KazNPU named after Abai, «Psychology» series №4 (49), 2016. – 98-102 p.

Түйіндеме

Сералиева А.М. – Абай атындағы ҚазҰПУ

Баймағамбетова З.М. – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

АҚТҚ/ЖҚТБ-ны жұқтырумен байланысты құрбандардың мінез-құлқының психологиялық ерекшеліктері

Аталмыш мақалада АҚТҚ / ЖҚТБ-ны жұқтырудың себептік-криминогендік кешені қарастырылған. Жәбірленушілердің тұлғалық ерекшеліктеріне (психфизикалық, адамгершіліктік-психологиялық, әлеуметтік-рөлдік) байланысты типологиясы айқындалды.

Авторлар ҚР ҚК 118 бабына сәйкес қылмыскердің мінез-құлқы оның құрбанының мінез-құлқымен және бұрын немесе сол кезде олардың қалыптасқан өзара қатынастарымен анықталады. Бірқатар зерттеулер көрсеткендей, қылмыстың 20 % жуығы жәбірленушілермен тудырылған немесе солардың көмегі арқылы жасалған.

Зерттеушілердің пікірінше, АҚТҚ / ЖҚТБ-ны жұқтыруға байланысты қылмыстарды алдын алу, ашу және тергеу кезінде ҚР Қылмыстық Кодексінің 118-бабы бойынша жасалған қылмыстардың жәбірленушілерінің жауаптарына негізделуі қажет.

Авторлардың пікірінше, жұқтырумен байланысты құрбандарға әлеуметтік-психологиялық көмек, мысалы психологиялық көмек көрсету кабинеттері, «сенім телефондарының» жұмысы қажет.

Түйін сөздер: қылмыс құрбаны, виктимология, жәбірленуші, қылмыскер, АҚТҚ / ЖҚТБ, тұлға, психологиялық ерекшеліктер.

Аннотация

Сералиева А.М. – КазНПУ им. Абая.

Баймағамбетова З.М. – КазНУ имени аль-Фараби

Психологические особенности поведения жертвы преступлений, связанных с заражением ВИЧ/СПИДОМ

В данной статье рассмотрен причинно-криминогенный комплекс заражения ВИЧ/СПИДОМ, выявлена типология потерпевших в зависимости от особенностей их личности (психофизических, нравственно-психологических, социально-ролевых).

Авторы считают, что поведение преступника по ст. 118 УК РК обусловлено поведением его жертвы, и взаимоотношениями преступника с потерпевшим, сложившимися ранее, либо в процессе

столкновения. По данным ряда исследователей, до 29% преступлений либо спровоцированы потерпевшими, либо совершены при их содействии.

Исследователи считают, что сведения, полученные в результате изучения жертв преступлений, необходимы при раскрытии, расследовании и предупреждении преступлений, связанных с заражением ВИЧ/СПИДом.

По мнению авторов, жертвам преступлений, связанных с заражением ВИЧ/СПИДом также необходима и социально-психологическая помощь, в частности открытия кабинетов оказания психологической помощи, работы «телефона доверия».

Ключевые слова: жертва преступления, виктимология, потерпевший, ВИЧ/СПИД, преступник.

МРНТИ 15.01.51

Қ.Ж. Аганина¹

Ж.Б.Балтабай²

^{1,2}Абай атындағы қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ, Қазақстан

БОЛАШАҚ ПЕДАГОГТАРДЫҢ КӘСІБИ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ҒЫЛЫМИ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ АЛҒЫШАРТТАРЫ

Мақалада ғалымдардың еңбектеріне талдау жасау арқылы кәсіби мәдениет, кәсіби-педагогикалық мәдениет ұғымдарына талдау беріледі, берілген түсінік нақтыланады. Болашақ педагогтердің кәсіби-педагогикалық мәдениетін қалыптастыру, қазіргі кезеңде кәсіби білім беру жүйесін дамытудың мазмұнды сұрақтары сипатталады және ғылыми педагогикалық алғышарттары мазмұндалады. Сондай-ақ, мақалада болашақ педагогтардың кәсіби педагогикалық мәдениетін зерттеуінің психологиялық-педагогикалық маңыздылығы ашылады. Психологиялық-педагогикалық үдерісте өзінің ұстанымының белсенділігін нығайтуға қабілетті және жоғары кәсіби мәдениетке тұлғаны қалыптастыруы бұл болашақ мамандарды дайындаудың жетілдіру жүйесінің ашырамас шарты болып табылады. Мақалада қазіргі кезеңде аса өзекті болып табылатын кәсіби мәдениетті қалыптастырудың ерекшеіктері көрсетілген. Өйткені педагогикалық теория мен тәжірибедегі инновациялық үрдістер білім саласындағы болашақ мамандарды (педагог, психолог, әлеуметтік педагог) дайындауына қатан талаптар қояды. Кәсіби дайындық үдерісінде тек кәсіби құзыреттілікті қалыптастыруына ғана көңіл аудармай, сондай-ақ, болашақ маманның кәсіби мәдениетіне, яғни кәсіби құзыреттілігі, өзінің мамандығына мотивациялық-құндылық қатынасы, кәсіби маңызды қасиеттері және кәсіби бағыттылығына назар аудару қажет.

Түйін сөздер: педагогикалық этика, кәсіби педагогикалық парыз, кәсіби мәдениет, педагогикалық мәдениет, кәсіби-педагогикалық мәдениет т.б.

Қоғамдық өмірде көрініс тапқан сан-салалы сапалық өзгерістер, жаңарулар, жаңалыққа бетбұрыстар педагогтерді өз істеріне сын көзбен қарауға итермелеуде. Өйткені, оқушыларға берілетін білім де, тәрбие де, дүниеге көзқарас та мұғалімнің іс-әрекеті, беретін білімі мен үлгі-өнегесі арқылы қалыптасады. Осындай жүгі ауыр, жауапкершілігі мол мәселелерді шешу педагог мамандардың алдына зор міндеттер жүктейді.

Қазақстан Республикасының 2011-2020 жылға дейінгі білім берудің тұжырымдамасында: «Педагог кадрларды қазіргі заман талаптарына сай дайындау, әрі мамандығын үздіксіз жетілдіру – мұғалімнің шеберлігінің басты белгісі – оның психологиялық жоғары әзірлігі болып табылады»-деп атап көрсетілген [1]. Мұғалім әрбір баланың өзіне ғана тән дара ерекшелігін білгенде ғана, жоғары нәтижеге қол жеткізуі мүмкін. Жоғары жетістікке жету үшін педагогикалық талант болуы қажет пе? Бірақ, әр мұғалім өз ісінің шебері бола алады, болуы тиіс те.

Педагогикалық мамандықтың пайда болуының объективті негіздері бар. Жас ұрпақ аға ұрпақтың сан ғасырлар бойы жинақтаған әлеуметтік тәжірибесін шығармашылықпен игеріп, оны пайдаланбаса, қоғам одан әрі дамымас еді.

Педагогикалық іс-әрекетте еңбек субъектісі мұғалім болады. Мұғалімнің еңбек құралдарының өзіндік сипаттары – ол оның білімі, білігі, тұлғалық қасиеттері. Осыған байланысты, білім «сананың біртұтастық объектісі» болып есептелуі керек. (Н.И.Непомнящая), мұғалімнің іс-әрекеті, оның білімі және тәжірибесі кәсіби шеберліктің деңгейіне тікелей қатысты екендігі анық.

Заман ағысына сай біліммен қаруланған ой-өрісі жоғары, зерделі, жан-жақты дамыған маман-уақыт талабы. Кеше ғана көк туын желбіретіп шаңырақ көтерген егемен елімізді өркениетке жетелейтін білім бастауында мектеп, ал сол мектепте жас ұрпақ бойына білім негізінің мәңгілік іргетасын қалаушы - ұстаз тұрады. «Мұғалімдер-қоғамның ең білімді, ең отаншыл, білгілеріңіз келсе, ең «сынампаз» бөлігі болып табылады», - деп Елбасы Н.Ә. Назарбаев айтқандай, бүгінгі таңда тәуелсіз елімізге білікті маман, өз ісінің шебері, этикасы жоғары мұғалім қажет. Ал педагогикалық этиканың негізі неде? Педагогикалық этика - этикалық ғылымның өзіндік бөлімі болып табылады және педагогикалық мораль ерекшеліктерін зерделейді, Педагогикалық еңбек саласындағы адамгершіліктің жалпы принциптерін іске асырады. Педагогикалық этика педагогтің адамгершілік қызметінің сипатын және кәсіби ортадағы адамгершілік қарым-қатынасын зерделейді. Баланы тәрбиелеу және оқытумен кәсіби тұрғыда айналысатын адамдардың ортасында қалыптасқан қарым-қатынасының спецификалық ережесі, мінез-құлық мәнері және т.с.с. жиынтығын білдіретін педагогикалық этикет негіздері жасалады. Мұғалімнің практикалық қызметі кәсіби этика қағидаларына әрдайым сай келе бермейді, себебі педагогикалық практикада күрделі мәселелер мен қайшылықтар кездесіп жатады. Сондықтан педагогикалық этиканың негізгі мақсаты мұғалімнің ақыл-ойының күйін анықтау болып табылады. Ол үшін нақты ғылыми негізделген әдістер қолдану қажет.

Педагогикалық этика саласындағы кең тараған әрі әмбебап әдістердің бірі – педагогтің жеке басының құндылықтары мен өмірлік бағыт-бағдары туралы қоғамдық пікірді білу болып табылады. Педагогикалық қателіктер, педагогикалық әсерлер салдары балаға (тіпті бірнеше жылдан соң ол ержеткен кезде де) және оның жақындарына да ықпалын тигізеді. Екінші жағынан бала дамуы өте күрделі және оған көптеген түрлі факторлар әсер етеді. Сондықтан педагогикалық этика призмасы арқылы педагогикалық қызметті нормалауды қарастыру қажет. Педагог өзі балаға қай уақытта жақсылық, қай уақытта жамандық жасағанын түсінуге тиіс.

Педагогикалық этиканың маңызды саласының бірі - кәсіби педагогикалық парыз. Осы негізінде қоғам тарапынан педагогтің жеке басына, кәсіби міндеттерін атқаруына қойылатын төмендегідей моральдық ұйғарымдар мен талаптар жиынтығы туындайды: баланың ой өрісін дамытуға бағытталған белгілі бір еңбек жүйесін қалыптастыру; балалармен, ата-аналармен, әріптестерімен дұрыс қарым-қатынаста болу; өз кәсібінің жауапкершілігін сезіне білу; педагогикалық ұжым мен қоғам алдындағы тәрбиеші рөлінің маңыздылығын түсіну. Кәсіби педагогиканың негізгі міндеті – өскелең ұрпақты тәрбиелеу мен оқыту үдерісін қазіргі қоғамдағы нақты, әрі өзекті мәселелерді шешуге бағыттау болып табылады. Педагогтің кәсіби міндетіне білімі мен шығармашылығын үнемі дамытып отыру, өз-өзіне талап қоя білу, ата-аналар мен балаларға сыйластықпен қарап, мектептің қиыншылықтарын дұрыс шешу сияқты міндеттер кіреді [2].

Болашақ педагогтердің кәсіби-педагогикалық мәдениетін дамыту қазіргі уақытта психологиялық-педагогикалық зерттеу мәселесіне айналууда. Көптеген ғалымдардың көзқарасы бойынша, болашақ маман даярлауда студенттерге педагогикалық әдеп, іскерлік, дағдыны қалыптастырудағы басты компоненттерінің бірі – педагогикалық мәдениет шарттарын айқындау болып табылады.

Кәсіби-педагогикалық мәдениет мәнін ашпас бұрын, ең алдымен, «кәсіби мәдениет» пен «педагогикалық мәдениет» және «кәсіби-педагогикалық мәдениет» түсініктеріне тоқталу қажет. Кәсіби мәдениеттің бөлінуі арнайы іс-әрекет түрлерінің дамуына байланысты болды.

Мамандық әлеуметтік-мәдени құбылыс ретінде күрделі құрылымға ие: оның пәні, құралы, кәсіби әрекетінің нәтижесі бар, олар: мақсат, құндылықтар, нормалар, әдістер, әдістемелер, үлгілер. Тарихи даму процесінде мамандық та өзгереді. Кейбіреуі жаңа әлеуметтік мәдени формаға ие болады, екіншілері – аса көп өзгермейді, үшіншілері – жойылып кетеді, төртіншісі – бірнеше өзгерістен өтеді. Кәсіби мәдениеттің жоғары деңгейі кәсіби міндеттерді шешу қабілеттерінің дамуымен сипатталады, яғни кәсіби ойлаудың дамуымен. Демек, кәсіби мәдениет деп отырғанымыз, еңбек нәтижесі мен адамзаттың жалпы мәдениетінің өнімі. Кәсіби мәдениет кәсіби топ мүшелерінің арнайы кәсіби міндеттерді шешу тәсілдерін игерудің нақты деңгейі. Жалпы қоғамның әрбір кәсіптік қызметтегі адамдардың мәдени деңгейіне қойылатын талаптар: маман қоғамның жағдайы мен талаптарына сай жеке кәсіби міндеттерді кеңінен шешуге қабілеттілігі, жоғарғы технологиялар мен техниканы еркін пайдалана білу, қоғамның даму қарқынына ілесе отырып, «жаңалыққа» құштарлығы және т.б. Мұның бәрі тұлғада білім беру үдерісінде, кәсіби мәдениетті игеру барысында дамиды.

«Педагогикалық мәдениет» түсінігі бұрыннан педагогикалық іс-әрекет практикасына енгізілген, ал оны теориялық тұрғыда зерттеу жан-жақты қарастырылуда. Педагогикалық іс-әрекет ерекшеліктерін талдауға, педагогикалық қабілетті зерттеуге, мұғалімнің педагогикалық шеберлігіне байланысты бұл проблема С.И. Архангельский, А.В. Барабанщиков, Е.В. Бондарева, З.Ф. Исарева, Н.В. Кузьмина т.б. педагогикалық мәдениетпен байланыстыра отырып, қарастырылғанын көрсетеді.

Т.И. Иванова педагогикалық мәдениетті тұлғаның жалпы мәдениетінің құрамдас бөлігі ретінде қарастырып отырып, бағыттылығы (жоғары әдіснамалық және әдістемелік мәдениеті, шығармашылық іс – әрекетке даярлығы және т.б.), мәдени тәжірибесі (мәдениет туралы білім, онымен қарым – қатынас жасай білу қабілеті), жаңа педагогикалық ойлауы (мәдени – шартты пайымдау, тану қабілеті) қамтылған ұзтаз тұлғасының интегративті сапасы, – деп қарастырады [3].

В.Л. Бенина педагогикалық мәдениетті «адамдардың жинақталған әлеуметтік тәжірибені беру барысындағы нақты іс – әрекеті мен осы іс – әрекеттің білім, білік, дағды түрінде бекітілген нәтижелерінің біртұтастығын қамтитын педагогикалық үдерістің интегративті сипаттамасы» деп анықтайды.

Қазақстанда орындалған ғылыми еңбектерге жасаған талдау оқу-тәрбие үдерісін ұйымдастырудың өзекті бағыттарының, болашақ мамандарды кәсіби даярлаудың теориясы мен практикасының (Н.Д. Хмель, Ш. Таубаева, А.П. Сейтешев, Г.Ж. Меңлібекова, М.С. Молдабекова, С.С. Маусымбаев, А.А. Жайтапова, Г.Т. Хайрулин, О.У. Мұсабеков, К.М. Беркимбаев, С.М. Кеңесбаев т.б.), жеке тұлғаның қазақ этнопедагогикасы негізінде жан-жақты дамуының (С.А. Ұзақбаева, Р.К. Төлеубекова, Қ.Б. Жарықбаев, Қ.Б. Бөлеев және т.б.) педагогикалық мәдениетпен байланыстырыла отырып, қарастырылады [4].

Философияда, әлеуметтануда, педагогика мен психологияда мәдени бағыттылықты зерттеумен байланысты, педагогикалық мәдениеттің кейбір жақтары талданды: мұғалім жеке тұлғасының әдіснамалық, адамгершілік, эстетикалық, коммуникативті, технологиялық, рухани, дене мәдениеті. Бұл зерттеулерде педагогикалық мәдениет педагогикалық іс-әрекет жүйесінде көрінетін мұғалімнің жалпы мәдениетінің маңызды бөлімі. Мұғалімнің кәсіби-педагогикалық мәдениеті қоғамдық құбылыс ретінде педагогикалық мәдениеттің бөлімі болып табылады. Педагогикалық мәдениеттің таратушылары, олар кәсіби немесе кәсіби емес деңгейде педагогикалық практикамен айналысатын адамдар. Кәсіби-педагогикалық мәдениетті таратушылар, олар педагогикалық әрекетті, педагогикалық қарым-қатынасты, жеке тұлғаны құрастыратын педагогикалық еңбек арқылы жүзеге асырылады.

Кәсіби-педагогикалық мәдениет – мұғалімнің әлеуметтік тәжірибені меңгеруі, игерген білім, білікті тәжірибиеде қолдана білуі және өзін-өзі, қоршаған ортаны жаңарту қабілетімен қатар басқа адамдармен ізгілік тұрғысында қарым-қатынас жасай білу қабілетімен сипатталады.

Кәсіби-педагогикалық мәдениеттің үш компоненті бар: аксиологиялық, технологиялық, жеке бастық-шығармашылық.

Кәсіби-педагогикалық мәдениеттің аксиологиялық компоненті білім беру дамуының қазіргі кезеңінде біртұтас педагогикалық процеске енгізілген адамның педагогикалық құндылықтарының жиынтығы негізінде пайда болды. Педагогикалық әрекет процесінде мұғалім пікірлер мен концепцияларды игереді, білім мен іскерлік алады, ал оның өзі педагогикалық әрекеттің гуманистік технологиясын құрады. Қоғам және жеке педагогикалық жүйе үшін білім, көзқарас, концепциялар педагогикалық құндылық ретінде көрініс табады. Педагог өз ісінің шебері болады, ал педагогикалық құндылықпен педагогикалық әрекетті игеріп, дамытады. Мектеп пен педагогикалық көзқарастардың тарихы – күнделікті бағалау, қайта құру, құндылықтарды бекіту және педагогикалық технологияларды жаңа жағдайларға игерту процесі. Субъектілік тәрбиелеу және мұғалімге берілетін жалпы аламгершілік мәдени-педагогикалық атақтың құндылығы оның жеке басының байлығымен, мамандық іс-әрекетке бағыттылығымен, адамның ішкі әлемімен анықталады. Соған байланысты С.Л. Рубинштейннің құнды қарым-қатынас адамның іс-әрекетінің көріну тәсілі болып қалады деп айтылуы дұрыс. Педагогикалық құндықтарды айта келе, оның үш негізгі түрін айқын көрсетуге болады.

1. Әлеуметтік-педагогикалық құндылық.
2. Топтық педагогикалық құндылық.
3. Жеке бастық педагогикалық құндылық.

Кәсіби-педагогикалық мәдениеттің технологиялық компонентіне мұғалімнің педагогикалық әрекетінің құралдары мен тәсілдері енеді. Педагогикалық мәдениеттің құндылықтары мен нәтижелері жеке тұлға нәтижесінде құрылады. Педагогикалық әрекеттің гуманистік бағыттылығы жеке тұлғаның рухани қажеттілігін қанағаттандыру механизмін зерттеу мүмкіндігін береді. Педагогикалық әрекетті технологиялық әрекет деп атаймыз. Осыған байланысты педагогикалық әрекеттің операциялық талдануы қажет, ол педагогикалық есептерді шешу ретінде қарастырылады. Педагогикалық технология педагогикалық мәдениеттің мәнін түсінуге көмектеседі, тарихи өзгеретін тәсілдерді ашады, әрекет бағыттарын түсіндіреді. Кәсіби-педагогикалық мәдениеттің жеке бастық-шығармашылық компонентіне шығармашылық акт ретінде оның игерілу механизмі жатады. Педагогикалық құндылықтарды мұғалім жеке бастық-шығармашылық деңгейінде меңгереді. Педагогикалық мәдениет құндылықтарын игере отырып, педагог оларды қайта құрып, интерпретациялай алады, Педагогикалық шығармашылық сипаттамасы – педагогикалық мәдениет болып табылатын адамның өмір әрекетінің түрі. Шығармашылық педагогтан қажеттілікті, қабілетті, бостандықты, өзінділікті, жауапкершілікті талап етеді [5].

Сонымен, кәсіби-педагогикалық мәдениетті жоғары деңгейде меңгерген мұғалімнің шешуге тиісті міндеттері:

1. жаңаша ойлауға, таным және өзіндік ұйымдастыру әдістеріне оқыту;
2. оқушыны құбылысқа тұтастай және қозғалыс кезінде қарауға үйрету;
3. оқушыны өзін-өзі ұйымдастыруға үйретіп, өз бетінше өмір сүрудің нақты жолын көрсету.

Кәсіби-педагогикалық мәдениетті жоғары деңгейде меңгерген мұғалім:

- ғылыми теория, гносеология, әдістеме негіздерін білуі тиіс;
- мамандықты және пәнін жақсы білуі керек;
- мұғалімнің өзінің сенетіндігін көрсететін және шығармашылық таным процесін дамытатын энергияның болуы қажет.

Кәсіби-педагогикалық мәдениетті жоғары деңгейде меңгерген мұғалімге тән мінез-құлық:

- балаларды сүйе білу – ізгіліктілік қағида мұғалімнің адами маңызды сапасы;
- баланы, адамды құрметтеу – әр адамның бойынан тұлғаны көре білу қасиеті;

- балаға, адамаға сену – оқу процесіндегі жетістік кепілі, ізгіліктілік пен өзіне-өзі сенім;
- баланы, адамды білу – тұлғаның жан дүниесін білмейінше тәрбие жүйесіз жүргізіледі; гуманист болу – адамды тани білу;
- баланы, адамды түсіну – оның орнына өзінді қоя біліп, қоршаған дүниені оның көзімен көре білу қабілеті;
- жеке тұлғаның рухани дүниесі мен табиғатына қамқорлықпен қарау (әрбір тұлғаның қайталанбайтын өзіндік рухани әлемі, оның тәжірбиесі, әдеттері мен көзқарастары болады);
- жеке абырой сезімін сақтау және дамыту (онсыз тәрбие де, өзін-өзі тәрбиелеу де мүмкін емес);
- оқу процесіне қатысушы ретінде баланың, адамның досына айналу, оған қолдау көрсету және көмектесу (В.С. Сухомиллинский бойынша).
- тұтастай ойлай білу (ондай мұғалім іс жүзінде психолог болады);
- педагогикалық еңбек мәдениетіне бағытталу – мұғалімнің тұтастай дүниетанымын қалыптастыруға бағытталу;
- тұлғаның денсаулығына, психикасына, шығармашылыққа деген ұмтылысына зиян келтірмеу;
- тұлғаның дүниені тұтастай қабылдауына көмектесу;
- екіұдай жағдайға тап болған оқушыны дұрыс таңдау жасауына көмектесу;
- білім берудің биологиялық тепе-тең әдістемелері мен технологияларымен жұмыс істеу [5].

Осыған орай, «кәсіби-педагогикалық мәдениет» құрылымының 4 блогін атап көрсетуімізге болады:

1. педагог тұлғасының арнайы қасиеттері мен сапалары;
2. педагогтің адамгершілік қасиеттері;
3. педагогтің кәсіптік-этикалық іс-әрекеті;
4. педагогикалық шеберлік.

1. Педагог тұлғасының арнайы қасиеттері мен сапалары:

- әрекеттік сапа (жауапкершілік, ар-намысшылдық, еңбексүйгіштік, нақтылық);
- рефлексивті сапа (ұқыптылық, тиянқтылық, өзіндік сыншылдық, эрудиция, талап қоя білушілік, міндеттілік);
- эмпатиялық сапа (өзара түсіністік, қайырымдылық, түсінушілік қайғыға ортақтаса білуге қабілеттілік);

2. Педагогтің адамгершілік қасиеттері (дәлелдей білушілік, ұстанымдылық, патристизм, ұжымшылдық, тәртіпшілдік, мәдениеттілік).

3. Педагогтің кәсіптік-этикалық іс-әрекеті. Тұлғаның ерекше өмір сүру салтымен, мақсаттылығымен, арнайы қарым-қатынас жүйесін, адамдарды оқыту мен тәрбиелеу саласындағы пікірлері мен жеңістерін үнемі жетілдіріп отыруға ұмтылысымен сипатталады.

4. Педагогикалық шеберлік:

- пәндік білімі (кәсіптік құзырлылық, арнайы-кәсіби даярлығы, оқыту мен тәрбиелеудегі тәжірбиесі, ғылыми біліктілігі);
- педагогикалық технология (сөйлеу мәнерінің техникасы, ойлау логикасы мен нақтылығы, талдауларының нақтылығы, бейнелі көрсетілімдері, қажетті құралдарды таңдай білу дағдысы, формалары мен тәсілдері);
- педагогикалық шығармашылық (шығармашылық талдау, стандарты емес ойлау, жаңа ақпараттар іздестірудегі қажеттілік, экспериментке ұмтылыс);
- педагогикалық стиль (педагогикалық нақтылық, өзінің және өзгенің әрекетін қабылдай және бағалай білу дағдысы, педагогикалық бағыттағы тіл табысу мен әрекетшілдік, педагогикалық тактика мен этика, тыңдай және тыңдата білу дағдысы, адамдардың ішкі дүниесін тануға қызығушылық) [6].

Сонымен, болашақ мұғалімдердің кәсіби мәдениетін қалыптастыру қазіргі кезеңде кәсіби білім беру жүйесін дамытудың мазмұнды сұраныстары және даярлық жүйесіндегі сәйкес мазмұнды қарастыруға, кездесетін қайшылықтарды жеңуге бағытталады. Қазақстан Республикасының жоғары педагогикалық білім беру тұжырымдамасында «Жаңа формация мұғалімі – кәсіби дағды мен педагогикалық дарыны қалыптасқан, жаңалыққа құмар, кәсіби педагогикалық мәдениеті жоғары, рухани дүниесі бай, шығармашылықпен жұмыс істейтін жеке тұлға» деп көрсетілген, яғни ол ізгілігі мол әр іске жаңашылдықпен, үлкен ізденіспен зерттеуші ретінде қарайтын, ақпараттық технологияны толық меңгерген, коммуникативті, бір сөзбен айтқанда, толыққанды құзырлы адам. Мұғалім өзі құзыретті болмай, мақсатқа жету екіталай. «Ұстаз қандай болса қоғамы сондай» деген бұлжымас заңдылық қай қоғамда да көкейкесті.

1 Қазақстан Республикасында 2011-2020 жылға дейін білім беруді дамыту тұжырымдамасы // Астана. 2004. 3-4 б.

2 Жамансариева Л.Д., Дәужанова Л.М. «Болашақ мамандардың педагогикалық шеберлігін қалыптастыру» // Профессор Б.С. Сейсеновтың 70 жасқа толуына арналған «Қазақстан қоғамының даму тенденциялары: әлеуметтік-саяси, инновациялық аспектілері» атты республикалық ғылыми-тәжірибелік конференция – Қызылорда, 2011.25 қараша, 523-526 б.

3 Ерментаева А.Р. «Студенттерді субъект-кәсіби бағытта психологиялық дайындау мәселелері» // Региональный Вестник Востока, №1 (21), 2004, 5 б.

4 Жамансариева Л.Д., Дәужанова Л.М. «Педагогикалық мәдениеттің мәні мен ком-поненттері» «ҚМУ Хабаршысы» №33, 2012. 70-75 б.

5 Әуезов Б. «Мұғалімнің кәсіби мәдениеті» // «Қазақстан мектебі» 2009 ж №4., 66-67 б.

7 Аганина К., Әділбекова З. «Мұғалім мәдениеті» // «Қазақстан мектебі» 2001, №9, 29-31 б.

8 Беркімбаев К.М. «Жаңа формациядағы мұғалімдерді дайындаудағы психология және педагогика пәндерінің рөлі» Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. – Көкшетау, 2007. – I том. – 75-80 б.

Аннотация

Аганина К.Ж. – КазНПУ им. Абая

Балтабай Ж.Б. – КазНПУ им. Абая

Научно-педагогические предпосылки формирования профессиональной культуры будущего педагога

В этой статье предусмотрены аспекты формирования профессиональной культуры будущего педагога, педагогическая этика, педагогический профессиональный долг, профессиональная культура, педагогическая профессиональная культура. Обобщены принципы формирования профессиональной культуры будущего педагога. А также раскрываются сущность психолого-педагогической исследования профессиональной педагогической культуры будущего педагога. Формирование личности, обладающей высокой общей и профессиональной культурой, способной к активному утверждению своей позиции в процессе психолого-педагогической деятельности, является неотъемлемым условием совершенствования системы подготовки будущего специалиста. В статье представлен особенности формирования профессиональной культуры которое в настоящее время очень актуально, так как инновационные процессы, происходящие в педагогической теории и практике, предъявляют серьезные требования к подготовке будущего специалиста в сфере образования: педагога, педагога-психолога, социального педагога. В процессе профессиональной подготовки нужно уделять внимание формированию не только профессиональной компетенции, но и профессиональной культуры будущего специалиста, которая раскрывается через профессиональную компетенцию, мотивационно-ценностное отношение к своей специальности, профессионально важные качества и профессиональную направленность, обеспечивающие творческий подход в решении профессиональных задач.

Ключевые слова: педагогическая этика, профессиональная культура будущего педагога, педагогическая этика, педагогический профессиональный долг, профессиональная культура, педагогическая профессиональная культура.

Abstract

Aganina, K.Zh. – *Abay KazNPU*

Baltabay Zh.B. – *Abay KazNPU*

Scientific and pedagogical prerequisites for the formation of the professional culture of the future teacher

The article deals with the aspects of forming the professional culture of a future teacher, his pedagogical ethics, pedagogical professional duty, professional culture, pedagogical and professional culture and the principles of forming the professional culture of the future teacher are generalized too. And also the essence of the psychological and pedagogical research of the professional pedagogical culture of the future teacher are revealed. The formation of a person who possesses a high general and professional culture, capable for active asserting his position in the process of psychological and pedagogical activity is an indispensable condition for improving the training system of the future specialist. The article represents the peculiarities of the formation of professional culture which is very relevant nowadays because the innovative processes taking place in the pedagogical theory and practice make serious demands on the training of the future specialist in the field of education: teacher, teacher-psychologist, social pedagogue. It is necessary to pay attention not only to the formation of professional competence in the process of professional training but also to the professional culture of the future specialist which is revealed through the professional competence and motivational and value attitude towards his specialty, professionally important qualities and professional orientation providing creative approach in solving the professional tasks.

Keywords: pedagogical ethics, professional culture of future teacher, pedagogical ethics, pedagogical professional duty, professional culture, pedagogical professional culture.

МРНТИ 15.01.07

T.Sh. Isabekova¹

*¹Kazakh National Pedagogical University named after Abai
Almaty, Kazakhstan*

**THE METHOD'S DIAGNOSIS AND THE DEVELOPMENT
OF MODERN PERSONALITY COMMUNICATIVE COMPETENCE**

This article describes some of the methods of diagnosis and the development of communicative competence of the modern individual. Gives information on the nature of communication situations, the psychological problems of interpersonal interaction Procedure and ways of solving them. Communicative competence of modern personality is seen as a system of internal resources required to build effective communicative action in a certain circle of interpersonal situations.

In addition, this article group training is presented as one of the diagnostic methods of communicative competence, which is very effective, but not the only means of communication competence. During this hours person takes possession of the means of regulation of the internal communication actions, mastering cultural heritage, observing the behavior of others, losing in the imagination of the possible communication situation.

Keywords: communicative competence, personality, diagnostic techniques, group training, interpersonal communication, psychological communication.

A modern approach to the problem of developing and improving the communicative competence of adults is that learning is seen as self-development and self-improvement on the basis of one's own actions, and the diagnosis of competence must become self-diagnostics, self-analysis. The problem of diagnosing competence cannot be solved by simply informing the subject about the results of testing - the essence of it is to organize the diagnostic process in such a way that its participants will receive effective information, i.e. Such, on the basis of which people could themselves carry out the necessary correction of their behavior.

Acquisition of communicative experience occurs not only on the basis of direct participation in acts of communicative interaction with other people. There are many ways to obtain information

about the nature of communicative situations, problems of interpersonal interaction Procedure and ways of their solution [1].

Communicative competence is seen as a system of internal resources required to build effective communicative action in a certain circle of interpersonal situations.

Like any action, the communicative act includes the analysis and assessment of the situation, the formation of the goal and composition of the action, the implementation of the plan or its correction, evaluation of effectiveness. Of particular importance for the diagnosis of competence is the analysis of the composition of those internal means of activity that are used for orientation in communicative situations. *Assessment of cognitive resources* to ensure adequate analysis and interpretation of the situation is a priority diagnostics of communicative competence com [2].

A large block of techniques based on the analysis of *“free description”* of the various communicative situations, the experimenter asked verbally or through pictorial means. This creates the opportunity to coordinate the survey situation with the context of the real or potentially possible sphere of life of the subject, which distinguishes this methodical approach from standardized questionnaires, in which a significant part of the “points” is often irrelevant to the communicative sphere of relevance for the individuals being tested.

A special place among the methods of cognitive resources takes a set of techniques, known *repertoire matrix test* or technique of repertory grids (Fedotov, 1984), and allowing to determine the elemental composition and the method of building cognitive structures on the basis of which there is an organization of social experience [1].

Both of these methodological approaches allow us to identify those components of cognitive resources that people actually use when orienting themselves in communicative situations that are significant for them. The psychodiagnostic data obtained in this way can serve as a reliable basis for choosing the correction methods revealed during the study of inadequacies in the development of the cognitive sphere. It is also important that the techniques mentioned groups being primarily diagnostic may at the same time serve as elements about competence development procedures [2].

Diagnosis competence indicative of the communicative action and partly produced by techniques based on the *“case method”*. This approach has a limitation that does not allow us to directly estimate the cognitive resources used in orienting the communicative action, but on the other hand, it makes it possible to determine the degree of effectiveness of their use, which can be judged by the adequacy of the definition of the situation.

A comprehensive diagnosis of communicative competence, or an assessment of the resources of a communicative act, involves an analysis of the system of internal funds that provide planning for action. In assessing competence are various quantitative and qualitative characteristics of solutions, among which the main place is occupied by an indicator such as the number of different kinds of constructive solutions [1].

Diagnosis of *the executive part of the* communicative action based on the *analysis and evaluation of the operational structure of action*. The analysis of the operational composition is made by observation either in natural conditions or in specially organized game situations simulating situations of real interaction. A great role here is played by the technical means of fixing the behavior of the observed - audio and video recording equipment, as their use increases the accuracy and reliability of the observational data and, what is especially important, the observed itself can be involved in the analysis process.

In the first stage of the analysis carried out an inventory of used **communication techniques** - the operational allocated a unique repertoire. In this repertoire may include **the possession rate of speech, intonation, pause, lexical diversity, skills and activating non-legislative hearings, non-verbal technique: facial expressions and pantomime, gaze fixation, the organization of the communication space, etc.**

Analytical observation of communicative interaction, both real and presented in an artistic form, not only gives the opportunity to “train” acquired cognitive means, but also helps to master means

of regulating one's own communicative behavior. In particular, the process of observation allows us to identify a system of rules, guided by which people organize their interaction, understand what rules contribute to, and which hinder the successful flow of communicative processes. Not by chance observation of communicative behavior of others is recommended as an effective way to increased Ia own competence [2].

An important aspect of the process of forming communication skills is mental reproduction of one's behavior in various situations. Planning for their actions "in the mind" is an integral part of the normal flowing of communicative action [3]. A person's ability to act "in the mind" can be purposefully used to provide "controlled spontaneity", which is an important characteristic of a competent communicative behavior.

Group training, as can be seen from the above, is, although very effective, but by no means the only means of developing communicative competence. **Man seizes internally regulation of communicative actions, mastering cultural heritage, observing the behavior of others, losing in the imagination of the possible communication situation.** Solving the issues of increasing the communicative potential of the individual [4], it is necessary to use the entire arsenal of available funds.

Thus, the communicative competence should be viewed as a system of internal regulation means of communicative action, highlighting the latest in orienting and executive sos were lent. Diagnosis is primarily a process of self-analysis, and development - a process of self-improvement resources of the organization communicative interaction [1].

1 *Общение и оптимизация совместной деятельности. Под редакцией Андреевой Г.М. – М.: 1987. – 297 с.*

2 *Петровская Л.А. Компетентность в общении. – М.: Изд-во МГУ, 1989. – 216 с.*

3 *Бодалева А.А. Психологическое общение. – М.: Изд-во "Институт практической психологии", Воронеж: Н.П.О, "Модек", 1996. – 256 с.*

4 *Пралиев С.Ж., Намазбаева Ж.И., Каракулова З.Ш., Садыкова А.Б. Психологические основы развития творческой интеллектуальной личности в образовательной среде. – Алматы, изд. «Ұлағат» КазНПУ им.Абая, 2012 – 232 с.*

Аннотация

Исабекова Т.Ш. – КазНПУ имени Абая

Методы диагностики и развития коммуникативной компетентности современной личности

В данной статье говорится о некоторых методах диагностики и развития коммуникативной компетентности современной личности. Даются сведения о характере коммуникативных ситуаций, психологических проблемах межличностного взаимодействия и способах их решения. Коммуникативная компетентность современной личности рассматривается как система внутренних ресурсов, необходимых для построения эффективного коммуникативного действия в определённом круге ситуаций межличностного взаимодействия.

Кроме того, в данной статье групповой тренинг представлен, как один из методов диагностики коммуникативной компетентности, который является весьма эффективным, но далеко не единственным средством развития коммуникативной компетентности. В ходе него человек овладевает внутренними средствами регуляции коммуникативных действий, осваивая культурное наследие, наблюдая за поведением других людей, проигрывая в воображении возможные коммуникативные ситуации.

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, личность, методы диагностики, групповой тренинг, межличностное взаимодействие, психологическое общение.

Түйіндеме

Исабекова Т.Ш. – Абай атындағы ҚазҰПУ

**Қазіргі тұлғаның коммуникативтік құзыреттілігін дамыту және
диагностикалаудың әдістері**

Бұл мақалада қазіргі тұлғаның коммуникативтік құзыреттілігін дамыту және диагностикалаудың кейбір әдістері жайында әңгімеленеді. Коммуникативтік жағдаяттардың сипаты, тұлғааралық өзара қатынастардың психологиялық мәселелері және оларды шешу тәсілдері туралы мәліметтер беріледі. Қазіргі тұлғаның коммуникативтік құзыреттілігі, тұлғааралық өзара қатынас жағдайының белгілі аймағында тиімді коммуникативтік әрекеттер жасауға қажетті, ішкі ресурстар жүйесі ретінде қарастырылады.

Сонымен қатар бұл мақалада топтық тренинг коммуникативтік құзыреттілікті дамытудың барынша тиімді, бірақ жалғыз ғана емес құралы болып, коммуникативтік құзыреттілікті диагностикалаудың бір әдісі ретінде көрсетіледі. Оның барысында адам коммуникативтік әрекеттерді реттеудің ішкі құралдарын меңгереді, коммуникативтік жағдаяттарды қиялында елестете отырып, өзге адамдардың мінез-құлқын бақылайды, мәдени мұрамен танысады.

Түйін сөздер: коммуникативтік құзыреттілік, тұлға, диагностикалау әдістері, топтық тренинг, тұлғааралық өзара қатынас, психологиялық қарым-қатынас.

МРНТИ 15.31.31

Қ.С. Арыстан¹

Э.К. Қалымбетова²

^{1,2} әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Алматы, Қазақстан

**ТОЛЫҚ ЕМЕС ОТБАСЫНДА ТӘРБИЕЛЕНГЕН ЖАСӨСПІРІМДЕРМЕН ҚАРЫМ-
ҚАТЫНАС ЖАСАУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ**

Бұл мақалада толық емес отбасында тәрбиеленген жасөспірімдермен қарым-қатынас жасаудың психологиялық мәселелері қарастырылды. Соның ішінде, олардың қарым-қатынасына жеке-тұлғалық ерешеліктерінің әсері зерттелді. Бұл мақалада, Дж.Боулби, Р.Шпиц, А.Фрейд, В.С.Мухина, Л.С.Выготский, М.И.Лисинаның және т.б. ғалымдардың ғылыми жұмыстары қаралды. А.А. Карелинаның әдістемесінің нәтижесі бойынша, толық емес отбасыда тәрбиеленген жасөспірімдерде коммуникативті қабілеттілік деңгейі төмендеу болды. Қарым-қатынас тәжірибесінің дұрыс қалыптаспауынан, көбінесе балаларда басқа адамдарға деген агрессивті-негативті бағытты ұстану жиі кездеседі. Ата-анасының махаббатын толық сезінбеу психологиялық қорғаныс механизмдерінің қалыптасуына, тәрбиелеудегі қиындықтарға, дамудағы жекелік қиындықтарға, эмоционалдық қақтығысқа және фрустрацияға алып келетіндігі анықталды. Толық емес отбасындағы балалардың тағы бір ерекшелігі – ересектермен және құрдастарымен қарым-қатынасында мазмұны өте таяз, эмоциясының болмайтындығы талданды.

Толық емес отбасында тәрбиеленген балаларда көбінесе қарым-қатынасқа түсуде қиыншылықтар байқалатыны анықталды.

Түйін сөздер: отбасы, жасөспірім, қарым-қатынас, коммуникативті қабілет, тұлғааралық қатынас.

Қазіргі таңда қоғам алдына қойылған негізгі міндеттердің бірі – толық емес отбасында тәрбиеленген балалардың мәселелері. Олардың тұлғалық-психикалық жетілуіне, денсаулығына деген әлеуметтік қамқорлықты күшейту, қоғам өмірінің барлық салаларына толық араласуына жағдай жасау бірінші кезектегі өзекті мәселелердің біріне айналууда. Қазіргі толық емес отбасындағы балалардың жағдайы, ондағы кездесетін қиындықтар көптеген мамандардың назарынан тыс қалып отырған жоқ. Әрбір жас кезеңінде бала ерекше қолдауды талап етеді. Бір жас кезеңінен екінші бір кезеңге өту ең алдымен жетекші іс-әрекеттің ауысуымен және жаңа тұлғалық қасиеттердің пайда болуымен сипатталады. Жасөспірімдік

жаста жаңа психологиялық құрылымдар, басқа сезімдер, қызығушылықтар, тілектер және өзінің мінез-құлықын қалыптастыруда басқаларды бақылау арқылы бағыттау дағдысы қалыптасады [1].

Көпшілік мектептердегі жасөспірімдер әлеуметтік дамуының айырмашылығы тек, мысалы: біреулері отбасында, ал екіншілері отбасынан тыс арнайы балалар мекемелерінде тәрбиеленуінде емес, сондай-ақ, олардың қоғамда қол жеткізген дәрежедегі орнын иеленуінде. Оған байланысты толық емес отбасында тәрбиеленген жасөспірім тұлғасының психологиялық даму мәселелеріне ерекше тоқталып, жан-жақты зерттеу қажеттілігін туындатады. Толық емес отбасында тәрбиеленген жасөспірімдердің ерекшеліктерін, даму өзгешелігін шетел ғалымдары А.Адлер, А.Фрейд, Дж.Боулби, Р.Шпиц, М.Винце және тағы басқа ал ресейлік М.И. Лисина, С.Ю. Мещереякова, Н.М. Щелованова және т.б. психолог-зерттеушілер қарастырды.

Толық емес отбасында тәрбиеленген жасөспірімдерде дезадаптация себебін туғызатын екі фактор бар олар: 1-ші қорқыныш және 2-ші жеккөрушілік сезімі. Бірінші жағдайда жасөспірім, өзін үлкендер дұрыс қабылдай ма деген сауалды көп қояды. Сонымен қатар ол өз міндеттерін орындауға тырысады, мұғаліммен әрқашанда амандасудан қашпайды, мұғалімдермен жақсы қарым-қатынас құруға даяр болады. Ол мұғалім тарапынан көмек күтіп отырады және оның бақылауында үнемі жүреді. Бұл қорғаныш механизмдерінің белгісі болып табылады. Ал, екінші жағдайда бала депрессия, ассоциалды іс-әрекеттің алғашқы кезеңін бастан кешіреді. Нәтижесінде бала үлкендерге деген агрессивті мінез-құлық әрекетін танытады. Мұндай кезде жасөспірімдер шыдамсыздық күйге түседі. Сонымен қатар жасөспірім мұғалімдермен амандасудан қашып, онымен артық әңгіме сұхбат құрудан да алыстайды. Мұндай балалардың көңіл-күйі де құбылмалы болып тұрады. Кей жағдайда мұғалім мұндай балалар тапсырмаларды әдейі орындамайды деп шешуі де мүмкін. Балада қарым-қатынас жасағанда дезадаптация мен қорғаныш механизмдерінің жағымсыз белгілері көрінеді.

Толық емес отбасындағы жасөспірімдердің қарым-қатынас ерекшеліктері:

Әлеуметтік тәжірибеде адамдардың ғасырлар бойы жинаған тәжірибесін балалар ересектердің көмегінсіз игере алмайтыны белгілі. Ересектер бала үшін тәжірибенің тірі үлгісі; бала олардың мінез-құлық, іс-қимылына сын көзбен қарап баға беру арқылы өзіне керекті қасиеттерді бектеді және қоғамаға жат қылықтардан өзін аулақ ұстауға тәрбиелейді, белсенділігін арттырып дұрыс жолға бағыт алады. Осы айтылғанның барлығы да ересектермен күнделікті дұрыс ұйымдастырылған қарым-қатынас әсерлерінен туындайды. Сондықтан, баланың психологиялық тұрғыдан дұрыс дамуы үшін оның ересектермен жеткілікті түрде қарым-қатынас жасауы шарт.

Баланың сезімі мен оның өз еркіне ұмтылуы – оның толық дамуының куәсі. Мысалы, «мен жүгіре аламын, бірақ жүгіруге болмайды, себебі: апам дем алып жатыр», тағы сол сияқтылар. Осындай әр түрлі шек қоюлар баланың көзге көрінбейтін ішкі қасиеттерне, өмірге талпынысына әсер етеді.

Баланың қарым қатынас сферасы екі бағытта дамиды:

1. Балалардың ата-анасымен, тәрбиеші педогогтармен және басқа ересектермен қарым-қатынас жасауы;
2. Балалардың басқа балалармен, өз қатарластарымен, өзінен кіші және ересектеу балалармен қарым-қатынас жасауы.

Көптеген жылдар бойы психологтар балалар мен ересектердің қарым-қатынасына аса көңіл бөлуде. Балалардың ересектер мен және басқа балалармен қарым-қатынас жасауы әр-түрлі ғылыми позициялардан түсіндіріледі. Психология ғылымында «бала мен ересек» жүйесіндегі қарым-қатынас «бала мен бала» жүйесіндегі зерттеулерге қарағанда аз қарастырылған.

1945-1952 жылдары Дж. Боулби, Рене Шпиц, Анна Фрейд зерттеулері баласының анасымен қарым-қатынас жасауындағы кемшіліктер баланың психикалық және физи-

калық дамуына кері әсер ететіндігін көрсеткен. Баланың анасымен байланыстың жетіспеушілігінен мінез-құлқында агрессивтілік, делинквенттілік, селқос енжарлықтың орын алатындығын дәлелдеген. Бала мен ересектер қарым-қатынасын сипаттай отырып Н.М. Щелованов «қарым-қатынас дефициті» ұғымын ең алғаш қолданған. Л.С.Выгодский, М.И.Лисина, Н.М.Аксаринаның зерттеулерінің нәтижесінің бала мен ересек қарым-қатынасының мазмұнының баланың келешектегі, мінез-құлқы қалыптасады деп көрсететінінен байқауға болады [2,3,4]. Отбасылық тәрбиедегі сәби екі айлық кезінен бастап сөздік қарым қатынасының тәсілі арқылы қоршаған ортадан хабардар болғандықтан, оның тілі мен сөйлеуінің дамуына жол ашылады. Ал тәрбиеленушілер ше? Олар вербалды қарым-қатынастың жеткіліксіздігінен тілі мен сөйлеуінде айтардықтай тежеулер болады, соның салдарынан танымдық үрдістері дұрыс жетілмейді де, өзіндік тұрақты сезімнің қалыптасуы артта қалады.

Баланың ересектермен қарым-қатынасы неғұрлым басым болса, соғұрлым өмірге араласуы жеңілірек болар еді. Балалар үйінде ата-анасын мүлде көрмеген балаларға қарағанда сәтсіз жанұядан шыққан балалар коммуникативті және ересектердің ықпалын жылдам қабылдайтын және қорғаныс механизмін кез келген жағдайда қолданылатын көрінеді.

Психологтар қазіргі кезде балалар үйінде тәрбиеленуші балалар мен толық емес отбасындағы тәрбиедегі балалардың ересектермен қарым-қатынасының бір қатар айырмашылықтарын тағайындаған:

- Ересектер мен қарым қатынас тығыз эмоционалдық іскерлік бағыт алады, яғни ересектер балалардың істеген әрекеттеріне қатты назар аударып қуаныш немесе наразылық білдірмейді, бала тарапынан ұсынылған талабына қолдау таппайды. Ал ересектер сезімталдық танытар болса, бала белсенділігінің дамуы жағымды әсерге ие болар еді;

- Ересектер мен қарым-қатынас баланың танымдық дамуына себеп болады;

- Ересектер – баланың іс-әрекетін бағалап, оны теріске шығарады немесе түзелуге тырысады.

1985 жылы И.А.Залысина мен Е.О.Смирнованың зерттеулері толық емес отбасындағы балалардың өзара қарым-қатынасы балабақша балаларына қарағанда нашар екендігін көрсеткен. Балабақша балалары әртүрлі мәселесін шешуде немесе өз қуанышын, күйзелісін бөлісуге құрдастарына ұмтылған, оларды өз күйлеріне еліктіре алған, ал толық емес отбасындағы балаларда 3 есе аз мөлшерде өз құрдастарына көңіл аударған, жанашырлық танытпаған. Бірге ойнай отырып бір-бірінен тәуелсіз болған, әртүрлі ойындармен айналысқан. Құрбыларының іс-қимылы, немен шұғылданып отырғандары оларды қызықтырмайды, ал ересектерге әр-түрлі сылтаулармен жақындай берген. Ересектерге көңіл аударулары балабақша балаларына қарағанда 6 есе көбірек кездескен. Бұдан балалар үйінің тәрбиеленушілерінің өз құрдастарымен қарым-қатынас қажеттілігі толық емес отбасындағы балаларға қарағанда төмен болатындығын байқадық [1].

Толық емес отбасындағы балалардың тағы бір ерекшелігі – ересектермен және құрдастарымен қарым-қатынасында мазмұны өте таяз, эмоциясы болмайды. Бірақ, кез-келген уақытта олар ересектердің ортасын, олардың өзіне көңіл аударуын күтіп төрадың әр уақытта олармен қарым-қатынасқа түсуге даяр екенін көрсетеді, мадақтауы мен қатысуларын күтеді. Ашықтық, сензитивтілік педогогикалық әсерге жылдам көнуге әкеліп соғады, бірақ ересектердің мейірімі толық емес отбасындағы балалар үшін жалғыз ғана коммуникативтік қажеттілік болмау керектігін біз есте сақтауымыз керек. Осының негізінде күрделі қажеттіліктер орнайды, ол: өзара сыйластық, кішіпейілділік, мейірімділік. Осының барлығы ересектермен баланың қарым-қатынасынан туындайды.

В.С.Мухина толық емес отбасындағы балалар толық жанұя балаларына қарағанда бірқатар мәселелер кездесетіндігін көрсеткен. Оларға:

- Балалардың өз құрдастарының арасында бейімделе алмауы эмоционалды қозуға, мазасыздыққа, агрессивтілікке әкеледі;

- Жағымды эмоция, махаббат, адамдар арасындағы қалыпты қарым-қатынасы деформацияланған;
- Өзіндік сананың қалыптасуында аса мәнді – жеке қалу мүмкіндігінің болмауы;
- Жауапкершіліктің, өз заттарын күтудің болмауынан берілген нұсқаулар бойынша өмір сүру позициясының қалыптасуы;

• «Біз» сезімнің басым болуы «өзімдікі» және «бөтен» адамдарға бөлуіне қатысты топтық эгоизмнің пайда болуы, нәтижесінде, өз мақсатына жету үшін біртектілік немесе агрессивтіліктің немесе көптеген қорғаныш механизмдерінің тууы. Толық емес отбасыдағы «жабық» орта сенсорлық «аштық» тудыра отырып кез келген жастағы адам баласына зиянды болып есептеледі. Әсіресе, жаңа дамып, өсіп келе жатқан бала психикасы үшін оның зардаптары өте көп. Осы балалар үйіндегі тәрбиеленушілердің мәселелері аса күрделі жағдайда. Бұл жағдайға қатысты өзекті мәселелердің негізгілері мыналар: жетім балаалар денсаулығына деген әлеуметтік қамқорлықты күшейту, олардың құқығына қол сұқпау, қоғам өмірінің барлық салаларына толық араласуға жағдай жасау [5].

Дж.Боулби мен У.Голдфорт пікірлері бойынша, толық емес отбасында тәрбиеленетін жасөспірімдер кішкентай кезінен бастап көптеген ересек адамдармен қарым-қатынас жасайды. Нәтижесінде баланың эмоционалдық күйі бір қалыпта болмайды, керісінше эгоцентризм дамып, әлеуметтік қарым-қатынас тұрақты күйінде қалады [6,7].

Толық емес отбасында тәрбиеленген жасөспірімдерде келеңсіз жағдайлар өте ұзақ орын алғандықтан, балалардың психикалық және физикалық денсаулығына жағымсыз ықпал еткен. Балаларды ұрып-соғу, олардың қажеттіліктері мен қызығушылықтарын ескермеу, ата-аналарының жұмыссыздығы – осылардың бәрі девиантты және делинквентті мінез-құлықты балалардың санының артуының себептерінің бірі.

Толық емес отбасында тәрбиеленетін жасөспірімдер мен арнайы мекемеде тәрбиеленушілеріне психологиялық, педагогикалық, медициналық және әлеуметтік проблемалар тән. М.И. Лисинаның мәліметтері бойынша, ата-анасының қарауынсыз қалған балалар мен толық емес отбасында тәрбиеленген балалар отбасында өскен құрбы-құрдастарынан бірінші жылдың өзінде-ақ өздерінің көңіл-күйінің жоқтығымен, танымдық белсенділігінің төмендігімен, апатиялығымен, босандығымен ерекшеленеді. В.С. Мухинаның айтуынша, балалардағы психологиялық қорғаныс механизмдері пайда болуының басты себептері олардың «сүйіспеншілік пен мойындау сезімдеріне қажеттіліктерінің орындалмауы» болып табылады, ол балалық тұлғаның деформациясына әкеп соқтырады. Қарым-қатынас тәжірибесінің дұрыс қалыптаспауынан, көбінесе балаларда басқа адамдарға деген агрессивті-негативті бағытты ұстану жиі кездеседі. Ата-анасының махаббатын толық сезінбеу психологиялық қорғаныс механизмдерінің қалыптасуына, тәрбиелеудегі қиындықтарға, дамудағы жекелік қиындықтарға, эмоционалдық қақтығысқа және фрустрацияға алып келеді, өтірікшілік пен қызғаныш сезімдерінің дамуына да апаруы мүмкін.

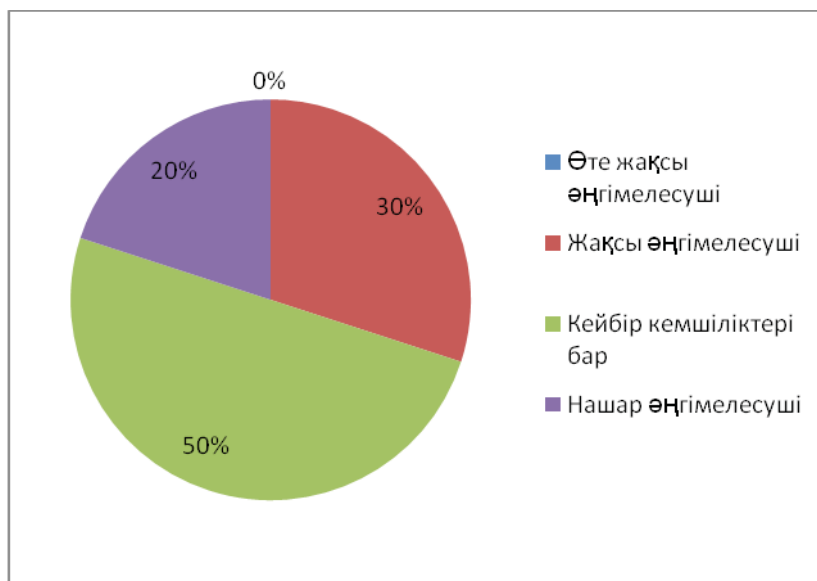
А.А.Карелинаның коммуникативті қабілеттерін бағалау әдістемесі

Мақсаты: Жасөспірім жастағылардың коммуникативті қабілеттерін бағалау.

«Коммуникативті қабілеттер» ұғымына әңгімелесушінің бағалауы, оның әлсіз жә-не күшті жақтарын анықтау ғана кірмей, сондай-ақ достық қарым-қатынасты орнату қабілеті, әңгімелесушінің кілтипатын түсіну де жатады. Топқа таза парақтар таратылып мынадай нұсқаулар беріледі: «Сізде кез-келген адаммен ол мейлі сіздің жолдасыңыз, қызметшіңіз, тікелей бастығыңыз, басшыңыз немесе кездейсоқ әңгімелесушіңіз болса да әңгімелесу кезінде қанағаттанбауды немесе көңіліңізді қалдырса және тітіркендірген жағдайды белгілеңіз ».

Бұл диагностиканың нәтижелері 30 адамнан тек 8-і ғана жақсы әңгімелесуші болып табылады, бірақ кейде серіктесіне толық көңіл бөлуден бас тартады. Оның айтуларын сыпайы түрде қайталайды, оған өз ойын толық ашуға толық уақыт береді, оның сөздеріне өзінің ойлау қарқынын бейімдейді. Ондай әңгімелесушімен әңгімелескен жағымды.

30 адамның онына кейбір кемшіліктер тән. Олар айтуларына сыни түрде қарайды. Оларға тағы жақсы әңгімелесушінің кейбір артықшылықтары жетіспейді. Оларға өз-өзімен жұмыс істеп және тыңдауға үйрену керек. Ал 6-ы нашар әңгімелесуші екені анықталды.

Сурет-1. Алынған қорытындылардың пайыздық көрсеткіші.

Жеткіншектердің коммуникативті қабілетінің даму деңгейі.

Осылайша, зерттелінушілер арасында жақсы әңгімелесушінің өлшемдеріне толық сәйкес келетін, достық қарым-қатынасты орната алатын және әңгімелесушінің мәселесін түсіне алатындары жоқ болып шықты деген қорытынды жасауға болады.

Алынған мәліметтерді талдап және салыстырып, біз тәрбиешілер психологтар, әлеуметтік педагогтар тарапынан жедел көмекке зәру деген пікірге келдік. Тәрбиеленушілер өзара түсіністік бұзылған, олар бір-бірін адекватты емес түрде қабылдайды. Өзінің көптеген сыныптарстарына деген антипатияны білдіреді. Мұндай жағдай, олар қалаулы бала бола алатын, мәртебелі бола алатын негіздегі жағдайларға олардың топтарының сәйкес келмегендігінен емес, олардың бір-бірімен қарым-қатынас жасай алмауынан. Олар коммуникаторға қарым-қатынас барысында қажет коммуникативті қабілеттерге ие емес.

Тәрбиеленушілер өздеріне, әңгімелесушінің мәселесін түсінуге, оның сондай адам ретінде қабылдауға кедергі келтіретін ешқандай жағымсыз сапарларын көрмейді. Қолайсыз бастамасында тұлғааралық қатынастарды орната отырып, олар тек өзінде емес басқаларында бар мәселені көреді.

Зерттеудің салыстырмалы талдау қорытындылары.

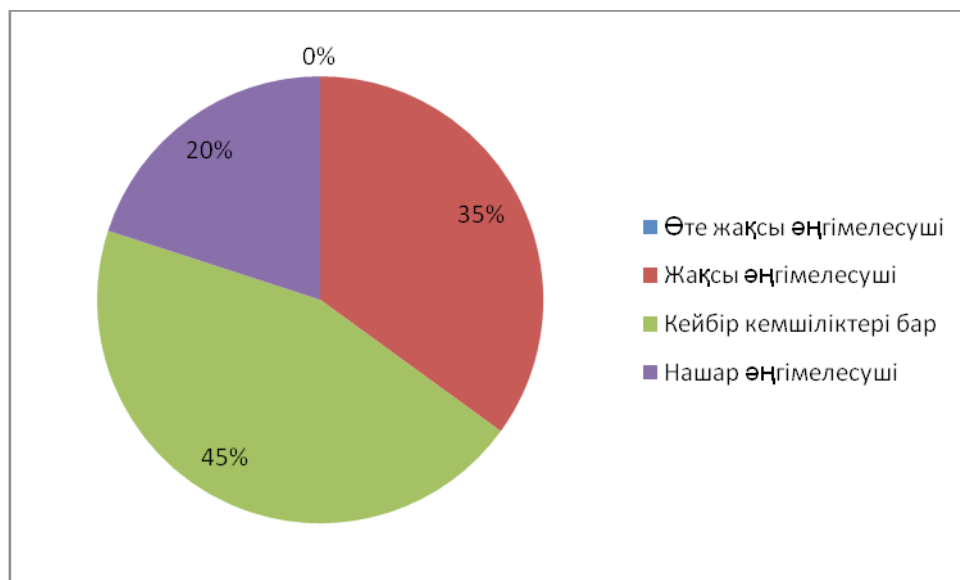
Ғылыми зерттеудің бақылау кезеңінде біз толық емес отбасында тәрбиеленетін жасөспірімдердің тұлғааралық қарым-қатынасының деңгейін анықтадық. Бұларды анықтау үшін А.А.Карелиннің «коммуникативті қабілеттің бағасы» тест бойынша алынған қорытындылар 5 тәрбиеленуші жақсы әңгімелесуші екендігі анықталды және сонымен қатар түсіну және әңгімелесушіні тыңдай білу сияқты коммуникативті қабілеттерді иеленеді.

Жасөспірім тұлғааралық қарым-қатынастың даму деңгейі.

Тренинг жаттығуларынан кейінгі алынған қорытынды бойынша топта жартысынан көп оқушы сыныпта қалаулылардың қатарында, ал топта қалаулы еместердің пайызы төменгі деңгейді көрсетті.

«Коммуникативті қабілеттің бағасы» тесті бойынша қабілетін арттыру үшін өзімен жұмыстар жүргізу керек. Басқа адамдармен қарым-қатынас жасауда қандай кедергілер бар екенін анықтау керек.

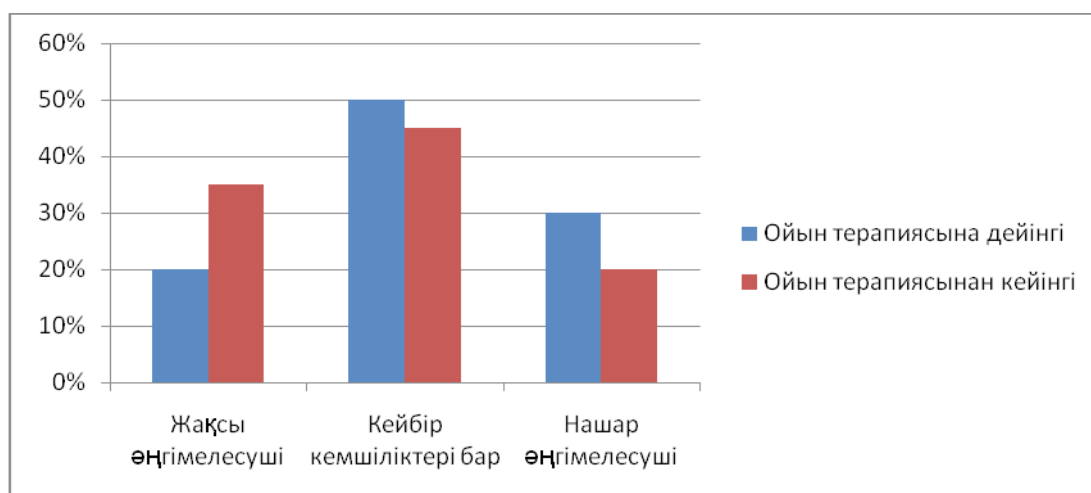
Және 6 оқушы нашар әңгімелесуші екендігі анықталды. Олар басқа адамдарды мүлде тыңдай алмайды, бірақ өзін біреу тыңдағанды талап етеді. Өздерін қарым-қатынаста жақсы және өзгелерді жақсы түсінемін деп ойлайды. Қорытындылар диаграммада көрсетілген.

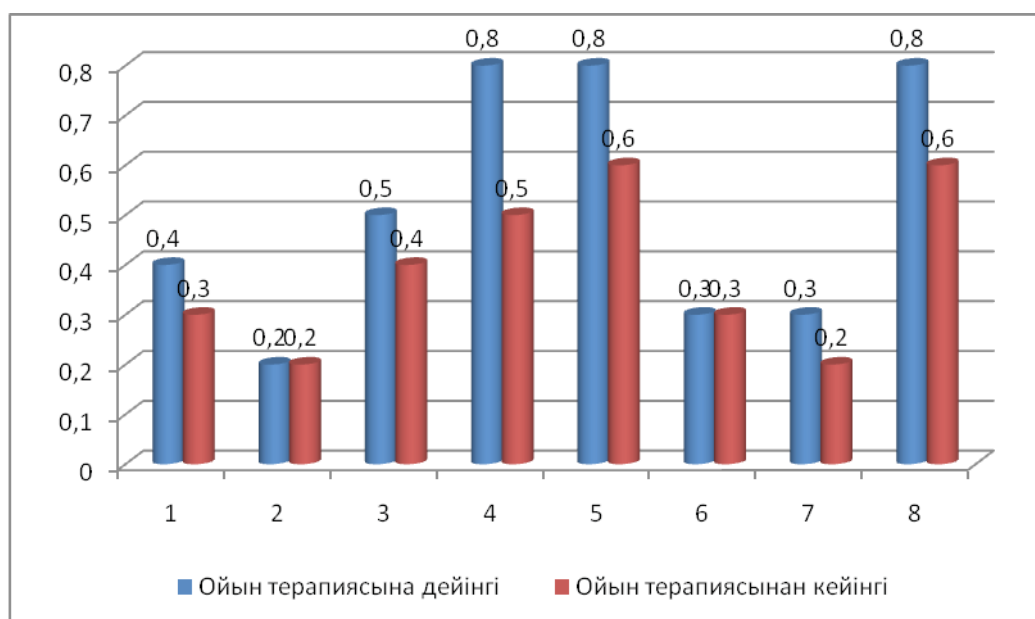
Сурет-2. Коммуникативті қабілеттің бағасы нәтижесі.

Жасөспірімдердің коммуникативті қабілетінің дамуының деңгейі.

Қалыптастыру және бақылау кезеңінің қорытындылау және талдаудағы тәжірбиелі-эксперименттік жұмысқа мынандай қорытынды жасауға болады. Егер психолог немесе педагог жасөспірімдердің ортасында жағымды атмосфера құрса олардың эмоцияларын, қайғыруларын түсінсе, оларға жаттығулар барысында жағдайлар жасаса-тренинг жаттығулары жасөспірімдердің тұлғааралық қарым-қатынасының дамуына әсер етеді.

Сурет – 3. Жасөспірімдердің тұлғааралық қарым-қатынасының даму деңгейі.

Сурет – 4. Жасөспірімдердің коммуникативті қабілетінің дамуының деңгейі.

«Толымсыздық кешенін өзіндік бағалау» сауалнамасы бойынша зерттеу жүргізу.

Мақсаты: жасөспірімдердің жеке немесе топпен өзін-өзі бағалау деңгейін анықтау.

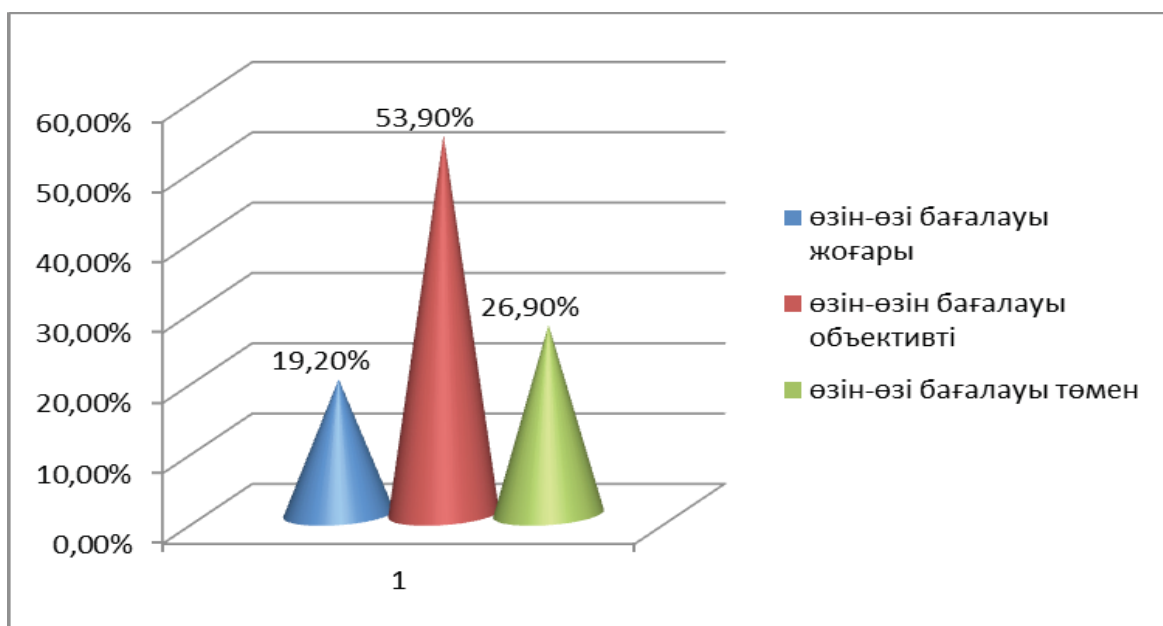
Нұсқау: Тұлғаның мінез-құлқын, сапасын сипаттайтын сөздерін толық әрі мұқият оқып шық.

Кесте 1.

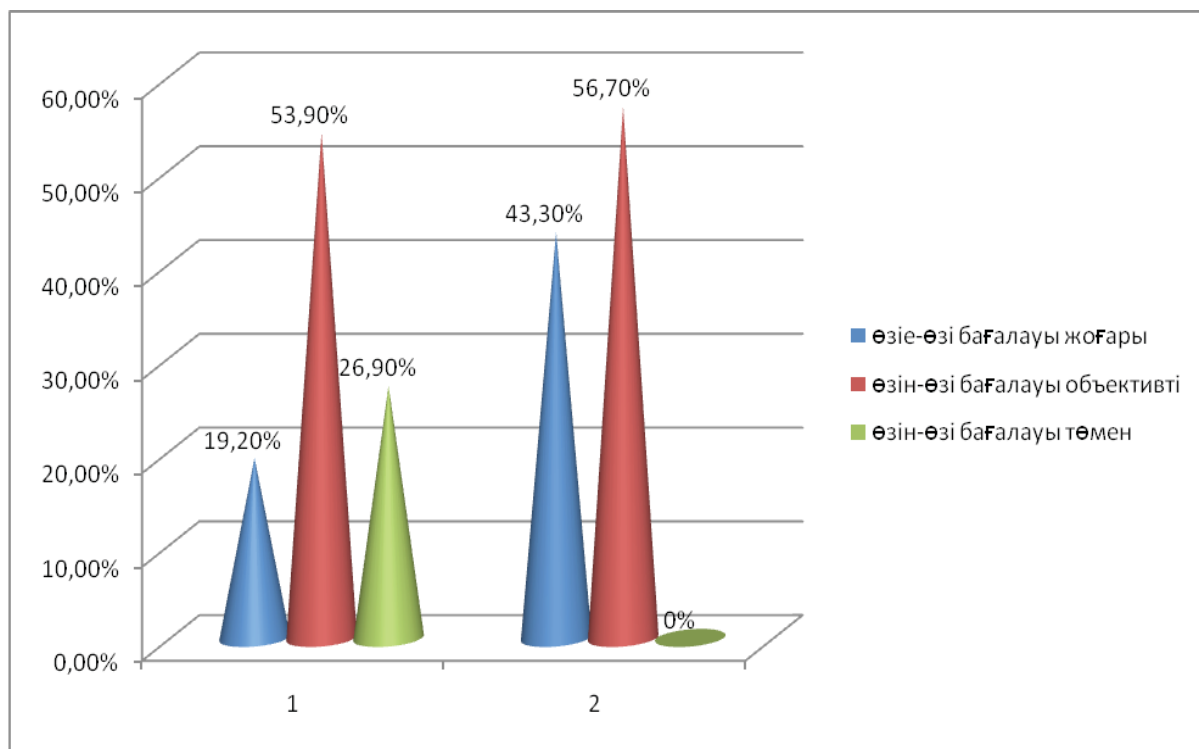
Толымсыздық кешенін өзіндік бағалаудың нәтижесі

№	Аты -жөні	Өзін-өзі бағалауы төмен		Өзін-өзі бағалауы объективті		Өзін-өзі бағалауы жоғары	
		дейін	кейін	дейін	кейін	дейін	кейін
1	Ж.			+	+		
2	А.			+	+	+	
3	Г.			+	+	+	
4	А.	+				+	+
5	А.			+	+		
6	А.					+	+
7	Б.	+			+		
8	А.	+			+		
9	Д.			+	+		
10	М.					+	+
11	Қ.	+					+
12	Н.			+	+		
11	Д.	+					+
14	А.			+	+		+
15	А.	+					
16	Б.			+	+		
17	У.	+					+
18	А.				+	+	
19	А.			+	+		
20	Ә.	+					+
21	М.					+	+
22	Ә.	+			+		

23	Д.	+					+
24	Р.			+	+		
25	Ж.					+	+
26	А.			+	+		
27	З.	+			+		
28	А.	+					+
29	С.	+			+		
30	К.	+					+
Барлығы		14	0	11	17	8	13

Сурет – 5. Толық емес отбасындағы тәрбиеленген жасөспірімдердің өзін-өзі бағалау деңгейі.

Сурет-6. Толық емес отбасында тәрбиеленетін жасөспірімдердің өзін-өзі бағалауын салыстырмалы көрсеткіші.

Толық емес отбасында тәрбиеленген балалардың психологиялық қорғаныс механизмдерін анықтауға жүргізілген келесі зерттеу әдісі толымсыздық кешенін өзіндік бағалау тесті.

Тест бойынша зерттеу нәтижелері:Өзін-өзі бағалауы жоғары (19%), өзін-өзі бағалауы объективті 11 (53%), өзін өзі бағалауы төмен 14(26,9%).

Қорыта келе, толық емес отбасындағы жасөспірім балалар мәселесі қай заманда болсын, аса өзекті болып табылады. Сондықтан да, арнайы мекемелердегі тәрбиеленушілердің психикалық даму ерекшеліктерін анықтай отырып олардың үлкендермен өз ортасымен қарым-қатынасы, ауытқы мінез-құлықтарын, алдын ала байқап, оның алдын алу үшін шаралар ұйымдастыру маңызды. Себебі қоғамда өзіндік орнын әлі таба қоймаған, жеке тұлға болып енді қалыптасып келе жатқан жасөспірімдердің мінез-құлқындағы қиындықтар мен ауытқушылықтар кедергі келтіреді. Толық емес отбасында тәрбиеленген жасөспірімдермен қарым-қатынас жасауда балалардың жеке ерекшеліктері есепке алынуы қажет.

Психологиялық әдебиеттерді талдай келе, толық емес отбасында тәрбиеленетін жасөспірімдердің құқықтары, психикалық даму ерекшеліктері, бойындағы қорғаныс механизмдерінің ерекшеліктерін сонымен қатар, ересектермен, өз ортасымен қарым-қатынас жасауында бірқатар ерекшеліктердің болатындығы анықталды.

Сонымен қатар, тәрбиеленушілерде кездесетін психологиялық кедергілерді, қарым-қатынастағы қиындықтарды, ауытқы мінез-құлықты мүлдем жойып жіберуге болмағанымен де, оның алдын алуға мүмкіндіктер бар. Сондықтан бағытталған шараларды күшейтіп, тікелей әдістерден, жағымсыз-эмоционалдық – сөздік ықпалдардан шектелу, ақиқатты бірге іздеу, қоршаған әлеммен белсенді өзара әрекеттің бірқатар түрлері арқылы – танымдық, еңбектік, көркем, рухани құндылық, дене шынықтыру-сауықтыру, қоғамдық және іс-шараларға қатыстыру т.с.с. арқылы дамытып көмектесуге болады.

1 Ақажанова А.Т. Арнаулы балалар үйде кәмелетке толмағандармен психологиялық тұрғыдағы жұмыс. – Алматы.: КазМКУ хабаршысы, 2006. – №6. – 20-23 б.

2 Лисина М.И. Общение детей со взрослыми и сверстниками: общее и различное. – М.: Просвещение, 1982. – 15стр.

3 Выготский Л.С. Проблема возраста. – М.: Сбор. Соч. в 6 тома, 1984. – Т.2. – 136-140 с.

4 Щелованов Н.М., Аксарина Н.М. Воспитание детей раннего возраста в детских учреждениях. - М.:Просвещение, 1955. - 123стр.

5 Мухина В.С. Психологическая помощь детям воспитывающимся в учреждениях интернатного типа. – М.: Академия, 1992. – 177стр.

6 Ауренова М.Д. Балалар үйінің тәрбиеленушілерінің ересектермен қарым-қатынас ерекшеліктері. – Өскемен, «С.Аманжолов оқулары», 2005. – 23-27 бб.

7 Ауренова М.Д. Балалар үйінде тәрбиеленушілердің психологиялық дамуы. – Алматы. ҚазҰУ хабаршысы, 2004. – №1. – 102-105 бб

Аннотация

Арыстан К.С., Калымбетова Э.К. – КазНУ имени аль-Фараби

Психологические основы взаимодействия с подростками воспитанными в неполных семьях.

В этой статье рассматриваются психологические проблемы отношения воспитания подростков в неполной семье. А также, исследуются их отношения в индивидуальных личностных отношениях. В этой статье рассматриваются работы ученых Дж.Боули, Р.Шпиц, А.Фрейд, В.С.Мухина, Л.С.Выготский, М.И.Лисина и т.д. По результатам методики А.А Карелины, у подростков воспитанных в неполной семье уровень коммуникативной способности пониженная. Часто встречается что из за недостатка опыта общения большинства детей придерживают агрессивно-негативное направление. Не чувствовать полноценную любовь родителей приводит к психологическим защитным механизмам, трудностям воспитания в развитии личностных сложностей, приводит к эмоциональным столкновением и фрустрации. Еще одна особенность детей воспитанные в неполноценной семье это: отсутствие эмоции и в общения со сверстниками или же с друзьями смысл общения не глубокий.

Стало ясно и заметно что детям воспитанные в неполной семье им очень сложно особенно в общении вступать в контакт.

Ключевые слова: семья, подросток, общение, коммуникативные способности, внутриличностное общение.

Abstract

Arystan K.S., Kalymbetova E.K. - *al-Farabi Kazakh National University*

Psychological basis of interaction with adolescents brought up in single-parent families.

In this article it is considered about psychological coses of how to make attention with teenagers that educated in incomplete families in particular it is studied the effect of their personal differences. In this article it is reviewed scientific works of Y. Boylby, R.Shpis, A. Fried, B. Mukhina, L.Bygotsky, M. Lisina's and other scientists. Based on the results of methods of A. Karelina the teenager's that educated in incomplete families have reduction in the level of lower. Becouse of bod communication practices teenager's have aggressive and negative emotions to other people.

Not feeling full love of parents to get psychological deffence mechanism, difficulties of educated and own difficulties, emotional conflict and frustration. The advantage of teenager's educated in incomplete families haven't emotions to attitude of their friends. It is identified that teenagers educated in incomplete families have difficulties to communicate with others.

Keywords: family, adolescent, communication, communication skills, intrapersonal communication.

МРНТИ 15.41.39.

А.С. Косшыгулова¹

Д.Қ. Азимбаева²

^{1,2}*Абай атындағы қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ, Қазақстан*

ОТБАСЫЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТЫҢ БАЛА ТӘРБИЕСІНДЕГІ РӨЛІ МЕН МАҢЫЗЫ

Бұл мақалада бала тәрбиесінде ата-аналар мен мектеп ұжымының, әсіресе психолог маманымен бірлескен қызметі жайында айтылады. Қазіргі кезде оқушының жеке тұлғасын қалыптастыруда оның жеке тұлғалық қасиеттерінің ерекшеліктеріне зор мән беру қажеттігі көрсетілген. Сонымен қатар автор өз тарапынан ата-аналарға бала тәрбиесінде қажетті кеңестерін ұсынады. Автордың айтуынша практикалық тұрғыда баланың барлық мінез-құлықтық және эмоционалды бұзылыстары әрқашанда оның жақындарымен өзара қарым-қатынастарында, мінез-құлқында, қылықтарынан көрініс табатындығы көрсетілген.

Сонымен қатар бұл мақалада отбасы - баланың ең жақын әлеуметтендіру ортасы болып, өмірдің құндылықтарын, өзінің мақсат-міндеттерін біліп, өзін кез келген жағдайда қалай ұстау керектігі туралы алғашқы мәліметтер беріледі.

Түйін сөздер: отбасы, ата-ана, бала тәрбиесі, психолог, тұлғалық қасиеттер, тұлға, психологиялық кеңес, отбасылық қарым-қатынас.

Отбасы – бала тәрбиесін қалыптастырушы ең алғашқы баспалдақ. Қазақстан Республикасының Конституциясында «Балаларына қамқорлық жасау және оларды тәрбиелеу – ата-ананың табиғи құқығы әрі парызы», деп отбасының міндеті анық көрсетілген. «Қазақстан - 2030» бағдарламасында балаларымызды алдағы уақытта қандай сапада көруіміз керектігі туралы айтылған. Сонымен қатар «Отбасы туралы Заңда», «Жоғары және орта білім тұжырымдамасында» әрбір отбасына өзінің ұрпағын тәрбиелеп, қатарға қосу міндеті жүктелген [1]. Осылайша, отбасының әуел бастан өзіне тән киелі міндетін орындау қажеттілігі бекемделе түсті.

«Ұл тәрбиелей отырып, жер иесін тәрбиелейміз, қыз тәрбиелей отырып, ұлтты тәрбиелейміз». Отбасындағы тәрбие әрбір мүшенің өзін-өзін сақтау, ұрпақты жалғастыру,

өзін-өзі құрметтеу қажеттігінен туындайды. Отбасында адамның жеке басының қасиеттері қалыптасады. Баланы дұрыс тәрбиелеу отбасында, алдымен, жанұя жағдайы, онда қалыптасқан оң моральдық-психологиялық ахуал, татулық пен өзара түсіністік, сүйіспеншілік пен сыйластық, ауызбіршілік, отбасы мүшелерінің бір-біріне деген құрмет сезімдері, яғни, отбасындағы кіршіксіз таза, мөлдір көңіл-күйі тікелей ықпал етеді.

Отбасы – баланың ең жақын әлеуметтендіру ортасы болып, өмірдің құндылықтарын, өзінің мақсат-міндеттерін біліп, өзін кез келген жағдайда қалай ұстау керектігі туралы алғашқы мәліметтер береді және онда басқалармен қарым-қатынас орнатуына іс жүзінде дағдыланады. Отбасында бала әр түрлі жағдаяттар мен кездейсоқ жағдайларда өзін тиісті ұстаудың нормаларын, мінез-құлқын реттеудің өлшемдерін меңгереді.

Кез келген отбасы тұлғаның әлеуметтенуін қамтамасыз етеді, оны тәндік, моральдық және еңбек тәрбиесіне мейлінше шоғырландырып, іске қосады. Қоғамның әрбір азаматы өз отбасынан бастау алады, қоғам келбеті отбасынан көрінеді. Отбасының аса маңызды әлеуметтік қызметтері - азамат тәрбиелеу, өз елінің нағыз патриотын қалыптастыру, болашақ жанұя мүшесін кемелдендіру және мемлекет заңдарын мойындап, құқықтарын сауатты пайдалана білетін қоғам мүшесін жетілдіру.

Балалар өз бойынан ата-анасының бар болмысын көрсетсе, керісінше ата-аналар да өмірінің жалғасын балаларынан көреді. Әсіресе, балаларды жас кезінен бастап тазалыққа, жинақылыққа, ұқыптылыққа, еңбекті сүйеге және оның қадір-қасиетін түсінуге, үлкендерді құрметтеуге және оларға мейіріммен қарауға, ал өзінен кішілерге қамқор болуға үйрету ежелден келе жатқан тәрбие құндылықтары болып саналады. Ата-аналар өсіріп отырған ұл-қыздарын жағымсыз қылықтардан сақтандырып отырған. Сондықтан да баланың бойынан байқалған кейбір кемшіліктерді дер кезінде түзеп, ескерту жасап немесе дұрыс бағыт беріп тұрудың маңызы зор.

Отбасылық тәрбие арасында ата-аналар баршаға бірдей ортақ жалпыланған әдістерді пайдалануды үрдіске айналдырған. Мұндай әдістер түрі: сендіру, жазалау, кейбір отбасыларда педагогтар кеңесі мен тәрбиелік жағдайлар әдейі жасалып қолданылады [2].

Кез келген отбасымен жұмыс жүргізгенде психолог маманның басты бағыты оның қазіргі жағдайын анықтай алуы болып табылады. Ұсынылып отырған әдістемелер жүйесі отбасымен жұмыс жасайтын маманға диагностикалық құралдардың алуандылығына көңіл бөле отырып, алдына қойған мақсат-міндеттерге сай тепе-теңдік деңгейлерде қарастыруға таңдау жасап, жүргізуіне жол ашады. Берілген диагностикалық шаралар клиникалық және тәжірибелік зерттеулер жүргізуге отбасы құрылымын, ерлі-зайыптылардың жүйе бөлігі жағдайына, отбасы ахуалына әсер ететін жағымды және жағымсыз факторлар, ата-ана мен бала қатынасындағы ерекшеліктерді анықтауға мүмкіндік береді.

Э.Г. Эйдемиллер алғашқы болып, «отбасы диагнозы» деген терминді ұсынған [3]. Отбасы диагнозы – отбасы өміріндегі бұзылыс деп, қиындықтың енуі мен сақталуы отбасы мүшесінің бірінің немесе бірнешеуінің жеке қызметінің бұзылуына әкеледі. Отбасы диагнозы – отбасы жоспары мен қызметінің бұзылысын анықтай отырып, отбасы татулығын сақтау жұмысына стратегиялық бағыт береді. Жанұядағы қатынасты анықтау үшін қолданылатын әлеуметтік-психологиялық диагностикалық әдістер келесідей: сұрақ-жауап, бақылау, эксперимент, социометриялық әдіс, сандық-сапалық құжаттық әдіс, тест және т.б.

Қазіргі уақытта аралас отбасылар саны өсуде, онда ата-аналарының алғашқы некелерінен, сол сияқты жаңа некелерінен де балалары бар. Ажырасулар санының көбеюі бойынша және норма мен құндылықтар жүйелерінің өзгерулеріне байланысты, психолог жұмысы қандай да бір отбасының қалай ұйымдастырылғанын білемін деп ойлауына болмайды. Алғашқы болып келген отбасы мүшесінен отбасы құрамы туралы сұрау өте маңызды – бұл психологиялық көмекті кімнен бастау қажеттігін түсінуге мүмкіндік береді.

Алғашқы әңгіме барысында психолог оған келген отбасы мүшесінің үрейін жеңуге көмектесуі қажет. Егер де маман көмек сұрауға келген отбасы мүшесінің негізгі мәселесіне

келіспеушілік білдіретін болса, оның үрейі күшеюі мүмкін. Мәселенің солардың көз-қарастары бойынша анықталуын негізге ала, содан кейін оны түсінудің шекарасын бірнеше кеңейтуге ұмтылған орынды. Мәселе көбінесе отбасының түрлі мүшелері бастарынан кешіріп отырған дистресспен байланысты. Егер де көмекке жүгінген отбасы мүшесінің өзі мәселе қандай да бір мүшесімен байланысты деп есептегенінің өзінде, ол осыдан отбасы мүшесінің барлығының қандай да бір деңгейде тұтастай зардап шегетіндерін түсінеді.

Көмекке жүгінген отбасы мүшелерінің мінез-құлық ерекшеліктері, олардың психикалық қысымды жеңуге деген талпыныстарын көрсетеді. Жұмыстың алғашқы кезеңдерінде отбасы және барлық мәселелерін отбасының бір мүшесімен байланыстыру талпыныстары өте жақсы байқалады. Көмекке жүгінген отбасы мүшесі мәселені белгілі бір түрде шешу қажет деп есептеген жағдайда, психолог оның отбасыдағы рөлін және оның басқа да мүшелерімен өзара қарым-қатынасының қандай екендігін ескеруі қажет. Психотерапияның ең басындағы отбасы мүшелерінің мінез-құлықтары, олардың өзара қарым-қатынастарын қаншалықты өзгертуге дайындықтарын білдіреді.

Бірнеше алғашқы сессиялар үшін отбасы мүшелерінің өз жеке мәселелерін басқа бір мүшесімен байланыстыру әрекеттері тән [4]. Бұл өзінің бар зейінін қандай да бір нақты мәселеге шоғырландырып, үрейді анықтауға мүмкіндік береді, сонымен қатар өзара қарым-қатынаста тепе-теңдікті ұстануға мүмкіндік береді. Отбасы мүшелерінің өздерінің өзара қарым-қатынас сипатына қатысты мазасыздануларының күштілігі және өздеріне сенімсіздіктің басым болуына орай олардың өз қажеттіліктері мен қызығушылықтарын анықтау күрделірек болады. Психотерапевт отбасы мәселелерін жүйелі тұрғыда бағалауы қажет және сонымен қатар отбасы мүшелеріне олардың тұлғалық өсулерін және дербестіліктерін қолдауға әрқашанда дайын екендігін білдіріп отыруы қажет.

Отбасы мүшелері психологқа шағымданып келетін алты негізгі топ мәселелері туралы айтуға болады. Олардың барлығы отбасы жүйесіндегі белгілі бір бұзылыстарды және отбасы өз дамуын қалай тұрақтандыратынын білдіреді [5].

1. Жеке мәселелер: отбасының ересек мүшесі өз күйімен мазасыздануы мүмкін, яғни үрей, депрессия, өзін жайсыз сезінуі.

2. Ата-ана мен баланың өзара қарым-қатынастарындағы мәселелер: ата-ананың баласымен (немесе бірнеше балаларымен) өзара қарым-қатынастарына көңілі толмайды.

3. Тікелей баламен байланысты мәселелер: оның құрбыларымен қарым-қатынастарындағы қиындықтар, оқу үлгерімінің төмендігі және т.б.

4. Сиблингтердің өзара қарым-қатынасындағы мәселелер: сиблингтер әрқашанда қақтығысады, және ата-аналар оларға ешқандай ықпал ете алмайды.

5. Кеңейген отбасы мүшелерінің өзара қарым-қатынас мәселелері: кеңейген жанұя мүшесінің қандай да бір науқастануы немесе нуклеарлы отбасы үшін қиындықтар туындатады.

6. Ерлі-зайыптылардың өзара қарым-қатынастарындағы мәселелер.

Мәселелер сипаты кімді бірінші сұхбатқа шақыру қажеттігін анықтайды. Егер де көмекке жүгінген отбасы мүшесі мәселенің негізі өзімен байланысты деп есептесе және жеке жұмыс жүргізу ниетін білдірген жағдайда, психолог отбасының барлық мүшесін алғашқы бірнеше сессияларға шақырудан бас тартуына болады. Сонымен қатар, психотерапевтік жұмыс барысында отбасы мүшесінің мінез-құлқында болатын өзгерістер кейде оның жақындары тарапынан жағымсыз әсерленулер тудыруы мүмкін. Бұл жағдайда әрі қарайғы психологиялық жұмысқа олардың қатысу қажеттігі пайда болады. Егер де мәселелер бала мен ата-ананың өзара қарым-қатынастарына байланысты болатын боса, бірінші сұхбаттасуға ата-аналардың екеуін де шақыру қажет. Ары қарай психолог үшін баланың да қатысуы да қажет болады. Егер балада мектепте немесе құрбыларымен өзара қарым-қатынастарында мәселелер туындаса, алғашқы сессияларда ата-аналардың қатысуы, ал кейін отбасының басқа да мүшелерінің қатысулары қажетті.

Практикалық тұрғыда баланың барлық мінез-құлықтық және эмоционалды бұзылыстары әрқашанда оның жақындарымен өзара қарым-қатынастарында көрініс табады. Егер де

мәселе отбасы өзара қарым-қатынастарына қатысты болатын боса, психотерапияның алғашқы кезеңінен отбасының барлық мүшесінің қатысуын қамтамасыз ету қажет болады. Жиі жағдайларда сиблингтер арасындағы қақтығыстар белгілі бір түрде ата-аналардың өзара қарым-қатынастарымен байланысты.

Мәселе отбасы мүшесінің біреуіне қатысты болса, мақсатты түрде оның басқа да мүшелерін шақыру қажет. Белгілі болғандай, мұндай түрдегі мәселелер, жекеше алғанда, отбасының қарт мүшелерінің денсаулық жағдайлары немесе отбасы өміріне шектен тыс араласумен шарттасады, қандай жағдай болмасын, мұның салдары үш ұрпақ өкілдерінде де көрініс табады. Психотерапиялық үрдіске қатыса отырып, үлкен кісілер өздерін отбасының маңызды ресурсы ретінде көрсетеді және оның мүшелеріне жауапкершіліктерді бөлісуге көмектеседі.

Егер ата-аналар өз қарым-қатынастарын жақсартуға мүмкіндіктерді қарастыратын болса, психотерапиялық үрдіске балаларының қатысуы қажет болмайды. Олардың мақсатқа жетуі отбасының басқа да мүшелерінен көрініс табады, және отбасы хал-ахуалының өзгеруі бала мінез-құлқының жағымды өзгерістеріне негіз болады (сонымен қатар, Фрименнің пайымдауынша, жұмыстың алғашқы кезеңінде, отбасы мүшелерінің өзара қарым-қатынастары туралы толық түсінік алу үшін, психотерапевттің бір рет болса да барлық отбасы мүшелерімен кездесуі қажет) [5].

Мұндай ыңғай, яғни психолог отбасының барлық мүшелерімен қатар жұмыс жасайтынына әдеттенген кейбір отбасы мүшелерін ыңғайсыздандыруы мүмкін. Шын мәнінде, кейде басқа құрамда жұмыс жүргізу мәнді болса да, көп жағдайларда бұл өте маңызды. Жүйелі ыңғай тұрғысынан, бүкіл жүйеге әсер ету арқылы, отбасының жеке мүшелерінің мінез-құлықтарын өзгерту мүмкін болады. Көбінесе отбасылық жүйеде және тұтас алғанда ата-аналар өзгерістер нәтижелерін анықтайтын мыңызды қосалқы жүйені құрайды. Егер олар баланы айыптай отырып, қарым-қатынасты тұрақтандыруға ұмтылыстар жасайтын болса, олардың мәселелері балада шынайы көрініс таба бастайды. Егер де ата-аналар жеке қарым-қатынастарында дағдарыс күйінде бола тұра, оған баланы кірістіретін болса, онда міндетті түрде баланың бойында шынайы эмоционалды және мінез-құлықтық ауытқулар пайда болады. Онда балалардың психологиялық үрдіске қатысулары қажет бола бастайды, өйткені мұнда психологтың басты міндеті баланы қақтығыстарға қатыстырмай-ақ, ата-аналарды қалайша өзара қарым-қатынас мәселелерін шешуге болатынына оқыту. Егер маман оларды осыған үйретсе, бала мінез-құлқы тұрақты сипатқа ие бола бастайды және оның психологиялық жұмыстарға қатысуы қажет болмайды.

Тағы бір айта кететін жайт, отбасы татулығын сақтау бойынша психологиялық үрдіске отбасының қандай мүшелерін қатыстыруды анықтауға мүмкіндік беретін, ешқандай да бір қатаң ережелер жоқ. Кейбір мамандардың айтуынша, бүкіл отбасымен жұмыс жасау тиімді; ал кейбіреулерінің пайымдауларынша, мәселе кімдермен жұмыс жасауда емес, қандай ыңғайлар мен стратегиялар қолданылатындығында. Жүйелі ыңғайдың принциптерінің бірі: бүкіл жүйенің өзгеруіне қол жеткізу үшін, оның маңызды қосалқы жүйелеріне ықпал ету қажет.

Отбасы қарым-қатынасындағы [2] қуатты күшке ие көзге көрінбейтін ықпал, әсер дегенді бала ақылымен пайымдай алмаса да, сезініп түйсінеді. Ер бала болсын, қыз бала болсын әке-шешесі не істесе де оған үлгі, өнеге, содан үйренеді, көргенін бірде болмаса, бірде қайталайды. Баланың балғын ойы мен сенімі алдында ең беделді тұлға ол білімді, батыл, көреген әке және ақылды, мейірімді, парасатты ана. Ата-ананың ықпалы өзінен өзі бола қалмайды, балалар олардың қылықтарын көздерімен көреді, ал бір көргенін тағы бір, сосын тағы бір рет көрген соң, ол мәңгі есте қалып, санасынан мықтап орын алады. Естігені де осы қағида бойынша бір, екі, үш рет естіген соң құлағында, ойында қалып қояды да, кезінде дереу дайын формула секілді санадан қалқып шығып, іс-әрекетке айналады.

Отбасының басты қазығы, алтын тіреу діңгегі – бала. Дүниеге келерінде де, келген соң да әке-шешесін боямасыз татулыққа, сыйластыққа, ынтымаққа шақыратын, ата-ана көңілін

жақындастыра түсетін – бала. Сондықтан да ол «Бесіксіз үйде береке жоқ» деп түйеді. Бұл - халықтың қамын қарастыру, елдікті ойлау, елдің ертеңгісі жөнінде қам жеу. Осы ойды ертеден келе жатқан «Ата – бәйтерек, бала – жапырақ» деген бейнелі мақал да растайды. Әрине, өсетін, өрбитін ағаш жылда бүршік жарады, жапырақ жаяды. Болашағы бар деп осыны айтады.

Сондықтан, отбасындағы жалпы қарым-қатынас, үйдегілердің бір-біріне деген сый құрметі немесе басқалармен болған байланысы, сөз шеберліктері, яки болмаса, жағымсыз қылықтары жас баланың қалыптасуына үлкен әсер етеді. Осылайша, ата-аналармен өзара әрекеттестігінде балалар басқалармен қарым-қатынас жасаудың әдістерін меңгереді.

- 1 Назарбаев Н.Ә. Қазақстанның 2030 жылға дейінгі даму стратегиясы. 1997.
- 2 Елеусізова С.М. Қарым-қатынас психологиясы. – А.: Рауан. 1996.
- 3 Э.Г. Эйдемиллер., И.В. Добряков., И.М. Никольская. Семейный диагноз и семейная психотерапия: Учебное пособие для врачей и психологов. – СПб., 2003.
- 4 Л.С. Выготский Психология развития ребенка. – Москва: Эксмо. 2006 г.
- 5 Қазақстан Республикасы үздіксіз білім беру жүйесіндегі тәрбие тұжырымдамасы. Астана, 2009.

Аннотация

Косшыгулова А.С., Азимбаева Д.К. – Абай атындағы қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ, Қазақстан

Речь и значимость семейных отношений в воспитании детей

В данной статье говорится о совместной деятельности родителей и коллектива школы, в частности родителей учащихся и психолога школы в воспитании подрастающего поколения. Показана необходимость учета особенностей личностных качеств в формировании личности современного школьника. А также автор представил необходимые рекомендации родителям. По мнению автора, все поведенческие и эмоциональные нарушения ребенка в практической форме всегда находят отражение в его взаимоотношениях с родственниками, в поведении и поступках.

Наряду с этим в данной статье даются сведения о том, что семья является самой близкой социальной средой, которая учит ребенка знанию своих жизненных целей и задач, ценностей, а также умению как правильно вести себя в любых жизненных ситуациях.

Ключевые слова: семья, родители, воспитание ребенка, психолог, личностные качества, личность, психоконсультирование, семейные отношения.

Abstract

Koshygulova A.S., Azimbaeva D.K. – Abay Kazakh National Pedagogical University

Speech and the importance of family relations in the upbringing of children

In this article talked about joint activity of parents and collective of school, in particular parents of students and psychologist of school in education of rising generation. The necessity of account of features of personality qualities is shown for forming of personality of modern schoolboy. And also an author presented the necessary recommending parents. According to the author, all behavioral and emotional disorders of the child in a practical form always reflected in his relationships with relatives, behavior, and actions.

In addition, this article provide you with the information that the family is the closest social environment, which teaches children knowledge of their life goals and objectives, values, and skills how to behave in all situations.

Keywords: family, parents, education of child, psychologist, personality qualities, personality, psychological advising, family relationships.

Э.Д.Баженова¹

Б.Ж. Альмухамбетова²

^{1,2} І.Жансүгіров атындағы Жетісу Мемлекеттік Университет

Талдықорған қ, Қазақстан

МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ҚАСИЕТТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Бұл мақалада мектеп оқушыларының әлеуметтік қасиеттерін қалыптастырудың психологиялық-педагогикалық ерекшеліктері, сонымен қатар баланың дүниетанымын дамытып, ой-өрісін кеңейтуі, жалпы білімін жетілдіру жолдары талқыланады. Психологтардың айтуынша, әлеуметтік қасиеттер – тұлғаның басқа адамдармен тұрақты, жүйелі қарым-қатынасы және қоғамдық маңызы бар мақсаттарға жетуге ықпал ететін қасиеттер жиынтығы және бұл қасиеттер дайын түрінде берілмек емес, бұлар тәрбиелеу мен оқыту барысында әрдайым жүзеге асатын дамудың нәтижесі. Қоғамның мүдделі, өмір мақсаттары қалыптасқан адамдарға деген қажетін қанағаттандыру талабы оқыту, білім беру жүйесінің алдына баланың жеке тұлғалық белсенділігінің дамуына жол ашып, әлеуметтік шығармашыл тұлға қалыптастыру міндетін қойып отыр. Міне, осы орайда, жеке тұлғаның бойындағы жағымды әлеуметтік қасиеттерді ояту, жағымсыз мінез, әдеттерді жою талабы педагогикалық іс-әрекеттердің тиімділігіне байланысты.

Түйін сөздер: әлеуметтік қасиеттері, психологиялық-педагогикалық ерекшеліктері, мектеп оқушылары, қалыптастыру, мектеп оқушылары, тұлға.

Бүгінгі таңдағы қоғамдағы ірі өзгерістер мен күрделене түскен экономикалық жағдайлар жас ұрпақ психологиясына айрықша әсер етуі айқын. Қоғамның мүдделі, өмір мақсаттары қалыптасқан адамдарға деген қажетін қанағаттандыру талабы оқыту, білім беру жүйесінің алдына баланың жеке тұлғалық белсенділігінің дамуына жол ашып, әлеуметтік шығармашыл тұлға қалыптастыру міндетін қойып отыр. Міне, осы орайда, жеке тұлғаның бойындағы жағымды әлеуметтік қасиеттерді ояту, жағымсыз мінез, әдеттерді жою талабы педагогикалық іс-әрекеттердің тиімділігіне байланысты. Жас ұрпақтардың әлеуметтік қасиеттерін қалыптастыру мәселесі бойынша Г.Вицлак, Н.В.Ефременко, Л.И.Рувинский, Г.Сабилов, О.С. Богданова, Ф.А.Бобковтың еңбектерін ерекше атауға болады.

Психологтардың айтуынша, әлеуметтік қасиеттер - тұлғаның басқа адамдармен тұрақты, жүйелі қарым-қатынасы және қоғамдық маңызы бар мақсаттарға жетуге ықпал ететін қасиеттер жиынтығы және бұл қасиеттер дайын түрінде берілмек емес, бұлар тәрбиелеу мен оқыту барысында әрдайым жүзеге асатын дамудың нәтижесі. Дегенмен, тұлғаның белсенділігі әлеуметтік қасиеттер дамуының тек алғы шарты емес екені белгілі. Мұндай күрделі мәселені шешуде үздіксіз білім беру мекемелері-мектептің алар орны ерекше. Баланың жеке қасиеттерінің психикалық тұрғыдан дұрыс дамып жетілуі үшін әлеуметтік педагогтік ұжымдардың кәсіптік белгілері, ата-аналардың саналы көзқарасы және осы принциптерге негізделген мектеп пен отбасы арасындағы тығыз одақ, нәтижелі жұмыс қажет.

Мектеп кезеңіндегі оқушының табиғаты өзінің ақыл және танымдық күштерін дамыту мүмкіндігіне ие, сонымен бірге шексіз рухани дамуға қабілетті. Баланың жеке басына тән қасиеттерді тек «мен» деген қасиет тұрғысынан ғана бағалап қоймай, тиісті мөлшерге қалайша бағынады, мінезі, ерік-жігері қандай, талғамы қандай – осы бағытта қарастыру қажет. Мектеп қабырғасында баланың жан-жақты және біртұтас тұлғалық дамуы жүріп жатады, оның қоршаған дүниеге көзқарас, қарым-қатынасы қалыптасады. Жағымды тұлғалық қасиеттердің қалыптасуына ықпал етуі үшін қажетті деңгейде бірлескен іс-әрекеттер ұйымдастырып отыру қажет. Бұл тәрбие практикасында өте күрделі іс. Өкінішке орай, көп

жағдайларда осы күрделілік даму мүмкіндіктерін шектейді; кейде тәрбиеленушілер ең қажетті болған жағдаяттарға – қоғамдық, еңбек, таным әрекеттеріне белсенді араласа алмай, енжар бақылаушы күйінде қалып, дайын ережелерді жаттаудан ары өте алмайды.

Әл Фараби баланың жасы өскен сайын, оның ақылы да, яғни тәнімен бірге жаны да өсіп отырады деген /1/. Мұның бәрі оның тіршілік қажеттілігінен туындайды. Мәселен, балада ең алдымен өсіп-өну қуаты пайда болады. Бұл оның дене бітімнің қалыптасуында үлкен роль атқарады. Ана құрсағында-ақ тін түйсігі, біртіндеп дәм, иіс айыратын түйсіктер, заттың түрін, түсін, пішінін түйсіне алу қабілеті қалыптасады. Жан қуаттары өмір барысында, оқу тәрбие үстінде дамиды. Бұл үшін адамның өз бетінше, әрекеттенуі, өзіндік белсенділігі ерекше маңызды. Адамның адамгершілік, имандылық қасиеттері оның өмірден алатын тәжірибесінен, үлкендердің жақсы өнегесінен туындайды. Адам дүниеге ақылды, не ақылсыз, зұлым, адал ниетті болып келмейді, мұның бәрі де жүре пайда болады.

Мектеп оқушыларының әлеуметтік қасиеттерін қалыптастыру үдісінде жеткіншектің өз ата-аналарымен, мұғалімдерімен, мектеп психологымен және жалпы үлкендермен, құрбыларымен, барлық жағдайы бойынша өзіне тең немесе тең еместермен қарым-қатынасында қайта бейімделуінен бастап, сыртқы өмір ортасының қарама-қайшылықтары қызықтырады, бұл жастағылардың қажеттілігі – өздерінің айналадағы адамдарға деген қарым-қатынасын, әлемдегі өзінің орнын табу мәселелерін қамтиды.

Балаларда әлеуметтік қасиеттерін қалыптастыру ұзақ уақытқа созылатын процесс болуымен қатар, күрделі де, көп қырлы процесс. Ол оқушылардың сана-сезіміне ықпал етуді, сынып ұжымы алдында өзін-өзі сенімді ұстау сияқты қасиеттерді қалыптастыруды және іс-әрекет түрлеріндегі жетістікке жетуге жағдай жасауды талап етеді.

Оқушыларға әлеуметтік нормалары мен ережелерін жақсы меңгеріп қана қоймай, оларды практикада, өмірде қолдана алатындай болулары үшін, дағдылары мен әдеттерін бойларына сіңіріп алулары үшін бар ынта-жігерімен тәрбие жұмыстары ұйымдастырылуы қажет /2/. Оқушыда, өз әрекетін саналы түсіне білу сезімін тапсырылған іске деген жауапкершілік сезімін, тағы сол сияқты қажетті әлеуметтік құндылықтарын дамытулары керек болады.

Зерттеу деректерге сүйенсек, әлеуметтік қасиеттердің негізі – бұл жеке басқа қойылатын талаптар, өзін-өзі басқару, даму және әлеуметтік перцепцияның, қиялдың, парасаттың, ортақ, әлеуметтік тәртіп пен белсенділік, жауапкершілік, көмекке, ынтымақтастыққа деген әлеуметтік-психологиялық икем. Оқушыда осы қасиеттердің қалыптасу нәтижелілігі ең алдымен отбасымен қоршаған ортасына, мектепке тәуелді. Неғұрлым отбасы мен мектеп жақсы тәрбие берсе, оқушының әлеуметтік қасиеті, еңбекке баулу тәрбиесі, қоршаған ортаға деген көзқарасы да жоғары болады.

Сонымен, әлеуметтік қасиеттерді қалыптастырудың психологиялық-педагогикалық ерекшеліктерінің бірі болып сынып мұғалімі, мектеп психологы, ата-аналар және оқушының бірлескен іс-әрекет үрдісі, олардың ортақ тіл тауып, бір біріне көмегі мен қолдауына сүйене білуі болып табылады. Бұл қарым-қатынасында, әрине бастауыш рольді педагог атқарады. Себебі, мұғалімнің арнаулы дайындығы бар, әр түрлі педагогикалық ситуацияларды іскерлікпен қолданатын тәрбие құралдарының бай арсеналына ие.

Біз, орта сынып оқушыларының әлеуметтік қасиеттерін қалыптастыруда білім беру орталықтары мен мектеп мұғалімдері, сонымен қатар ата-аналардан әлеуметтік қасиеттер туралы сауалнамалар жүргізіліп, мынандай қорытындыға келдік:

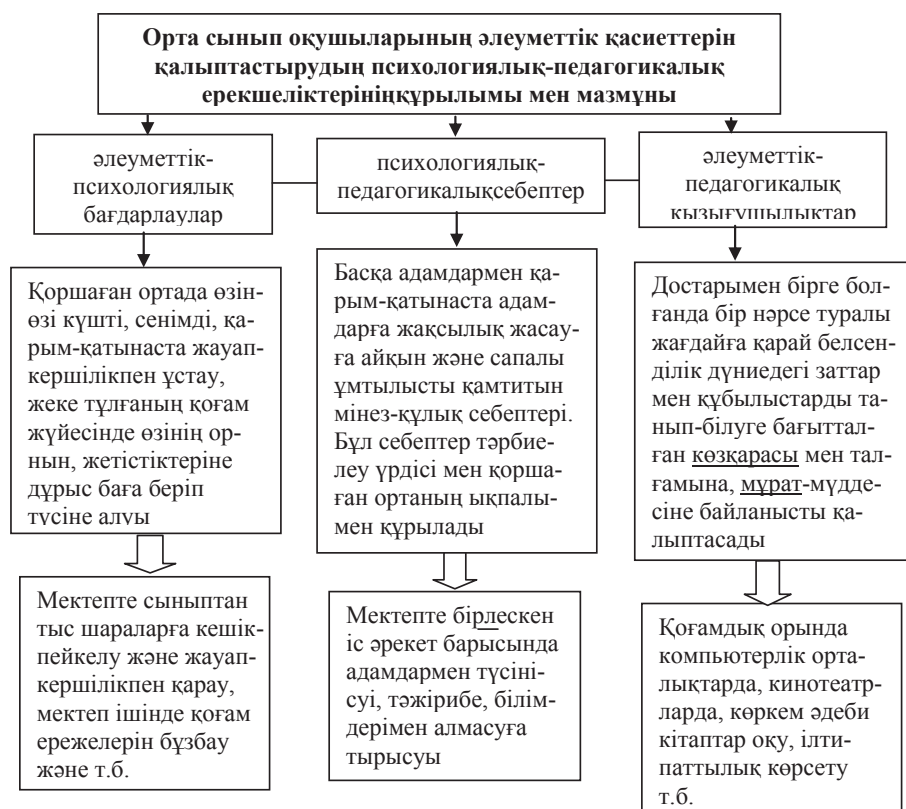
- баланың әлеуметтік қасиеттерін орта сыныптан бастап қалыптастыру қажет;
- баланың әлеуметтік қасиеттерді қалыптастыруда сыныптан гөрі сыныптан тыс ұйымдастырылған жұмыстардың нәтижесі жоғары;
- әлеуметтік қасиеттерді қалыптастыру үрдісі жағымды психологиялық микроклимат шеңберінде өту қажеттігін байқадық;
- баланың әлеуметтік қасиеттерін қалыптастыру тек мұғалімге байланысты емес, сонымен бірге ата-анасы мен отбасы мүшелеріне де байланысты екенін анықтадық.

- әлеуметтік қасиеттер қалыптастыруда баланың өз-өзі басқаруы мен өзі әрекет жасаса ғана белгілі жетістікке жете алатынын байқадық.

Мектеп оқушылары жүйелі түрде жүргізілген тәрбие жұмысының барысында қарым-қатынастың қарапайым нормалары мен ережелерін меңгереді, қоғамның жағымды дағдылары мен әдеттерін бойына сіңіреді.

Орта сынып оқушыларының әлеуметтік қасиеттерін сыныптан тыс ұйымдастырған тәрбие жұмыстарында қалыптастыру үшін алдымен оқушыларға белгілі дағдылары мен әдеттерін игеруге назар аудартқызып, оқушыларға қоғам ережелерін орындатқызып отыру қажет /3/. Орта мектеп оқушыларымен жүргізілетін тәрбие жұмысында әлеуметтік қасиеттерді дағдыландыру үшін сыныптан тыс ұйымдастырылған жұмыстарды арнайы жаттығулар өткізу керек. Бірақ жаттығулар дегеніміз жай ғана қайталай беру деген сөз емес. Әлеуметтік қасиеттерді қалыптастыру жұмысы бойынша жаттығулардың мазмұны және олардың формасы үйретілетін ережелердің сипатына байланысты болады. Мәселен, белгілі бір жағдайда баланың өзін – өзі қалай ұстауы керек екендігін мұғалімнің өзі көрсететін сабақтары да болады, яғни қазіргі уақытта сыныпта өгілетін тәрбие сағатында болады: жолдасты қонаққа қалай шақыру керек, үстел басында өзін қалай ұстау керек, компьютерлік орталықтарындағы әдептілік ережелерін қалай орындау керек. Осы сабақ үстінде балалар мұғалімнің көрсеткендерін қайталайды, дұрыс қылықтарға үйренеді, сонымен бірге балалар өздері өз кемшіліктерін, сөйлеу мәнерін, іс-әрекеттері жайында талқылап өздерінің әдіс-тәсіл, дағдыларын меңгереді. Бұл жаттығулар мұнан кейін оқушылардың сыныптан тыс уақыттағы сан қырлы қызметтеріне енгізіледі. Балалар кинотеатр, жолдастарының туған күніне барады. Мұндайда олар үлкендердің тікелей қамқорлығынсыз-ақ өз беттерімен, бұрыннан өздеріне мәлім ережелер негізінде әрекет жасайтын болады.

Біз, мектеп оқушыларының әлеуметтік қасиеттерін қалыптастырудың психологиялық-педагогикалық ерекшеліктерінің негізгі құрылымы мен мазмұнын төмендегі кесте түрінде көрсетіп отырмыз.

Сурет 1 – Орта сынып оқушыларының әлеуметтік қасиеттерін қалыптастырудың психологиялық-педагогикалық ерекшеліктерінің құрылымы мен мазмұны

Мектеп оқушыларының әлеуметтік қасиеттерін қалыптастырудың психологиялық-педагогикалық аспектілері мұғалімдермен ата-аналардың сөздері мен істерінің тұтастығы, олардың жеке басының үлгісі деп қорытындылағымыз келеді. Оқушы есейген сайын оған тәрбиешінің-мұғалімнің, әкенің жеке басы үлгісі үлкен ықпал етеді /4/.

Мектеп оқушыларының әлеуметтік қасиеттерін қалыптастыруда ата-аналармен бірге жұмыс істей отырып, онда нелерге назар аудару керектігін, ата-анадан не сұрап, нендей кеңес беру керек екенін ойласып алу үшін психолог мыналарға назар аударуға болатынын аңғардық:

1. Жалпы үйдің атмосферасы, микроклиматы, ата-ана арасындағы олардың үйдегі басқа мүшелермен қарым-қатынастың қалай дамығандығы.

2. Үйдегі жалпы тәртіп: оқушының дұрыс ұймдастырылған уақыты т.б.

3. Үйдегі ересек адамдардың бала тәрбиесін қалай түсінетінін, баланы қандай етіп өсіргісі келетінін, қандай әдістерін ең бастысы және ең тиімдісі деп санайтынын анықтаған дұрыс.

Мұндайда үлкендердің бала ерекшеліктері туралы, оның мүдделері мен бейімділіктері туралы, күшті және әлсіз жақтары туралы өздерінің қандай қиыншылықтарға кездесіп жүргендіктері жайлы айтқаны пайдалы.

Баланың әлеуметтік қасиеттерінің қалыптасуы баланың жеке басын құрметтеуді талап етеді және осы үрдісте негізгі үлгі боларлық жағдай - әке мен шешенің бір-бірімен шынайы, адал қатынаста болуы. Осындай қатынасты қабылдап жүрген жас бала да адал, шыншыл болады. Тәрбиеленушіге деген сүйіспеншілік барлық тәрбиелеу процесін жүргізгенде, орынды талап қоюмен, табандылықпен ұштасып отырады.

1 Назарбаев Н.Ә. *«Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» Қазақстан халқына жолдауы*. Астана, 2007.

2 Жеке тұлғаны дамыту бағытындағы авторлық бағдарламалар мен оқу-тәрбие ішараларының үлгілері. *«Мен адаммын» қоғамдық қоры. Құрастырған Игенбаева Б.Қ.* – Алматы, 2001. – 128 б.

3 Ұзақбаева С.А. *Тамыры терең тәрбие*. – Алматы: Білім, 1995. – 232 б.

4 Марьенко И.С. *Нравственное становление личности школьника*. – М.: Педагогика, 1985. – 102с.

Аннотация

Баженова Э.Д., Альмухамбетова Б.Ж. – І.Жансүгіров атындағы ЖМУ
Психолого-педагогические особенности формирования социальных
качеств школьников

В статье описаны психолого-педагогические особенности формирования социальных качеств учащихся, приводятся факторы влияющие на развитие учащихся при условии взаимодействия всех членов образовательного процесса. По мнению психологов, социальные качества-постоянные и систематические отношения с другими людьми, которые способствуют достижению целей общественной значимости и эти качества не готовы быть в виде набора результатов, они всегда проводятся в процессе развития образования и подготовки кадров. Общество установила целью жизни для людей, заинтересованных в обучении, необходимых для удовлетворения потребностей системы образования, открывает путь к развитию деятельности перед личным, социальным, поставил задачу для ребенка сформировать творческую личность. Таким образом, в этом отношении, индивидуальное поведение пробуждения положительных социальных качеств и устранение негативных привычек по эффективности деятельности обучения.

Ключевые слова: социальные качества, психолого-педагогические особенности, ученики, формирование, школьники, личность

Abstract

Bazhenova E.D., Almukhambetova B.Zh – Zhetisu State University

Psycho-pedagogical features of the formation of social qualities of school pupils

This publication describes the psychological and pedagogical forming features of students social qualities, the factors influencing on students development in case of the cooperation of all members of an educational process. According to psychologists, social quality, permanent and systematic relationship with others, which contribute to achieving the goals of public importance, and these qualities are not ready to be in the form of a result set, they will always take place in the development of education and training. The society has established a goal of life for people interested in learning required to meet education needs, paving the way for the development of activities to personal, social, set the task for the child to form a creative person. Thus, in this respect, individual behavior awakening of positive social skills and eliminate negative habits on the effectiveness of training activities.

Keywords: social skills, psychological and pedagogical features, students, formation, students, personality

МРНТИ 15.21.51.

О.С.Сангилбаев¹

А.Хажимхаан²

*^{1,2}Абай атындағы қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы қ, Қазақстан*

ӨЗІН-ӨЗІ БАҒАЛАУЫН ДАМУТУДА АТА-АНАНЫҢ ЫҚПАЛЫ

Бұл мақалада жеткіншектердің өзін-өзі бағалауының дамуына ата-аналардың ықпал ету ерекшеліктері көрсетілген. Бала туралы ұғым тәрбиенің ішкі негізі болғандықтан тәрбие әрекеттестігімен байланысты ата-ананың ықпал ету бойынша сұрақтар ашылады. Өйткені отбасы бала үшін әлеуметтік қатынастың негізгі моделі болып табылады. Отбасында өзара әрекеттестігінің негізінде ерекше ақуал жағдайы туылады. Яғни баланың айтылмаған ойлары оның мінез-құлқында байқалады. Бұл өз кезегінде баланың өзіндік сана-сезіміне, өзін-өзі бағалауына үлкен әсер тигізетіні нақты дәйектермен сипатталған. Сонымен қатар мақалада өзін-өзі бағалаудың құрылымы мен оның қалыптастыру ерекшеліктері қарастырылған. Өзін-өзі бағалау – бақытты және салауатты өмір үшін адамдардың бойында қалыптастыруы қажет ең маңызды ерекшеліктерінің бірі болып табылады. Өзін-өзі бағалауы төмен жеке тұлғалар – өмір сүру барысында өздерінің бар болмысын дұрыс танытуға және де жауапкершілік алғанынан қиналады.

Түйін сөздер: Өзін-өзі бағалау, өзіндік сана, тұлға, жеткіншек, әлеуметтік қатынас, отбасы, ата-ана.

Өзін-өзі бағалау – бақытты және салауатты өмір үшін адамдардың бойында қалыптастыруы қажет ең маңызды ерекшеліктерінің бірі болып табылады. Өзін-өзі бағалауы төмен жеке тұлғалар – өмір сүру барысында өздерінің бар болмысын дұрыс танытуға және де жауапкершілік алғанынан қиналады. Яғни, өзін-өзі бағалауы жеке тұлғалардың өмір сүруінде мәселелердің және жауапкершіліктерінің әлдеқайда қолайлы шеше алауын қамтитын бір сезім болып табылады. Бірақта балалық шақтан басталған мәселелер және де ата-ана ұстанымдары бұл ерекшеліктің үлкейуіне жол ашады. Өзін-өзі бағалауы адамның өзімен немесе қоршаған ортасымен тату-татті болуы, жағымды немесе жағымсыз тараптарының саналы болу деп айтуға болады. Ал, өзін-өзі бағалауы жоғары адамдар жағымды немесе жағымсыз тараптарымен беттеседі, өзіне қарсы адал және шынай болуымен қатар жеткіліксіз сезінген жақтарын да дамыту үшін күш салады. Жауапкершілік алған

кезінде өз басына күресе алумен қатар мәселелер туындаған кезінде де мәселені шеше білу дағдысына ие болады.

Бала қандай ортада және қандай жағдайда өзін-өзі бағалауы жоғары болады? Жеке тұлғалардың өздеріне бағытталған жақсы сезімдер қалыптастыруы – ол кіші жастан, өміріндегі маңызды адамдар, ата-ана, мұғалімдер және басқада үлкендер, алдағы өмірдегі құрбы-құрдастар тарапынан қалай бағаланғанына байланысты [1].

Үлкендер тарапынан жылулықты көрген, қажет еткен жағдайда күтілетін жақындықты және жылулықты таба алған, ой пікірлеріне мән берілген, сенімді сезе білген және де жауапкершіліктер берілген, жақсы орындаған жұмыстары үшін мақтанылған, я болмаса мадақталған, өзінің жеке дара ерекшеліктерімен қабілеттерімен баланың өзін-өзі бағалауы жоғары болады. Бұған қарама-қайшы жақты атап өтсек, өзінің еш жақсы көрмейтінін сезсе, маңызды емес екендігін сезінсе, күтілген жылулықты, жақындықты көрмесе, күнде сынның асты мен сұрақтарға тартылған балалар өздерін жоғары сезінбейді, және де өзін-өзі бағалауы деңгейі төмен болады. Өзін жоғары сезінбеген бала, - отбасы, қоршаған ортасы, мектеп және қоғам ішіндегі түрлі мәселелерге себеп болады.

Өзін-өзі бағалауы – тек мектеп ортасында емес, тұлғалық және әлеуметтік ортада да маңызды. Зерттеушілер, өзін-өзі бағалаудың 2 түрін ұсынады: Яғни, ішкі және сыртқы өзін-өзі бағалауы [2].

Ішкі өзін-өзі бағалауы – өзіне қанағат ететін және өзімізбен тату-татті болу сенімі болып табылады. Сыртқы өзін-өзі бағалауы – сыртқа, өзімізге сенімді ретінде көрсетілген көрініс және мінез құлықтарымыз.

Ішкі өзін-өзі бағалауы – өздерін жақсы көреді, өздеріне ашық-нақты мақсаттар қояды, және де жағымды (позитивті) ойлайды.

А- Өзін жақсы көру – өзін жақсы көретін балалар эмоционалдық және физикалық тұрғыда қажеттіліктеріне көңіл аударады. Қалаған заттарына қол жеткізу үшін кінәлі сезінбейді. Қажеттіліктерін кетіру олардың құқтары ретінде біледі. Мақтануды және марапатталандыру керек екендігін ашық айтады. Басқаларының өздеріне көңіл бөлгенін және де солар үшін белгілі бір әрекеттерді жасағанын ұнатады. Жақсы сапалы жақтарымен мақтанады және осы сапалы жақтарынан әрдайым өз қажеттіліктеріне пайдалана алады. Басқалардың бақытына және өмір сүруіне кедергі жасайтын заттардан қашады.

В- Өзің тану: өзің жақсы танитын балалар күшті және әлсіз жақтарын саналы түрде біледі. Ешқашан қарбалас ішінде адасып кетпейді. Өздерінің жоғары екенін біледі. Өздеріне сай құрбы-құрдастар таба алады. Басқаларының көзқарасына және пікірлеріне ашық болуымен қатар, сынаққа тартылған кезінде дереу қорғанбайды. Кем жақтарын дамыту және өзгеру ерекшеліктеріне ие. Сынды пікірлер айтылған жағдайда, сенімі артса көмек алуға дайын.

С- Өзіне ашық нақты мақсат қойуы: өздеріне сабақ үлгеріміне жетелейтін мақсаттар қояды. Бұларға үлгерім көрсету үшін өзгелерге тәуелді болмайды. Жеткілікті дәрежеде мотивацияға ие болғандықтан басқаларына қарағанда мақсаттарын жүзеге асыруға қалаулы және жігерлі болып табылады. Тұтас мінез-құлық көрсетеді, өйткені алдына мақсатты қойған кезінде егжей-тегжейлі жақтарын біріншіден болжай алады. Жекеленуді бойынына қалыптастырған. Өзінің дамуын бақылай алады. Оңайшылықпен шешім қабылдай алады.

Д- Жағымды (позитивті) ойлау: позитивті ойлайтын балалардың жақсы тәжірибені басынан өткізуі және бұлардан жақсы нәтижелер алу жайында үміттері бар. Адамдар жайлы пікірлері, көз қарастары позитивті. Әр мәселенің бір шешімі бар екендігіне сенеді. Болашақта өткен кезеңдерінен гөрі, әрқашан жақсы болатынына сенеді. Өмір сүру барысындағы өзгерістерге тез үйренеді, бейімделеді. Өзгерістердің адамдарды өзгертіп дамытуына себеп болатынына сенеді [3].

Е- Қарым-қатынас: қарым-қатынас орнату туралы дағды қалыптастырған бала басқалардың түсінігінен әлдеқайда, байсалды және зейінін аудара отырып шын көңілімен тын-

дай алады. Кешенді тақырыптар, терең, мағыналы сұхбаттарға қалай-қашан кірісу керек екендігін біледі. Басқа адамдардың бойындағы жесть, мимикаларын тез түсінеді. Ұялмай я болмаса қысылмастан көпшіліктің алдында еркін сөйлей алады.

Ж- Өзін түсіндіре алуы: өзін басқаларға түсіндіре алатын бала, тура жолдан және анық өз қажеттіліктерін айта алады. Өзінің және өзгелердің құқықтарын қорғайды. Мақұлдауды және басқаларының да өзінің ынталандыруын қалайды. Мақтануды және өзгелерді мақтай біледі. Кезі келгенде шағымдануды және де күресуді біледі.

Ғ- Өз эмоциясын бақылай алуы: эмоцияларын бақылай білетін бала, эмоцияларының өнімі болмайды. Күтілмеген мінез-құлықтар көрсетпейді. Қорқыныш және қобалжуын жеңе алғандықтары үшін, өзіне жиі тәуекелдерді сиірек жасайды. Бақытсыздықтарының өздеріне әрдайым кедергі жасауларына мүмкіндік бермегендіктен, қиын кезеңдерді қысқа уақытта шеше алады. Түсінбеушілік туындаған кезде өздерін жақсы қорғай алады. Қызғаншақтық, ашу сияқты табиғи сезімдерде кінәлі сезінбейді. Қарым-қатынастарында қуаныш, махаббат, бақытты іздейді.

Өзін-өзі бағалауының төмен болуында ата-ананың әсері

Балалардың өзін-өзі бағалауы төмен болып дамуының тағы себептерінен бірі - шектен тыс қорғау көрсеткен отбасы. Кейбір, ата-аналар балаларын жақсы өсіріп жетілдіру үшін шектен тыс қорғау көрсетеді. Балаларын шамадан тыс махаббатқа және жылулыққа бөлеген, балалары үшін, ешқандай қиыншылыққа тап болмасын деген оймен әртүрлі жұмысты өз мойнына алады. Осы типтегі отбасыларында, ана баласының орындауы тиіс нәрселерді жасайды, баланың орнына ойланады, оған артық жүк салғысы келмейді. Негізінде, осы жақсы ниетімен жасалған тәрбие беру – қателік болып табылады. Баланың барлық жауапкершілігін өз мойнына алу үлкен қателік, өйткені бала өз мәселесін өз шеше алу дағдысын қалыптастыра алмайды. Осындай мінез-құлықтарға тап болған балада мен “**жасай алмаймын**” сезімі пайда болады. Бұл өзін-өзі бағалауын төмендетуге себеп болатын сезім; бала өзінің жеткіліксіз, сенімсіз сезінеді және ата-анасына сұрамастан өз бетінше ештеңе жасай алмайтын дәрежеге жетеді.

Отбасының өзін-өзі бағалау тақырыбына байланысты ақпараттар берілген білімде - мәдени этикадан айтып өтуіміз қажет. Бір зерттеуде, шығыс және батыстан оқушылардың ата-аналарының бір араға келініп бір топқа осы сұрақ қойылған; баланың кәсіпкер белсенді, және өзіне сенімді болған қалайсызба әлде мойынсұнғыш әрі адал болғанын қалайсыздар ма деген сұраққа, батыс мәдениетімен өсіп жетілгендер осы сұраққа, балалармыздың кәсіпкер белсенді, өзін өзі бағалауы жоғары болғанын қалаймыз деген, ал шығыстан келгендер мойынсұнғыш әрі адал болғанын қалайтынындырын айтқан. Бұл зерттеулер, бізге мәдени паролдармызға байланысты осындай бір ақпарат беруде: адамдар неге мән берсе балаларында сол жаққа бейімдейді.

Баланың өзін-өзі бағалауы жоғары болуы, кәсіпкер болуы, отбасы тарапынан мойынсұнғыш және адалдыққа қарсы бір әрекет ретінде ойлаулары мүмкін, бірақта баланы қозы сияқты жетілдіруі де дұрыс емес. Баланы тек өтпелі кезеңге келгенге дейін өзімізге тәуелді ете аламыз, содан кейін сыртқы факторларға тап болуы анық. Баланың алдағы жүре алу үшін және өмірге кірісуі үшін тәуекелге кіруі, өз шешімін өзі қабылдай алуы, мәселелерін өз шеше білуі қажет [4].

Бала осыларды жасай алмаса өзіндік жеке қуәлігін дамыта алмайды және өмірден қорқатын, әр нәрсені басқасына ауыстыратын адам болып жетіледі.

Баланы кіші жастан бастап өмірге дайындау қажет. Жауапкершілік ала білетін бала жетілдіргісі келген отбасы, оның үлкейіп ер жетуін күтпестен, кіші кезінен бастап балаға кейбір тапсырмаларды беруі қажет, сонымен қатар, бала кейбір заттарды орындай алған кезінде, қолынан бір іс келетініне сенуі қажет. Бастауыш мектепке бастаған бала жауапкершілік алуға дайын. Бұл балаға жауапкершілік берілмесе, баланың өзіне деген сенімі бара-бара әлсіздей бастайды.

Бір қызығы, кішкентай кезінде балаға ешқандай жауапкершілік бермеген ата-аналардың, балалары алдағы жастарында жауапкершілік ала алмаса бірден реакциясын көрсетеді, алайда, отбасы сол жасқа дейін балаға кейбір жауапкершілікті жүктеп бастама бермеген болса, бала бірден аяққа тұра алмауы өте табиғи құбылыс.

Баланың өзін-өзі төмен бағалауының тағы басқа себебі де, өзін керемет сезінуі, ата-аналар сынаудың мөлшерін көбейткендіктен. Әрдайым сынаққа тартылған бала өзін ақымақ, жеткіліксіз, дағдысыз сезінуі мүмкін. Мысалы, бала төмен балл алды, көрсеткіштерінің көбісі төмен, тек бірнешеуі жақсы балл. Көбінесе ата-аналар баллға қарайды, **“бұл алған төмен баллдарыңды қалай түзейсін”**, деп баладан есеп сұрайды. Осы орайда баланың тұлғалығын да сынап үлгереді. Ал, негізінде **“ой жарайсын мынадан бес алыпсын”**, **“мынадан 4 алыпсын”**. **“Ал мына балдарыңды қалай жоғарлататын ойын бар”** тәрізде жақындау, баланы үлгерімге мотивация етуі қажет. Сол кезде бала өзінің құнды екендігін және жауапкершілік алғанын сезінеді. Бала қателік жасаған кезінде баланың тұлғалығына сөз келтіру өте үлкен қателік және өзін-өзі төмен бағалауына себеп болатын мінез-құлық болып табылады. Қателігін көрсетудің орнына, сен онсызда, сондайсын-мындайсын деу баланы жарақатандырудан басқа ешқандай пайдасы жоқ. Бала отбасының жанында өзін жеткіліксіз сезінсе, мәселені баладан емес отбасынан іздеу қажет.

Баланың өзін-өзі төмен бағалауына себеп болатын тәрбие қатесі – баланы басқаларымен салыстыру. **“Қара, ананың баласы сабағын күшті жаттайды, үлгерімі жақсы. Ал сен неге солай емессің”** деп басқаларымен салыстыру, әр бала өзін сенімсіз және жеткіліксіз сезінеді. Ал, бала өз-өзімен жарыс жасауға шоғырлануы қажет. Алайда, ата-ана, балаларының өздерін басқа ата-анасымен салыстыруы ынғайсыздық туындатса, бала да басқа балалармен салыстырылған кезінде ынғайсызданады. Сондықтан, ата-аналар, осыны саналы түрде білуі қажет.

Отбасының ұстанымы және тәрбие беру қателігінің нәтижесінен өзін-өзі жоғары бағалауынан жетімсіреген балалар өздерін отбасына дәлелдеу қажеттілігін сезінеді. Сол үшін, белгілі бір топтың мүшесі болады, немесе мектептен қашады, я болмаса бір затқа құмар болады. Өзін-өзі жоғары бағалай білетін бала ешнәрсеге уайымдамайды.

Өзін-өзі бағалауын дамыту үшін

1. Бар болуы сіздер үшін қаншалықты маңызды екендігін балаларыңызға сездіріңіз

Оларға деген махаббатыңыздың үлгеріммен немесе үлгермеушілікке қатысты емес екендігін, осы дүниеде бар болғаны сіз үшін қаншалықты маңызды екенін және қандай жағдайда болсада, оларды әрдайым жақсы көретіндеріңізді айтыңыз, білдіртіңіз.

Өзін-өзі бағалауына қарсы төмендікті сезген жағдайда, әрекет жасаныз.

Ұмытпаңыз, өзіне деген сенім – өзін ұнату немесе тәкаппарлықтық емес. Өзін-өзі бағалау – тек баланың өзін рахат сезінуі, жақсы және сенімді сезінуі. Үлгеріммен мақтанған, тәкаппар мінез-құлық көрсеткен баланың, өзі-өзі бағалауы жоқ немесе төмен деген сөз.

2. Балаңызға шынайы, өзін-өзі бағалауын қалыптастыруына көмектесіңіз.

Баланыздың әлсіз тұстарын көрмегендей, білмегендей болмаңыз, адал болыңыз, бірақта оларды қатты сынамаңыз. Балалар, өз бойындағы қателіктері мен кемшіліктерді қабылдай білуі қажет. Сонымен қатар, жақсы жақтарын да мақтан тұта білуі қажет.

3. Баланың өзіндік қабілеттерін ортаға шығаруына көмектесіңіз. Балалар, бір-бірінен мүлдем бөлек, өйткені, әр баланың жеке-дара ерекшеліктері мен қабілеттері бар. Барлығының сабақ үлгерімінің көрсететін салалары әртүрлі. Балаларыңызға, өздерінің қызығушылықтарына және қабілеттеріне сай іс-шараларға қатысуларына мүмкіндік бере отыра, бойындағы қабілеттерін ортаға шығуына көмектесе отыра, өзі-өзі бағалауын дамытуларына көмектесе аласыз.

4. Баланың жасаған және қызығушылық танытқан заттарының, сіз үшін де маңызды екендігін сездіріңіз. Қатысқысы келетін іс-шаралар және қызығушылық танытатын заттарын сұраңыз, мектепте қатысқан іс-шараларына барып тұруға тырысыңыз. Қызығушылық таны-

татын заттары туралы ізденіп-оқуға тырысыңыз, және балаңызбен бөлісіңіз. Балаларыңызға, ойын-сауық немесе пайдалы іс-шаралар ұсыныңыз.

5. Жанұяңызда, отбасы мүшелерінің бір-біріне сенім білдіретін бір орта дайындаңыз. Сезімдерін, ой пікірлерін, махаббатын, үлгерім немесе үлгермеушілікті отбасы мүшелерімен емін еркін бөлісе алатын болса баланыздың өзін-өзі бағалауы жоғары болады. **“Айтқанындай жаман емес екен”** немесе **“өтеді кетеді аландама жаным”** деген сияқты тез жауап қайтарудың орнына, олардың сезім және ой пікірлерін шынайлықпен қабыл алыңыз.

6. Балаңызға өз іс-әрекетіңіз бен мінез-құлығыңызбен үлгі болатыныңызды ұмытпаңыз. Балаларыңызға, олардың бойынан көргініз келмеген мінез-құлықты әуелі өзіңіз көрсетпеңіз. Ұмытпаныз, сіз балаңызға қандай мінез-құлық көрсетсеңіз, баланыз да сізге қарсы сондай мінез-құлық көрсетеді. Ашуланып оларға айқайлаған кезіңізде бұны, олар зорлық-зомбылық ретінде қабылдайды. Бала да ашуланғанда айқайлаудың физикалық немесе вербалды зорлық-зомбылықтың қалыпты жағдай екендігін ойлай өз қарым-қатынастарында да соны жүзеге асыруы мүмкін.

7. Күтіміңізде баланыздың деңгейіне сай болсын. Әр баланың әртүрлі мүмкіндігі бар. Баланыздың бір затты орындай алмауын біле тұра, оған өз мүмкіндігінен жоғары жауапкершілікті жүктемеңіз, өйткені жауапкершілікті сіздің ойындағыңыздай орындай алмаса, бала өзін кінәлі сезінеді, сондай-ақ, балаңыздың көңілін қалдырмауға тырысыңыз.

8. Қолын жеткізе алатын, яғни мүмкіншіліктеріне қарай, мақсаттарды белгілеп, үлгерім көрсетулерін қамтамасыз етіңіз.

9. Балаларыңызға жауапкершілік беріңіз. Өзіне сенімділік танытып жауапкершілік берілген бала өзіні пайдалы және маңызды сезінеді.

10. Тек арнайы қабілеттеріне немесе үлгеріміне емес әр нәрсесіне мән беретініңізді және мақтан тұтатыныңызды көрсетіңіз. Бірақта ата-ананың ең әсерлі аспабыбының, балаларымен қарым қатынасы екендігін еш қашан ұмытпаныз. Балаңызға жасаған қарым-қатынас, оның өзін-өзі бағалау деңгейін жоғарлатады. Шартты сүйспеншілік балаларда, тәуелделекпенен өзін-өзі төмен бағалауына себеп болады. Адам және мінез-құлық бір бірінен бөлек. Бір баланың тұлғалығын, мінез-құлықтарымен аралыстырманыз. Балаңызды жасаған қылықтары үшін емес, өзіндігімен болғандары үшін жақсы көріңіз.

11. Не жасаса жасасын оларға сүйспеншілікпен қамқорлық көрсетуіңізді сездіріңіз. Балаңызды бақылаңыз бырақта ешқашан ашумен және қатал ережемен орындамаңыз. Оларды бақылауыңыз ережелер мен қаталы жаза беру тәрізінде болмасын. Балалар әділетсіз мінез-құлық көрсеткен кезіңізде осыны жақсы біледі. Олардың сенімдеріне дақ келтірмеңіз.

12. Бірге уақыт өткізіңіздер. Ортақ іс-шаралар ұйымдастырыңыз.

13. Олардың өзін-өзі жоғары бағалауына қатысты сөздер айтыңыз. **“Көп көмек көрсеттің”, “рахмет”** немесе **“осы пікірін маған қатты ұнады”** деген сияқты сөздермен оларды қанаттандырыңыз.

14. Балаңызға қатысты бұрыс мәселелерді оны кінәләмай оның мінез-құлықтарын сынамастан айтыңыз. Балалар өзімен байланысты мәселелерде өздеріне қарсы шабуыл жасалмастан және сыналмай сөйлескенде бұл мәселені шешу үшін күш салады. Оның мінез-құлықтарына емес жасаған іс-әрекетіне бағытталып сөйлесіңіз. Баланың мінез-құлық кантролін жоғалтқан ата-ана, кантрольді баланың қолына береді. Мысалы, төрт жастағы балаңыз ұйықтап жатқан бауырына ойыншығын лақтырып жібергені үшін ашуландыңыз. **“Сен жаман баласын”** немесе **“олай жасама”** дегенін орнына **“сен ойыншықтарыңды лақтырған кезде өзіңді ашулы сезінемін”**. **“Бауырына зиян келтіруің әбден мүмкін еді”** деп айтуыңызға болады. Осындағы мақсат, сезімдеріңіздің оның балалық дүниесіне емес, белгілі бір мінез-құлығына бағыттылығы [5].

- 1 Prof.Dr.Nevzat Tarhan 'ın Özgüven konulu makalesinden, Gael Lindenfield, Kendine Güvenen Çocuk Yetiştirme kitabından ve psikoloji-eğitim sitelerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.
- 2 TARHAN, Nevzat, Makul Çözüm, Timaş Yayınları • TUĞRUL Belma, Üç-Dört Yaşındaki Çocuğunuz Büyürken-Beyaz Balina Yayınları
- 3 YAVUZER, H.. Çocuk Psikolojisi, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- 4 Building Self-esteem: A Self-Help Guide. (n.d.) Substance Abuse and Mental Health Services Administration. Retrieved from <http://store.samhsa.gov/shin/content/SMA-3715/SMA-3715.pdf>
- 5 Duru, E., & Balkis, M. (2014). The roles of academic procrastination tendency on the relationships among self doubt, self esteem and academic achievement. Egitim Ve Bilim, 39(173) Retrieved from

Аннотация

Сангилбаев О.С., Хажимхаан А. – КазНПУ имени Абая
Влияние родителей на развитие самооценки подростков

В данной статье представлен особенности влияние родителей на развитие самооценки подростков. Раскрываются вопросы влияние родителей на ребенка во многом связано с воспитательными воздействиями на него, а представления о ребенке являются внутренней основой воспитания. Так как семья является для ребенка основной моделью социальных отношений. В семье на основе скрытых взаимовнушений и взаимовлияний создается особая атмосфера, когда даже не высказанные мысли отмечаются ребенком и, проникая в его сознание, проявляются потом в поведении. В семье наиболее эмоционально насыщенными являются отношения между ребенком и матерью. В статье также рассматриваются структуры самооценки и ее формирование. Самооценка играет большую роль в жизни каждого человека – особенно это важно, когда характер только воспитывается, то есть у детей, потому что они интенсивно развиваются, и каждый день приобретают новые личностные качества. Самооценка влияет не только на отношение человека к жизни, на его сферу интересов и будущие перспективы, но и на отношение окружающих.

Ключевые слова: Самооценка, самосознание, личность, подросток, социальное отношение, семья, родители.

Abstract

Sangilbaev O.S., Khazhimkhan A. – Abay Kazakh National Pedagogical University
The influence of parents on the development of adolescents' self-assessment

The peculiarities of parents' influence on the development of adolescent's self-assessment are presented in this article. There are revealed the questions of the influence of parents on a child which are largely related to educational influences on him, and the child's ideas are the internal basis of education so the family is the main model of social relations for the child. A special atmosphere is created in the family on the basis of hidden mutual suggestion and mutual influence when even the thoughts which are not expressed noted by the child and penetrating into his consciousness appear later in his behavior. The most emotionally saturated relationship in the family is the relationship between the child and his mother. The article also discusses the structure of self-assessment and its formation. Self-assessment plays a big role in the life of each person – it is especially important when the character is only brought up, that is, for children, because they intensively develop and every day they acquire new personal qualities. Self-assessment influences not only on the attitude of a person to life, also it influences on his sphere of interests and future prospects but also on the attitude of others.

Keywords: Self-appraisal, самосознание, personality, teenager, social relation, family, parents.

А.С. Бабишева¹

О.Х. Аймаганбетова²

^{1,2}Казахский Национальный университет имени аль-Фараби

г. Алматы, Казахстан

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СОЗАВИСИМОСТИ

В данной статье представлены результаты проведенного теоретико-методологического анализа и систематизации психологической литературы по проблеме созависимости. Как мы знаем, XXI век ознаменовалось небывалым ростом всех видов зависимостей, главным образом среди молодежи. Человек, страдающий каким - либо видом зависимости, не живет в полной изоляции. Его зависимость ведет к нарушению семейных взаимоотношений и вследствие этого, в таких семьях обнаруживаются осложнения, называемые в современной психологии – созависимость, понимаемой как зеркальное отражение зависимости. В статье представлены различные точки зрения на понимание определения созависимости, предлагаются различные его детерминанты. Проведенное исследование позволило сформулировать следующие выводы - созависимость – это болезнь; сходство зависимости и созависимости заключается в том, что оба состояния представляют собой первичное заболевание, а не симптом иного заболевания, приводят к постепенной физической, психической, эмоциональной и духовной деградации; при невмешательстве могут привести к преждевременной смерти; при выздоровлении требуют системного сдвига, как в физическом, так и в психологическом плане

Ключевые слова: зависимость, созависимость, аддиктология, негативные эмоции, семейные взаимоотношения и др.

В современной психологической литературе, посвященной изучению аддиктивного поведения, в последние годы активно стало исследоваться понятие «зависимость». На сегодняшний день общепринято выделять следующие виды зависимости: прием лекарственных средств в дозах, превышающих терапевтические; прием препаратов бытовой химии; сексуальное аддиктивное поведение; интернет - аддикция; работоголизм; вещизм или шопингзависимость, азартные игры; пищевая аддикция; табакокурение; алкоголизм; наркозависимость и др.

Первое десятилетие XXI века ознаменовалось небывалым ростом всех видов зависимостей, главным образом среди молодежи. Сегодня проблема зависимости косвенно или напрямую затрагивает практически каждого второго жителя нашей планеты и несет в себе глобальную угрозу физическому и психическому здоровью всего населения, всего человечества.

Распространение курения, интернет - зависимости, азартных игр, употребление алкогольных напитков и наркотиков, достигло критического уровня, и дальнейшее нарастание этих тенденций может привести к необратимым последствиям. Они имеют тяжелые социальные и психологические последствия - приводят к деградации личности и населения в целом, к совершению преступлений, увеличению рождаемости больных и неполноценных детей, ранней смерти и распаду семей.

Изучением этих видов зависимостей занимается целая наука - аддиктология, которые исследует факторы и механизмы, лежащие в основе аддиктивного поведения. В связи с тем, что данная проблематика имеет социальную, культурологическую, медико - биологическую, психологическую, педагогическую обусловленность, она находится в проблемном поле целого ряда наук, и особенно психологии, которая позволяет понять различные психологические аспекты данной проблемы, психологические особенности аддиктов, учет которых позволит организовать эффективную профилактическую и психокоррекционную работу.

Психологи считают, что основой эффективной работы, направленной на профилактику и

психокоррекцию, прежде всего, является работа с семьей, ведь человек, страдающий каким - либо видом зависимости, чаще всего не живет в полной изоляции, он живет или с родителями, или с женой (мужем) и с детьми. Его зависимость ведет к нарушению семейных взаимоотношений и вследствие этого, в таких семьях обнаруживаются осложнения, называемые в современной психологии – созависимость, понимаемой как зеркальное отражение зависимости (со - приставка, указывающая на совместность, сочетанность состояний).

Изучение и систематизация этого понятия показала, что в современной психологии сегодня существует несколько дефиниций этого сложного социально - психологического феномена:

1. созависимость - это отказ от себя;
 2. созависимость - концентрация внимания на болезни другого, увлеченность болезнью другого человека;
 3. созависимость - это устойчивая личностная дисфункция, связанная с отчуждением, неприятием своих собственных чувств, мыслей, желаний, потребностей, с устойчивой потребностью восполнения своей личности личностью другого человека, с полной зависимостью своего настроения и душевного состояния от настроения и состояния другого;
 - 4 созависимость - это болезненное желание управлять поведением, контролировать жизнь, опекать и воспитывать другого взрослого человека.
 5. созависимость - это не только мучительное состояние страдающего (порой более мучительная, чем сама зависимость), это почва для развития психосоматических заболеваний и депрессии;
 6. созависимость – это фактор риска рецидива химической зависимости у больного аддикцией;
 6. созависимость - это... любовь! Как отмечает российский психолог, психотерапевт С.Н. Зайцев: «Да, да. Любовь, которая может быть как со знаком плюс, так и со знаком минус. Любовь может быть бездумно вредной. Бывает слепая материнская любовь. Бывает любовь, которую трудно перенести. От такой любви можно сильно заболеть и даже погибнуть, что и происходит при созависимости» [1].
 7. Созависимость – это зависимость от отношений с другим человеком. Она сопровождается такой степенью невнимания человека к своим целям, что она не оставляет возможности для их реализации. Как отмечает специалист в области исследования зависимости А.В. Котляров, помимо этого созависимость поощряет на выбор и достижение ложных целей и у себя и у партнёра по отношениям [2].
 8. В.Д. Москаленко в своей работе «Созависимость и практика ее преодоления» феномен созависимости рассматривает как зависимость от других людей. Будучи специалистом в этой области, она приходит к выводу, что созависимость феноменологически больше всего соответствует критериям патологического развития личности; что она отражает все стороны жизни индивида и поэтому ее проявления многообразны [3].
 9. По мнению Ц.П. Короленко, созависимость является проявлением аддикций отношений, которая «...предполагает взаимную зависимость друг от друга». Он приходит к выводу, что учитывая комплекс личностных трансформаций, часто противоречивых, отражающих «внутреннюю дисгармоничность, хаос» (отсутствие собственного «Я» и эгоцентричность, высокая опасность «прилипания», остановки в развитии, замыкание, аутичность, тревожность, эмоциональная неуравновешенность, гневливость, аутоагрессивность, когнитивные трансформации, утрата религиозного чувства, морали и др.), «созависимость является более тяжелой формой аддикции, чем аддикция к конкретной активности или агенту» [4].
- Кроме того, по мнению ряда авторов созависимость - это предуготованная ранее аддикция, реализуемая при сочетании определенных факторов и в определенных условиях. Как и при всякой аддикции возникновению созависимости могут способствовать и биологические, и психологические, и социальные факторы.

Если при химической зависимости возрастает устойчивость организма к алкоголю или наркотику, то при созависимости растет устойчивость к эмоциональной боли.

В любом случае, можно сказать, что созависимость – это болезненное состояние в настоящий момент времени, которое в значительной мере является результатом адаптации к семейной проблеме. Вначале это средство защиты человека в неблагоприятных для него семейных обстоятельствах, своеобразная реакция на стресс, которая со временем становится образом жизни.

Следовательно, основными симптомами созависимости являются:

- ощущение своей зависимости от людей;
- ощущение пребывания в ловушке унижающих вас, контролирующих взаимоотношений;
- потребность в постоянном одобрении и поддержке со стороны ругз, чтобы почувствовать, что у вас все идет хорошо;
- ощущение своего бессилия что-либо изменить в деструктивных отношениях;
- потребность в работе, алкоголе, пище, сексе или др. внешних стимуляторах, для отвлечения своих переживаний;
- ощущение себя в роли мученика;
- неспособность испытывать чувство истинной близости и любви.

Известный специалист по созависимости М. Битти считает, что «созависимый - человек, который позволил, чтобы поведение другого человек повлияло на него, и который полностью поглощен тем, что контролирует действия этого человека, (другой человек может быть ребенком, взрослым, супругом, папой, мамой, сестрой, бабушкой, лучшим другом [5].

Созависимый человек - это тот, кто полностью поглощен тем, чтобы управлять поведением другого человека и совершенно не заботится об удовлетворении своих жизненно важных потребностей. Он теряет способность чувствовать, думать и действовать по своему выбору, теряет способность управлять своей жизнью (он пытается управлять чужими жизнями), он лишь реагирует на то, что делают, думают и чувствуют другие [6].

Созависимые переполнены, перегружены негативными эмоциями. Как отмечает Зайцев, - по большому счету, жена и родители алкоголика (наркомана, игромана) не живут, они болеют. Со временем происходит притупление боли. Созависимые отказываются чувствовать, потому что чувствовать очень больно. Та эмоциональная боль, которую испытывают созависимые, непереносима для любого здорового человека. Ни один здоровый человек такой боли не вынесет. Созависимые тренируют себя в дурном смысле, вплоть до полной анестезии к эмоциональной боли» [1].

Кроме этого, у созависимых формируются следующие психологические характеристики:

- они берут на себя функции контроля, т.к. они искренне верят, что могут взять под контроль практически неконтролируемые события,
- они принимают на себя ответственность за зависимого члена семьи, который, по их мнению, нуждается в постоянной опеке и контроле;
- они убеждены, что именно они ответственны за мысли, чувства, поступки других, за их выбор, желания и нужды, за их благополучие и даже за их судьбу;
- они принимают на себя новые, необходимые, на их взгляд, функции и роли, вынуждающие их заботиться о других;
- они берут на себя ответственность за других, но при этом совершенно безответственны в отношении собственного благополучия. А своя - то жизнь идет вкривь и вкось. Созависимые плохо питаются, плохо одеваются, плохо спят, не посещают врача, не удовлетворяют собственных потребностей. Все это дает им основание чувствовать себя нужными и незаменимыми;
- такие негативные чувства, как обида, гнев блокируются чаще неосознанно;
- «нечестность» и «утрата моральных принципов» – «святая ложь», которую созависимые используют с самого начала, когда помогают своим зависимым родственникам;

- для них также характерна доверчивость, не смотря на постоянный обман, они все еще продолжают доверять своим зависимым родственникам, верить им;
- они чаще пытаются воспринимать ту информацию, которая соответствует их логике и потребностям;
- взвалив на себя непосильную ношу, созависимые утрачивают контроль над своими чувствами, над своим поведением и над всей своей жизнью.

«Спасая» своего зависимого они подчиняются закономерностям, известным под названием «Драматический треугольник С. Карпмана» (Karpman S., 1971) (Рисунок 1).

Решение чужих проблем дает возможность созависимому реализовать свои невротических потребности в любви, власти, контроле и доминировании одновременно. Удовлетворяя эти потребности, «спасатели» не замечают, что при этом лишают других людей веры в свои силы, грубо попирают их психологические границы, навязывают им свою систему ценностей и таким образом делают их зависимыми.

«Спасатель» - это человек, наполняющий свою жизнь, свою значимость за счет эгоистического использования беспомощности других, но при этом верящий, что живет только для них, что он альтруист [3].

Вторая роль в треугольнике – это «Жертва». Жертва беспомощна, несчастна, а также безответственна и лишена желания стать успешной, а потому, сколько ее не спасай, она все равно находит возможность оставаться несчастной.

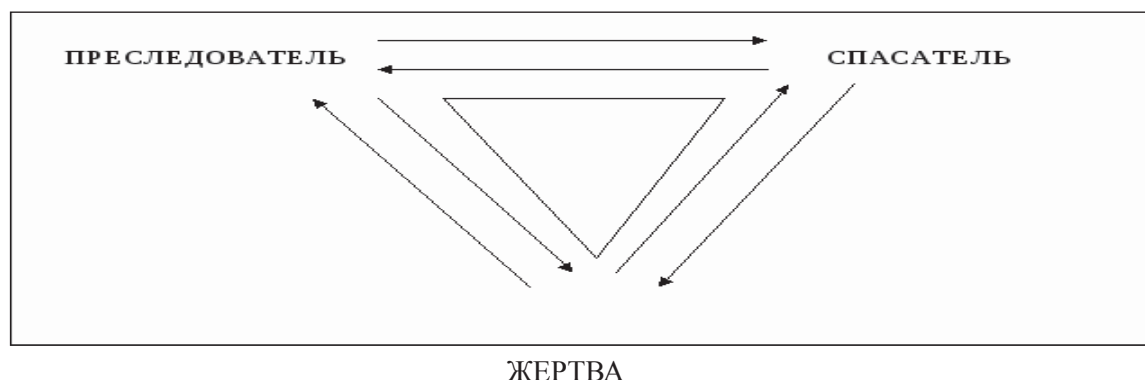

Рисунок 1. «Драматический треугольник С. Карпмана» или «Треугольник власти»

«Спасатель» после бесплодных попыток «образумить безответственного опекаемого» сам начинает чувствовать себя жертвой, а «подопечного» воспринимает как источник наказания и неприятностей, то есть как преследователя. Его раздражение нарастает, и когда гнев, наконец, находит свой выход, «спасатель», обернувшись жертвой, начинает тайно или явно мстить спасаемому: он говорит ему обидные слова, унижает, подвергает другим карательным воздействиям.

На этом витке отношений теперь уже «спасатель» превращается в «преследователя». Это – третья роль в треугольнике. Наказанный спасаемый становится еще более несчастным, чем прежде, и всячески «сигнализирует» об этом «спасателю». «Спасатель» же, насытившись праведным гневом, вновь готов вернуться к исходной роли.

Сдвиг ролей в треугольнике сопровождается изменением эмоций, причем довольно интенсивных. Время пребывания созависимого человека в одной роли может длиться от нескольких секунд до нескольких лет; за один день можно двадцать раз побывать то в роли спасателя, то в роли преследователя, то в роли жертвы [3].

Таким образом, «Спасатель» помогает, когда его не просят, чувствует вину, когда не может помочь, берет на себя всю ответственность за жертву или большую ее часть, смягчает последствия ее безответственности, делает работу за жертву.

Преследователь» критикует; обвиняет; поступает неоправданно жестоко. «Жертва» улучшает состояние «бедный я бедный»; все время чего-то стыдится, чувствует себя беспомощной в решении своих проблем.

Именно по такому принципу на протяжении многих лет строятся отношения между женой и мужем-алкоголиком, матерью и взрослым «непутевым» сыном, пьющими родителями и служащими социальной помощи и др. [7].

Созависимость колеблется в своей интенсивности, могут наступать периоды ослабления (ремиссии) и обострения (срывы). Иногда это идет параллельно с чередованием обострений и ремиссий значимого мужчины (мужа, партнера), иногда – нет, но обострение течения алкоголизма, как правило, приводит к обострению созависимости [3].

Созависимость может прогрессировать, нарастать в своей интенсивности, затрагивать и внесемейную сферу жизнедеятельности, а также приводить к летальному исходу в результате соматического заболевания. Признаками прогрессирующего развития созависимости являются сужение выбора поведенческих стратегий, неумение пользоваться альтернативами, просить и принимать помощь других людей, сужение круга интересов и сферы деятельности [7].

Таким образом, мы видим, что созависимость – это тоже болезнь; сходство зависимости и созависимости заключается в том, что оба состояния представляют собой первичное заболевание, а не симптом иного заболевания; приводят к постепенной физической, психической, эмоциональной и духовной деградации, при невмешательстве могут привести к преждевременной смерти; при выздоровлении требуют системного сдвига, как в физическом, так и в психологическом плане. На наш взгляд, общие паттерны, свойственные как аддиктам, так и созависимым, создают множество сложнейших механизмов поведения, зачастую неосознаваемых, способных провоцировать рецидив заболевания и реализацию аутоагрессивного намерения.

1 Зайцев С.Н. Созависимость – умение любить. – Нижний Новгород: Зеркало, 2014. – 324 с.

2 Котляров А.В. Другие наркотики или Номо Addictus. Серия: Психология успеха. – СПб.: Психотерапия, 2006. – 480 с.

3 Москаленко В.Д. Созависимость и практика ее преодоления. – М.: Медицина, 2010. – 157 с.

4 Короленко Ц.П. Аддиктивное поведение. Общая характеристика и закономерности развития // Обзорение психиатрии и медицинской психологии. – 2003. №1. – С. 8-15.

5 Битти М. Алкоголик в семье, или преодоление созависимости. – М.: Физкультура и спорт, 1997. – 208 с.

6 Короленко Ц.П., Донских Т.А. Семь путей к катастрофе. – Новосибирск: Академия, 1990. – 112 с.

7 Бисалиев Р.В. Суицидальные и несуйцидальные формы аутодеструктивного поведения при опийной наркомании: автореф. дисс. на соискание ученой степени к.м.н. – М.: 2005. – 108 с.

8 Красмик А.В. Исследование формирования способности личности быть субъектом собственного развития как условие преодоления зависимости от наркотических веществ // Хабаршы Вестник «Психология сериясы». – Алматы: КазНПУ им.Абая. – 2014. № 2(39). – С.10-16.

Түйіндеме

Бабишева А.С., Аймаганбетова О.Х. – Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университет

Бірлескен тәуелділіктің әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктері

Мақалада бірлескен тәуелділік мәселесі бойынша психологиялық әдебиеттерге жүргізілген теориялық-әдіснамалық талдау мен жүйелеудің нәтижелері берілген. Біз білетіндей, ХХІ ғасырда негізінен жастар арасында бұрын-соңды болмаған тәуелділік барлық түрлерінің теңдессіз өсуі байқалды. Тәуелділіктің кез келген түрінен зардап шегетін адам толық оқшаулауланған өмір сүрген емес. Оның тәуелділігі отбасылық қарым-қатынастардың бұзылуына әкеледі және тәуелділіктің әсерінен осы отбасыларда қиындықтар туындайды, қазіргі заман психологиясында бірлескен тәуелділік түсінігі - тәуелділіктің айнадағы бейнесімен байланыстырады. Сонымен қатар, мақалада

бірлескен тәуелділік анықтамасы туралы түрлі көзқарастар мен оның түрлі детерминанттары қарастырылған. Жүргізілген зерттеуде келесі қорытынды алынды: бірлескен тәуелділік – бұл ауру; тәуелділік пен бірлескен тәуелділіктің ұқсастығы ретінде екі жағдайда да біріншілікті ауру көрінеді, кейініректе физикалық, психикалық, эмоциялық және рухани деградацияға алып келеді; оның алдын алмаса мезгілсіз өлімге алып келуі мүмкін; сауыққан кезде физикалық және психологиялық тұрғыда жүйелі көмек қажет болады.

Түйін сөздер: тәуелділік, бірлескен тәуелділік, аддиктология, негативті эмоция, отбасылық өзара қатынас және т.б.

Abstract

Babisheva A.S., Aymaganbetova O.H. – *Al-Farabi Kazakh National University*

Socially-psychological features of codependency

There are results of theoretical and methodological analysis and systematization of psychological literature about codependency problem in the article. As we know, the XXI century was marked by the record growth of all types of dependences mainly among youth. The person suffering from any type of dependence does not live in full isolation. His dependence leads to violation of family relationship and thereof, in such families the complications called in modern psychology – codependence are found, understood as specular reflection of dependence.

Different points of view about codependency definition understanding and its determinants are also shown in the article. Held research allows formulating following conclusions - codependency- is a disease; a similarity between dependency and codependency is in the fact that they are both primitive illness, not a symptom of other affection, they lead to progressive physical, mental, emotional and inner degradation; lead to early death in case of non-interference; in case of recovery demand system shift in physical and psychological sphere.

Keywords: dependence, codependency, addictology, negative emotions, family relationships and other.

МРПТИ 15.01.07

S.A. Fedossova¹

G.K. Kapysheva²

^{1,2} S.Amanzholov East-Kazakhstan State University

Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan

LEARNING OF FOREIGN LANGUAGE INCREASES IN A GAME

The article discusses the fact that that game positively influences an emotional state of the person, liberates and stimulates him to learning foreign languages. Game training can't be the only method in educational work with children. It develops cognitive activity of schoolchildren. New educational resources in Internet are game based. The essential ingredient of a game is challenge. It is very important that games are based on speech and reflection activity Game makes the opportunity not only to improve, but also to acquire new knowledge as the ambition to win forces to think, remember what was already studied and to memorize everything new.

Modern education needs radical changes in methods of teaching of school subjects, and especially, in teaching foreign languages. Our time demands to introduce all of innovational technologies that we have at the moment into the teaching and educational process. There appears an exigency of creating a union global educational space.

Keywords: game activity, communication, intellectual activity, game forms of teaching, cognitive activity.

The policy in the field of a language acts as one of the major aspects of the economic and social modernization happening in the Kazakhstan society. The attention of the leader of the nation to this component of a state policy is obvious and deserves the most thorough studying and analysis as in our republic the unique project initiated by the head of state, trinity of languages is realized.

Game is the kind of activity, most available to children, a way of processing of the impressions received from the world around. There are brightly shown features of thinking and imagination of the child, his emotionality, activity, the developing need for communication in a game.

An interesting game increases intellectual activity of the child, and he can solve more difficult problem, than in class. But it doesn't mean that classes have to be given only in the form of a game. Game is only one of the methods, and it yields good results only in combination with others: observations, conversations, reading and others. Game figures prominently in the system of physical, moral, labor and esthetic education. The child needs the vigorous activity promoting increase of his vitality, satisfying his interests, social requirements.

Game has a great educational value; it is closely connected with learning at classes, with supervision of everyday life. Children learn to solve game tasks independently, to find the best way of the implementation of conceived thing, to use their knowledge, to express them by the words. Quite often game is the cause for the message of new knowledge, for expansion of an outlook. Game form of a class is created at the lesson by means of game techniques and situations which act as means of motivation, stimulation of pupils. The situation can remind a dramatic work with the plot, the conflict and characters. During game class the situation can be played over several times and in this regard every time in new version. But at the same time a game situation is the situation of real life. Its reality is defined by the main conflict of a game - competition. The desire to take part in a game like this mobilizes thought and energy of players, creates the atmosphere of emotional stress. Despite the definite conditions of a game situation and limitation of using game material, it is obligatory has an element of unexpected thing. Manuleyko Z.A. considers that the great value in the psychological arrangement of a game is allocated for motivation of activity. Game methods of teaching use various ways of motivation:

1. Collaborative solution of game tasks stimulates interpersonal communication and strengthens the relations between pupils (motives of communication).
2. In game pupils can stick up for themselves, their knowledge, their attitude to activity (moral motives).

Each game has close result (the end of a game) and stimulates the pupil to goal achievement (victory) and awareness of a way of goal achievement. Pupils are equal in a game from the outset, and the result depends on the player himself, his personal qualities. Depersonalized process of learning in a game acquires personal significance. The situation of success creates a favorable emotional context for development of cognitive interest. There is a sacrament, the uncollected answer in a game, which activates cogitative activity of the pupil, prompts to searching the answer (informative motives) [1, p. 36]. Game is a kind of common practice, effective reproduction of the vital phenomena out of the real practical installation. It always appears in two temporary dimensions: in the present and the future, giving immediate pleasure, and also it serves as satisfaction of the imminent actual needs of the personality. It is modeled life situations; properties, qualities, states, abilities, skills necessary to the person for realization of social, professional and creative functions are fixed in a game [2, p.15]. The main function of pedagogical activity consists not just in transferring of knowledge, and in creation the problem and informative situations and management of the process of cognitive activity of pupils taking into account their individual characteristic. In human practice the game activity performs the following functions:

1. Entertaining (it is the main function of a game - to entertain, give pleasure, to inspire, awaken interest).
2. Communicative (development of dialectics of communication).
3. Diagnostic (identification of deviations from standard behavior, self-knowledge in the process of a game).
4. Therapeutic (overcoming of various difficulties arising in other forms of vital activity).
5. International communication (assimilation of cultural values, common for all people).
6. Socialization (engagement in the system of social relations).

Solving game problems, pupils achieve the pedagogical aim which is often not realized. Playing linguistic game, pupils concentrate their attention over the specific tasks standing in a game, and assimilation of a new lexicon, communication on a foreign language will be the result of their activity [3, p.45].

In game activity the formation of mental processes of the child is carried out: transition from visual and effective to image thinking is carried out, abstraction factor, ability of generalization, voluntary attention are in progress. Game training can't be the only method in educational work with children. It doesn't form the ability to study, but develops cognitive activity of schoolchildren.

Pupils show interest and remember only that information which touches their emotional world, has for them personal significance. Researches in psychology and methods have shown that success of a foreign language acquisition is defined not only by cognitive processes, but also the emotional sphere of the personality. The motivation is the trigger of any activity. Progress in activity increases the motivation. The game method as a strategy in language education is considered as a free learning activity that gives students opportunity to train and use languages with practical purpose and to use their creative skills in joyful atmosphere. On the base of school observation and discussion with teachers the author thinks that a great number of them underestimate game as an "unserious" activity just for relaxing. Some methodologists, for example Richard and Rodgers, do not examine a game as a method in language education, others think that game is just an additional device for building up the basic skills in language education at primary school. In present article the author supports idea that game has to be considered as a basic strategy and method in language education not just at primary school but about all age students.

Enjoyment of games is not restricted by age. Some individuals may be less fond of games than others. But so much depends on the appropriateness of the games and the role of the player. It is generally accepted that young learners want to play games. The teenage learners might be reluctant to do it. Games which can be played in pairs or groups may be particularly useful for them. Many adult people are so anxious to learn languages in order to pass examinations needed in their work and often they look on games as an unnecessary. The teacher has to respect their point of view and be able to justify the use of each game in terms of meaningfulness of practice it provides. Games are one of the best training activities and also an active break. Many games provide repeated use of language forms. By making the language convey information and opinion, games provide the key feature of drill with the opportunity to sense the working of language as living communication. Language games are connected with notion of information and opinion gap. We speak or write because we want to pass on information or convey an opinion which we think the receiver might be interested. Very often in the language learning process there is no information gap at all and opinions are rarely questioned. The teacher usually asks a question which the learner knows the teacher can answer. The teacher is more interested in the form than in the content of what the learner says. In the opposite, the information gap stimulates and motivates students to use language in order to find information and express your opinion.

The following is an example of one of the best known of the information gap games. Describe and draw a picture: One person has a picture and does not show it to his partner. There is an information gap. The first learner then tries to describe the picture so that the second learner can draw it. Language is used to bridge the gap. The picture drawn by the second learner is then visible evidence of whether the gap has been closed. The essential ingredient of a game is challenge. It is very important that games are based on speech and reflection activity. For example, if the teacher asks students to describe a house in the forest (given on a picture) it does not stimulate them for speaking activity because there is no challenge to student's imagination and thinking. This is not a communicative task. If the teacher says: Imagine who does live in this house and what happens now there – It is a communicative task based on thinking and speaking challenge and activity. It is typical then for a language game. Challenge is not synonym with competition but many of the games are competitive and need cooperation or team work to solve problems. This kind of

games gives an opportunity to develop speaking skills as well as students' social skills especially in group work. The problems have to be related to the students' age and interests. For example, appropriate discussion with teenagers is on following themes: Are adults always right? How much does one need? What is the most beautiful place on earth etc. The form of class organization is very important in language games. The teacher has to decide which of the form is appropriate: class, individual, pair and group work. Good organized games mean that each learner has sufficient speech practice in using language. Pair work is easy and fast to organize. It provides opportunities for intensive listening and speaking practice. Pair work is better than group work if there are discipline problems. Some methodologists recommend to organize games in pair or general class work, rather than in group work. If there is to be challenge between groups, they should be of mixed ability. Many teachers consider it advisable to have a group leader but there are opinions that groups can operate perfectly well without a group leader. The leader would normally be one of the more able learners. His role is to ensure that the game or activity is properly organized and to act as an intermediary between learners and teacher. The teacher's role, once the groups are in action, is to go from group to group listening in, contributing and, if necessary, correcting.

The lesson of a foreign language is not only a game. Credibility and ease of communication between teacher and pupils, which have arisen due to the general game atmosphere and games proper, dispose children to the serious talk, discussion of any real situations. It is necessary to remember just that in spite of appeal and efficiency of games, a sense of proportion should be observed. Otherwise, it will take it out of pupils and will lose novelty of emotional influence. In this regard it is essential that games at English lessons should be used not occasionally, but regularly. Only under these circumstances active educational and cognitive activity is formed at a schoolchild that leads to the qualitatively new level of acquisition of a foreign language.

It is also important that the teacher can enwrap pupils in the game. The fact that game provokes interest and activity at children and makes the opportunity to them to approve themselves in activity, fascinating for them, promotes faster and stable memorization of foreign-language words and sentences. And it serves the fact that knowledge of the material is an indispensable condition of active participation in a game, and sometimes an indispensable condition of a gain. Game makes the opportunity not only to improve, but also to acquire new knowledge as the ambition to win forces to think, remember what was already studied and to memorize everything new. One more condition of a game is its accessibility to children. Game makes active aspiration of children to contact with each other and the teacher, creates a condition of equality in speech partnership, and destroys a traditional barrier between teacher and pupil. The place of games at the lesson and time providing to them depend on a number of factors: training of pupils, the studied material, specific goals and conditions of a lesson etc. Individual and silent games can be executed at any moment of a lesson. It is desirable to carry out collective games at the end of a lesson as the competitiveness element is more brightly expressed in them, they demand mobility etc. As for fixing of mistakes during the game, it is desirable that the teacher made it without distracting pupils, realizing the analysis after the end of a game. Encouragement of pupils, encouragement of their activity is necessary for oral course of a game, creation of the correct interpersonal relations in collective. In the process of teaching pupils master the main types of speech activity: reading, speaking, listening. At all levels of teaching writing is used only as the method of teaching, promoting stronger digestion of lexical and grammatical material, and also improvement of reading and oral speech skills. Content of the lexical material is changing. It is necessary to exclude infrequent lexis, to expand vocabulary on the basis of international words. For the purpose of training and the best memorization it is necessary to use various lexical games and a large amount of demonstration material. The content of the studied grammatical material is considerably changed. Listening needs to be practiced at each lesson, but it is desirable that the material for listening contained familiar language units in the context of the studied subject. Previously it is necessary to relieve difficulties through the explanation or using of visual support. At teaching the dialogical speech it is necessary to use the

everyday situations, accessible for understanding, which represent the practical significance for pupils. It should be noted an important role of such form of work as dramatization. Realization of game techniques and situations at class form of the lessons takes place on these main directions: the didactic aim is set before pupils in the form of a game task; learning activity submits to the rules of a game; the learning material is used as its method, the competition element which transfers a didactic task to game is entered into learning activity; successful performance of the didactic task is connected with a game result. The place and role of a game technology in educational process, a combination of education and game elements largely depend on understanding of functions and classification of pedagogical games by the teacher. The main task of modern school, and it is already acknowledged, is not just to build necessary knowledge, abilities, skills at pupils, and to develop the personality of a child capable to creative activity, to self-development and self-improvement. It is realized in the concept of the person-oriented learning. Within this innovative concept the task of the teacher consists not in creating the inward constitution of a child on some elevated samples, and in creating conditions for formation of the personality of each child according to his individual and psychological features. Game forms of teaching can find the place at each lesson. The main thing is that the game method should be pertinent at the lesson and feasible for pupils, and also should correspond to pedagogical aims and tasks. Games can be included at any stage of studying of foreign language lexis due to a wide variety and communicative orientation. At the initial stage of lexis studying they will be presented in the form of game exercises which will facilitate memorization of new words. Role-playing games and game situations are pertinent at the final stage; they will lead to the main goal of new lexis studying - to communication. Game forms of teaching are relevant not only at initial stage of teaching, but also at the senior stage, as they intensify cognitive processes of pupils, increase motivation to foreign language learning. There are several groups of the games developing intelligence, cognitive activity of the child: The first group - object games as manipulations with toys and objects; the second group – creative games, role-playing games, in which a plot is a form of intellectual activity; the third group - games with prepared rules, also called as didactic; the forth group of games - labor, technical and construction. These games reflect professional activity of adults; the fifth group of games, intellectual games - games-exercises, games-trainings influencing the mental sphere.

The task of the teacher consists in finding a maximum of pedagogical situations in which the aspiration of the child to vigorous cognitive activity can be realized. The teacher has to improve constantly the learning process which allows children to acquire a program material in effective and qualitative way.

Modern education needs radical changes in methods of teaching of school subjects, and especially, in teaching foreign languages. Our time demands to introduce all of innovational technologies that we have at the moment into the teaching and educational process. There appears an exigency of creating a union global educational space.

The main purpose of learning a foreign language is the education of the individual, willing and able to engage in intercultural communication, successful in their activities of diverse students, professionals, willing and able to increase self. Participation in various international programs, the opportunity to study abroad involve not only a high level of language skills, but also certain personality traits: communicate, absence of a language barrier, knowledge of international etiquette, open-mindedness, the ability is called the “submit” themselves. To achieve all these objectives, of course, effective assistance to the teacher has the use of many resources in teaching foreign languages.

Competence approach in teaching foreign languages suggests formation of three core competencies in children: linguistic, communicative and intercultural.

Linguistic competence involves the possession of a system of information about the target language in its levels: phonetics, vocabulary, part of speech and word formation, morphology, syntax of simple and complex sentences, the basics of the style of the text. The student has the

linguistic competence if he has an idea of the system of the target language, and can use this system in practice. The quality of linguistic competence in the target language affects not only the degree of possession, but the level of competence of the students in their native language. The language competence of N. Chomsky refers to the ability to understand and produce an unlimited number of correct languages in the proposals with the help of learned language signs and the rules of their connection. In other studies, can be found close to the definition, such as “linguistic competence - the ability of the student to construct grammatically correct forms and syntactic constructions, as well as to understand the meaning segments of speech, organized in accordance with the existing norms of the Russian language, and use them in the sense in where they are used by native speakers in an isolated position” [1p., 34].

The acquisition of knowledge of the language system is not an end in itself. In the process of formation of linguistic competence it is important to develop a student’s personality, cognitive culture, logical memory, the formation of the skills of self-analysis and self-assessment.

The content of the concept of the competence of the following, namely, communicative competence, intensively developed in different areas of the science of language and a variety of different approaches and definitions of multidimensional effect of this concept.

Communicative competence involves knowledge of the language, its functions development of skills in the four basic types of speech activity: speaking, listening, reading and writing.

There are components of the situation or speech conditions that dictate the choice of the speaker of words and grammatical means. It is, first, the relationship between the interlocutors and their social roles. There is no doubt that the nature of verbal communication will be different depending on the person with whom we communicate, what is the social status of speakers, what is their age, gender, interests. Thus, proper communication skills - its skills and verbal communication skills in view of the person with whom we speak, where we speak, and finally, for what purpose. There is no doubt that their formation is possible only on the basis of language or linguistic competence.

The third competence is intercultural competence. It is an important component of modern training student of any educational institution. This is due to the presence of intercultural aspects of the professional activity of the modern expert associated with the interaction of different cultures, with the implementation of productive communicative functions: reaching an agreement, the repayment of the conflicts, the ability to reach a consensus through compromise, overcoming communication barriers that may cause communication failure, leading to failures in the negotiations, inefficient work of the team, to the social tension in society [2,p.14]. Due to the low level of intercultural competence of graduates - are not able to socially adapt and integrate into a professional society of their country, and the world community, experiencing a shock due to the blurring of value orientations, unformed ability and willingness to solve communication and professional tasks are adequately specified characteristics of intercultural communications.

The importance of the formation of students’ intercultural competence in foreign language teaching dictated by the radical changes taking place in the Kazakhstan society as a result of our country’s integration into the world educational, informational, economic space, prompting the person to be able to co-exist in the general life-world, that is, to be able and ready to build a constructive dialogue with all actors of this space, and in addition, the needs of modern production in specialists who are ready to cooperate with the communication skills, intercultural worldview, intercultural skills and civic behavior that can effectively implement intercultural communication in the professional sphere [3, p.46].

Main conceptual and strategic direction indicates that the study of language, special attention should be paid to culture and cultural values of the country the language is spoken.

The orientation of the new model at a competent content of education assumes in the field of foreign language formation of communicative competence and competence, implementing capacity and desire to learn all his life, not only professionally, but also in personal and social life, as well as competencies related to life in a multicultural society designed to prevent the outbreak of xenophobia, intolerance spread climate [4, p.5]. Formation of these competencies contributes

to an understanding of how differences and a willingness to live with people of other cultures, languages and religions.

Currently, the educational activities of schools are introducing new pedagogical technologies, using active learning methods. This is because an ordinary school where the pupil is an object of teaching is losing its relevance. In its place comes another school where students can display their talents and personality, learn to choose and make decisions.

Personality-oriented education is now understood as a child-oriented education that is student with his abilities, needs at the center of the pedagogical process, when it acts as an active subject of the educational activity, when it was his comprehensive development, the formation of critical thinking, values, his personal formation and self-determination serves as a global goal of school education.

The introduction of profile training of secondary school at the senior level – a means of differentiation and individualization of learning, a form of organization of educational activity, which takes into account the interests, inclinations, abilities, state of health of students, the conditions for the development of students in accordance with their professional intentions.

In the process of realization of profile training in a comprehensive school are real prerequisites for the implementation of a student-centered educational process, the implementation of the activity and competence approaches, the development of communication, taking into account labor market needs.

Researches in psychology and methods have shown that success of a foreign language acquisition is defined not only by cognitive processes, but also the emotional sphere of the personality. The humanistic concept of K. Rogers in relation to teaching foreign languages has found the reflection in works of Ch. Karan and other researchers. They looked at the person, first of all as at an emotional being, and among the qualities that are important for learning foreign language distinguished motivation, level of anxiety and self-evaluation, constraint and risk proneness. The motivation is the trigger of any activity. Drawing a conclusion from all the foregoing, it should be pointed out that psychological researches have proved that drawing positively influences an emotional state of the person, liberates and stimulates him to learning foreign languages. But, drawing can't be the only method in educational work with children. It doesn't form ability to study, but only develops cognitive activity of schoolchildren.

1 Вартанова И.И. К проблеме мотивации учебной деятельности. Вестник МГУ Серия 14. №4 2000 С. 33-41.

2 Сысоев П.В. Лингвистический корпус, корпусная лингвистика и методика обучения иностранным языкам. Иностранные языки в школе. № 5, 2010 С. 12-21.

3 Бужинская В.В. Работа над английским произношением на начальной ступени коммуникативного обучения иноязычному говорению. Иностранные языки в школе. №4 2001 С. 43-47.

Түйіндеме

Федосова С.А., Қапышев Г.Қ. – С.Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан мемлекеттік университет

Ағылшын тілін үйрету кезінде ойын

Мақалада ойын шәкірттің жан сезіміне жағымды әсер ететіні баса айтылады, өзін еркін сезінуге және шет тілін үйренуге жігерлендіреді. Ойын арқылы үйрету тек қана білім саласында балалармен жұмыс жүргізу әдісі болуы мүмкін емес. Ол оқушылардың танымдық қызметін жетілдіреді. Ойын арқылы оқушылардың ойлау процесстері жақсарады, абстракция факторы іске асады, жалпылау қабілеті көрініс береді және өз ниетімен назар салу жетіледі. Интернеттегі жаңа білім ресурстары ойында қолданылады. Өте маңызды жайт ойын сөйлеу қызметіне негізделеді, жақсарып қана қоймай, жаңа білім беріледі және оқуға ынталандырады, үйренгеннің бәрі есте қалады. Мектептегі білімнің оқу әдістеріне әсіресе шет тілін оқытуда, тың өзгерістер қажет. Қазіргі кезде біз білім беру саласында қолданатын барлық жаңашыл технологиялар қажет. Жаһанданған білім кеңістігін құру қажеттілігі артауда.

Түйін сөздер: ойын қызметі, байланыс, зият қызметі, ойын арқылы оқыту, таным қызметі.

Аннотация

Федосова С.А., Капышева Г.К. – *Восточно Казахстанский Университет им. С.Аманжолова*
Изучение иностранного языка при помощи игры

В статье отмечается, что игра положительно влияет на душевное состояние учащегося, освобождает и стимулирует его к изучению иностранных языков. Игровое обучение не может быть только методом в образовательной работе с детьми. Оно развивает познавательную деятельность учащихся. При помощи игровой деятельности улучшаются умственные процессы учащихся и осуществляется фактор абстракции, появляется способность обобщения и развивается добровольное внимание.

Новые образовательные ресурсы в Интернете использованы на игре. Очень важно, что игры основаны на речевой деятельности, что делает возможным не только улучшить, но и приобрести новые знания и побуждает учиться думать, помнить, то, что уже изучалось.

Современному образованию нужны радикальные изменения в методах обучения школы, и особенно, в преподавании иностранных языков. В настоящее время необходимы все инновационные технологии, которые мы применяем при обучении в образовательном процессе. Появляется острая необходимость создания глобального образовательного пространства.

Ключевые слова: игровая деятельность, коммуникация, интеллектуальная деятельность, игровые формы обучения, познавательная деятельность

МРНТИ 15.21.45

А.С. Самекин¹

¹ Павлодарский государственный университет имени С.Торайгырова

г. Павлодар, Казахстан

Д.М. Егоров²

² Национальный исследовательский Томский государственный университет

г. Томск, Россия

СИСТЕМНО-АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД В ИССЛЕДОВАНИИ ИЗБИРАТЕЛЬНОСТИ ВОСПРИЯТИЯ ЛЖИ

В данной статье рассматривается избирательность восприятия лжи с позиции системно-антропологического подхода. Отмечается, что избирательность восприятия лжи связана с понятием стратегий восприятия и обнаружения обмана. В исследованиях восприятия и обнаружения лжи акцент смещен в сторону внешней активности субъекта. Стратегия восприятия определяется как форма избирательного и направленного отношения человека к лживому сообщению. Кратко представлены основные положения теории психологических систем. Показано, что изучение распознавания лжи целесообразно осуществить в соответствии с такими понятиями как: психологическая система, отношение, значение, смысл и т.д. Смыслы и смысловые узлы выступают в качестве параметров порядка, детерминирующих избирательность восприятия обмана. Представлены выводы результатов эмпирических исследований факторов, детерминирующих восприятие и обнаружение лжи. Отмечается значимость влияния формы презентации и содержания сообщений на специфику стратегий восприятия, взаимосвязь точности и адекватности распознавания лжи с возрастной динамикой респондентов.

Ключевые слова: избирательность и направленность восприятия, стратегии восприятия лжи, межличностное восприятие, системно-антропологический подход.

Проведенный анализ психологической литературы позволяет говорить о том, что проблема избирательности восприятия лжи выступает в качестве частного проявления более широкой проблемы избирательности психики по отношению к окружающему миру /1,2,3/. Попытки решения вопросов, связанных с отбором индикаторов, на основе которых осуществляются процессы восприятия и эффективного распознавания лжи, приводят нас к понятию

«стратегия» восприятия и обнаружения обмана. Достаточно привести наиболее значимые исследования феномена обмана, чтобы убедиться в справедливости этого утверждения.

Ранние эксперименты, проведенные П.Экманом, были сосредоточены на процессах восприятия и отбора индикаторов точного и адекватного распознавания обмана /4/. Им было показано, что в процессе восприятия и распознавания лжи, изобличитель использует определенные стратегии обнаружения. Эффективность таких стратегий распознавания П.Экман связывает с особенностями стереотипного восприятия изобличителя. Низкая эффективность стратегий обнаружения связывалась с тем, что изобличитель ориентировался на индикаторы (отведения глаз, запинки в речи), которые по отдельности не являются информативными для успешной детекции лжи /там же/. Автор отмечает, что успешность стратегий обнаружения лжи должна быть связана с выявлением ансамблей, паттернов, в состав которых входят комплекс индикаторов. С нашей точки зрения исследования

П.Экмана близко подошли к постановке вопроса о критериях отбора значимых для изобличителя индикаторов обмана.

Дж.Улатовска /5/, и Л. Харт /6/, исследуя способы детекции обмана, пришли к выводу о том, что косвенные стратегии восприятия и обнаружения лжи эффективнее, чем прямые. В первом случае, изобличителей ориентировали на установку замечать изменения в поведении говорящего правду или ложь. Во втором случае, изобличители были ориентированы на установку обнаружения обмана напрямую. Необходимо сказать, что в подобных исследованиях, посвященных стратегиям обнаружения и восприятия лжи, а также способам отбора вербальных и невербальных индикаторов обмана, акцент смещается на внешние причины (факторы), детерминирующие избирательную активность, и восприятие изобличителя.

Таким образом, стратегия восприятия и обнаружения, а также мера ее точности, адекватности, эффективности исследуется как проявление внешней активности личности. Вместе с тем, недостаточное внимание уделяется изучению внутренней активности, отношений изобличителя к информации и носителю обмана. Следует отметить межличностную теорию обмана /7/, в рамках которой ложь изучается как интерактивное взаимодействие изобличителя и лжеца в коммуникативном акте. Ее авторы указывают на важность знака отношения изобличителя к носителю обмана, который выражается в понятии «отношение» /7/. Данное понятие говорит о том, что на фоне изучения стратегий обнаружения, на основе вербальной и невербальной индикации, ученые отмечают необходимость исследования внутренней активности личности изобличителя и носителя обмана.

С нашей точки зрения проблему избирательности восприятия обмана целесообразно решить через исследование *отношений*. Стратегии восприятия являются индивидуализированными формами выражения отношений. Стратегия восприятия выступает в качестве формы *избирательного и направленного* отношения человека к информации, содержащей ложь. В ситуации неопределенного и неоднозначного объема лжи, стратегия восприятия должна быть адекватной по отношению к такой информации. Здесь возникает справедливый вопрос о том, как изучать отношение, по каким индикаторам?

Если утверждается важность исследования отношений, которые связаны с избирательностью восприятия лжи, то такой приоритет должен быть подкреплён определенной методологией. В качестве такой методологической основы выступает системно-антропологический подход, базирующийся на теории психологических систем /7/. Небесполезно раскрыть ряд базовых положений данной теории.

Во-первых, в соответствии с этой методологией, человек, изобличитель, лжец, в том числе любой изучаемый психологический феномен, понимаются как *психологическая, открытая, самоорганизующаяся система*, в которой психика есть элемент, обеспечивающий такой системе открытость в мир /8/.

Во-вторых, психологические системы *взаимодействуют* друг с другом, а причиной такого взаимодействия, является *соответствие* /9/. Само *отношение* присутствует уже в акте

взаимодействия. По мнению Э.В. Галажинского и В.Е. Ключко, отношение вплетено в акт взаимодействия, являясь его сердцевиной /10/.

В-третьих, отношение имеет ряд определенных свойств, посредством которых оно характеризуется. Так В.Н. Мясищев выделяет в качестве основных свойств: индивидуальность, осознанность, направленность /11/. А.В. Петровский и В.Г. Ярошевский указывают на векторизованность отношений, выражая тем самым свойство предметной направленности /12/. Еще одним значимым свойством, характеризующим отношение, является степень позитивной или негативной оценки, которую К.Левин выразил посредством понятия «валентность» /13/. Взаимодействие психологических систем носит избирательный и направленный характер, следовательно, отношения человека, избличителя к носителю и содержанию лжи также наделены свойством избирательности. Но избирательно, человек относится к тому, что имеет для него значение, смысл, ценностную значимость. Последние образования, как отмечает В.Е. Ключко, выступают в качестве «параметров порядка» /8/. Другими словами, для человека, сталкивающегося с обманом, реальным будет то, что имеет для него, значение, смысл, ценность.

Избирательность и направленность выступают в качестве модусов отношения, а так как отношения как было сказано выше, имеют специфику быть индивидуализированными, и связаны со всеми психическими процессами, то стратегии восприятия и способны выступить в качестве эмпирического конструкта, посредством которого целесообразно изучать избирательную активность избличителя. Возникает вопрос, что является условием, которое детерминирует избирательность и направленность стратегий восприятия? По нашему мнению такими образованиями выступают смысловые узлы, смыслы, описываемые в терминах параметров порядка. Смысловой узел можно выразить как наиболее вероятную точку, центр, смысловой ориентир, посредством которого осуществляется формирование порядка из неопределенности ситуации и содержания лжи. Смысловой узел как справедливо замечает Д.А. Леонтьев /14/, еще не есть смысл, но точка кристаллизации формирующегося вероятного смысла. По сути, человек по мере формирования смыслов, смысловых узлов в своем восприятии обмана, осуществляет смысловое структурирование ситуации, содержания обмана. Процессы самоорганизации проявляются в смысловых структурированиях, которые детерминируют избирательность и направленность восприятия человека путем упорядочивания содержания лживого сообщения. Стратегия восприятия лжи должна соответствовать предмету и ситуации обмана, т.е. быть адекватной. Под адекватностью межличностного восприятия понимается соответствие индивидуального суждения о человеке обще-групповой оценки (суждения) о ситуации или предмете обмана /15, с. 6/.

Экспериментальные исследования избирательности восприятия лживого сообщения, опирающиеся на системно-антропологический подход, позволили выделить ряд соответствий между конкретной формой презентации обмана и образованием, формированием, соответствующих смысловых узлов и векторов восприятия /16/. Исследования выявили процессы количественного усложнения векторов восприятия, а также различные варианты смысловых структурирований содержания лживого сообщения посредством определенных параметров восприятия.

Сравнительный анализ стратегий восприятия лживого и правдивого текста также позволяет выделить ряд специфических особенностей, присущих смысловым узлам и векторам восприятия /17/. Изучены ведущие и вспомогательные смысловые узлы и векторы восприятия. Предложена рабочая шкала адекватности стратегий восприятия лживого сообщения.

Полученные результаты экспериментов позволяют говорить о том, что избирательность восприятия лжи связана с системной детерминацией, которая определяется с одной стороны активностью избличителя обмана, с другой ситуацией лжи, с третьей стороны формирующимися параметрами порядка, в качестве которых и выступают смысловые узлы и смыслы. В таком системном взаимодействии избличителя с носителем лжи выявляется и исследу-

ется психологическая специфика стратегий восприятия, как в общепсихологическом, так и социально-психологическом аспекте, которые отличаются своим многообразием.

Результаты исследования возрастной динамики точности и адекватности межличностного восприятия показывают, что наблюдается прогресс в точности межличностного восприятия в возрастном диапазоне от 16 до 39 лет, если испытуемые определяют ложь по видеосъемке, и отсутствие данного прогресса, если испытуемые распознают ложь на основе текстового материала интервью (стенограммы) /15, с.98-99/. Между тем также наблюдается прогресс в динамике адекватности межличностного восприятия в возрастном диапазоне от 16 до 39 лет, если испытуемые определяли личностные свойства на основе текстового материала интервью /там же/.

Таким образом, восприятие лжи связывается с вопросом о формировании и порождении смысла, смысловых узлов, которые детерминируют избирательность восприятия в ситуации обмана. Не менее важным аспектом является изучение избирательности восприятия лжи в возрастной динамике точности и адекватности межличностного восприятия с позиции системно-антропологического подхода в психологии.

- 1 Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. М.: «Академия», 2004 – 352 с.
- 2 Асмолов А.Г. По ту сторону сознания: методологические проблемы неклассической психологии. – М.: Смысл, 2002. – 480 с.
- 3 Узнадзе Д.Н. Психология установки. – М.: Смысл, 2014. – 368 с.
- 4 Экман П. Психология лжи. – М.: Питер, 2015. – 304 с.
- 5 Ulatowska J. The influence of providing the context of the assessment of the accuracy of the indirect method of deception detection. // Problems of Forensic Sciences. – 2010. - vol. LXXXIV, P. 380–391.
- 6 Christian L. Hart, Derek G. Fillmore, James D. Griffith. // Current research in social psychology. – 2009. - Vol.14. - №2. – P. 134-142.
- 7 Buller, D., Burgoon J. Interpersonal deception theory. // Communication Theory. – 1996. - №6. - P.203-242.
- 8 Ключко В.Е. Самоорганизация в психологических системах: проблема становления ментального пространства личности. (введение в трансперспективный анализ). – Томск.: Томский государственный университет, 2005. – 174 с.
- 9 Ключко В.Е., Галажинский Э.В., Краснорядцева О.М., Лукьянов О.В. Системная антропологическая психология: понятийный аппарат // Сибирский психологический журнал. – №56. – 2015. – С. 9-20.
- 10 Галажинский Э.В., Ключко В.Е. Категория «отношение» в психологии в свете парадигмальной динамики науки // Мир психологии. – № 4, (68). – 2011. – С. 14-31.
- 11 Мясичев В.Н. Психология отношений. – МОДЭК, МПСИ: 2011. – 400 с.
- 12 Петровский А.В., Ярошевский М.Г. Основы теоретической психологии. – М.: Инфра-М. 1998. – 528 с.
- 13 Левин К. Динамическая психология. – М.: Смысл. – 2001. – 576 с.
- 14 Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. – М.: Смысл, 2007. – 511 с.
- 15 Самекин А.С. Возрастная динамика точности и адекватности межличностного восприятия: дис. канд. психол. наук. – М.: МГУ, 2011. – 120 с.
- 16 Егоров Д.М. Зависимость индивидуальных стратегий восприятия лжи от форм ее предъявления. // Сибирский психологический журнал. – №60. – 2016. – С. 40-52.
- 17 Егоров Д. М., Бессмертная И. А. Сравнительный анализ стратегий восприятия правдивого и лживого текста // Сибирский психологический журнал. – №62. – 2016. – С. 67-80.

Түйіндемe

Самекин А.С. – С.Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университет

Егоров Д.М. – Томск мемлекеттік университет

Өтірікті қабылдау таңдамалылығын зерттеуде жүйелі-антропологиялық тәсіл

Бұл мақалада жүйелі антропологиялық тұрғысынан өтірік таңдаулы қабылдауы қарастырылған. Өтірікті байқау және қабылдау стратегия түсінігімен, өтірік таңдамалы қабылдаудың байланыстылығын аңғаруға болады. Зерттеуде қабылдау және өтірікті аңғару субъектінің сырттай

белсенділік жағына ығыстырылған. Өтірік хабар адамға деген таңдамалы және бағытталған қабылдау стратегиялық формасы ретінде анықталады. Психологиялық жүйесі теориясының негізгі көрсеткіштері қысқаша көрсетілген. Келесі ұғымдар арқылы, мақсатты түрде өтіріктің орналасуын зерттеп іске асырырған жөн: психологиялық жүйе, қарым-қатынас, мағына және тағы басқа. Өтірікті қабылдау детерминациялық қабылдау, параметірлік тәртіп сапасы ретінде мағынасы және мағыналық байланыс қарастырылған. Эпирикалық зерттеу факторларының қорытынды нәтижелері көрсетілген, өтірікті аңғару және детерминациялық қабылдау. Респонденттің жас ерекшелік динамикасымен өтіріктің адекватты орналасуы және дәлдікпен байланысы, қабылдау стратегиясының спецификасына хабардың мазмұны және презентация формасының әсер ету мағынасы анықталады.

Түйін сөздер: қабылдаудың бағыты және таңдамалылығы, өтірік қабылдау стратегиясы, тұлғааралық қабылдау, жүйелі-антропологиялық тұрғысынан қарастыру.

Abstract

Samekin A. – *S. Toraighyrov Pavlodar State University*

Yegorov D. – *Tomsk State University*

A system-based anthropological approach to the study of lies perception selectivity.

This article examines the selectivity of lies perception from the perspective of the system-based anthropological approach. It is noted that the selectivity of perception of lies is connected with the concept of strategies of perception and detection of deception. In the studies of perception and detection of lies, the emphasis is shifted towards the external activity of the subject. The perception strategy is defined as a form of person's selective and directed attitude towards a false message. Briefly presented are the main provisions of the theory of psychological systems. It is shown that it is expedient to carry out a study of lie recognition in accordance with such concepts as psychological system, attitude, meaning, concept, etc. Concepts and conceptual nodes act as order parameters that determine the selectivity of perception of deception. The conclusions of the results of empirical studies of factors determining the perception and detection of lies are presented. The article stresses the influence of the form of presentation and the content of messages on the specificity of perception strategies, the relationship between accuracy and adequacy of lie detection with the age dynamics of respondents.

Keywords: selectivity and directedness of perception, strategies of lies perception, interpersonal perception, a system-based anthropological approach.

МРНТИ 15.01.07

B.Zh. Almukhambetova¹

A.K. Baulykova²

^{1,2}Zhetysu State University named after I. Zhansugurov

Taldykorgan city, Kazakhstan

MEMORY AND HER MODELS

This article analyzes the different types of memory and its models, offered by the scientists such as Baddeley and Hitch, Atkinson, Schiffrin, as well as ways and methods to improve it. The author analyzes multi-block model of the memory, with its short-term memory (STM) and long term memory (LTM). The article shows different functions and peculiarities of the brain or memory units. It also presents the investigations provided by the scientists on the brain's models, and provides an information, that at the risky moments our memory is able to remind at least all the important details of the event, and that the repeating the information is not the effective way of reminding things. There are also offered trainings and exercises for memories better and prolonged functioning. Memory is one of the most interesting topics that you have ever hoped to explore in whatever the area. It is a fundamental component of everyday life. We rely on it so much that there is no exaggeration to say that a life without memory would have been almost impossible. We are thinking about the ideas in present time with our short-term (or working) memory, while we keep past events and knowledge in our long-term (episodic and semantic) memory. Moreover, memory is malleable and tends to decay with age.

Keywords: memory, models, capacity, duration, encoding, information, brain.

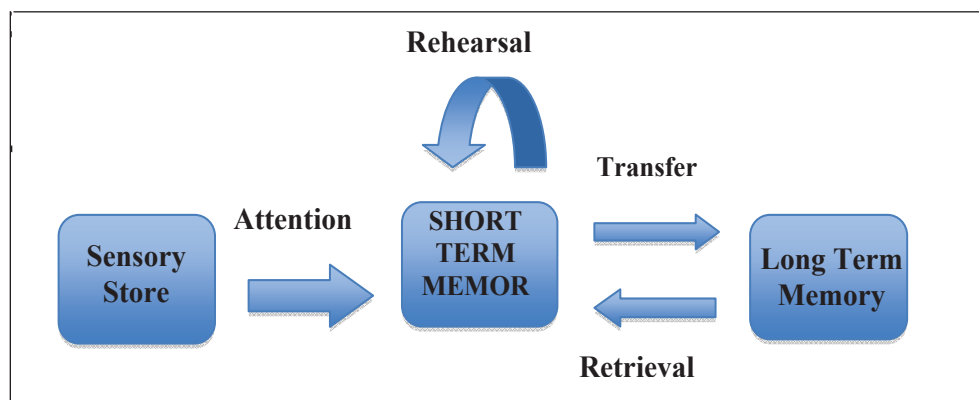
Memory is one of the most interesting topics that you have ever hoped to explore in whatever the area. It is a fundamental component of everyday life. We rely on it so much that there is no exaggeration to say that a life without memory would have been almost impossible. Our very survival depends on our ability to remember who we are, who others are, our past experience, what is dangerous, and what is a safe, etc. Our memory values can not be underestimated.

Memory is an integral part of us, and, moreover, it is what makes us. If we were not able to remember what who, what, where and when of our daily lives, we would never have been able to control themselves and the world around us.

We are thinking about the ideas in present time with our short-term (or working) memory, while we keep past events and knowledge in our long-term (episodic and semantic) memory. Moreover, memory is malleable and tends to decay with age.

This article analyzes the different types of memory and its models, offered by the scientists such as Baddeley and Hitch, Atkinson, Schiffrin, as well as ways and methods to improve it.

Multi-block model of our memory was provided by Atkinson and Schiffrin and it is a constructive model. They suggested that memory consists of three blocks: a sensitive memory, short term memory (STM) and special memory for a long time (LTM). Information flows linearly from block to block. Both, short term memory (STM) and special memory for a long time (LTM) is a union block, which we can observe in the chart below:

Here, sensitive memory - is the information that we receive through sensitivity, that is our eyes and ears. And when attention is focused on something in our environment, it goes into the short-term memory [1].

If the information is not of a great importance, it is destroyed or disappear. After information is recognized in short-term memory, it can be repeated and then, passes some information rehearsed in volatile memory.

Each unit has its own characteristics in terms of encoding, power and duration [2].

Encoding is a method where the information is changed into a form that can be stored, for example, acoustic, visual, semantic. There are three main ways in which information can be encoded (changed): 1. Visual (picture) 2. Acoustic (sound) 3. Semantic (meaning).

Capacity means - for how much information can be stored.

The duration refers to the period of time when the information can be stored in memory units.

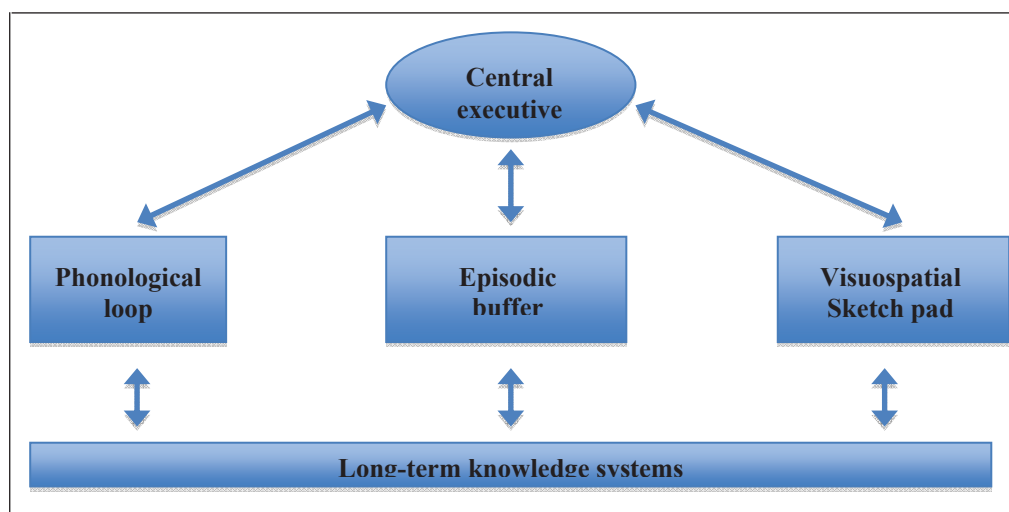
One of the important aspects of the multi-block model is that it gives us a good idea about the structure and process of short-term memory (PCB). That is good, because it allows researchers to expand its presence in this model. This means that researchers can make experiments to improve the model and make it more active, and they can show what functions actually operate in those units.

It is now clear that the short-term and long-term memories are more complex, as previously thought. For example, the working memory model proposed by Baddeley and Hitch (1974) showed that the short-term memory is more than just a simple unitary block and includes a variety of components (eg, the central executive, visual-spatial, etc.).

The model assumes that repetition helps to transfer information into long-term memory, but this is not essential. Why are we able to recall the information that we did not rehearse (eg, swimming), nevertheless, unable to recall the information we rehearsed (for example, reading your notes during the review). Thus, the role of rehearsal as a means of transmission of the PCB to the DSP has a much lower value than Atkinson and Schiffrein (1968) argued in their model.

The working memory model (Baddeley and Hitch, 1974) replaced the idea of a unitary block short term memory. The model provides a system involving the active processing and temporary storage of information.

Key features include the central executive area, the phonological loop and the visuospatial sketch [3].

The central executive body has the functions of supervision and control of subordinate systems. It has a limited capacity, but can process information from any sensory modality.

Phonological loop capacity is limited, the temporary storage for system information in a verbal form, on the basis of speech. It consists of two parts: the phonological unit (inner ear) and articulatory process (inner voice). The phonological loop plays a key role in the development of reading.

Visuospatial sketch pad is a limited capacity, a temporary storage system for visual and spatial information. It consists of two parts: an internal cache and visual.

Episodic buffer acts as a «back-up» unit, which communicates with both the long-term memory and a working memory components.

Working memory is supported by studies of dual problems. It is easier to do two tasks at the same time, if they are using different processing systems (verbal and visual) than if they use the same slave system. For example, the participant would find it hard to do two visual tasks at the same time, because they will be competing for the same limited resources visuospatial sketch pads. However, verbal and visual task will use the various components and therefore can be performed with minimal errors [2].

When we are in a state of anxiety, we tend to focus on what makes us feel anxiety or fear, and we rule out other information about the situation. If the weapon used to threaten the victim, her attention is likely to focus on it. Consequently, their memory of other information can be scarce.

Clifford and Scott (1978) found that people who have seen the film about a brutal attack remembered at least 40 pieces of information about the event than the control group, which saw less stressful option. As you can see a real crime, is probably more intense than taking part in the experiment, the accuracy of the memory may well be even more in victims in real life [4].

However, a study conducted by Yulle and Katshell (1986) contradicts the importance of stress in influencing the memory of the witness. 21 witnesses watched the incident with shooting a gun in Canada outside the store in which one person was killed, and the second seriously wounded.

The incident occurred on a major traffic artery in the middle of the day. All the witnesses were interviewed by the police investigation, and 13 witnesses (aged 15-32 years) have agreed to an interview with investigators after 4-5 months after the event. Were analyzed testimonies given in both the police and the research interview. Witnesses were very accurate in their accounts, and there was little change in the amount or accuracy of the reviews for over 5 months.

One of the advantages of this study was that the witnesses who experienced the highest levels of stress, are actually closer to the event, and this may have helped with the accuracy of their recall of the memory.

Research of Yulle and Katshell (1986) illustrates two important points:

1. There are cases of memories of real life, where the memory for anxiety / stress events is accurate, even after several months.

2. Misleading questions do not need to have the same effect that has been found in laboratory studies (eg, Loftus & Palmer) [5].

Our brains, in essence, is a very lazy organ. As soon as he get a chance to rest, he immediately will not miss a chance to relax and the person starts to degrade, respectively. One of the effective tools to improve the memory is Loci method. Loci in Latin means «place». In order to use the Loci method, you must first imagine a place with which you are familiar, it may be a place, like a home or a specific room in the home, or traveling.

Further, each item should be associated with a place on your site / travel. Once the connection was established between the site and the element, we can take an imaginary trip around the mental space to collect all of its components when we need to remember to take it again.

Also very effective is a unique method of storing random objects like a table, brushes, tea, hammer, banana, fishing rods.

Here is an example of how this can be done:

1. At the front door, imagine you climbing over the table to get out.
2. Imagine that outside the shop there are decorators angled with huge tassels, giving a new coat of paint walls (you are probably shocked with a new color).
3. Imagine a group of church parishioners exiting the church, each with a cup of tea in his hands.
4. Imagine a huge hammer in the middle of the ring, descending to crush cars at random.
5. Imagine two gorillas guarding the gates of the park, so you bribe them with trucks bananas.
6. Imagine that a football match is going on and you mischievously steal the ball from a rod [6].

Application of this method will be even easier if you use your own personal trip, because you already know, and you will not need a reminder. In addition, it is easier when you use your own creative imaginative associations.

Abbreviations can be used as a mnemonic device, taking the first letter of each word in a phrase or name you need to remember and to develop an acronym. In addition, you can also use each letter of a word, for example, NATO, NASA.

Also, Anhel's Navarro in her book «The memory does not» offers to memorize words, numbers, objects, or anything else, coming up for their association. For example, to remember the number, you can associate them with other objects by their shape: 0 - egg, 1 - candle 2 - swan 3 - a bird and so on ... [7]

In addition, along with the efficiency of the memory, exercise also necessary and useful for eliminating senile mental disorders. In one word training for a brain is important for memory and to eliminate the aging problems associated with human mentality.

1 Matlin, M. W. *Cognition*. Crawfordsville: John Wiley & Sons, Inc. UK, 2005 P 25.

2 Miller G.A. *The magical number seven, plus or minus two: Some limits on our capacity for processing information*. *Psychological Review*. 1956 P 81-97.

3 Sternberg, R. J. *Cognitive psychology* (2 nd ed.). Fort Worth, TX: Harcourt Brace College Publishers. 1999.

4 McLeod S.A. *Stages of Memory - Encoding Storage and Retrieval*. 2007. Retrieved from www.simplypsychology.org/memory.html.

5 Brown, A.S. 919910. *A review of the tip of the tongue experience*. *Psychological Bulletin*, 109(2). P 204-223.

6 Schacter, D.L. *The seven sins of memory: How the mind forgets and remembers*. New York: Houghton Mifflin, 2001 P 6.

7 Navarro A. *El llibre de la memòria*,. 2015. p 160.

Түйіндеме

Альмухамбетова Б.Ж., Баулыкова А.К. – *Ілияс Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университет*

Ес және оның модельдері

Мақала, Бэдделей және Хитч, Аткинсон, Шиффрин сияқты зерттеушілер ұсынған, ес және оның модельдерімен бірге, оны жақсарту методтары мен жолдарының аспектілеріне арналған. Автор естің коп-блоктық моделін және оның қысқа мерзімді, ұзақ мерзімді түрлерін талдады. Мақала мидың және оның ес құрамаларының түрлі функциялары мен ерекшеліктерін көрсетеді. Сонымен қатар, ол мидың модельдеріне жасалған зерттеулерін ұсынып, адамның есі қауіп-қатер жағдайында оқиғаның тіпті барлық детальдарын еске алуға қабілетті, және де информацияны қайталау, оның есте ұзақ мерзімге сақталуына еш ықпалын білдірмейді деген информациямен қамтамасыз етті. Ес, қандай да саланы зерттейтін болсаңыз, ең қызық тақырыптардың бірі болып табылады. Ол біздің өміріміздің ең маңызды бөлігі. Біз оған соншалықты сенімдіміз, тіпті өмірдің ес-жадысыз мүмкін емес деп айтуға еш күмән жоқ.

Түйін сөздер: ес, модельдер, қуат, ұзақтық, кодтау, ақпарат, ми.

Аннотация

Альмухамбетова Б.Ж., Баулыкова А.К. – *Жетісуский государственный университет имени Ильаса Жансугурова*

Память и её модели

В статье анализируются различные типы памяти и ее модели, предлагаемых учеными, такими как Baddeley и Хитч, Аткинсон, Шиффарина, а также пути и методы ее совершенствования. Автор анализирует многоблочную модель памяти, с её кратковременной памятью (STM) и долгосрочной памятью (LTM). В статье представлены различные функции и особенности мозга или единиц памяти. В ней также представлены исследования, предоставленные учеными проведенные на моделях мозга, а также предоставляет информацию, что в рискованные моменты наша память может запомнить все важные детали события, и что повторение информации не является эффективным способом запомнить вещи. Также предлагаются тренинги и упражнения для лучшего запоминания и длительного функционирования. Память, какую бы отрасль мы не изучали, является самой интересной темой. Она является неотъемлемой частью нашей жизни. Мы настолько доверяем нашей памяти, что нету никаких сомнений в том, что жизнь без неё была бы просто невозможной.

Ключевые слова: память, модели, емкость, продолжительность, кодирование, информация, мозг.

МРНТИ 15.81.29

Л.А. Юсупова¹

Ш.С. Сатиева²

^{1,2}Семей қаласындағы Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті, Қазақстан

КӘСІБИ КҮЙЗЕЛІСТІ ЗЕРТТЕУДІҢ НӘТИЖЕЛЕРІ

Берілген мақалада кәсіби күйзелістің анықтамасын талдай отырып, жұмыс орнында туындайтын күйзелістің эксперименталды нәтижелеріне талдау жасалған. Күйзелістің пайда болу факторларын талдай келе, оның субсиндромдарының сипаттамасын, адам денсаулығына, психологиялық және

физиологиялық тұрғыдан әсер ету дәрежесін жұмсартуы қарастырылған. Сондай-ақ, күрделі жұмыс жағдайларындағы физиологиялық және психологиялық құбылыстарды білдіретін феномендер жан-жақты сарапталған. Кәсіби күйзеліс пен оның классификацияларының заманауи анықтамалары көрсетілген. Эксперименттің зерттеу нәтижесін диаграмма арқылы көрсетілді.

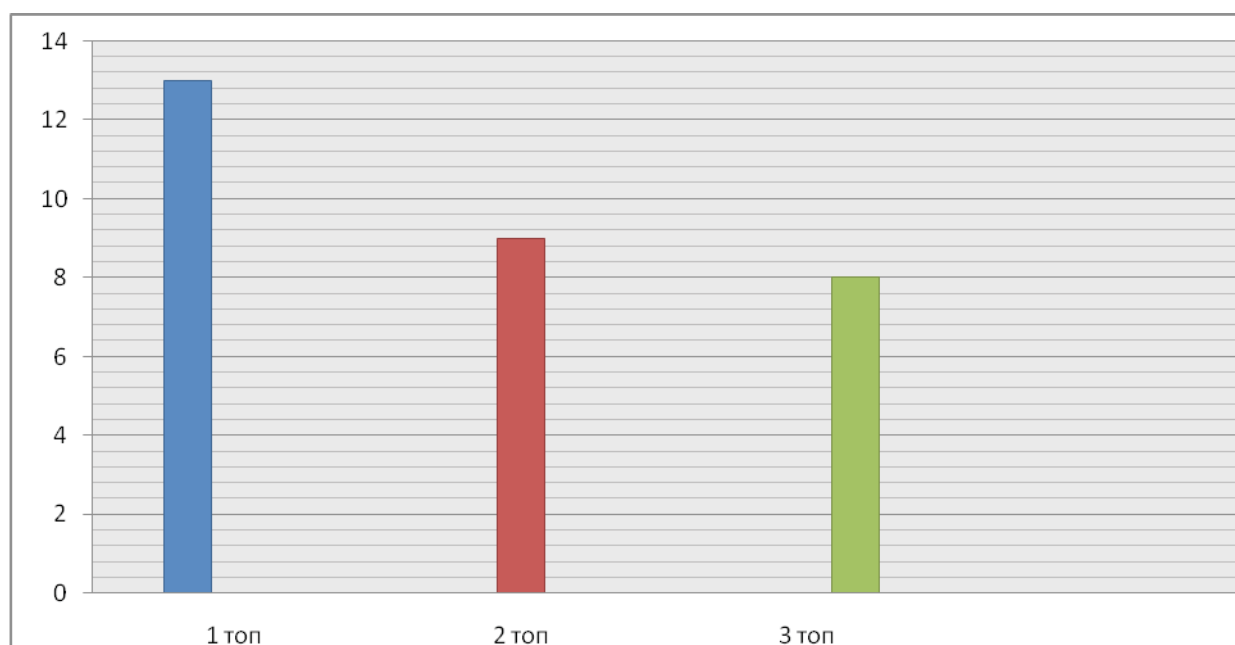
Зерттеудің эмпирикалық болжамын дәлелдеу барысында тәжірибеге қатысушылардың категорияларына қарай жауаптарын өңдей келе, копинг – стратегиялары жеке тұлғаның кәсіби мінез-құлықтарының біртіндеп қалыптаспағаны анықталған. Мақалада жүргізілген эксперименттік зерттеулері копинг стратегиялардың мінез-құлық ерекшеліктері проблемаларды шешуде ішкі ресурстар және негізгі стратегияларға көріну дәрежесіне байланыстылығын көрсете отырып, қорытындылады.

Түйін сөздер: кәсіби күйзеліс, басқару психологиясы, еңбек субъектісі, копинг стратегиялар, мінез- құлық, стресс-реакциясы.

Кәсіби күйзеліс – адамның еңбек қызметіне байланысты теріс уайымдау салдарынан тұлғаның деформациялануының бір түрі. Адамдар эмоционалдық, психикалық және дене жағынан қажыған сайын күйзеліске ұшырай бастайды. Ал кәсіби күйзеліс – қазіргі қоғамның «кеселі» болып отыр [1]. Кәсіби күйзеліс – бұл көп өлшемді феномен. Ол физиологиялық және психологиялық реакцияларға арналған күрделі жұмыстардан тұрады. Кәсіби күйзеліс немесе стресс-реакциялар тіпті озық, жақсы басқарылатын ұйымдар да болуы мүмкін. Ол құрылымдық-ұйымдастырушылық ерекшеліктері мен сипатына байланысты, жеке қарым-қатынастармен, олардың өзара іс-қимылымен сипатталады. Психологтардың соңғы кезде еңбектерінде, күйзеліс пен нәтижелілік арасындағы байланысты көптеп зерттеуде.

Басқару психологиясы – басқару жүйелеріндегі (мемлекет басқару, ұйым, мекеме, топ, ұжым және т.б.) адамдардың қатынастарына байланысты мәселелерді зерттейтін және білімдерді жинақтайтын қолданбалы психологияның саласы [2]. Басқару психологиясы іс-әрекетті арнайы басқарудың және психологиялық жағдайдың талдамалы модельдерін және еңбектің сапасын көтеруге бағытталған. Адаммен кәсіби орта арасындағы тепе-теңдік ұзақ мерзімді болмауы мүмкін [3]. Технологияның өзгеруіне, жаңа басшының келуіне, жаңа кәсіп немесе жаңа лауазымға ие болу, жаңа цехқа немесе кәсіпорынға ауысу сияқты кәсіби ортаның өзгеруі адамда жаңа адаптациялық үрдісті іске қосады. Ортаның қысқа мерзімді және күшті әсерлері немесе әлсіз бірақ ұзақ мерзімді әсерлері адамда дезадаптация тудыруы мүмкін. Дезадаптация әртүрлі әрекеттер бұзылыстарынан байқалады: еңбек әрекетінің және оның сапасының төмендеуі, еңбек тәртібінің бұзылуы, авариялық және жарақаттық жағдайлардың жоғарылауы [4]. Зерттеулер өндірістік кәсіби күйзеліс себептерін және кәсіби шаршау феноменін талдап көрсеткен. Көптеген зерттеушілердің пікірі бойынша күйзелістің кәсіби себептері іскерліктер мен дағдылардың, білімдердің жетіспеушілігімен сипатталады және кейбір жағдайларда адамның денсаулығымен байланысты. Әр түрлі мекемелер мен кәсіп орындардағы қызметкерлердің көптеген мәселелері жұмыс нәтижелілігі мен табысты болуына, сонымен қатар, денсаулығына әсер ететін көптеген мәселелердің себебі психологиялық күйзелісте болады. Осыған байланысты кәсіби күйзеліс жұмыстағы негізгі міндеттерді жүзеге асыруға мүмкіндік бермейді. Психофизиологиялық адаптация критерийлері: денсаулық жағдайы, көңіл-күй, үрей, шаршау деңгейі, әрекет белсенділігі жатады [5]. Жұмыстағы кәсіби күйзелістің пайда болуына келесі факторлар әсер етеді: белгілі бір уақыт мерзімінде бітіретін өте көп немесе өте аз жұмыс жүктемесі, жұмыскерге нақты талаптар қойылмаған жағдайда, қызығушылық тудырмайтын жұмыс және жұмыс орнының қолайсыз жағдайлары. Тұлғалық кәсіби күйзелістің себептері адамның өзін-өзі төмен бағалауымен, өз-өзіне сенімсіздікпен, алдағы сәтсіздіктерден қорқумен, өзінің болашағына сенбеумен байланысты болады. Қазіргі зерттеулерде адамның психологиялық және физиологиялық өмір деңгейіне әсер ететін кәсіби күйзелістің бірнеше түрлерін атап көрсетеді. Осыған орай, біз адамдардың кәсіби күйзелісін анықтауды мақсат етіп қойдық.

Мақсатымызға сәйкес зерттеу кезеңдерін жүзеге асыру үшін ғылыми зерттеу болжамдары анықталды. Зерттеу бағдарламасы мен ұйымдастырылу сипаттамасы берілді. Зерттеу 2015-2017 жылдар аралығында жүргізілді. Зерттеу кезеңдерін жүзеге асыру үшін ғылыми зерттеу болжамдары анықталды. Құрастырылған әдістеменің валидтілігі статистикалық екі топты салыстыру үшін Вилкоксонның Т-критерийін салыстыру арқылы тексерілді. Зерттеу жұмысының міндеттері: адам ресурстарын тиімді, толық қолдану, жұмыс кезінде адам күйін жоғары деңгейге жеткізуді эксперименттік негіздерін дамытылды; тұлғаның кәсіби бұзылуын болдырмау, еңбек тиімділігін жоғарылату даму ерекшеліктеріне талдау жасау; тұлға қасиеттері мен психикалық ерекшелердің жұмыс қауіпсіздігіне тигізетін әсерін дамытуды зерттеу; еңбек өнімділігін жақсарту және арттырудың дамуын зерттеу. Осыған байланысты біз өзіміздің эксперименттік зерттеу жұмыстарын жүргізу үш кезеңге топтастырылды. *Анықтау кезеңі* - экспериментіміздің дамыту кезеңінде – еңбек субъектісінің кәсіби дайындығына сай эмоциялық көрсеткіштерінің сәйкес болу дәрежелерін анықтадық, сәйкесінше көрсеткіштерін шығардық. *Бақылау кезеңі* – кәсіби әрекет барысында біліктілікті арттырудың бағдарламалары мен тиімді дамыту коппинг стратегиялары әзірленді. *Қорытынды кезең* – Экспериментіміздің қорытынды кезеңінде – шыққан нәтижелерді өңдеп, сараптама жүргіздік. Нәтижесінде кәсіби күйзеліске тұлғааралық қарым-қатынастарды сезіне алатын дамыған тұлға ерекшелігі құрастырылды. Дамыту мақсатына орай төмендегідей **эмпирикалық зерттеу болжамдары** жасалды: H_0 – кәсіби күйзеліс кезінде мінез құлықты өзгертуге болмайды оның 0-ден айырмашылығы жоқ; H_1 – кәсіби күйзеліс кезінде мінез құлықты дамытуға болады оның орташа мәнінің нөлден айырмашылығы бар. Зерттеу жүргізу арқылы дәл осы қасиеттер мен мінез-құлық ерекшеліктері тән немесе, керісінше, кәсіби денсаулығы болуға лайық емес адамдарды анықтау мақсатына жеттік. Осы мақсатқа сай жұмыс жасай отырып, респонденттерге сауалнама жүрізу негізінде, соның ішінен түрлі коппинг-стратегиясына сай тұлғалық қасиеттері мен көзқарас және кәсіби денсаулығы мен қабілеттеріне қатысушылардың жауаптарын саралап, топтарға жіктедік. Сауалнама нәтижесін төмендегі диаграммада көрсетілді.

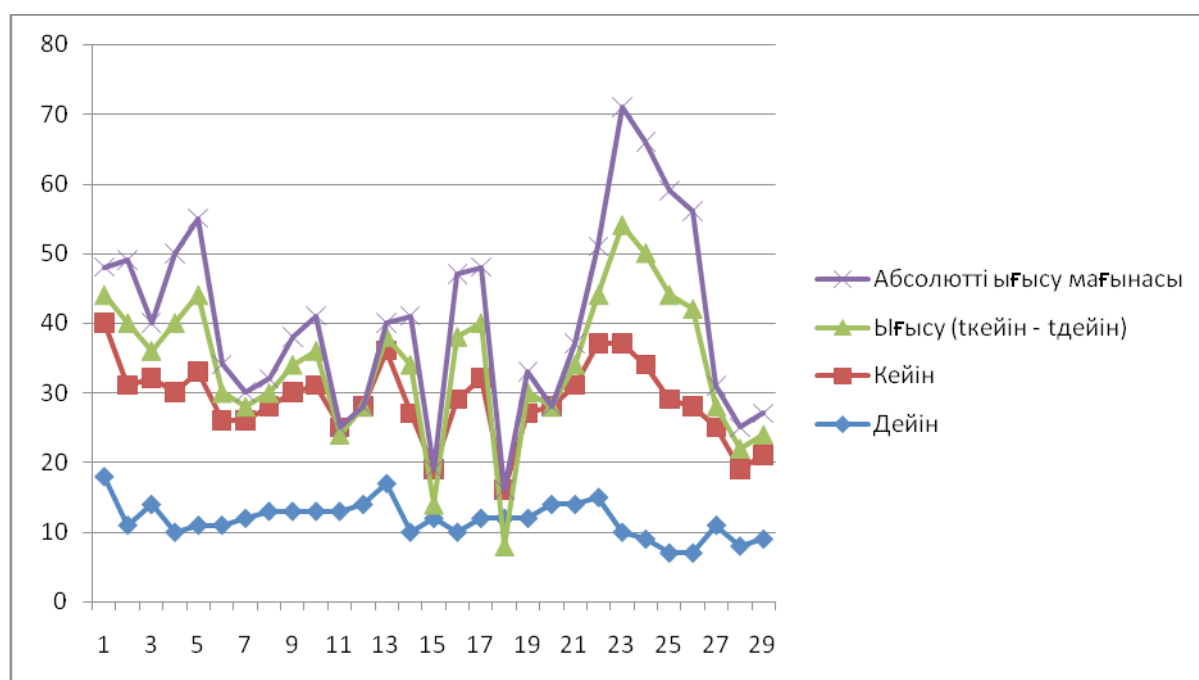
Сурет 1. Коппинг – стратегиясы ерекшеліктеріне байланысты сауалнамаға қатысқан адамдардың сандық көрсеткіші

Бақылаушы топтағы 30 адамға жүргізілген сауалнама бойынша әдіснама нәтижесінде, 13 адам 1 топқа жататындығы анықталды. Яғни, бұл адамдарға мазасыздық, ашуға тез бой ал-

дыру сияқты депрессивті мінез-құлық тән болып табылады. Мұндай қасиеттер басшының кәсіби денсаулығы мен копинг – стратегиясына үлкен кедергілер келтіруі ықтимал. Себебі тек сабырлы, байыпты мінез-құлық иелері ғана жағымды копинг- стратегиясы негізінде жұмыс жасап, жақсы көрсеткіштерге жете алады.

Зерттеу жұмысына байланысты келесі, 9 адам 2-ші топқа жатады. Кәсіби денсаулығына қажетті көзқарас пен мінез-құлыққа тән топ ретінде 2 топты қарастыруға болады. Бұл респонденттер экспериментке деген ашық көзқарасымен ерекшеленеді. Оларға жаңашылдық пен ізденімпаздық қасиеттерімен қатар жағымды копинг - стратегиясы тән. Сонымен қатар, бұл топқа жататын адамдарға кәсіби денсаулық, соның ішінде, копинг – стратегиясына ең қажет тәуекелшілік қасиет тән болып келеді [6].

Соңғы топқа жататын 8 адам анықталды, бұл топ өкілдерінің жауапкершілігі нашар, нақтылық және міндеттілік қасиеттері төмен болып табылады. Копинг - стратегиясы бойынша жұмыс жасайтын кәсіби денсаулығы үшін мұндай қасиеттер дамуға үлкен кедергілер келтіріп, сапа мен нәтиже жөнінен көп жетіспеушілікке алып келуі мүмкін.

Сурет 2. Көрсеткіштер нәтижесі

Зерттеуден алынған нәтижеге байланысты мәннің осін саламыз. Алынған эмпирикалық $T_{эмп}$ (40) мағыналық аймақта орналасқан.

Қорытындылай келе, копинг-стратегиясы негізінде кәсіби күйзеліске қарсы жұмыс жасауға қабілетті кәсіби денсаулығын анықтауда ең алдымен олардың психологиялық жөнінен сәйкестігін анықтау өте маңызды болып табылады. Көзқарастары мен мінез- құлқы бойынша кәсіби күйзеліске қарсы жұмыс жасауға психологиялық қасиеттер қажет [7]. Бұл стратегия бойынша кәсіби денсаулығы психологиялық жағынан мынадай қасиеттерге ие болуы тиіс: белгісіздік жағдайларында шешім қабылдай алу; тәуекел жасап еңбек күйзелісі қарсы адамның ресур капиталын жоғалтып алу қаупінің болмауы; кәсіби күйзеліс жағдаятына үлкен байыптылықпен қарау; толық қаржылық және басқару дербестігі; өзінің копинг-стра- тегиясын нәтижелі жоспарлауға деген үлкен тәуелділік және жауапкершілік қажет. Жоспар- лы ұымдасқан копинг – стратегиясы кәсіби күйзеліске қарсы жұмыс жасауға қабілетті екендігі тағы да дәлелденді.

Зерттеу барысында копинг – стратегиясы мен копинг – ресурстарды басқару барысында корреляциялық байланыстар бар екені анықталды. Ол мінез-копингі жеке психологиялық

айнымалылар қарқындылығы қатынастары жүйесінде құрылымдау болуына байланысты бейімделу мінез-құлық үлгілерінің барабар іске асыру үшін жеткілікті. Жалпы алғанда, жеке тұлғаның кәсіби қызметінің талаптарына қатысты мінез-құлық проблемаларын еңсеру стратегиясы ресурстарды жетуімен қатар олардың қолданыстағы резервтік мүмкіндіктерін дамуын көрсетеді.

Зерттеу барысында теориялық жорамалдар транзакциялық танымдық жеңу теориясына негізделген және бейімдеу өзін-өзі дамыту, жоғары функционалдық мінез-құлық модельдері жаңа теориялық тәсілді және жеке-кәсіби мәдениеттілікті біртіндеп қалыптастыру тұжырымдамалық моделін әзірледі.

Дамыту мақсатына орай H_1 – кәсіби күйзеліс кезінде мінез құлықты дамытуға болады оның орташа мәнінің нөлден айырмашылығы бар деп жасалған эмпирикалық зерттеу болжамдары дәлелденді. Кәсіби мінез құлықтарды дамытудың психологиялық бағдарламасы жасалып сынақтан өткізілді. Анықталған көрсеткіштер кәсіби мінез құлықтарының эксперименттік психологиялық әдістерін кешенді олардың уақтылы қалыптастыру қажет болған жағдайда, психологиялық түзету үшін кәсіби тұлғалық қасиеттер дәрежесін анықтау мақсатында қолдануға болады.

Жүргізілген эксперименттік психологиялық зерттеу копинг стратегиялардың мінез-құлық ерекшеліктері проблемаларды шешуде ішкі ресурстар және негізгі стратегияларға көріну дәрежесіне байланыстылығын көрсетті.

1 Бодров В. А. Психологический стресс: развитие и преодоление. – М.: ПЕР СЭ, 2006. – 152 с.

2 Жарықбаев Қ.Б., Сангилбаев О.С. Жантану атауларының түсіндірме сөздігі. – Алматы: «Сөздік-Словарь», 2006. – 384 б.

3 Pearlin L.I. Life strains and psychological distress among adults // Monat A. and Richard S. Lazarus. Stress and Coping. N.-Y., 1991. P. 319-336

4 Водопьянова Н.Е., Старченкова Е. Стратегии и модели преодолевающего поведения // Практикум по психологии менеджмента и профессиональной деятельности / Под ред. Г.С. Никифорова., М.А. Дмитриевой, В.М. Снеткова. – СПб.:Москва, 2001. – 256 с.

5 Знаков В.В. Психология субъекта как методология понимания человеческого бытия // Психологический журнал. Т. 24. №2.2003. С. 95–105.

6 Крюкова Т.Л. Методы изучения совладающего поведения: три копинг-шкалы. 2-е изд., испр. – Кострома: Авантитул, Изд-во КГУ им. Н.А. Некрасова, 2010. – 60 с.

7 Леонова А.Б., Капица М.С. Методы субъективной оценки функциональных состояний человека // Практикум по инженерной психологии и эргономике / Под ред. Ю. К. Стрелкова. М.: Академия. 2003. – 400 с.

8 Ибашова М.С. Кәсіби іс-әрекет барысындағы стресске қарсы тұрақтылықты қалыптастыру // Вестн. ҚазҰПУ. Сер. психология – № 3(40), 2014. – С. 64.

Аннотация

Юсупова Л.А., Сатиева Ш.С. – Государственный Университет им. Шакарима г. Семей

Результаты исследования профессионального стресса

В данной статье рассматривая определение профессионального стресса, так же определяется анализ экспериментальных результатов стресса возникающих на рабочем месте. Анализируя некоторые факторы возникновения стресса были подмечены субсиндромные описания влияющие на здоровье человека, с целью смягчения воздействия как на физиологическое, так и на психологическое состояние. А так же изучается феномен проявляющийся как физиологическим так и психологическим явлением при сложных условиях работы. В статье указываются определения профессионального стресса и его современные классификации. Результаты исследования предоставлены в виде диаграммы.

В доказательство эмпирических прогнозов ответы участников эксперимента были подразделены на категории по копинг-стратегии личности, при помощи них выявились поведения людей как не состоявшихся личностей. Проведенные экспериментальные исследования по копинг-стратегий дали результаты при решении проблем внутренних ресурсов и основные стратегические предпосылки для дальнейшего искоренения данной проблемы указанной в этой статье.

Ключевые слова: профессиональный стресс, психология управления, субъект труда, копинг стратегии, поведение, реакция стресса.

Abstract

Yussupova L.A., Satieva S.S. - Shakarim Semey State University

The results of a study of occupational stress

In this article, considering the definition of occupational stress, as determined by the analysis of experimental results of stress emerging in the workplace. Analyzing some factors of stress were noticed subsyndrome descriptions affect human health, mitigate the effects of both physiological and psychological state. As well as examines the phenomenon manifested as physiological and psychological phenomenon in complex environments. The article specifies the definition of occupational stress and its modern classification. The results of the study are provided in chart form.

The proof of the empirical predictions of the responses of the participants in the experiment were divided into categories according to the coping strategies of the individual, using revealed behavior of people as individuals is not held. Experimental studies on coping strategies have yielded results in addressing the issues of internal resources and the main strategic prerequisites for the further eradication of the problem specified in this article.

Keywords: occupational stress, psychology of management, subject of labor, coping strategies, behavior, stress reaction.

МРНТИ 37.15.99

Н.С. Жұбаназарова¹

Г.Н. Борбасова²

^{1,2}Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Алматы, Қазақстан

**ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДА ПЕДАГОГ-ПСИХОЛОГТАРДЫҢ КӘСІБИ
ДАЙЫНДЫҚ САПАСЫН ЖЕТІЛДІРУ МӘСЕЛЕСІ**

Мақалада болашақ педагог-психологтарды кәсіби дайындаудың теориялық негіздері беріледі. ЖОО-да педагог-психологтарды дайындау бағыттары зерделенеді. Педагог-психологтың кәсіби іс-әрекет ерекшеліктері талданады. Болашақ педагог-психологтардың қызмет түрлері көрсетіледі.

Қазіргі жағдайда қоғамда кәсіби іс-әрекеттің әртүрлі аймағында құзырлы мамандарға қажеттілік күн санап өсіп отыр. Отандық білім беру жүйесінде болып жатқан өзгерістер осы реформаларға, оны бағалауға қатысты біршама тартысты сұрақтарды қойды. Бүгінгі күні педагогтардың кәсіби құзыреттілігінің қалыптасуы мен дамуына ерекше мән беріліп отыр. Әсіресе, педагог-психологтар осы өзгерістерге дер кезінде әрекет ете ала ма, яғни, білім беру үдерісінің субъектісі ретінде өзінің позициясын дұрыс анықтап, өзгертіп, білім алушы тұлғасын мақсатқа бағытты дамыту үшін инновациялық іс-әрекетті енгізу мәселесі туындады.

Түйін сөздер: Кәсіби іс-әрекет, кәсіби құзыреттілік пен сауаттылық, педагог-психологтың кәсіби іс-әрекет бағыты, педагог-психолог қызметі.

Қазіргі жағдайда қоғамда кәсіби іс-әрекеттің әртүрлі аймағында құзырлы мамандарға қажеттілік күн санап өсіп отыр. Отандық білім беру жүйесінде болып жатқан өзгерістер осы реформаларға, оны бағалауға қатысты біршама тартысты сұрақтарды қойды. Бүгінгі күні педагогтардың кәсіби құзыреттілігінің қалыптасуы мен дамуына ерекше мән беріліп отыр. Әсіресе, педагог-психологтар осы өзгерістерге дер кезінде әрекет ете ала ма, яғни, білім беру үдерісінің субъектісі ретінде өзінің позициясын дұрыс анықтап, өзгертіп, білім алушы тұлғасын мақсатқа бағытты дамыту үшін инновациялық іс-әрекетті енгізу мәселесі туындады.

Жоғарыдағы айтылған мәселелерге орай, жаңа жағдайда педагог-психологтардың кәсіби тұлғалық қасиеттерін дамыту маңызды болып табылады. Педагог-психологтардың кәсіби

дайындық сапасын жетілдіру мәселесі, олардың шығармашылық әлеуетін қалыптастыру, кәсіби міндеттерді шешу, өзін-өзі дамытуға және өзіндік білім алуға қажеттілікті анықтау арнайы зерттеуді талап етеді.

Педагогикалық үдерісте педагог-психолог қызметінің әлеуметтік, психологиялық және педагогикалық сипаты күрделі. Себебі, педагог-психолог қызметіндегі басты түйін педагогикалық үдеріске қатысушылардың рухани дүниесінде болып табылады. Педагог-психолог психологиялық білім ретінде өзекті сұраныстарды пайдаланып қана қоймай, он қалыптастыруға да тырысу керек. Мұндай жұмысты ұйымдастырудың негізгі формасына әлеуметтік психологиялық білімдерді жасерекшеліктеріне байланысты әртүрлі мектеб жұмысының белсенді формаларына енгізуді жатқызуға болады (КТК, тақырыптық кештер, т.б.). Маман дайындауда, ең алдымен, әрбір педагог-психологтің жеке тұлғасын қалыптастыру талап етіледі. Алайда, оның негізі кәсіби дайындау барысында жетіледі. Қазіргі педагог-психологтың алдына: болашақ өркениетті, дәстүрлі демократиялық мемлекетті құратын жас ұрпақтың ең әуелі адамгершілік қасиеттерін қалыптастырып, содан кейін оның жан және тән сапасын арттырып, техникалық прогреске сәйкес жан-жақты қолданбалы білім беру міндеттері қойылады. Білім беретін мекемелердің іс-әрекетінің нәтижелігі, ең алдымен, педагогтар мен психологтарға байланысты. Олардың жеке тұлғалық қасиеттері, педагогикалық білігі, адамгершілік және ақыл-ой парасаты, педагогикалық мәселелерді шешуде шығармашылық ізденіске бой алдыруы, есеюі, өнегелілігі, денсаулығы мен рухани байлығы қоғамның әлеуметтік алғышарты болып табылады.

Қоғам сұраныстары мен өндіріс талаптарын қанағаттандыру мақсатында болашақ педагог-психологтарды дайындауда жаңа бағыттар айқындалып келеді. Болашақ педагог-психологтың кәсіби-тұлғалық дамуының алғышарттарының бірі өзіндік таным дамуы және өзіндік жетілдіру тілегінің деңгейі болып табылады. Жалпы алғанда болашақ маманның өзін-өзі тану әрекетін жоғары деңгейде меңгеруі өзіндік жетілу мен кәсіби даму іс-әрекетіне белсенді қосылуға мүмкіндік береді. Әсіресе, адамның үйлесімділігін қамтамасыз етуде үлес қосатын болашақ педагог-психологтардың тұлғалық қасиеттері мен кәсіби дағдыларының дамуы ерекше маңызға ие. Сондықтан, тұлғалық жетілудің жоғарғы деңгейіне жетуде педагог-психологтың практикалық кәсіби іс-әрекетінің рөлі ерекше. Осы орайда, болашақ мамандардың іс-әрекет субъектісі ретінде кәсіби дайындауда өз-өзін тану, өзін-өзі қабылдау және өзіндік жетілдіру деңгейінің рөлі өзінің маңыздылығымен алға шығады.

Болашақ педагог-психологтарды теориялық жүйелі-құрылымдық дайындау тұлғалық-кәсіби өсуіндегі жағымды өзгерістерді қамтамасыз етеді. Осы орайда, педагог-психологтың кәсіби «Менінің» қалыптасуы мен дамуы кәсіби іс-әрекеттің жүзеге асуына бағытталады. Болашақ педагог-психологтың кәсіби дамуы тұлғалық, іс-әрекеттік және әлеуметтік-мәдени өзгерістердің үздіксіз үдерісі ретінде түсіндіріледі. Бұл ерекшеліктер теориялық, практикалық білім, біліктілік, дағдының қалыптасуын қамтамасыз ететін өзіндік даму мен дайындықтың бірлігі ретінде қарастырылатын үздіксіз үдеріс. Сонымен қатар, педагог-психологтардың тұлғалық дамуының өзіндік үлгісі кәсіби маңызды қасиеттердің өзіндік бағалануын қамтамасыз етеді.

Жалпы алғанда педагог-психологтардың кәсіби құрылымы туралы сөз қозғағанда біршама қиындықтарды кездестіреміз. Себебі, бұл мәселе нақты адамның барлық өзара байланыс қосындысын шынайы детерминанттары мен дара ерекшеліктерімен негізделген. Егер шынайы жағдайдың сипатын ескерсек, онда педагог-психологтың алдында бірқатар мәселелер мен тапсырмалардың легі тұрады. Мақсат пен оның шынайы жүзеге асуына дейін келу үшін функция деп аталатын белгілі бір құрылымды орындау қажет. Бұл функцияларды субъект (белсенді), нақты адам орындайды. Сондықтан да педагог-психологтардың өзінің функцияларын орындау қабілеті нәтижелі болуы оның бірқатар қасиеттеріне байланысты.

Зерттеулерге сүйенетін болсақ, болашақ педагог-психологтардың кәсіби құзырлығы білімінің, біліктілігінің, дағдыларының, психологиялық ерекшеліктерінің, кәсіби ұстаным-

дары мен акмеологиялық нұсқалар кешенінің қалыптасуымен сипатталады [1]. Бұл жерде білім, дағды және біліктілікті педагог-психологтың кәсіби құзырлылығының рөлдік сипаттамасы ретінде ұсынуға болады. Ал, қалған құрылымдар оның субъективті сипаттамалары ретінде көрініс береді. Сонымен қатар, кәсіби құзырлылықтың түрлі деңгейлеріне жету детерминанттармен анықталады. Олардың арасында кәсіби функцияларды орындау үшін қарсылық болатын дара шектеулер бар. Көптеген еңбек аймақтарындағы мамандарды дайындау практикасы мұндай бағдардың орындаушылық деңгейінің қалыптасуында көрінетін нәтиженің жеткілікті түрде жоғары нәтиже беретінін анықтаған [2]. Психологияның объектісі адам болғандықтан педагог-психолог маманды дайындауда психикалық әлем туралы жаңа білімді алуға бағытталған интеллекттің негізгісі ретінде сипатталатын креативтіліктің дамуы мен шығармашылық ізденіске деген бағдар беру жеткіліксіз.

Болашақ педагог-психологтардағы адамға деген қатынасты жоғарғы құндылық ретінде қалыптастыру мәнді болып табылады. Мұндай нәтижеде адамның ішкі әлемімен жұмыстың механизмі мен заңдарына тереңдеп бойлауы жоғары адамгершіліктік императивпен анықталады. Осындай жолмен, зерттеуші педагог-психологтың кәсіби интеллектісінің маңыздылығы мен оның жұмысының жалпы гуманитарлық бағыттылығы бір-бірімен тығыз байланысты болып келеді. Сондықтан, ғалым В.А. Пономаренко пікірінше анық профессионал үшін рухани кеңістік – метафора емес, ол өзінің ар-ұятының өзара қатынасының әлеуметтік шындығы болып табылады [3]. Мұның өзіпрофессионалды маманнан айырып тұратын жүйелі қасиет. Өзінің іс-әрекеті ретінде педагог-психолог мамандығын таңдап алған адамдар қарапайым маманнан жоғары деңгейдегі профессионалға дейінгі кезеңдегі оның жүзеге асу үшін қажет әдістемелік түр-пішіндерді және әрбір сатының мазмұнды толықтырылуын жақсы түсіну керек.

Болашақ педагог-психолог маманның сапалық сипаттамалары және олармен анықталған және университет алдында тұрған білім берушілік міндеттер бүгінгі жоғары мектепте маманның кәсіби дайындығы жүйесінің негізгі ұстанымдарының сипатын анықтайды. Олар ұстанымдардың бір қатарын айқындайды. С.И. Гессен жоғары мектепте білім берудің негізгі ұстанымдарын анықтайды [4]. Оларға мыналар енгізіледі:

1. Университетте ғылыми білімнің толық болуы; 2. Дәріс беру және оқыту үдерісіндегі еркіндік және шығармашылық рухы; 3. Оқытушылар мен ғалымдарды дайындау жолымен университеттің өзін-өзі тәрбиелеуге қабілеттілігі.

Өз мәнісінде жоғары мектеп аталмыш ғалымның көзқарасы бойынша ешқандай билікке төзбейтін ғалымдардың одағы болып табылады. Қазақстандық зерттеушілер жоғары мектепте білім беру ұстанымдарының маңыздылығын ерекше көрсетеді. Олар бүгінгі жоғары мектепте мамандарды дайындау жүйесінің төмендегідей негізгі ұстанымдарын анықтайды: - білім беру мазмұнының ғылыми іргелілігі мен жүйелілігі ұстанымы; - білім берудің қол жетерлік ұстанымы; - ғылым мен өндіріспен алынатын білімдер жүйесінің кешенділік және кіріктірілген ұстанымы; - мамандар дайындаудың жаңашылдық және ақпараттылық бағдарлаушылық принципі; - білім берудің болжаушылық және жан-жақтылық принципі; - кәсіби құзырлылықтың көп нұсқалылығы және таңдамалық ұстанымы; - алынатын біліктіліктің қолданбалы нәтижелілігінің ұстанымы; - білім беру мазмұны мен құрылымының көпдеңгейлі және үздіксіздік ұстанымы; - біліктілік сертификатымен әр баспалдағының кәсіби аяқталу немесе академиялық ұстанымы; - білім беру мақсаттарының әлеуметтік-экономикалық айқындаушылық ұстанымы; - оқу үдерісін ұйымдастырудың проблемалылығының және интерактивтілігінің ұстанымы; - білім беруді гуманизациялау ұстанымы; - оқыту үдерісінде ынтымақтастық пен серіктестік ұстанымы; - білім беру мазмұнының коммуникативтілік мәдениет аралық ұстанымы; - мамандардың кәсіби және академиялық біліктілігінің халықаралық-мәртебелік деңгейін қамтамасыз ету ұстанымы; - бағдарлаушылық көзқарасы ұстанымын айтамыз; - оқытуда жеке және тұлғаға бағытталған көзқарас ұстанымы.

Осы ұстанымдар кез-келген жоғары мектепке лайықты, бірақ ғылым мен университеттік білім беру түсінігі тарихи тұрғысынан өзгеріп тұрды. Олардың көзқарасын қолдай отырып,

маңызды ұстаным ретінде болашақ мамандарды оқытудағы, тәрбиелеудегі, дамытудағы тұлғаға-бағытталған ұстанымды айтамыз. Педагог-психолог мамандарды дайындауда олардың психологиялық сауаттылығы мен күзiреттiлiгi мәселесiнiң маңызы өте зор. Өйткенi, мектепте педагог-психолог қызметiнiң басым бағыты психологиялық арнада жүргiзiледi. Басқа ғылымдар арасында психология ғылымының маңыздылығы туралы айтатын болсақ, басқарушылық қызметтегi адамдармен қарым-қатынас 80 пайызды құрайды, “адам-машина” жүйесiндегi апаттардың 70 пайызы операторлардың кiнәсiнен болады. Бүгiн ел нарықтық қатынастарға ауысып, психология ғылымының жаңа бағыттары пайда болып, даму үстiнде: нарық психологиясы, бизнес психологиясы, ақша психологиясы, жарнама психологиясы, кәсiпкерлiк психологиясы және т.б. Психологиялық бiлiмдер саясаткерлерге, менеджерлерге, дәрігерлерге, заңгерлерге, педагогтарға, инженерлерге қажет.

Қазiргi күнi кадрлық менеджменттегi психодиагностиканы қолдану маңыздылығына тоқталып кеткенiмiз дұрыс болады, мысалы, коммуникативтiк қабiлеттер менеджер iс-әрекетiнде үлкен маңыздылыққа ие. Белгiлi шетел ғалымы Д.Голланд тұлғаның белгiлi бiр мамандыққа сәйкес келуiн анықтау әдiстемесiнiң авторы болып табылады [5]. Оның пiкiрiнше вербальды белсендiлiктiң жоғары деңгейi кәсiпкер типiндегi тұлғаның маңызды қасиетi болып табылады (J.Holland, 1973). Сондықтан да коммуникативтiк қабiлеттердi диагностикалаудың кадрлық менеджментте маңызы зор.

Психикалық құбылыстармен барлық мамандар кездеседi (психикалық бейнелер және ұғымдар, түйсiктер мен қабылдаулар, есте сақтау және ойлау қабiлеттерi, зейiн мен ерiк, эмоция мен түс көру, тұлғаның қасиеттерi мен күйлерi). Психология адам белсендiлiгiнiң, яғни, оның мiнез-құлығының, қарым-қатынасының, iс-әрекетiнiң заңдылықтарын ашады. Психология басқа адамның мiнез-құлығына әсер етудiң жолдарын анықтап, өзiн-өзi басқаруы бойынша нұсқаулар жасайды. Ол адам интеллектiсi мен қабiлеттерiн, индивид қасиеттерi мен топтарын анықтаудағы әдiстерiн бередi.

Зерттеулерге сүйенетiн болсақ, адам өз “Менiн” және қоршаған ортаны бейнелей отырып, өз белсендiлiгiн реттейдi, үнемі психикалық құбылыстарға енедi. Дегенмен, оны ол саналы түрде ұқпайтын сәттерi жиi болады. Психология пәнi көптеген өмiрлiк ұғымдарды бiтiрушiнiң сөздiк қорына енгiзедi. Университеттiк бiлiмi бар адам үшiн бүгiнгi күнi “психика”, “қабылдау”, “мотив”, “қарым-қатынас” деген сөздердi бiлмеуге болмайды. Сондықтан да ХХI ғасырда психология ғылым ретiнде өзектi болады.

Болашақ педагог-психологтарды даярлауда жоғары эмоциялық тiтiркену, стресс жағдайларын азайтуды көздейтiн iс-әрекеттердi, психологиялық кеңес беру мен психокоррекцияны жүргiзе алатын дағдыларды дамыту жұмыстарын басты назарда ұстау қажет. Психологиялық қызмет жоғары оқу орындарының отбасы, басқа әлеуметтiк институттарымен бiрлесiп болашақ маманның моральдық құндылықтарын қалыптастыру мақсатында олардың күштерiн реттеуге мүмкiндiк бередi. Өмiр қазiргi күнi әрбiр қадамды психологтың нұсқауларымен салыстыруды талап етедi. Осы ереженiң сақталуы болашақ маманды дайындаудың деңгейiн көтередi, олар қазiргi үнемі күрделену үстiндегi талаптарға сай болар едi.

Педагог-психолог қызметiнiң ең бiрiншi бағыты психодиагностикалық деп аталады. Психодиагностикалық жұмыстарда әрбiр жас кезеңдерiндегi оқушылардың өзiндiк психикалық процестерiнiң даму ерекшелiктерiн түрлi зерттеу әдiстерi мен зерттеу әдiстемелерiн қолдана отырып анықтайды. Психодиагностикалық жұмыстарды мектеп психологы мынадай мақсатта жүргiзе алады:

1) Оқушылардың психикалық дамуы оның жас ерекшелiктерiне сай келе ме? Әрбiр оқушымен жеке жұмыс жүргiзу мақсатында олардың қабiлетiн ерте анықтау үшiн психологиялық зерттеулер жүргiзедi;

2) Балалардың жас дамуынан төмен психикалық ауытқушылықтарының себептерiн, мiнез-құлықтың бұзылу себепiн анықтауға арналған диагностикалық зерттеулер жүргiзедi;

3) Оқушылардың ересектермен (мұғалім, ата-ана), өз құрбыларымен қарым-қатынасының мазмұнын, қарым-қатынастың бұзылуының кейбір психологиялық себептерін анықтауға байланысты жұмыстар жүргізеді.

Педагог-психологтың келесі іс-әрекеті психопрофилактикалық бағыт. Психопрофилактикалық (алдын алу) жұмыстар жүргізудің мақсаты мектеп мұғалімдеріне жүйелі түрде психологиялық кеңестер бере отырып, олардың психологиялық сауатын көтеру. Оқушыларда кездесетін психикалық ауытқушылықтың алдын алу шараларын жүргізу, бала психологиясындағы өзгерістер туралы ата-анаға дер кезінде психологиялық кеңестер беріп, олардың алдын-ала сақтандырып отыру. Мектеп жағдайындағы психопрофилактикалық жұмыстарға жататындар:

- балалардың мектептегі оқуға психологиялық даярлығын анықтау (ес, зейін, ерік, ойлау, сөйлеу, қабылдау т.б.);

- бастауыш сынып оқушыларының мектептегі оқуға тез бейімделуін анықтап, ата-аналар мен педагогтарға ұсыныстар беру;

- оқушылардың сыныптан сыныпқа көшу барысындағы психологиялық ерекшеліктеріне зерттеу жүргізіп, психологиялық кешеуілдеу мен ауытқушылықтарды анықтап, оны жоюға бағытталған шаралардың бағдарламасын жасау;

- оқушылардың әрбір психикалық процестерінің, сезімі мен еркінің, қабілеті мен мінезінің дамуына үзбей зерттеу жүргізіп, ұсыныстар беру;

- арнаулы бағдарламамен жұмыс жүргізуді қажет ететін оқушылар үшін пән мұғалімдерімен бірлесе отырып, арнаулы бағдарламалар дайындау;

- интернат типіндегі мекемелерге қабылданатын оқушылар үшін арнайы психологиялық зерттеулер жүргізіп, олардың өзіндік ерекшеліктерін анықтау;

- оқушылардың тұрмыс жағдайларына, оқу-тәрбие үдерісінің ерекшеліктеріне (күрделілік, олқылықтар, мұғалімнің өзіне тән психологиясын түсінбеу т.б.) байланысты олардың жүйке жүйесінің бұзылуының алдын алу;

- педагогикалық ұжымда үйлесімді психологиялық ахуалды қалыптастыру, педагогтар мен оқушылардың, ата-аналар мен педагогтардың арасында сенімді байланысты қалыптастырып, психологиялық ынтымақтастықты орнату.

Мектеп тәжірибесіндегі дамытушы жұмыс дәстүрлі түрде баланың өзіндік сана-сезімі мен психологиялық өмірінің әлеуметтік, эмоциялық жеке адамдық, танымдық өрістеріне бағдарланады. Мұндағы жұмыс дәстүрлі формада жүзеге асырылуы мүмкін. Мысалға, психологиялық дамытушы ортаны ұйымдастыру. Мұндай жұмыс педагог-психолог пен оқушының сабақтан тыс уақытында ұйымдастырылуы мүмкін (тренингтік, дамытушы, оқытушы жұмыстар). Сонымен қатар, мұндай ортаны сабақ үстінде, тәрбиелеу үдерісінде және сабақтан тыс уақытта, психологиялық дамытушы технологияларды қолдана отырып құра алады. Сонымен қатар, психологиялық дамытушы орта ретінде, оқытушы психодиагностика, басқаша айтқанда, әртүрлі психодиагностикалық шаралардың мәліметтерін педагог-психологпен біріге отырып талдау арқылы жасөспірімдер мен жастық шақтағы оқушылардың құзіреттілігіне, өз-өздеріне дамыту мен тануы. Оқу іс-әрекетінде дамытушы жұмысты педагог-психолог жанама түрде жүргізе алады [6]. Ол педагог-психолог пен педагогтың біріге отырып, балалардың психикалық әлемдерінің әртүрлі жақтарын ескеретін, оқу үдерісіне енгізілетін формалар арқылы көрінеді. Мектеп тәжірибесіндегі психокоррекциялық жұмыс жоғарыда айтылғандай әртүрлі психологиялық қиындықтары, мәселелері бар оқушыларды анықтап, сол мәселелерді шешуге бағдарланады. Педагог-психолог үлкен топпен жұмыс атқаратындықтан, әрбір баланың мәселесіне байланысты даралық түзету бағдарламасын құрай алмайды. Ең алдымен бағдарлама жас ерекшеліктерін және осы жаста көптеп кездесетін мәселелерді ескере отырып, құрылуы керек [7].

Әрине, мектеп педагог-психологы баланың барлық мәселелерімен жұмыс істей алмайды. Мектеп педагог-психологының біліктілігі мен жұмыс ауырлығын ескере отырып, оның

міндетіне дамытушы жұмыс пен мектепке бейімделу мен танымдық өрісінің мәселелерін шешуге бағытталған түзету жұмыстарын ғана атқарады. Ал басқа мәселелерді шешу мүмкіндігі педагог-психологтың жеткілікті түрде дамыған кәсіби дағдыларына байланысты. Психокоррекциялық жұмыс топтық және даралық түрде де жүргізіледі. Мұндағы нақтылы жұмыс формасын таңдау баланың жас ерекшелігіне, мәселенің сипатына байланысты болады. Сонымен қатар, бірегейлік принципін ұстану өте маңызды болып саналады.

Жоғарыда атап өткен педагог-психологтың қызмет бағыты жоғары оқу орындарында маман дайындаудың негізі болуы тиіс. Сондықтан жоғары мектепте болашақ мамандарды дайындауда әрбір оқу пәндері мен практика мазмұнын осы бағыттардың шеңберінде құру маңызды.

Қорытындылай келе, қазіргі жағдайда жоғары кәсіби құзыретті, білім, білік және дағдылары қалыптасқан маманды дайындауда бірінші орында оқу пәндерінің мазмұнына, оқытудың тәсілдері мен әдістерін таңдауға ерекше талап қойылып отыр. Білім беру үдерісін бүгінгі күн талабына сай жаңаша ұйымдастыру ғалымдардан оның философиялық, педагогикалық-психологиялық негіздерін, теориясы мен тәжірибесін терең зерттеуді, заманауи талаптарына қарай білім беру технологиялары мен әдістерін, дүниетанымның ұстанымдарын қайта қарастыруды, рухани-адамгершілік құндылықтарға бетбұрыс жасауды талап етеді. Сондықтан, болашақ педагог-психологтарды дайындауда жоғарыдағы мәселені назарға ала отырып, олардың «педагог-психолог-ғалым», «педагог-психолог-оқытушы», «педагог-психолог-практик», «педагог-психолог-әдіскер» ретіндегі қызмет аймағын анық-тау қажеттілігі алға шығады.

1 Джакупов С.М. *Общая психология: введение. Учебное пособие.* – Алматы: «Қазақ университеті», 2014. – 162 б.

2 Успенский В.Б., Чернявская А.П. *Введение в психолого-педагогическую деятельность.* – М.: Владос, 2004. – С. 176.

3 Кукушин В.С. *Введение в педагогическую деятельность.* – Мәрт. 2005. – С. 255.

4 Пономаренко В.А. *Психология духовности профессионала.* – ИПАН РАН-М., 2004- С.162.

5 Гессен С.И. <http://www.twirpx.com/file/779791/>

6 Жубаназарова Н.С., Садыкова Н.М. *Теоретический и экспериментальный анализ коммуникативной компетентности современной молодежи // Вестн. КазНПУ. Сер. Психология – 2016. – №2(47). – С. 49-55*

7 Жұбаназарова Н.С. *Жас ерекшелік психологиясы. Оқулық. МОН РК «Қазақ университеті» 2014 ж.*

Аннотация

Жубаназарова Н.С., Борбасова Г.Н. – Казахский Национальный университет имени аль-Фараби
Профессиональная подготовка педагогов-психологов по вопросам
совершенствования качества в высших учебных заведениях

В Статье рассматриваются теоретические основы подготовки будущих педагог -психологов. Рассматривается направление подготовки педагог-психологов в Вузе. Анализируются особенности профессиональной деятельности педагог-психологов. Предоставляются виды услуг будущих педагог-психологов. В данное время в различных регионах профессиональной деятельности растет потребность в компетентных специалистов. Происходящие изменения в национальных реформ системы образования, есть некоторые трудные вопросы, чтобы измерить его. Сегодняшние дни, уделяются особое внимание формированию и развитию профессиональной компетентности педагогов. В частности, педагоги и психологи на эти изменения, чтобы действовать в своевременной манере, то есть, определить свою позицию как субъекта образовательного процесса, направленного на изменение личности проблемы учащихся для развития инновационной деятельности.

Ключевые слова: профессиональная деятельность, профессиональная компетентность и грамотность, направление профессиональной деятельности педагога-психолога, услуги педагога-психолога.

Abstract

Zhubanazarova N.S., Borbasova G.N. – *al-Farabi Kazakh National University*
Professional training of future teachers and psychologists at the university

The article provides a theoretical basis for the preparation of future teachers and psychologists. Areas of high school teachers and psychologists are investigated. Teacher – psychologist analyzes the features of a professional activity. Use of the services of the future educational psychologists. At present the requirement in competent experts grows in various regions of professional activity. The happening changes in national reforms of an education system, are some difficult questions to measure it. Today, is given special attention to formation and development of professional competence of teachers. In particular, teachers and psychologists on these changes to work in a timely manner, that is to define the position as subject of the educational process directed on change of the identity of a problem of pupils for development of innovative activity.

Keywords: professional activity, professional competence and literacy, direction of professional activity of the educational psychologist, service of the educational psychologist.

МРНТИ 15.21.45.

Т.Н. Жүндібаева¹

Ф.О. Оразбаева²

^{1,2}*Абай атындағы қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы қ, Қазақстан*

ЖЕТКІНШЕКТЕР ТҮЛҒАСЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Бұл мақалада жеткіншектердің тұлғалық ерекшеліктерінің зерттелуі қарастырылған. Жеткіншектердің кемелдену сезімінің қалыптасу үрдісі қарастырылған. Сондай-ақ, өзіндік сана мен өзін-өзі бағалау бойынша теориялық-тәжірибелік көзқарастар нақты сарапталып дәріптелген. Жеткіншек жастағылардың мінез-құлықтарының ерекшеліктері және оның дамуы бойынша талдау нақты дәйекті түрде сипатталып берілген. Жеткіншектердің тұлғасын қалыптастыру үрдісінде мұғалім балалардың белсенді түрде ұжым өміріне қатысуының талаптануын эмоционалдық сезіміне аса көңіл аудару қажеттілігі көрсетілген. Сонымен қатар мақалада жеткіншектердің психологиялық, физиологиялық дамуының ерекшеліктері дәріптелген. Жеткіншектердің қазіргі қоғамдағы жағдайы мен балалықтан ересектікке талас-тартыспен өтуіне талдау жасауды қазіргі кезеңде жалғасуда. Ол қоғамда ересектер тобы мен балалар тобының бар екенін, әрқайсысының өзіне тән артықшылықтары болатындықтан, олардың бір-бірінен бөлінгендігін, жеткіншектік кезеңде баланың балалар тобынан ересектер тобына қарай ілгерілейтіні көрсетілген.

Түйін сөздер: Тұлға, өзін-өзі бағалау, өзіндік сана, эмоционалдық күй, ұжым, мінез-құлық, ата-ана қатынасы.

Жеткіншек шақтағы кезең, баланың психикалық аймағын барлық жағын өзгертетін кезең. Ерекше өзгерістер интеллектуалдық әрекетінің дамуында болып жатады. Жеткіншек кезеңге әсіресе, танымдылыққа ұмытылу, өз пікірінің қалыптасуы, интеллектуалдық мәселелерге шығармашылық көзқараспен қарау тән болып келеді. Сонымен қатар, жеткіншек жаста өзіндік дамуына байланысты дене бітімі өзгеріп, психологиялық үйлесімсіздік пайда болады. Бұл өзгерістер жеткіншектердің бойына әр түрлі әрекеттердің пайда болуына әкеліп соғады, яғни оларда шыдамсыздық, дөрекілік, жиі кездеседі. Қызығуында маңызды өзгерістер байқалады және рухани қажеттіліктері дамып, құндылығы бағыты, өзіндік дүниетанымы, қоғамға, өзге адамдарға, өзіне көзқарасы қалыптаса бастайды. Жеткіншек кезеңнің ерекше зейінді аудартатын, бұл әлеуметтік-психологиялық және биологиялық жағдайы, балалалық шақтан ересектік кезеңге өтуі. Осыған байланысты, психикалық ерекшеліктердің өзгеруі және басқа қасиеттердің пайда болуы олардың психологиялық денсаулықтарына түйінделеді.

Жеткіншектердің психикалық қасиеттері өздері енетін қоғамдық қатынастардан тыс бола алмайды. Жеткіншектердің бұл деңгейде алдымен қоғамдағы тіршілік иесі ретінде көрінеді.

Яғни, әлеуметтік жүйеде жеткіншектің денсаулығына қатысты ықпалдары жайлы мәселелер алдыңғы шетке шығады. Психикалық саулығы алуан түрлі әлеуметтік ықпалдарға душар болады, оның ішінде, отбасындағы, достарымен, туыстарымен қарым-қатынастарындағы, жұмысындағы, бос уақытындағы, діни және басқа да ұйымдармен қатынасындағы. Бұл ықпалдардың жағымды да, жағымсыз да сипатта болуы мүмкін.

Жеткіншек жасындағыларды тиісті әдебиеттерде «қиын», «өзгерілу», «ауысу жастары» т.б. деп атайды. Соңғы жағдайда «ауысу жасында» жеткіншек балалық кезеңдерден ересек жасына ауысады. Ана тілімізде «жеткіншек» деген ұғым өзге тілдердегі осы сөздің мағынасы дәл беріледі. Жеткіншек балалық шақ пен ересектік кезеңге жете алған жоқ, бірақ жетіп қалды. Сондықтан, бұл жастың «жеткіншек» деп аталуы осы кезеңдегі психологиялық ерекшеліктерінің өзіндік сипатын анық көрсетеді. Бұл кезеңде оның психикалық даму ерекшелігі жас бала мен ересектерге қарағанда әлде қайда өзгеше болады: бұл кезеңге тән тағы бір ерекшелік жеткіншек барлық нәрсені өз бетімен орындап, үлкен адамдардың қамқорлығы мен ақыл кеңесінен құтылғысы келеді. Кәмелетке толмаған балалардың ересектен айырмашылығы тек үлкен адамдардың қатынасының өзгеше келетінінде емес, сонымен қатар биологиялық дамуы жағынан кеңінен өріс алатынында. Ал жалпы алғанда, жеткіншек тым өзгеше сипатта берілген тапсырманы өз сөзімен түсінікті етіп айтуға талпынады. Кейбір жеткіншек жастағылар осы кезеңде бұрынғы қалпынан үлкен адамдармен қарым - қатынаста болғанда мейірімді, сыпайы келсе, енді өрескел түрде, яғни тәртіп бұзуға икем келеді. Осы мәселені анықтауда зерттеушілер арасында талас бар. Дегенмен, психиканың бұл ерекшелігі жеткіншекте әлеумет өмірінің өзіндік ерекшелігінен болар. Жеткіншек бәрін өзім істей аламын, сендер мені әлі бала деп ойлайсыңдар деп наразылық білдірсе де, оның қолынан әлі де көп нәрселер келе бермейді. Ересектерге ұқсап іске ұмтылғанымен, сол істі орындаудағы мүмкіншілігі кіші мектеп жасындағылардай. Басқаша айтқанда, бір жеткіншек істі игеру жағынан бала да, талап қою жағынан ересек.

З.Фрейд [1] және Л.И. Божович [2] еңбектерінде жеткіншек үлкендердің қамқорлығына көнбейтін өзім бәрін орындаймын дейтінін жыныс қасиетінің салдарынан болатын санасыз әуесқойлық деп түсіндірді.

Бала жеткіншек жасында дене және физиологиялық даму жағынан үлкен өзгерістерге ұшырайды. Егер бастауыш кластарда баланың денесі белгілі бір мөлшермен біртіндеп өсетін болса, жеткіншек кезінде тез өседі. Бірақ, өсуі бір мөлшермен іске аспайды. Кейде тым шапшаң, кейде баяу дамиды. Мұндай түрліше қарқынмен өсу 11-ден 16-ға дейін созылады да, кейін өз қалпына келеді. Қыздардың денесінің тез өсуі 13 жаста, ұлдарда 15 жаста кездеседі. Бұл кезде ересектердің сүйегі мен шеміршектері нығайып, бұлшық еттері күшейеді. Осының нәтижесінде 13 жастағы қыз күш жағынан шешесінен кем емес, 15 жастағы ұлдың күші әкесінің күшіне жақындайды. Жеткіншектердің дене құрылысы онша үйлесіп жарымайды. Денесін тік ұстамай, бір жағына еңкейіп, не қисайып тұрған сияқты көрінеді. Себебі, дене мөлшері біркелкі дамымайды; аяқтары, қолы, белі, мойыны тез өседі де, кеудесі кеш өседі. Осының нәтижесінде жеткіншек денесінің үйлеспеуінен ұялады. Жеткіншектің бас миының көлемі ересектердікіндей. Бірақ, ми қабығы клеткаларының қабаттары өсуін әлі тоқтатпайды. Ми қабығы клеткалары тітіркендіргіштерге әсерленгіш. Сондықтан, жеткіншектер ренжуге, не қуануға икем келуі мүмкін. Жалпы алғанда, жеткіншектердің дене құрылысы мен физиологиялық қызметінде жастың ерекшелігіне орай недәуір өзгерістер кездесетіні рас болғанымен, осылардың марфологиялық және физиологиялық қызметінде тәртіп бұзуға, не үлкендердің сөзіне көнбеуге ықпалын тигізетін еш нәрсе жоқ. Бірақ осындай дәуірден биологиялық ықпалдар түкке тұрмайды деген қорытынды шықпайды. Жеткіншектің өмірінде, әлеуметтік ықпалдардың ролі неғұрлым басым келгенімен, бұл екі үрдісі біріне бірін қарсы қоюға болмайды.

З.Фрейдтың [1] пікірінше жеткіншектің өзіне тән психикалық ерекшеліктері жануар ата-тегінен берілген қасиеттер делінді. Сондықтан да, осы заңдылық жеткіншектің мінез-

құлықтың кейбір жақтарына әсер етеді деген. Осы пікірге сол кезді өзінде-ақ, социологтар мен антропологтар соның ішінде АҚШ антропологтары Европа елінде жеткіншек жасында кездесетін үйлеспеушіліктер үшін Самоа аралына барып, сонда тұратын елдің жеткіншектерін зерттейді. Зерттеуде тек бақылау тәсілі қолданылады. Бұлар мынадай қорытындыға келеді. Самоа еліндегі 11-16 жастағы балаларда Европаның жеткіншегіне тән ұнамсыз әдет-ғұрыптардың бірі де кездеспейді. Ал, қыздардың жыныс жағынан есейгендігі олардың мінез-құлқында сырттай білінбейді. Байқалған күннің өзінде И.С. Кон [3] бойынша тек бойжеткендік есейгеннің белгісі деп бағаланады.

Баланың ақыл-ойының өріс алуы тек білімге тәуелді емес. Себебі, білім мен психикалық даму бір емес екенін біз ілгеріде ескерттік. Егер ілгеріде аталып кеткен психиканың дамуына оқыту әсер етпейді дейтін Ж.Пиаженің [4] пікірін басшылыққа алсақ, онда психиканың дамуы баланың қай жаста екеніне тәуелді келеді дейміз. Әрине, бала психикасының қандай болып келуіне оның хронологиялық жасының тікелей қатынасы бар. Бала психикасының әр жаста қандай болып келуіне әлеумет ортасының едәуір ықпалы бар. Себебі, балаға әсер ететін бүгінгі әлеумет ортасы бұрынғыдан мүлде өзгеше: қазіргі техника мен өндіріс саласына ие болу үшін жас өспірімдер жасының көбін оқуға арнауы тиіс. Жасты ғылыми тұрғыдан тиісті кезеңдерге бөлу, сол кезеңге тән баланың есеюіне әсер ететін себептер үлкендердің балаға қоятын талабы мен баланың өзбеттілік ұмтылуының арасындағы қайшылық «дағдарыс» кез кездеседі.

Дағдарыс кезінде жеткіншектің жасына орай келмейді, онымен үлкендер арасындағы қатынастың бұзылуынан пайда болады. Осылай деу дағдарыс кезі жеткіншекте болмауы немесе байқалмай бірқалыпты сипатта өтуі мүмкін. Егер үлкендермен қатынасы жақсы болып, даму ортасы жағымды әсерлерге толы болса, бұл кезең байқалмай өтуі де мүмкін.

Бұл кезеңде жеткіншек үлкендерден өзінің есейгенімен, өзбеттілігімен санасуын талап етеді. Қыздар киім киюде, ұл балалар тиісті міндеттерді өз еркімен орындағысы келеді. Осыған бастапқы кезде ата-аналар қарсы келеді. Егер осындай жағдай көп созылса, жеткіншек пен үлкен адамдар арасында түсінбеушілік туып, бала ашуланып, ерегісуге, не жағымсыз халде болып, үлкендер не айтса да, соны орындамауға тырысады.

Жеткіншектердің қазіргі қоғамдағы жағдайы мен балалықтан ересектікке талас-тартыспен өтуіне талдау жасауды қазіргі кезеңде жалғасуда. Ол қоғамда ересектер тобы мен балалар тобының бар екенін, әрқайсысының өзіне тән артықшылықтары болатындықтан, олардың бір-бірінен бөлінгендігін, жеткіншектік кезеңде баланың балалар тобынан ересектер тобына қарай ілгерілейтінін атап көрсетті. Жеткіншекте ересектер тобына өтуге және үлкендердің балаларда жоқ кейбір артықшылықтарымен пайдалануға деген ұмтылысы болады.

Жеткіншек жасына өту баланың жеке басының дамуына ықпал ететін жағдайлардың терең өзгерістерімен сипатталады. Олар жеткіншектердің үлкендермен, өзінің құрбы-құрдастарымен арасында қалыптасатын қарым-қатынасына, организмнің физиологиясына, танымдық үрдістердің, интеллекті және қабілеттерінің дамуына қатысты.

Жеткіншек кезеңі - бұл балалық шақтың, жастың ішіндегі ең қиын, ең күрделі, жеке бастың қалыптасу кезеңі: Сонымен қатар, өте жауапты кезең, өйткені, Бұл кезеңде баланың адамгершілік негіздері, әлеуметтік ұстанымы, өзіне, адамдарға және қоғамға деген қарым-қатынасы қалыптасады. Осы жаста адамның мінез-құлық белгілері және жеке тұлға арасындағы мінез- құлықтардың негізгі формаларн тұрақталады.

Бұл жас кезеңіндегі басты мотивациялық белгілер - жеке бастың өзін-өзі жетілдіруіне, өзін-өзі тануына, өзін-өзі танытуына деген ұмтылыс болып табылады.

Өзінді тану үрдісі, ең алдымен, өзін-өзі бағалау сияқты оның маңызды құрамымен жеткіншектердің түрлі психологиялық жай-күйімен, жекелей алғанда, алаңдаушылық, қорқыныш, өз-өзіне сенбеушілік т.б. тығыз байланысты. Яғни, дамудың эмоционалдық өзгеше индикаторы – өзін-өзі бағалау және өзін-өзі тану.

А.И. Захаровтың [5] айтуынша, жеткіншектердің қорқыныштары елеулі түрде осы жастың негізгі қайшылықтарымен байланысты:

Жеткіншектің өзін-өзі болуға ұмтылысы мен өзінің жеке индивидуалдығын сақтау, сонымен бірге, өзінің құндылықтары мен нормаларына сәйкес топпен бірге болу. Бұл мәселені шешу үшін жеткіншектің алдында екі жол бар: жолдастарынан арылып өз-өзімен қалу, не өзінің бостандығынан, дербестігінен бас тартып, топқа толығымен тәуелді болу. Басқаша айтқанда, жеткіншекке өзімшіл мен конформизмнің бірін таңдауға тура келеді. Мұндай қайшылықты жағдай оның айқын әлеуметтік жағдаймен байланысты қорқыныштарының негізгі себептердің бірі болып табылады.

Жеткіншектерге өзінің физикалық және психикалық жақтан сиықсыз болуынан қатты қорқады және адамдардың осындай кемшіліктеріне төзбеушілікпен қарайды немесе өз денесінің сиықсыздығы туралы ойларға беріледі.

Жеткіншектерге тән қорқыныштар – басқыншылық, өрт, ауыру көбінесе ер балаларға тән болса, қыздарға стихиялық құбылыстар, кеңістік тылсымы үрей әкелетін көрінеді. Бұлардың бәрі, айналып келгенде, өлім қаупімен ұштасады.

Бұл жаста жеке жеткіншектердің арасындағы қарым-қатынастармен байланысты бұрынғы жастарда байқалмаған қорқыныштардың саны өседі. Мұндай белгілердің бірі – ата-аналармен жылы эмоционалдық қарым-қатынастың болмауы болып табылады. Бұл жеткіншек үшін қарым-қатынастың құны қымбат болғандықтан, жеткіншек өзінің жалғыз қарым-қатынас құралын жоғалтудан қорқады.

Қорқыныштың салдары көп қырлы, бірақ олардың бастысы - Бұл өзіне де, өзгеге де сенбеушіліктің ұлғаюы. Алғашқысы – сақтыққа негіз болса, кейінгісі күдікке итермелейді. Соның нәтижесінде, адамдарға алдына-ала ойластырылған дайын көзқараспен қарау, қақтығысқа бейімділік және «Мен» деп оқшаулану орын алады. Мұның бәрін Р.И.Захаров [24] қалмайтын қорқыныш – үрейге және алаңдаушылыққа балайды. Таңылған, қалмайтын қорқынышты (үрейді) жеткіншек жат, еріксіз, басқыншы сияқты түрде қабылдайды. Олармен дербес күресу үрейдің күшеюіне және өсуіне жол ашады.

Л.С. Выготский [6] жеткіншек жастағы қызығушылық мәселесін қарастырған және оны «жеткіншектің психологиялық дамуы мәселесінің кілті» деп атаған. Адамның әрбір дамуы сатысындағы психологиялық функциялары жүйесіз, автоматты түрде кездейсоқ емес, нақты қызығушылықтар, ұмтылыстарымен бағытталатын белгілі жүйе бойынша қызмет етеді. Жеткіншек жаста, ескі қызығушылықтар жойылып жаңалары қалыптасады – деп жазады Л.С.Выготский [6]. Жас кезеңнің басында романтикалық ұмтылыстар басым болса, соңына қарай нақты, жеткіншектің таңдаған өмірлік жолымен байланысты қызығушылықтар көрінеді.

Тұлғаның әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктерін анықтау жолында негізінен К. Роджерстің [7], А.Маслоудың [8] тағы басқа ғалымдардың тұжырымдаулары бойынша тұлғаның өзін-өзі бағалауы, өзіндік «Менін» бағалауы, өзіндік белсендіруіне талпынысы, қоршаған ортаны субъективті қабылдауы, әлеуметтік-психологиялық қасиеттерді қарастыру аса маңызды болып табылады. Тұлғаның қоршаған ортамен қарым-қатынасы, жеткен жетістіктері мен ерекшеліктері көптеген жағдайларға тәуелді, олар тұлғаның әлеуметтік есею ұғымымен түсіндіріледі. Шетел психологиясында тұлғаның әлеуметтік есеюін «өзіндік аяқталу» терминімен белгілейді және оның мағынасын тұлғаны өз мүмкіндіктерін аңғаруына және дамытуына бағыттылық деп сипаттайды. Өзіндік актуалданатын тұлға ең алдымен дербестігімен, өзін-өзі реттей алуымен, өзіндік тұжырымдауларымен, ақиқатқа талпынысымен сипатталады.

Қоршаған ортаның ұсынған моделі үнемі өз тұжырымдауымызға сәйкес келе бермейді. Жеткіншек тұлғасы мен әлеуметтік орта қатынасын түсінуде бұған тұлғаның жеке бас ерекшеліктерінің зор екендігін атап өту қажет. Қоғамның дамуы оңды болуы үшін жастардың бойында жағымды қасиеттердің дамуы зор мәнге ие. Жалпы индивидтің қоғамдық

қатынастарда белсенді субъект ретінде әрекет етуіне мүмкіндік беретін әлеуметтік топқа немесе қоғамға тән, мәдениет ұғымына енетін белгілі бір білімдер жүйесін игеруі әлеуметтену үрдісі ретінде қарастырылады.

Тұлғаның әлеуметтенуі тек әлеуметтік-бақыланатын және бағыттылық – ұйымдасқан жағдайлар жиынтығынан ғана емес, сонымен қоса, аяқасты жағдайлардан да тәуелді болып келеді. Сонда жеткіншектердің өміріндегі кездейсоқ жағдайлар, конформды ойлау ерекшеліктері, өмірде көрген қиыншылықтары жастардың өзіне тән қоршаған ортасына деген көзқарасын өзгертеді. Әлеуметтік жағдайларға саналы мөлшерде икемделу тұлғаның өзіне, қоршаған ортаға зиянын тигізбейтін жағдайларды сөкпей қолдап отырған жөн. Саналы түрде икемделу студенттердің өздерінің, қоршағандардың өмірін жеңілдетеді. Р.С. Немовтың [35] пікірі бойынша, әлеуметтену дегеніміз бұл адамзатпен жасалған индивидтің көпқырлы тану үрдісі, әлеуметтік тәжірибені игеру, табиғи тіршілік иесіне, қоғамдыққа ауысуы, индивидтың тұлға ретінде қалыптасуы болып табылады. Кез-келген индивидті, әсіресе тұлға болып дамыған жастарды әлеуметтенусіз елестету мүмкін емес.

Сонымен қатар, автор бей әлеуметтік мінез-құлқы бар жеткіншек тұлғасын сипаттайтын үш негізгі қасиеттерді бөліп көрсетеді.

Біріншісі, қажеттілікті анықтауға байлынысты болады. Қажеттіліктердің қауырттылығы – басым көрсетілген, нақты мақсатқа жетудің ебедейсіз талпынысы болып табылады. Мұнда психологиялық кобалжу қажеттіліктерді қанағаттандырғанға дейін жойылмайды.

Екіншісі, эмоционалдық жақындықты аса қажет ететін адамдармен қарым-қатынаста байқалады. Шешімдерді қабылдап іске асыру тәуелсіздігі, жайлылықтың жоқтығы жақын, аса сезімтал байланыстарсыз іске аспайтындықпен ұштасады. Жастардың көңіл серіктестерімен қатынасында бұл қасиет өз «Менінен» айырылудың эмоционалдық тәуелдігіне айналады.

Үшіншісі, өзіне-өзі қол жұмсайтын адамдар кез-келген өтемдеуіш тетіктердің пайда болуына төмен қабілеттілікпен, фрустрацияның жағымсыз әсерін түсіне алмаушылықпен сипатталады. Тұлғалық психологиялық қорғаныстың әлсіздігі жанжал жағдайында еселене төмендейді.

Адамның қоғамдық қатынас жүйесіндегі орны мен әлеуметтік орта әсерінің өзі, адамның жас ерекшелігіне орай өзгереді. Бұл жеткіншектердің тұлғасын мақсаттылықпен қалыптасуын ұйымдастырылуына байланысты сарапталған көзқарастардың қажеттілігін анықтайды. Адамның тұлға ретінде қалыптасуында жеткіншек жас маңызды орын алады. Бұл жас кезеңнің адамның тұлға ретінде қалыптасуындағы ерекше маңыздылығы 10-16 жастағы баланың дамуындағы сапалы өзгерістерге байланысты болып келеді. Осы жастағы бала жаңа әлеуметтік тәжірибесін меңгеріп, жаңа қоғамдық қатынасқа және байланысқа түсе бастайды. Қатынас жүйесіндегі жеткіншектің орнының өзгеруі, іс-әрекеттің жаңа негіздерінің дамуына байланысты. Іс-әрекеттің бұл жаңа негіздері, осы жас кезеңінің ерекшелігіне тән жаңа өзара байланыс қарым-қатынас жүйесін тудырады.

Дегенімен, психикалық дамудың әр кезеңіндегідей, жеткіншек үшін маңызды болып іс-әрекеттің негізгі түрлері саналады. Жеткіншектің тұлғалық дамуының қайнар бұлағы негізгі іс-әрекетпен ғана тәмамданбағанымен, сол негізгі іс-әрекет оның бойында маңызды өмірлік қажеттіліктерді қалыптастырып, өскелең ұрпақтың бейнесін анықтайды.

Жеткіншек жас кезеңіне тән ерекшеліктерді және олардың айналысатын түрлі іс-әрекеттерінің ықпалын зерттеу нәтижесі, көптеген ғалымдардың пікірін, яғни жеткіншектер тұлғасының қалыптасуында негізгі орынды еңбек іс-әрекеті алады, – деген қорытынды жасауға түйіндейді. Бірақ, жеткіншек тұлғасының дамуы еңбек іс-әрекетінің бөлек түрлері арқылы іске аспай, сол іс-әрекеттерді белгілі бірлік жүйесіне байланысуын ұйымдастыру жолымен ғана жүзеге асып отырады. Мұндай ұйымдастыру жүйесі, жеткіншектің тұлғалық қалыптасуына еңбектің нәтижелі психологиялық ықпалымен қамтитын, белгілі шарт пен қағидаларын ескеруді көздейді.

- 1 Фрейд З. «Я и Оно». – Тб., 1991. – 120-175 б.
- 2 Божович Л.И. *Личность и ее развитие в детском возрасте*. – М., 1968.
- 3 Кон И.С. *Психология старшеклассника*. – М., 1990, 50 б.
- 4 Пиаже Ж. *Речь и мышление ребенка*. – М., 1997, 65-88 б.
- 5 Захаров А.И. *Как преодолеть отклонения в поведении ребенка*. – М., 1986, 122 б.
- 6 Выготский С.Л. *Собр. Сочинений в 6-ти т.* – М.: Педагогика, 1983. Т.5 – 78-95 б.
- 7 Роджерс К. *Взгляд на психотерапию. Становление человека*. – М., 1994, 300 б.
- 8 Маслоу А. *Новые рубежи человеческой природы*. – М., 1999.

Аннотация

Жундибаева Т.Н. – КазНПУ им. Абая

Оразбаева Ф.О. – КазНПУ им. Абая

Особенности формирования личности в подростковом возрасте

В данной статье исследуются личностные особенности подростков. Рассматриваются различные аспекты данного вопроса. Процесс формирования у подростка чувства зрелости. Роль и место увлечения в становлении личности. Формирование самосознания и самооценки. Показан теоретическое анализ исследование личности подростка и стилей родительского отношения с детьми-подростками в семье. Возрастные особенности личности и поведения в подростковом возрасте. Формируя личность подростка, учитель должен опираться на чрезвычайно характерное для подростка эмоционально окрашенное стремление активно участвовать в жизни коллектива. Приобретение опыта коллективных взаимоотношений прямым образом сказывается на развитии личности подростка. А также раскрываются границы подросткового возраста. Психологические и физиологические особенности развитие подростков. Анализируются основные критерия для периодов жизни которое является не календарный возраст, а анатомо-физиологические изменения в организме. Наиболее существенным в подростковом возрасте является половое созревание. Показатели его и определяют границы подросткового периода.

Ключевые слова: Личность, самооценка, самосознания, эмоциональная состояния, коллектив, поведение, родительское отношение.

Abstract

Zhundibaeva T.N. – Abay KazNPU

Orazbaeva F.O. – Abay KazNPU

Features of personality formation in adolescence

This article deals with personal characteristics of adolescents. The various aspects of the given issue are considered: the process of formation of a teenager's sense of maturity, the role and place of passion in the formation of personality, formation of self-awareness and self-assessment. The theoretical analysis of the adolescent personality study and the styles of the parental relationship with teenage children in the family are shown. And age features of personality and behavior in adolescence are demonstrated too. Forming the personality of a teenager the teacher should rely on the extremely emotional characteristic of the teenager's desire to actively participate in life of the team. The acquisition of the experience of collective mutual relationships directly affects the development of the adolescents' personality. And also the boundaries of adolescence, psychological and physiological characteristics of the development of adolescents are revealed. And it is analyzed the main criteria for the periods of life which is not the calendar age but the anatomical and physiological changes in the body. The most significant in adolescence is puberty. Its indicators determine the boundaries of the adolescent period.

Keywords: Personality, self-appraisal, consciousness, emotional the states, collective, behavior, paternal relation.

А.А.Лиясова.¹

¹әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан

А.К.Бикадамова²

²Алматы университетінің магистранты, Алматы қ., Қазақстан

ЖАС МАМАНДАРДЫҢ КӘСІБИ ҚЫЗМЕТКЕ БЕЙІМДЕЛУІНЕ ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫНДАҒЫ БІЛІМ САПАСЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ӘСЕРІ

Бұл мақалада студенттердің оқу мазмұнын меңгеру сапасының бағасы жөніндегі нақты нұсқауларда оқыту нәтижелеріне қойылатын талаптар, ереже бойынша, екі бөлек тізімдер қатары түрінде беріледі: оқу материалының тұтас курсы немесе сол әрі өзге бөлімін аяқтаған кезде студенттердің бірқатар міндеттерді шешуі және мәнді сипаттары, ұғымдарының қатары. Осылайша оқыту нәтижелеріне қойылатын талаптар және олардың орындалу көрсеткіштері ұғымдарды меңгеру терминдердің есте сақталуымен өрнектеледі, ал шеберлікті игеру деңгейі ереже бейнелі әрекеттің нәтижелі сипаттамасы бойынша анықталады. Сонымен қатар, бірліктің орнына білімді игеру көрсеткіштеріндегі шынайы айырмашылық, кереғарлық бір жағынан, ал 2-ші жағынан шеберліктен байқалады, яғни бұл талаптар танымдық әрекеттерге тығыз байланысты болады.

Студенттердің міндеті, яғни сабақтастығы оның танымдық іс-әрекетіндегі негізгі кезең-тыңдау, қабылдау, ойлау, жаттау, жаттығу орындау, зейін қою, қызығу т.б. процестердің күрделі тоғысқан жері – бірлескен іс-әрекетті құрайды. Сонымен бірге, меңгеру деңгейлері ретіндегі әрекет түрлері өз біліктілігі үшін қосымша критерийлер мен көрсеткіштерді қажет етеді: яғни мәліметтер түсіну негізінде қайта жаңғырады деу үшін, мазмұнды критерийлер және көрсеткіштер нақты ұсынылған.

Түйін сөздер: «Білім беру», «шеберлік», «педагог», «тәжірибе», «танымдық іс-әрекет», «студенттердің оқу үлгерімі», «ақыл-ой», «ұғымдар», «түсініктер».

Қазіргі таңдағы білім берудің барлық сатыларындағы түбірлі өзгерістер оқыту процесіндегі жаңаша көзқарасты, білім берудің жаңа тиімді технологиясының, белсенді оқыту әдістерінің кеңінен енуін туындатып отыр. Еліміздің болашағы өскелең ұрпақтың рухани байлығы мол, білімді, кәсіби біліктілігі жаңалыққа сай жоғары дәрежеде болуын қажет етіп отырғаны белгілі.

Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың “2030 жылға дейінгі халыққа арнаған” үндеуінде бүкіл адамзаттың даму мәселесіне, оның ішінде оқу-ағарту саласының өсіп-өркендеуі жайлы айтылғаны санасы биік, ойы терең, көзі ашық кез-келген азаматқа аян екендігі айтпаса да белгілі [1].

Студенттердің білім сапасына қазіргі таңда қойылар талаптың өсуі білімді игеру көрсеткіштері құрылымының өзгерісінде көрініс табуда, әрі осы мәселенің дидактиктер мен педагогтар зерттеулерінде көп қарастырылуы да септігін тигізіп отыр. Осы мәселеге орай, білім сапаларының көрсеткіштерін анықтауды мақсат ететін түрліше көзқарас, қатынастарды бөліп көрсетуді жөн көрдік.

1. Білім мен шеберліктің құрамы мен мазмұнына негізделген қарым-қатынас (Г.И. Батурина, Б.П. Есипов, М.И. Зарецкий, И.Я. Лернер, М.Н. Скаткин). Бұл қатынас шеңберінде білімге ғылыми мәліметтер жүйесінің бірлігі, жинағы деп талап қоятын дәрежедегі студенттердің білім сапаларының көрсеткіштері ерекше бөлініп көрсетіледі. Ол сапалар мыналар: білімнің толықтығы (яғни бағдарламаға сәйкес меңгерілетін объект жөніндегі бүкіл білімдердің саны), білімнің тереңдігі (берілген білімнің өзіне сәйкес өзге білімдермен саналы байланыстар орнату саны), жүйелілік (білімнің кейбір бірлігі тұстарын, олардың кезектестігінің иерархиясын сезіну), жүйелік (ғылыми теория құрылымына білім бірлігі құрылымының сәйкестігі).

Осы сапа-қасиеттердің қалыптасуы оқыту бағдарламасының көлемі мен мазмұнына байланысты.

Педагогикалық теория және тәжірибеде баға ұғымы көбіне бағалау деген ұғыммен түсіндіріледі. Бірақ, бұл ұғымдар арасында маңызды айырмашылықтар бар, ол маңыздылықты В.И. Перовский өз еңбегінде былай деп анықтама береді: “Оқушы білімінің бағасы дегеніміз – бағдарлама бойынша немесе оқытудың дәл сол уақыттағы сұрақ-талаптарына білім қорының болуына сай қатынасты сипаттайды, ал баға немесе ұпайлар, осы қарым-қатынасты көрсететін форма болады” [2, 442 б.].

Г.И. Батурина студенттердің оқу мазмұнын меңгеру талаптарының 2 бөлімін бөліп көрсетеді: қазіргі әлем суреті туралы түрліше білімдер жүйесін меңгеру және ақыл-ой әрі практикалық шеберліктерді меңгеру. Оқу мазмұнының меңгерілу сапасын автор мектеп оқушыларының келесі шеберліктері арқылы анықтауды ұсынады: а) оқытуға ұқсас жағдайларда білімдер жүйесімен қолдана алу шеберліктерінің болуы, яғни үлгі бойынша әрекет ете алу; б) ұғымдар, түсініктер арасындағы жаңа байланыстардың орнығуын талап ететін шеберліктерге қарай; в) білімдер жүйесін жаңа білімдермен толықтыра түсу шеберліктерінің болуы.

2. Білімнің меңгерілгендігі деңгейлерін бөліп алуға негізделген қарым-қатынас (В.П. Беспалько, Б.С. Гершунский, Ю.В. Павлов, В.И. Травинский). Зерттеушілер арқылы ерекше бөлінген бұл деңгейлер оқу материалын игерудің белгілі бір сатыларына сәйкес сапалы түрліше әрекет түрлері ретінде суреттеледі.

В.П. Беспалько меңгерудің келесі 4 деңгейін бөліп көрсетеді:

- 1) тану, қайта тану, ажырату деңгейі – “білім-танысу”;
- 2) меңгерілу объектісі туралы ес және түсіну деңгейінде мәліметтерді қайта жаңғырту - “білім-көшірме”;
- 3) іс-жүзінде білімді таныс объекті, жағдайларда қолдану – “білім-шеберлік”;
- 4) тәжірибеде алған білімді меңгерілген жағдайлар, объектілерге сияқты таныс емес жағдай, объектілерге қатысты тасымалдау – “білім-тасымал” [3, 58 б.].

Жоғарыдағы авторлар арқылы бөліп көрсетілген деңгейлер пән мазмұнын игерудегі алға жылжушылықтың тәжірибесі мен шамасын меңгерудің кезектестігі ретінде сипатталады.

3. Кешенді бағалау негізіндегі бірнеше алғашқы бөлінген көрсеткіштердің жүзеге асуы арқылы білім сапасын анықтайтын қарым-қатынас (М.А. Бантова, Э.А. Красновский, И.И. Кулибаба, Т.Л. Коган және т.б.).

Мысал ретінде осы бастапқы көрсеткіштерді М.А. Бантова жалпыламалық және толықтық көрсеткіштер деп ұсынады (бұл жағдайда “толықтық” термині дидактикадағы жалпыға танымал мазмұнда емес, мәнді сипаттарды сезіну және ерекшелеп бөлу мүмкіндігі ретінде қарастырылады). Автор ойынша, білім сапасының бағанасы 2 көрсеткіштен тұрады: толық жалпыланған білім, толық емес жалпыланған білім және т.б.

В.В. Вагиннің пікірінше, педагог әрекеті тек қана оқу процесінің барлық кезеңдерінде оқу материалын меңгеру деңгейі тексеріліп отырса ғана жемісті болады деп, білімді бағалауды білімнің меңгерілуімен тығыз байланыстырады. Автор бұл проблемаға 3 жақты қарайды: 1-ден, жаңа оқу материалын түсіну және ұғыну кезіндегі тексеру; 2-ден, өткен материалды бекіту кезіндегі білімді тексеру; 3-ден, өткен материал бойынша жаттығуларды орындаудағы тексеру.

Өз кезегінде автор білімді жақсы да терең меңгеруге көмектесетін бірнеше жаттығулар мен әдістерді мысалға келтіреді және де нашар үлгерімнің себебін оқытудың әдістерінен, сабақтың мазмұны мен құрылымынан іздеу керектігін айтады.

Кейбір зерттеушілер жүйе құраушы ретінде жекелеген көрсеткіштерді емес, сапалы сипаттамалардың тұтас топтарын бөліп көрсетеді.

Авторлар қарастыратын оқыту мазмұнына қатысты қарым-қатынастың бірінші тобын - “заттық-мазмұнды” тобын білім сапасының толықтығы, жалпыламалылығы, жүйелілігі, дүниетанымдық бағыттылығы сияқты көрсеткіштер құрайды. “Мазмұнды-әрекеттік” екінші қарым-қатынас тобын, авторлар пікірлерінше – нық, сенімді, әрекетшілдік, сияқты сапа-

лар құрайды. “Мазмұнды-тұлғалық” сапалардың III-ші тобына оқытудың тікелей әсерінен қалыптасатын Оқушылардың ойлауларының тұрақтылығы, икемділігі, тереңдігін құрайтын ақыл-ой әрекетінің қасиеттері кіреді. Оқушылардың білімдерінің сипаттамасы осы үш топ көрсеткіштерінің қосындысы негізінде беріледі.

Қазіргі қалыптасқан білім сапасын бағалау жүйесінің жалпы сипаты ретінде әрекет теориясының алғышарттарын, жекелеп алғанда білім мен шеберліктің бірлігі принципін қолдану болып табылады. Осы жалпы бағытты білдіре отырып, Э.А. Красновский былай деп жазады: “Білім тек қана іс-әрекет барысында меңгерілуі мүмкін, заттан тыс мазмұнсыз шеберліктің суреттелуінің процестен тыс білімнің сипатталуының мүмкін еместігі сияқты”.

Студенттердің үлгерімін бақылау нәтижесі бағалау арқылы көрсетіледі. Қазақстандық педагог-ғалым Р.М. Қоянбаев “Бағалау деп, жұмысындағы дербестікті, тапсырманы дұрыс орындау нәтижесін білімнің, іскерліктің және дағдының сапасын анықтауды айтады” [3, 274 б.].

Сонымен, студенттердің оқу мазмұнын меңгеру сапасының бағасы жөніндегі нақты нұсқауларда оқыту нәтижелеріне қойылатын талаптар, ереже бойынша, екі бөлек тізімдер қатары түрінде беріледі: оқу материалының тұтас курсы немесе сол әрі өзге бөлімін аяқтаған кезде студенттердің бірқатар міндеттерді шешуі және мәнді сипаттары, ұғымдарының қатары. Және де, ұғымдарды игергендігі туралы оқушылардың сөздік анықтаулары арқылы таразылауға болады. “Түрліше деңгейдегі жалпыламалықтың (дәлел, ұғым, заң, теория т.б.с.) ғылыми ұғымы сияқты объектінің меңгерілу сапаларының сипаты оқушының қаншалықты ғылыми терминологияны саналы және дұрыс игеретіндігі, терминдер маңызын түсіндіре алуымен, олардың арасындағы байланыс, қатынастарды қаншалықты түсіндіре алатындығы арқылы көрінеді. Терминдерді саналы игеру және оларды қолданып, сүйене алу - ғылыми ұғымды, түсінікті меңгеру сапасының бірден-бір мазмұнды сипаттарының бірі”.

Ғалым И.Я. Лернер “Студенттердің білім сапасы. Олар қандай болуы тиіс” деген кітабында білім сапасына қойылатын талаптардың бірқатарын атап кетеді.

Осылайша оқыту нәтижелеріне қойылатын талаптар және олардың орындалу көрсеткіштері ұғымдарды меңгеру терминдердің есте сақталуымен өрнектеледі, ал шеберлікті игеру деңгейі ереже бейнелі әрекеттің нәтижелі сипаттамасы бойынша анықталады. Сонымен қатар, бірліктің орнына білімді игеру көрсеткіштеріндегі шынайы айырмашылық, кереғарлық бір жағынан, ал 2-ші жағынан шеберліктен байқалады, яғни бұл талаптар танымдық әрекеттерге тығыз байланысты болады.

Бұл айырмашылық белгілі бір дәрежеде білім сапасын бағалауда, оларды түрлі әрекет түрлеріне қосу арқылы жойылады. Дегенмен, дидактар мен әдіскерлер көзқарасынша, білімді сапалы талдау әлі де толығымен шешілмеген.

Ал, Отандық психология ғылымын дамытуда үлкен еңбек етіп, қарым-қатынастар психологиясы жөнінен арнаулы мектебі бар ірі ғалым Х.Т. Шерьязданова зерттеулері көрсеткендей-ақ, жалпы оқу процесі – мақсат-мотив негізіндегі ақпараттарды қабылдаудан бастап, күрделі шығармашылық процестерді іске асырумен аяқталатындығы мәлім.

Х.Т. Шерьязданова мен оның бір топ студенттердің бірсыпыра зерттеулерінде жалпы адамзатқа психологиялық білім беру жүйесі қарым-қатынас психологиясына тіректелгенде ғана айтарлықтай нәтижеге қол жеткізуге болады деп көрсетіледі [4, 102 б.].

Тоқсанбаева Н.Қ. өзінің “Оқыту процесі жүйесіндегі танымдық іс-әрекеттің құрылымы” деген кандидаттық диссертация жұмысында былай деді: “Оқыту процесінің теориясы оқыту барысының екі жақтылығын мойындаудан шығады. Оқыту – арнайы ұымдастырылған танымдық іс-әрекет.

Оқу материалдарын ұғыну – өте күрделі әрекет. Ұғынудың өзі бірнеше кезеңдерден тұрады. Мәселен, оның бірінші кезеңі – таныстыру кезеңі деп аталып, онда бала нені, қалай оқу керектігі жайында қажетті мағлұматтар алады. Одан соң бала ойындағысын өзіндік

тәжірибесі арқылы көрсетеді. Ал үшінші кезеңде ұғынғанын сөзбен тұжырымдайды, төртінші кезеңде бала ұсынған нәрсесін ойына ұстап тұрады да, бесінші кезеңде балада зат пен құбылыс туралы белгілі бір ұғым қалыптасатын болады» [5,102 б.].

Дидактикалық жүйе ретіндегі оқыту үрдісін қарастырудағы өзекті, негізгі мәселелік-жүйенің тиімділігі болады. Оқыту мақсатына жету деңгейі сол оқыту үрдісінің тиімділігін сипаттайды. Бірақ, тиімділік сипаттамасы тиімділіктің өзі емес. Егер, осындай болған күнде тиімділік пен нәтижелік ұғымдары арасына теңдік белгісін қоюға болар еді. Бұл ұғымдардың жігін айыру қажет. Нәтижелікті біздер, оқыту мақсатына жету дәрежесі деп, дәлірек айтқанда, оқытудың бастапқы кезеңінде белгіленген қол жеткен нәтижелердің сәйкестік деңгейі ретінде анықтадық. Бұл дегеніміз, оқыту жүйесінің сипаттамасы ретіндегі нәтижелік оқыту үрдісінің аяқталуынан кейін ғана анықталады. Сондықтан да, нәтижелік – статистикалық-морфологиялық жағынан, нәтиже аяқталуы жөнінен оқыту үрдісінің тек бір ғана аспектісі болады.

Оқыту үрдісі үздіксіз іс-әрекет болғандықтан мұндай сипаттама жеткіліксіз болады. Оқыту үрдісінің өзге бір жағын динамикалық-процессуалды деп аталатын тиімділік ұғымы құрайды.

Нәтижелікке қарағанда, тиімділіктің айырмашылығы уақыт ішінде өрбитін процесс секілді ішкі қозғалыс жағынан оқыту жүйесін сипаттайтынды – білім, дағды, шеберліктің меңгерілу қорытындысына қарап сипаттайтын болса, онда тиімділік олардың берілуі, меңгерілуінің аралық нәтижесіне қарап сипаттайды.

Дидактикалық жүйенің нәтижелік критериіне білімнің меңгерілуінің саны мен сапасы, шеберлік пен дағдының қалыптасқандығы жатады.

Студенттердің міндеті, яғни сабақтастығы оның танымдық іс-әрекетіндегі негізгі кезең - тыңдау, қабылдау, ойлау, жаттау, жаттығу орындау, зейін қою, қызығу т.б. процестердің күрделі тоғысқан жері – бірлескен іс-әрекетті құрайды. Сонымен бірге, меңгеру деңгейлері ретіндегі әрекет түрлері өз біліктілігі үшін қосымша критерийлер мен көрсеткіштерді қажет етеді: яғни мәліметтер түсіну негізінде қайта жаңғырады деу үшін, мазмұнды критерийлер және көрсеткіштер қажет.

Б.С. Кругловтың «Құндылықтарға бағдарлану жүйесінің қалыптасу деңгейін анықтау» әдістемесі.

Бұл әдістеме 1994 жылы М.Рокичтің «Құндылықтарға бағдарлану» әдістемесінің бейімдеп және модификацияланған түрін Б.С. Круглов өткізіп өңдеген.

Б.С.Кругловтың әдістемесі құндылықтарға бағдарланудың қалыптасу деңгейін анықтауға бағытталған. Берілген әдістеме М.Рокичтің әдістемесінің бейімделген және модификацияланған нұсқасы болып табылады.

Құндылықтарға бағдарлану, белгілі бір құндылықтарға байланысты, мақсаттары мен міндеттеріне байланысты екі топқа бөлінеді: 1) Құндылықты мақсаттар 2) Құндылықты тәсілдер. Бұл топтарды анықтау дифференциация механизмінің қалыптасуын, тұлғаның бағдарлануының мазмұнды тұстарын анықтауға мүмкіндік береді.

Зерттеушілерге әрқайсысы 16 құндылықты қамтитын 2 тізім беріледі. Зерттеушілер 5 балдық жүйе бойынша құндылықтарды белгілеп шығулары тиіс.

Нәтижелерді өңдеуде ең бастысы болып, дифференциация механизмінің қалыптасуының яғни құндылықты таңдау жасай алуына көңіл бөлінеді. Қалыптасу деңгейін балдардың шашыраңқылығы бойынша анықтайды. Осы көрсеткішке байланысты зерттеушілерді 3 топқа бөледі [59].

1-топ: Шкалада 5 балдық жүйеде қолдану. Бұл дефференциацияланған механизмінің қалыптасуын көрсетеді.

2-топ: Тек екі бағамен қолдану. Дефференциация механизімі бастапқы сатыда екендігін көрсетеді.

3-топ: Тек бір бағаны қолданады немесе мүлдем баға бере алмайды. Дефференциацияның қалыптаспауын көрсетеді.

Жауаптар парағы «+» белгісінің санын әр 5 бағананың біреуінде есептеуге болатындай етіп жасалған. Бес бағананың әр қайсысы мамандықтың нақты бір типіне сәйкес келеді. Зерттелуші «+» белгісінің максималды саны бар мамандық типін таңдау қажет. Бағаналар бойынша мамандықтар типтерінің атауы:

- Адам - табиғат, мұнда еңбек объектісі тірі организмдер, өсімдіктер, жануарлар және биологиялық процестер болып табылады. Осыған кіреді: агроном, зоотехник, мал дәрігері, бағбан және орманшы.

- Адам – техника, еңбек объектісі техникалық жүйелер, машиналар, аппараттар және установкалар, материалдар және энергия. Жатады: радиомеханик, токарь, темір ұстасы, жүргізуші, инженер.

- Адам - адам: адамдар, топтар, ұжымдар болып табылады. Мамандықтар – қызмет ету сферасы, медицина, педагогика, юриспруденция.

- Адам – белгілер жүйесі. Шартты белгілер, шифрлар, кодтар, кестелер еңбек объектісі болып табылады. Мұндай салада корректорлар, программисттер, статисттер, экономисттер жұмыс істейді.

- Адам – көркем бейне. Осы мамандықтардың еңбек объектісі көркемдік бейнелер, олардың рөлдері, элементтері және ерекшеліктері болып табылады. Мамандықтар: зергер, фотограф, музыкант, өнертанушы, суретші, жазушы, әртіс.

Яғни Н0 теріске шығарылып, Н1 қабылданады. Жас мамандардың қызметке кәсіби бейімделуі мотивациялық аймақтың ерекшелігіне психологиялық талдау. Кәсіби бейімделуі мотивациясының ішкі қайнар көзі – студент қажеттіліктерінің аймағы Жауап: Дифференциалды-диагностикалық сауалнамасы бойынша өзіндік құндылықтарын зерттеу әдістемесі негізінде эксперименттік және бақылау топтарының арасында оң корреляциялық байланыс бар және ол статистикалық мәнді болып табылады.

Жас мамандардың қызметке кәсіби бейімделуі өзіндік құндылығына қарым-қатынас әсерін көрсету үшін зерттеуден алынған мәліметтерді пайыздық көрсеткішпен есептеп, гистограмма түрінде бейнеледік.

7 Назарбаев Н.А. Қазақстан - 2030: Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев. Послание Президента страны народу Казахстана. – Алматы: Білім, 1997. – С. 12.

8 Сабыров Т.С. Оқыту теориясының негіздері. – Алматы, 2004. – 95 б.

9 Алдамуратов Ә.Ж.. Жазу жұмыстарындағы психологиялық мәселелер // Қазақстан мектебі. – 1982. - №10. - 36-40 бб.

10 Шерьязданова Х.Т. Учите детей общению. – Алматы: Рауан, 1992. – 108 с.

11 Тоқсанбаева Н.Қ. Оқыту процесі жүйесіндегі танымдық іс-әрекетінің құрылымы: Психол. ғыл. канд. дисс. жұмысы. – Алматы, 2001. – 173 б.

Аннотация

Лиясова А.А. – КазНУ имени аль-Фараби

Бикадамова А.К. – магистрант университета Алматы

Психологическое влияния качества образования в ВУЗ-ах на адаптацию молодых специалистов к профессиональной деятельности

В статье содержится оценка качества академических знаний студентов, результатах требования к подготовке конкретных инструкций, как правило, предоставленных в виде серии из двух отдельных списков: целый раздел курса или ином высшем учебном материале, когда студенты выполнили ряд проблем и уникальных свойств. Таким образом, результаты требованиями учебных и показателей эффективности, выраженные с точки зрения знаний концепций развития памяти, а овладение навыками определяется уровнем образных действий. В то же время, разница в плане развития знаний, а не истинной единицы, с одной стороны несовместимо, но с другой стороны можно увидеть через навыки человека, и это тесно связано с требованиями познавательной деятельности.

Ключевые слова: образование, педагог, мастерство, познавательные процессы, академическая успеваемость студентов, определения и понятия.

Abstract

Liyasova A.A. – *Al-Farabi Kazakh National University*

Bikadamova A.K. – *undergraduate of Almaty University.*

Psychological effect of education quality at universities on young professionals adaptation

In the article the content of academic quality assessment of students' knowledge, the results of the training requirements for specific instructions are usually provided in the form of a series of two separate lists: a section of the course or other academic material when students performed a series of challenges and unique properties. Thus, the results of educational requirements and performance indicators, expressed in terms of knowledge of concepts of memory and learning skills is determined by the level of imaginative action. At the same time, the difference in terms of development of knowledge and not true unit incompatible with one hand, but on the other side can be seen through human skills, and is closely related to the requirements of the cognitive activity.

Keywords: Education, teaching, skill, cognitive process, progress of students, the definitions and concepts.

МРНТИ 15.81.21

Н.Қ. Тоқсанбаева.¹

¹әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ, Қазақстан

А.Қ.Бикадамов²

²Алматы университет, Алматы қ, Қазақстан

ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ БОЙЫНДАҒЫ ИНТЕРНЕТ ТӘУЕЛДІЛІКТІҢ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСҚА ӘСЕРІ

Бұл мақалада жасөспірімдік кезең – баланың ата-анадан эмансипациялану кезеңі болып табылады, яғни, баланың жанұядан алшақтау процесінің басталуы және оның автономиялық өмірге өтуімен сипатталады.

Желідегі қарым-қатынас басқа әлеуметтік қарым-қатынастарға қарағанда жоғары эмоционалды болады. Қолданушылар арасында өте жиі тығыз қарым-қатынастар құралады. Кейде олар қолданушылар арасындағы симпатияға, достыққа немесе «желідегі романға айналады». Бірақ, олар қалай тез басталса, солай тез аяқталады.

Желідегі роман – қолданушының жоғарғы эмоционалды күйі, эйфорияға жақын.

Желідегі махаббат – интернетте кең таралған «аурыдын» бір түрі. Желідегі серіктестің болмауы, адамды күйзеліс, меланхолиялық күйге әкеледі. Сонымен қоса, агрессивті, қозу күйлері де пайда болуы мүмкін.

Авторлар коммуникативті түрі кезінде индивидтер арқылы ақпарат ауысады. Интерактивті қарым-қатынас кезінде қарым-қатынасқа қатысушылар тек қана ойлармен, білімдермен, ақпаратпен ғана бөлісе қоймайды, сонымен қоса жүріс-тұрыспен алмасады, қарым-қатынастың ұйымдастырушылық жақтары көрінеді. Қарым-қатынастың перцептивті жағы кезінді процесске қатысушылардың арасында бір-бірін түсіну және қабылдауы жүреді.

Сонымен қатар, қарым-қатынас психологиясында психологиялық барьер түрінде көрсетілетін келесі мәселе қарастырылады, ол – қарым-қатынас процесі кезінде партнерлар арасында ақпараттардың адекватты берілуі. Түсіну барьері, әлеуметтік барьер, мәдени барьер, қарым-қатынас барьері туралы айтуға болады – деп тоқталған.

Түйін сөздер: «Эмансипациялану кезеңі», «жанұя», «интернет», «желі», «интерактивті қарым-қатынас», «перцептивті қарым-қатынас», «интернет тәуелділік», «ұғымдар».

Жасөспірімдік кезең – баланың ата-анадан эмансипациялану кезеңі болып табылады, яғни, баланың жанұядан алшақтау процесінің басталуы және оның автономиялық өмірге өтуімен сипатталады [1,23 б.].

Жасөспірімнің жасқа 11-15 жас аралығын жатқызады. Бірақ көретілген жас аралығы шартты болып табылады, себебі, индивидуалды ерекшеліктер өте көп болып табылады. Бір

балалар жасөспірімдік шаққа ерте жетеді, басқалары кешірек. Сондықтан пубертантты кризис 11-13 жас аралығында да пайда болуы мүмкін. Жасөспірімдік шақтың басты мағынасы балалық шақтан ересектік өмірге өту процессі болып табылады.

Пубертантты кезең – организмнің дамуындағы кризистік кезеңдердің бірі. Осы кезеңді бақылаушылар сипаттау үшін «гормандардың толқыны», «эндокринды шторм» деген сөз тіркестерін қолданады.

Осы кезеңде алғаш рет тұлғаның қалыптасуына кері әсер қылатын әр түрлі психикалық бұзушылықтармен байланысты патологиялық реакциялар (кейде соматикалық) көрінуі мүмкін [2, 67-72 б.].

Жеткеншектік кезеңде ата-аналармен, мұғалімдермен және басқа да ересек адамдармен қарым-қатынас жаңадан пайда болған ересектік сезімінің әсерінен қалыптаса бастайды. Жасөспірім осыған дейін қалыптасқан қарым-қатынас моделіне қарсы шыға бастайды. Ересек адамдардың қойған талаптарынан бас тартып, жекеменшігін сезінеді. Олар өздерінің құқықтарын реальды түрде немесе олардың ойынша шимелеуіне күйзеле жауап береді.

Ересек адамдарға көрсететін қарсы әрекеттеріне қарамастан, жасөспірім қолдауды өте қажет етеді. Өзінен үлкен адам осындай қолдауды көрсетуі жасөспірім үшін өте қолайлы жағдай болып саналады.

Жасөспірімдік кезең өте нәзік кезең болғандықтан, ересек адам баламен қарым-қатынас құрудың формаларын таба алуы керек. Жасөспірім өзінің уайымдауларымен, өміріндегі болып жатқан өзгерістер жайлы бөліскісі келеді, бірақ оған жақын қарым-қатынасты бастау қиынға соғады [3, 105 б.].

Бұл кезеңде өте маңызды рөлді жасөспірімге отбасыда қойылатын талаптар атқарады. Бала белгілі бір құқықтарға иеленуге ниеттенеді, осының салдарынан өзіне белгілі бір міндеттер жүктейді. Бірақ, жасөспірім одан көпті күтетінін сезінсе, өзінің міндеттерін «мейрімді» ересек адамға ілуге мүмкіндік жасайды. Жасөспірім жаңа қарым-қатынас жүйесін меңгеру үшін, ересек адам оған оның міндеттерін анықтап, түсіндіруі керек. Қарапайым түрде қойылған міндеттер мен талаптарды жасөспірім қабылдамайды.

Егер үлкен адамдар жасөспірімге бала ретінде қараса, ол өзінің позициясын протест қою арқылы көрсетеді. Сол кезде ересек адамдарға жасөспірім тарапынан қойылған міндеттерге сай қарым-қатынас моделін өзгерту керек. Бұл процесс көбінесе қиын өтеді. Себебі, ересек адам жасөспірімді бойжеткен ретінде қабылдауы бірнеше факторлар арқылы жүреді. Олардың ішінде экономикалық фактор (жасөспірім ата-анасынынан материалды жағынан тәуелді) және әлеуметтік фактор (жасөспірім оқушының әлеуметтік позициясын сақтайды). Соның салдарынан, жасөспірім мен ересек адам арасында конфликт туындауы мүмкін.

Жасөспірімнің қарым-қатынасы көбінесе оның өзгермелі көңіл-күйімен байланысты. Аз уақыт ішінде ол қарама-қарсы жаққа ауысуы мүмкін [4, 11 б.].

Қарым-қатынас – бірлескен әрекет тудыратын, адамдар арасында байланыс орнатудың көпжоспарлы процесі [5, 223 б.]. Қарым-қатынас барлық тірі организмдерге тән. Бірақ адам дәрежесінде ол саналанған және тілмен жанамаланған жоғарғы формаға ие [6, 513 б.].

Әр адам өзінің негізгі ерекшеліктерін жеке қарым-қатынас тәжірибесі арқылы, отбасындағы, мектептегі, көшедегі тікелей қатынастар арқылы қалыптастырады.

Қазақстандық психолог Х.Т. Шерьязованың еңбегінде қарым-қатынас баланың қалыпты психикалық дамуының маңызды факторы және ажырамайтын шарты ретінде қаралады.

Н.П. Ерастовтың «Қарым-қатынас психологиясы» деген еңбегінде қарым-қатынас стилі – бұл сол қарым-қатынас процесін жүргізудің қайталанатын, тұрақты тәсілдерінің жиынтығы. Қарым-қатынас стилін:

1. Танымдық
2. Эмоциялық
3. Іс-әрекеттік деп бөліп қарастырды [7, 10-12 б.].

Қарым-қатынас келесі аспектілерді қамтиды: мазмұны, мақсаты және құралы. Мазмұны - индивидтердің байланысы кезінде бір тірі ағзадан екінші тірі ағзаға берілетін ақпарат.

Мақсаты – адамда активтіліктің осы түрінің туындау себебімен байланысты болады. Құралы - бір тірі ағзаның екінші тірі ағзаға қарым-қатынас процесі кезінде берілетін ақпараттың кодталу, оқылу және ұғыну әдістері.

И.А. Зимняяның айтуынша қарым-қатынас 20 ғасырдың жас мәселесі болып саналады, себебі, Ерте Грицияда және Ерте Римде бұл мәселе ораторлық шығармашылық орайында қарастырылған. Яғни, риторика, эвристика және диалектика тұғырығында. Ал қазіргі кезде болса, ол философия, әлеуметтану, әлеуметтік лингвистика, психолінгвистика, әлеуметтік психология, жалпы психология, педагогика және педагогикалық психология ғылымдарының төңірегінде оқытылады.

«Б.Д.Парыгин, Г.М.Андреева, А.А.Бодалев, А.А.Брудный, А.А.Леонтьев, Б.Ф.Ломов, Л.А.Карпенко, В.Н.Панферов, Е.Ф.Тарасов, Я.Яноушек және т.б. қарым-қатынасты - көпжоспарлы күрделі процесс ретінде түсіндірген. Ол өзіне ақпаратты ауысу, бірлескен әрекеттену стратегиясын құру және басқа адамды қабылдау мен түсіну процесстерін қамтиды деген.

Балалар, жасөспірімдер, жастар өзара қарым-қатынас кезінде олардың дамуларына азды-көпті әсер ететін түрлі жағдайлардан өтеді. Адамға әсер ететін түрлі жағдайларды қозғаушы күш деп атайды. Біршама зерттелген ғылыми еңбектерде қарым-қатынас жағдайлары мен қозғаушы күштерін төрт топқа біріктірген.

Бірінші – мегафакторлар («мега»-өте үлкен) – ғарыш, ноосфера, планета, әлем, бұлар басқа қозғаушы күштер арқылы барлық жер бетінің тұрғындарын әлеуметтендіруге әсер етеді.

Екінші – макрофакторлар («макро» – үлкен):

- ел, мемлекет, этнос, қоғам бұлар белгілі бір елді мекенде өмір сүретін тұрғындар.

Үшінші – мезофакторлар («мезо» – орташа):

- тұрғылықты жерде халықтың болмыс түрі, әртүрлі субмәдениетке қатысы бойынша сараланатын адамдардың үлкен тобы.

Микрофакторларға – белгілі нақты адамдар әсер ететін қозғаушы күштер жатады: әйел мен отбасы, көрші, құрдастар тобы, тәрбие орындары, әртүрлі қоғамдық, діни, мемлекеттік, жеке ұйымдар, микросоциум.

Мектепте адамгершілік пікірді оқытушының қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру жөніндегі тәрбие үдерісіне көңіл бөлген қазақ ойшылдары.

М.Жұмабаев, Ш.Құдайбердиев, А.Құнанбаев, Ш.Уалиханов, Ы.Алтынсарин т.б [8].

Қарым-қатынас процессін толық сипаттаған Эрик Берн болған. Ол өзінің концепциясын психоанализға, гуманитарлы психологияға, мифологияға және когнитивті-бихевиоралды бағытқа сүйене отыра құрастырған болатын. Ол ерекше транзакты анализ әдісін құрастырды. Бұл әдісінің мақсаты адамдар арасындағы қарым-қатынас процесстерінің өзгеруін, түсінуін және дамуы мен бағытталуын зерттеу. Транзакты анализ – әлеуметтік қарым-қатынастықты сипаттайтын, анализге негізделген әдіс түрі болып табылады.

Берн теориясындағы тұлға Эго-ның сананың арнайы қалыптарында және жүріс-тұрыс үлгілерінде көрінетін ерекше қалыптардың жиынтығы ретінде қарастырылады. Автор Эго-қалыптың үш негізгі түрін көрсетеді: ата-ана, ересек және бала.

Р.С. Немов қарым-қатынаста келесі аспектілерді көрсетеді:

1. мазмұны - берілетін ақпараттың;

2. мақсаты – активтіліктің бұл түрі не үшін пайда болғанын анықтайтын;

3. құрал-жабдықтары – қарым-қатынас процесінде берілетін ақпаратты ұғыну, түсіну, кодтау әдістері.

Неміс-американдық психологы К.Левин адамдарға топ арқылы әсер етудің мәселелерін зерттеген. Осындай әсерлер ертеден-ақ белгілі. Бақсылық көріністер, науқасқа әсер етудің ритуалдық жолдары көпшіліктік топ ішіндегі эмоциялардың қозуын күшейтеді, оның бір адамнан екіншіге, одан басқаларға берілу, таралу өрісін кеңейту арқылы психологиялық

тұрғыдан әсер етеді. Иландыру, сендіру әрекетінің топ арасында еселеніп, күшейетіндігін бақсы-балгерлер игерген. Соның арқасында бақсылық әрекеттер топта санасыз қабылданып, түрлі қылықтарға илану, психологиялық әсердің нәтижелі болуын қамтамасыз етеді. Сонымен бірге, тренингтік топтардың жетіліп, дамуыда Левин есімімен байланысты. Ол АҚШ-та 1933 жылы топтық динамика, әлеуметтік әрекет және басқа да топтық феномендер мәселесін шешумен айналысқан. Осыған қатысты Левиннің өрістер теориясы индивидтің мінез-құлқын анықтайтын бірлескен және байланысқан факторлар жиынтығын құрайды. Бұл факторлар жиынтығы жеке адамдарды, оның ортасын қамтып, бір психологиялық өзгерістерге ұшырайды. Топтық динамика ұғымын да алғаш қолданған осы ғалым болған. Г.М. Андреева өзінің “әлеуметтік психология” еңбегінде қарым-қатынас мәселесіне қатысты әлеуметтік психологиялық тұрғыларды интеграциялауға тырысты. Г.М. Андреева әр түрлі көзқарастарды біріктіре және жалпылай отырып, қарым-қатынастың кез келген формалары адамдардың бірлескен іс-әрекетінің спецификалық формасы болып табылады: яғни адамдар әр түрлі қоғамдық қызметтерді орындау процесінде тек қарым-қатынас қана жасап қоймайды, олар әрқашанда соған байланысты кейбір іс-әрекеттермен де қарым-қатынаста болады, – деп тұжырымдайды.

Сондай-ақ, қарым-қатынасты зерттеуде оның құрылымдық компоненттерін де анықтау керек. Осыған байланысты зерттеу барысында М.Андрееваның қарым-қатынастың құрылымын талдау нәтижесіне жүгінейік. Ол қарым-қатынасты бір-бірімен өзара байланысты үш жағынан қарастырды: коммуникативтік, интерактивтік және перцептивтік.

Қарым-қатынасты зерттеу – осы феноменнің көпжоспарлығын, күрделілігін және әртүрлігін көрсетеді. Жоғарыда көрсетілген қарым-қатынастың күрделілігі, сол феноменнің жеке құрылымындарын қарастыруды қажет етеді. Осы процесті құрылымдаудың бірнеше жолдары бар.

Өте жиі қолданатын және қарым-қатынастың үш түрлі жағын көрсететін түрі: коммуникативті, интерактивті, перцептивті.

Коммуникативті түрі кезінде индивидтер арқылы ақпарат ауысады. Интерактивті қарым-қатынас кезінде қарым-қатынасқа қатысушылар тек қана ойлармен, білімдермен, ақпаратпен ғана бөлісе қоймайды, сонымен қоса жүріс-тұрыспен алмасады, қарым-қатынастың ұйымдастырушылық жақтары көрінеді. Қарым-қатынастың перцептивті жағы кезінде процесске қатысушылардың арасында бір-бірін түсіну және қабылдау жүреді.

Қарым-қатынас психологиясында психологиялық барьер түрінде көрсетілетін келесі мәселе қарастырылады, ол – қарым-қатынас процесі кезінде партнерлар арасында ақпараттардың адекватты берілуі. Түсіну барьері, әлеуметтік барьер, мәдени барьер, қарым-қатынас барьері туралы айтуға болады.

Коммуникациялық әсердің екі типін көрсетуге болады: авторитарлы және диалогты коммуникация.

Тұлғааралық қарым-қатынасты сипаттайтын бірнеше теориялар бар. Дж.Хоманың айырбастау теориясы: адамдар бір-бірімен өткен тәжірибесіне сүйене отыра қарым-қатынасқа түседі.

Дж.Мидтің, Г.Блумердің символдық интеракционизм теориясы: адамдардың бір-біріне қарым-қатынасы және қоршаған ортаның кейіпі адамдардың соған беретін мағынасына байланысты.

Э.Гоффманның әсерлерді бағдарлау теориясы: автордың айтуынша әлеуметтік қарым-қатынас драмалық спектаклдерге ұқсас, ал адамдар осы процесс кезінде актерлар секілді бір-біріне жағымды әсер қалдыруға ұмтылады.

3. Фрейдтің психоаналитикалық теориясы: тұлғааралық қарым-қатынастың құрылымы ерте балалық кезде қалыптасады және сол кездегі конфликтерге байланысты болады.

Өзінің көпфункционалдығы жағынан қарым-қатынастың 5 функциясын көрсетуге болады:

1. Қарым-қатынастың прагматикалық функциясы. Адамдардың біркелкі әрекеті кезінде пайда болады;

2. Қарым-қатынастың құрастырушы функциясы. Адамның психикалық кейпінің қалыптасуы және өзгеруі кезінде пайда болуы;

3. Расталу функциясы. Басқа адамдармен қарым-қатынасқа түсу кезінде адам өзін тану, тексеру және өзіне сену мүмкіндігін алады;

4. Тұлғааралық қатынасты құрастыру және қолдау функциясы. Басқа адамдарды қабылдау және олармен қарым-қатынас құру әр адам үшін оларға қатысты қалыптасқан бағдарға және эмоционалды күйге байланысты;

5. Тұлғаишілік функция адамның өз-өзімен қарым-қатынас құруында көрінеді.

Қарым-қатынастың түрлері:

1. Іскерлік қарым-қатынас;
2. Жеке қарым-қатынас;
3. Мақсатқа бағытталған қарым-қатынас;
4. Құралдық қарым-қатынас;
5. Вербальды қарым-қатынас;
6. Вербальды емес қарым-қатынас.

Б.Г. Ананьев қарым – адам қарым-қатынас арқылы басқа адамдармен қатынас құруы, оның басты ерекшелігі және мінездемесі. Қарым-қатынаста адамның активтілігі, таңдалмаулығы, мінезінің жағымды және жағымсыз жақтары көрінеді. Қарым-қатынастың формасы мен тәсілін адамдардың бір-бірімен қатынасқа түсуі анықтайды.

Адамдар интернетте өзінің вербальды емес қарым-қатынас құралын қолдану мүмкіндігінен айырылады.

Реалды қарым-қатынастың таңбалық жүйесінің құралдары болып келесілер саналады:

- Оптика-кинетикалық;
- Пара және экстралингвистика;
- Коммуникативті процесстің уақыты мен өткізілу орнын ұйымдастыру.

Жоғарыда көрсетілген таңбалық жүйелер жиынтығы келесі функцияларды атқарады:

- Қосымша сөйлеу;
- Сөздің орнын басу;
- Эмоционалды күйдің репрезентациясы.

Интернеттегі вербальды емес коммуникацияға келесілерді қосуға болады:

- Сурет (картинка);
- Сурет (рисунок);
- Таңбалар;
- Смайлдар.

Смайлдар интернет қолданушының эмоцияналды күйі жайлы хабар береді, бірақ оны толық мәнді көрсете алмайды. Қазіргі таңда кейбір әлеуметтік желілерде қолданушылардың бір-біріне музыкалды әуен жіберу тенденциясы пайда болады.

Сонымен қоса, үлкен шрифмен жазылған сөздер дауысты көтеріп сөйлеуге жатады (СӨЛЕМ). Осындай дауыс көтеру – агрессияның бар болуын сипаттауы мүмкін.

Виртуальды желіде серіктестер арасында дистанция ұстану мүкін емес. Интернеттегі кеңістік сезімі – субъективті сезім болып табылады.

Қорта келе, компьютерлік технологиялар эмоцияның алуан түрлігін сипаттауға мүмкіндік береді.

- Шриф ерекшелігі (курсив және т.б.);
- Әріп өлшемі;
- Таңбалар;
- Сөйлем түсі;
- Суреттер мен анимациялар.

- Интернет қауымдастықтар:

Интернет қауымдастықтар – референтті топ терминіне синоним болып келеді. Айырмашылы, интернет қауымдастық желідегі топтардың термині болып табылады.

Интернет қауымдастықтар өте көп және олар әр түрлі болып келеді:

1. Реалды қауымдастықтарға жақындығы:

- a) Жабық;
- b) Адамдар саны тұрақты;
- c) Өзіндік нормалар мен ережелер.

2. Желідегі қауымдастықтың қарым-қатынасы:

- a) Қолданушылар саны тұрақты емес;
- b) Анонимділік;
- c) Нормативті бақылаудың болмауы.

В. Нестеров желідегі қарым-қатынастың екі түрін көрсетеді:

«Карнавалды» – әзілге және күлкіге толы қауымдастық. Ол жерде қарым-қатынас театрландырған, жасанды, иронияға толы болады.

Сенімді – қарым-қатынас адамдар арасында «масқасыз» өтеді. Адамдар анонимді қолданушы ретінде емес, өздерінің атынан қарым-қатынасқа түседі.

3. Желідегі роман:

Желідегі қарым-қатынас басқа әлеуметтік қарым-қатынастарға қарағанда жоғары эмоционалды болады. қолданушылар арасында өте жие тығыз қарым-қатынастар құралады. Кейде олар қолданушылар арасындағы симпатияға, достыққа немесе «желідегі романға айналады». Бірақ олар қалай тез басталса, солай тез аяқталады.

Желідегі роман – қолданушының жоғарғы эмоционалды күйі, эйфорияға жақын.

Желідегі махаббат – интернетте кең таралған «аурыдың» бір түрі. Желідегі серіктестің болмауы, адамды күйзетпелі, меланхолиялық күйге әкеледі. Сонымен қоса, агрессивті, қозу күйлері де пайда болуы мүмкін.

Зерттеу жұмысының міндеттері. Зерттеу болжамы анықталған соң, келесі зерттеу міндеттері туындайды:

d) Интернет тәуелділікке шетелдік, Ресейлік, Отандық авторлар еңбектеріне терең теориялық зерттеу жасау;

e) Интернет тәуелділікке әуестенетін балалардың психикалық даму ерекшеліктеріне әсерін қарастыру;

f) Зерттеуге қатысты әдістемелердің кешенін таңдау, эксперименттік талдау жүргізу.

Экспериментке екі таңдау тобы қатысты. эксперименталдық топ 30 адам және бақылау тобы 30 адам. Олардың ішінде интернетке тәуелділігі жоғары қатысушылардың тобы сараптанып алынды.

Кимберли Янг әдістемесі:

Бұл тесті Брэтфорд қаласындағы Питсбургск университетінің психология ғылымының профессоры Кимберли Янг құрастырған. Ол «Желіде ұсталғандар» кітабының авторы, кітап әлем бойынша тез таралып, көптеген тілдерге аударылған, рейтингі жоғары шығармалардың бірі болып табылады.

Тест 20 сұрақтан тұрады. Жауап берудің 5 нұсқасы көрсетілген және жауапқа байланысты балл ұпайлары беріледі:

- Ешқашан немесе өте сирек - 1 балл;
- Кейде - 2 балл;
- Үнемі - 3балл;
- Жие - 4 балл;
- Әр кезде – 5 балл.

Алынған жауаптар ұпайы саналып, интернет тәуелділік дәрежесі анықталады.

20-49 балл. Сіз интернеттің ақылды қолданушысыз. Желіде қалағыныңша уақыт өткізуіңізге болады, себебі, сіз өзіңізді қадағалай аласыз.

50-79 балл. Сізде интернетпен әуестенуге байланысты кейбір мәселелер бар. Егер осы мәселеге қазір назар аудармасаңыз, кейнінен ол сіздің өміріңізді толық қамтуы мүмкін.

80-100 балл. Интернетті қолдану сіздің өміріңізде маңызды мәселер тудырады. Сізге психотерапевтің көмегі қажет.

Әдістің мәтіні 1 қосымшада көрсетілген (80).

Интернет тәуелділік шкаласын анықтайтын А.Жичканың әдістемесі

Анастасия Жичкинаның «Поведение в Интернете» сұрақтамасынан алынған тест. Әдістеме 7 мақұлдаудан тұрады және зерттеуге қатысушы өзінің жүріс-тұрысына сай келетін нұсқаны таңдау керек. Мысалы:

1. Сұрақ:

А. Менің көңілім болмаған немесе зеріккен кезімде мен интернетке кіремін.

В. Көңіл-күйім болмаған кезде мен интернетке кіру қажеттілігін сезінбеймін.

Алынған жауаптар ұпайы саналып, интернет тәуелділік дәрежесі анықталады.

Кілтті: интернет-тәуелділік – мінез-құлықтық тәуелділіктің бір түрі. Ол интернетті кіру туралы жабысқақ ойлармен және субъективті бақылаудың жоғалуымен сипатталды.

«А» нұсқасын таңдау 1 баллмен, «Б» нұсқасы 0 баллмен есептеледі. Норма (таңдау тобы бойынша 175 адам, 15-27 жас аралығындағы): интернет-тәуелді зерттеушілер қатарына шкала бойынша 3 баллдан жоғары алған адамдар жатады. Интернетке тәуелді емес болып шкала бойынша 0 балл алғандар саналды. Қатан түрде айтқанда, интернет тәуелді болып шкала бойынша 6-7 балл алған адамдар саналады. Әдістеменің мәтінің қосымша 2 көрсетілген.

Компьютерлік ойындарға тәуелділікті анықтайтын сұрақтама

Компьютерлік ойындарға құмарлық (ойындарға тәуелділік, лудомания, гемблинг) – компьютерлік ойындар ойнау қажеттілігін психологиялық тұрғыда бағындыра алмайтын, ауыртпалы күй. Ол эмоционалды бұзушылықтар мен депрессивті күйге алып келеді.

Жасөспірімдер арасында өте кең таралған тәуелділіктің бір түрі.

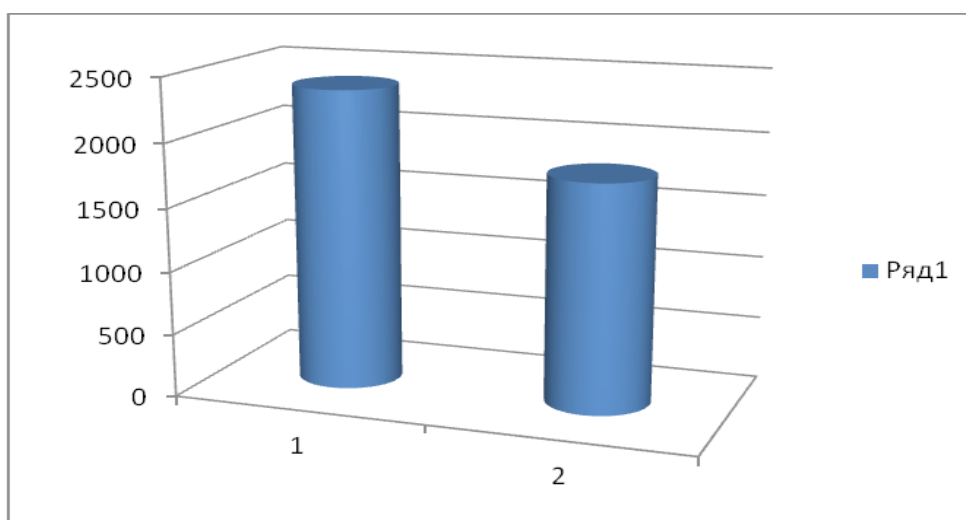
Бұл тест 8 сұрақтан тұрады. Әр сұрақ 3 жауап нұсқасын көрсетеді. Әр «а» жауабына - 3 балл, «b» жауабына – 2 балл, «с» - 1 балл. Нәтижелері:

8-12 балл – сізде тәуелділіктің белгілері жоқ.

13-18 балл – сізде тәуелділік болуы мүмкін немесе тәуелділіктің бастапқы формасы.

19-24 балл – сізде компьютерлік ойындардан тәуелділік бар.

Зерттеу нәтижелерін өңдеу және талдау:

Сурет 1. – Жас мамандардың кәсіби қызметке бейімделуіне интернет тәуелділіктің; Кәсіби қызметте 3 жылдан жоғары маманның интернет тәуелділігі.

Суретте Кимберли Янг әдістемесі бойынша 60 қызыметкер салыстырмалы талдауы. Көрсетілген графикте біз жас мамандардың кәсіби қызметке бейімделуіне интернет тәуелділіктің интернет аддикциясын көрсетілген. 1 және 2 санының көрсеткіштерін салыстыру арқылы, эксперименттік зерттеуге 1 топ алынды.

К.Янг және И.Голдберг 1994 жылы арнайы веб-сайт жасап, онда тест сұрақтарын орналастырады. Зерттеу соңында олар 500-ден астам жауап алады, соның ішінде 400 интернет қолданушылар аддикт критерийіне кірді.

Жас мамандардың интернет тәуелділіктің жүргізілген тест қортындысы бойынша 30 сыналушының ішінде 14 американдық психолог Кимберли Янг ұсынған интернет-аддикт критерийіне сай келеді.

1 Бабаева Ю.Д., Войскунский А.Е., Смылова О.В. – Интернет: тұлғаға әсері. Интернеттегі гуманитарлы зерттеу/ Под ред. А.Е. Войскунского., Москва: Можайск-Терра, 2000, – 11-40, 431 стр.

2 Бабаева Ю.М., Войскунский А.Е. Одаренный ребенок за компьютером. – М., 2003.

3 Балонов И.М. «Компьютер и подросток» – М., 2002 г. – 36 стр.

4 Тоқсанбаева Н.Қ. Оқыту процесі жүйесіндегі танымдық іс-әрекетінің құрылымы: Психол. ғыл. канд. дисс. жұмысы. – Алматы, 2001. – 173 б.

5 Войскунский А.Е. Психологические исследования феномена Интернет-аддикции // Тезисы докладов 2-й Российской конференции по экологической психологии. – М.: Экспонентр РОСС. 2000. – 251-253 стр.

6 Войскунский А.Е., Общение, опосредованное компьютером/ Диссертация кандидата психологических наук. – М., – 1990. – 4-6 стр.

7 Войскуновский А.Е. Интернет – психология ғылымының жаңа зерттеу аймағы. Статья: Ученые записки кафедры общей психологии МГУ. Выпуск 1. – М.: Смысл, 2002, 70 бет.

8 Наубаева Х.Т., Елубаева Г.А. Жоғары оқу орнында білім сапасының нәтижелі болуына танымдық әрекеттердің психологиялық әсері. // Абай атындағы ҚазҰПУ, Хабаршы «Психология» сериясы, №1(42), 2015, – 79 б.

Аннотация

Токсанбаева Н.К. – КазНУ имени аль-Фараби

Бикадамов А.К. – университет Алматы

Психологическое влияние интернет-зависимости подростков на общения

Статья посвящена подростковому возрасту – период эмансипации ребенка от родителей, что значит отдаление ребенка от своей семьи и переход в автономную, самостоятельную жизнь. В статье рассматриваются сетевые отношения, эмоциональность сетевых отношений выше, чем социальный. В результате выявляются тесные, близкие отношения между пользователями. Они воссоздают дружбу, симпатию и даже «роман в сети». Пользователи обмениваются не только знаниями и информацией, а так же поведением. Статья показывает нам организационные стороны и моменты отношений.

Ключевые слова: Эмансипационный период, семья, интернет, сеть, интерактивное общение, перцептивное общение, интернет зависимость.

Abstract

Toksanbayeva N.K. - Al-Farabi Kazakh National University

Bikadamov A.K. - Almaty University

Psychological impact of internet addiction in adolescents on relationships

This article is devoted to growing age stage of emancipation of child from parents, that is alienation of child from his family and his conversion to autonomous life. In this article are described network relations, its emotionality is higher than in social relationship and there is a close relations between users⁷ they make friendship⁶ love and even “romance in the network”. That is why participation interactive relationship share not only knowledge and information, but change the behavior to each other. This article shows usage the organizational sides of relationship.

Keywords: The period of emancipation, family, internet, network, interactive communication, perceptual communication, internet addiction.

МРНТИ 15.41.21.

Ф.Р.Файзулина¹

¹Алматинский филиал Санкт-петербургского гуманитарного университета профсоюзов
г. Алматы, Казахстан

ИССЛЕДОВАНИЕ СФОРМИРОВАННОСТИ САМООЦЕНКИ ШКОЛЬНИКОВ ПОДРОСТКОВОГО ВОЗРАСТА

В статье рассматриваются проблемы формирования самооценки школьников подросткового возраста. Проводилось изучение самооценки школьников до и после ее психологической коррекции, для чего было проведено психодиагностическое исследование, направленное на изучение особенности самооценки подростков. Таким образом, исследование направлено на изучение возможности коррекции неадекватной самооценки школьников в переходном возрасте с помощью подобранного социально-психологического тренинга. Для психодиагностики использовались методика «Изучение общей самооценки», методика измерения самооценки Дембо-Рубинштейн. Количественный анализ экспериментальных данных показал значительное количество респондентов с «высоким», уровнем развития самооценки. Авторы проводят сравнение полученных данных по самооценке школьников такого же возраста из трех стран: России, Украины и Казахстана. Школьники аналогичного возраста также склонны к проявлению самостоятельности. В то же время они переоценивают свои силы и возможности, у них отсутствует самообвинение. Школьники уверены, что они интересны другим и весьма центрированы на своих мыслях и чувствах. Анализ результатов формирующего этапа экспериментального исследования позволил констатировать увеличения «среднего» уровня самооценки школьников переходного возраста, эти изменения оцениваются позитивно. Авторы утверждают, что школьники с нарушениями в самооценке нуждаются в психологической коррекции этого личностного образования.

Ключевые слова: самооценка, реалистичность самооценки, уровень притязаний, психологическая коррекция, подростковый возраст.

Изменения, происходящие в обществе, выдвинули проблему сформированности у ребенка представления о своих возможностях, умения всесторонне и объективно оценить особенности своей личности и деятельности, принять роль ученика, правильно построить взаимоотношения с окружающими. Важнейший показатель развития личности, самооценка, позволяет человеку делать активный выбор в самых разнообразных жизненных ситуациях, оценивать действия и личностные качества, определять уровень стремлений и ценностей, характер отношений с окружающими.

Казалось бы, что плохого, если ребенок имеет высокую самооценку? Известно, что школьники с завышенной самооценкой характеризуются как высокомерные, бестактные, они склонны переоценивать свои возможности, недооценивают чужие. Свои ошибки они считают случайными, вызванными посторонними факторами. Очевидно, что без осознания и коррекции таких качеств человеку сложно адаптироваться в обществе. В то же время детям с заниженной самооценкой свойственны пассивность, повышенная ранимость, обидчивость. Подростки часто отказываются от участия в деятельности из-за боязни оказаться хуже других или не проявляют инициативу, довольствуясь подчиненными ролями. Главный смысл самооценки в подростковом возрасте заключается в самоконтроле обучающегося, его саморегуляции, экспертизе собственной деятельности и в самостимуляции /1/.

Для формирования всесторонне развитой личности необходимо формирование и развитие у детей способности видеть и правильно оценивать свои поступки, отношения, качества, свою деятельность, что имеет определяющее значение для максимальной реализации их возможностей. Переходный возраст является наиболее уязвимым в плане формирования самосознания, и это значит, что школьникам необходима психологическая помощь и коррекция для формирования адекватной самооценки в этом возрасте. Данная работа посвяще-

на изучению самооценки школьников в переходном возрасте до и после ее психологической коррекции, для чего было проведено психодиагностическое исследование, направленное на изучение особенности самооценки подростков. Таким образом, исследование направлено на изучение возможности коррекции неадекватной самооценки школьников в переходном возрасте с помощью подобранного социально-психологического тренинга.

Психодиагностические методики исследования были выбраны в соответствии с задачами исследования: методика Казанцевой «Изучение общей самооценки» была выбрана для первичной диагностики и отбора подростков в группу коррекции, а также методика измерения самооценки Дембо-Рубинштейн в модификации А.М. Прихожан /2/. Исследование проводилось в средней школе города Алматы, принимали участие пятьдесят человек школьников седьмых классов.

По результатам исследования по методике диагностики самооценки Г.Н. Казанцевой, можно сделать выводы что довольно много детей имеет завышенный уровень самооценки. В одном классе – это 50%, а в другом – 54 % всех протестированных. Мы сравнили эти данные с аналогичным исследованием И.А.Койшибаевой /3/ по самооценке школьников такого же возраста из трех стран: России, Украины и Казахстана. Полученные данные совпадают с вышеуказанным исследованием. Дети подросткового возраста характеризуются авторами как самоуверенные, высоко оценивающие свои способности и энергию люди. Они склонны к проявлению самостоятельности. В то же время они переоценивают свои силы и возможности, у них отсутствует самообвинение. Школьники уверены, что они интересны другим и весьма центрированы на своих мыслях и чувствах.

Также мы обнаружили, что детей с заниженной самооценкой довольно мало, в среднем, 18% всех испытуемых в двух седьмых классах. Испытуемые были протестированы по методике Дембо-Рубинштейн до и после проведенной психокоррекционной работы и в полученных нами результатах определяли уровень притязаний, высоту самооценки, степень расхождения между ними, зрелость/незрелость отношения к ценностям, наличие и характер компенсаторных механизмов. Полученные результаты можно охарактеризовать как настораживающие, и, оперируя этими данными, мы провели социально-психологический тренинг для коррекции уровня самооценки. Публикация этого тренинга не входит в задачи данной работы, однако, кратко отметим, что были отобраны упражнения, направленные на адекватную оценку своих способностей и на развитие коммуникативных качеств.

Также исследовали ВС – высота самооценки. Расхождения между уровнем притязаний и высотой самооценки является очень важным диагностическим показателем. Нормальные показатели свидетельствуют, что школьник ставит перед собой такие цели, которые он действительно стремится достичь. Притязания в значительной степени основываются на оценке им своих возможностей и служат стимулом личностного развития.

В таблице 1 приведены результаты исследования высоты самооценки до и после коррекционного тренинга. По высоте самооценки до воздействия 17 % подростков имеют очень высокую самооценку. Завышенная самооценка может подтверждать личностную незрелость, неумение правильно оценить результаты своей деятельности, сравнивать себя с другими; такая самооценка может показывать на существенные искажения в формировании личности – «закрытости для опыта», нечувствительности к своим ошибкам, неудачам, замечаниям и оценкам окружающих; 25 % подростков с заниженной самооценкой ниже 61 балла. Эти ученики составляют «группу риска». За низкой самооценкой могут скрываться два совершенно разных психологических явления: подлинная неуверенность в себе и «защитная», когда декларирование самому себе собственного неумения, отсутствия способности и позволяет не прилагать никаких усилий.

Таблица 1. Результаты самооценки школьников по методике Дембо-Рубинштейн (в %) до и после проведения социально-психологического тренинга

Показатель	Высота самооценки (ВС)		Реалистичность самооценки (УП)	
	До	после	До	после
очень высокий	17	17	25	58
высокий	25	17	-	42
средний	33	58	42	17
низкий	25	8	33	25

После коррекции общий показатель высоты самооценки значительно улучшился. Отметим, что чрезмерно высокая самооценка в целом, сохранилась. Выраженно низкая самооценка отсутствовала. При этом оптимальным для личностного развития следует признать результат, находящийся ближе к высокой самооценке.

По уровню притязаний (УП или реалистичность) 42% испытуемых имели очень высокий уровень притязаний: 98-100 баллов. Это говорит о нереалистическом, некритическом отношении детей к собственным возможностям; 58% подростков имели высокий уровень притязаний: 83-97 баллов, подтверждающий оптимальное представление о своих возможностях, что является важным фактором личностного развития; 33% подростков имеют низкий уровень притязаний, то есть низко оценивали свои возможности.

Норму, реалистический уровень притязаний, характеризует результат средний. Оптимальный в этом возрасте – это оптимальный уровень, подтверждающий оптимальное представление о своих возможностях, что является важным фактором личностного развития. Очевидно, что количество детей с очень высоким уровнем притязаний сократилось до 25%. Количество детей со средним уровнем притязаний, увеличилось после коррекционной работы, на 8%. Исходя из полученных данных, можно сказать, что устойчивость самооценки у участников тренинга значительно увеличилась. Кроме цифровых данных, у детей отмечали все большую эмоциональную сдержанность, снижение импульсивности в течение тренинговой работы и по ее завершении.

Далее подсчитывали степень расхождения между высотой и реалистичностью самооценки (таблица 2), что по методике рассматривается как удовлетворенность собой: 50% подростков имели сильную степень расхождения. Обычно все люди испытывают потребность мечтать. Мечта, для того чтобы сбыться, должна превратиться в цель. В данном случае у них эта цель может быть нереалистичной, эти дети часто испытывают неудовлетворенность. Далее, у 33% подростков слабая степень расхождения. И только 17% подростков осознанно ставили перед собой цели близкие и скорее всего осуществимые

Таблица 2. Результаты расхождения между уровнем притязаний и высотой самооценки (реалистичность самооценки) школьников по методике Дембо-Рубинштейн до и после проведения социально-психологического тренинга

Показатель	Реалистичность самооценки (в% от количества испытуемых)	
	До	после
заниженная	33	17
норма	17	58
завышенная	50	25

После тренинга количество подростков с нереалистичными целями (завышенная самооценка) осталось 25%. Средние показатели базируются на оценке учеником своих возможностей и служат стимулом личностного развития, таких детей стало в три раза больше, чем до тренинга. Детей с низкими показателями стало в два раза меньше, значит, больше детей мечту научились превращать в цель. Норму, реалистический уровень притязаний, характеризует результат средний. Оптимальный в этом возрасте – это высокий уровень, подтверждающий оптимальное представление о своих возможностях, что является важным фактором личностного развития.

Далее мы подсчитывали зрелость/незрелость отношения к ценностям, незрелость обнаруживается тогда, когда показатель идеальной самооценки совпадает с верхним полюсом шкалы в трех и более случаях. Зрелое отношение к ценностям значительно увеличилось в результате тренинговой работы (с 8% до 42%). Незрелое отношение – уменьшилось с 67% до 42%, неопределенное также стало несколько меньше с 25% до 16%. Однако незрелое и неопределенное отношение к ценностям все-таки присуще большому количеству испытуемых. Возможно, это объясняется тем, что для тренинга были выбраны дети с неадекватной самооценкой, этот результат не распространяется на всю генеральную совокупность «школьники подросткового возраста».

Одним из важных показателей по методике Дембо-Рубинштейн, которое, правда, редко используется, является наличие и характер компенсаторных механизмов, участвующих в формировании «Я-концепции». Обнаружено у 25% испытуемых до проведения психокоррекционной работы была парциальная компенсаторная потеря критичности – компенсация частной проблемы чрезмерным завышением самооценки по отдельной шкале, или устойчивая самооценка, на фоне которой наблюдается провал по одной шкале и подъем по другой шкале. У 10% подростков до тренинга была дезинтеграция осознанного и неосознанного уровней самооценки – несоответствие результатов косвенной и прямой оценки оптимизма и удовлетворенности собой которая определяется по различию между косвенными и прямыми индикаторами удовлетворенности собой и оптимизма. У участников тренинга в половине случаев отмечалась неадекватно завышенная самооценка с признаками нарушения критичности, когда устойчивое повышение самооценки доходит до верхнего интервала.

В то же время ни у кого из участников корреляционной работы не было механизма борьбы с депрессией – компенсаторное снижение идеальной самооценки с целью повышения удовлетворенности собой при пониженной в целом актуальной самооценке, когда линии актуальной и идеальной самооценок параллельны, несколько неустойчивы, актуальная самооценка понижена.

Механизм «вытесняемая неудовлетворенность собой» – компенсаторное снижение идеальной самооценки с целью повышения удовлетворенности собой при повышенной в целом актуальной самооценке отсутствовал у подростков. А также не обнаружена так называемая инфляция мечты – смещение отметок идеальной самооценки на уровень отметок оценки своих возможностей, это когда отметки идеальной самооценки и объективной оценки своих возможностей совпадают /4/.

Таким образом, разработанный и проведенный психокоррекционный тренинг привел к положительным изменениям в группе школьников переходного возраста. Количество детей с очень высокой и очень низкой самооценкой стало меньше. Расхождение между уровнем притязаний и высотой самооценки у участников программы также изменилось в лучшую сторону. В то же время количество детей, у которых расхождение между этими показателями стало более адекватным, стало больше. Низкое расхождение свидетельствует, что школьник ставит перед собой такие цели, которые он действительно стремится достичь. Притязания в значительной степени основываются на оценке им своих возможностей и служат стимулом личностного развития.

Очевидно, что в переходном возрасте активно формируется самосознание, вырабатывается собственная независимая система эталонов самооценивания и самоотношения, все бо-

лее развиваются способности проникновения в свой внутренний мир. Подросток начинает осознавать свою особенность и неповторимость, в его сознании происходит постепенная переориентация с внешних оценок, преимущественно родительских, на внутренние. Таким образом, постепенно у подростка формируется Я-концепция, которая способствует дальнейшему осознанному или неосознанному, построению своего поведения. Вместе с тем мы можем отметить значительную неустойчивость самооценки в подростковом возрасте, указывая на ее ситуативность, неустойчивость, подверженность внешним воздействиям.

Проведенное нами исследование позволяет сделать некоторые выводы. Количественный анализ экспериментальных данных позволил констатировать в выборках значительное количество респондентов с «высоким», уровнем развития самооценки. Анализ результатов формирующего этапа экспериментального исследования позволил констатировать увеличения «среднего» уровня (адекватная) самооценки школьников переходного возраста. Можно уверенно утверждать, что школьники с нарушениями в самооценке, нуждаются в психологической коррекции этого личностного образования.

С помощью группового психологического тренинга, направленного формирование у детей позитивного представления о собственных возможностях, обучение навыкам саморегуляции, улучшение межличностных отношений, как основы для формирования адекватной самооценки была доказана возможность формирования самооценки детей подросткового возраста.

1 Бороздина Л.В., Видинска Л. Притязания и самооценка // Вест. МГУ, Сер. 14, Психология, 1986 г., №3

2 Эсакусто Т.В. Практикум по групповой психокоррекции: тренинги, упражнения, ролевые игры. – Изд. 3-е. Ростов н/Д: Феникс, 2010. – 339 стр.

3 Койшибаева И.А. Особенности самооценки современных подростков на примере России, Украины и Казахстана // Научные проблемы гуманитарных исследований: №11, 2009 год.

4 Исследование самооценки по Дембо-Рубинштейн с элементами клинической беседы / Яньшин П.В. Практикум по клинической психологии. Методы исследования личности. – СПб., 2004.

Түйіндеме

Файзулина Ф. Р. – Санкт-Петербург әлеуметтік-гуманитарлық университетінің
кәсіподақтарының Алматы филиалы

Жасөспірім оқушылардың өзін-өзі бағалауының қалыптасуын зерттеу

Мақалада жасөспірім оқушылардың өзін-өзі бағалауының қалыптасуы мәселелері қарастырылған. Оқушылардың өзін-өзі бағалауын зерттеу оны психологиялық түзетуге дейін және кейін жүргізілді, ол үшін жасөспірімдердің өзін-өзі бағалауының ерекшеліктерін зерттеуге бағытталған психодиагностикалық зерттеу өткізілді.

Осылайша, зерттеу таңдапалынған әлеуметтік-психологиялық тренингтің көмегімен өтпелі жастағы оқушылардың өзін-өзі бара бар емес бағалауын түзету мүмкіндіктерін зерттеуге бағытталған. Психодиагностика үшін «Жалпы өзін-өзі бағалауды зерттеу» әдістемесі, өзін-өзі бағалауды өлшеудің Дембо-Рубинштейн әдісі қолданылды.

Эксперименттік деректерді сандық талдау саны айтарлықтай респонденттердің өзін-өзі бағалауының даму деңгейі «жоғары» екенін көрсетті. Авторлары жүргізеді салыстыру алынған мәліметтер бойынша өзін-өзі бағалау оқушылар осындай жастағы үш ел: Ресей, Украина және Қазақстан. Оқушылар ұқсас жастағы, сондай-ақ бейім жұртшылықтың дербестік. Сол уақытта олар өз күшін асыра бағалайды және мүмкіндіктері оларда жоқ. Оқушылар өздерін қызықтыратын басқа және өте шоғырланған, өздерінің ой мен сезімдері. Эксперименттік зерттеулердің қалыптастырушы кезеңінің нәтижелерін сандық талдау өтпелі жастағы оқушылардың өзін-өзі бағалаудың «орта» деңгейінің жоғарылауын баяндауға мүмкіндік берді. Автордың айтуынша, өзін-өзі бағалауы бұзылған оқушылар бұл жеке тұлғалық білімді психологиялық түзетуге мұқтаж.

Түйін сөздер: өзін-өзі бағалау, өзін-өзі бағалаудың шынайылығы, талаптану деңгейі, психологиялық түзету, жасөспірімдер жасы.

Abstract

Faizulina F.R. – *Almaty branch of St. Petersburg Humanitarian University of trade unions*

The study of the formation of the self-assessment of pupils of teenage age

In the article the problems of self-esteem formation of adolescent school students. Carried out to study the self-esteem of students before and after the psychological correction, which was carried out psychodiagnostic investigation, aimed at examining the characteristics of the self-esteem of adolescents. Thus, the study aimed at studying the possibilities of correction of inadequate self-assessment of pupils in a transitional age with selected socio-psychological training. For diagnostics were ispolzovalis methodology “the Study of General self-assessment”, the measurement method of self-evaluation Dembo-Rubinstein. Quantitative analysis of experimental data showed a significant number of respondents with high level of self-esteem. The authors conduct a comparison of data for self-evaluation of schoolchildren of the same age from three countries: Russia, Ukraine and Kazakhstan. At the same time they overestimate their strength and capabilities, they have no self-blame. The students are sure that they are interesting and very focused on their thoughts and feelings. Analysis of the results of the formative stage of experimental researches have allowed to establish the increase in “average” levels of self-esteem of students of transition age. The authors argue that students with disabilities in self-assessment need of psychological correction of this personal education.

Keywords: self-esteem, realistic self-appraisal, level of aspiration, psychological correction, adolescence.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТ

Намазбаева Жамиля Идрисовна – психология ғылымдарының докторы, академик, Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық университеті;

Жигитбекова Бақыт Дастанқызы – психология ғылымдарының кандидаты, Абай атындағы ҚазҰПУ аға оқытушысы;

Гринева Ольга Михайловна – психология ғылымдарының кандидаты, Борис Гринченко атындағы Киев университетінің доценті;

Аймағанбетова Ольга Хабижановна – психология ғылымдарының докторы, профессор Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, e-mail: alnara25@mail.ru;

Адилова Эльнур Темиркановна – аға оқытушы Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, e-mail: elnura.adilova@mail.ru;

Метербаева Кулбаршын Метербаевна – педагогика ғылымдарының кандидаты, Абай атындағы ҚазҰПУ-нің доценті;

Шадибекова Эльмира Маханбетовна – «Балдаурен» балабақшасының тәрбиешісі, Алматы облысы;

Уюкбаева Мереке Иманбековна – филология ғылымдарының кандидаты, Абай атындағы ҚазҰПУ профессоры;

Сабирова Райхан Шайхышевна – психология ғылымдарының кандидаты, ҚарМУ психология кафедрасының меңгерушісі;

Зыкова Наталья Михайловна – п.ғ.канд., Қ.Сәтбаев атындағы ҚазҰТЗУ, Қоғамдық пәндер кафедрасының ассоц. профессоры, natashazykova36@mail.ru;

Бурханұлы Азамат – «Машина жасау» мамандығы бойынша 1 курс магистранты, Қ.Сәтбаев атындағы ҚазҰТЗУ;

Дүзелбаева Айтолкын Болатқызы – «Дефектология» мамандығының докторанты, Абай атындағы ҚазҰПУ

Жубаназарова Назираш Сүлейменқызы – психология ғылымдарының кандидаты, жалпы және қолданбалы психология кафедрасының доценті, Философия және саясаттану факультеті, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті;

Садыкова Назира Марғұшқызы – психология ғылымдарының кандидаты, жалпы және қолданбалы психология кафедрасының доценті, Философия және саясаттану факультеті, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті.

Крюкова Галина Васильевна – АФСБГУП жалпы білім беру пәндері кафедрасының доценті, дене тәрбиесі үздігі;

ЗиновьеваЛарисаВасильевна – АФСБГУП жалпы білім беру пәндері кафедрасының аға оқытушысы;

Закарьянова Айгерім Закарьяновна – Абай атындағы ҚазҰПУ-нің 1 курс магистранты;

Ниетбаева Гулмира Бекеновна – педагогика және психология мамандығы бойынша PhD докторы. Қазақ Мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті;

Сералиева Алия Мажитовна – заң ғылымдарының кандидаты, Абай атындағы ҚазҰПУ «Жалпы және қолданбалы психология» кафедрасының доценті;

Баймағамбетова Зульфия Мажитовна – доктор PhD, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ халықаралық құқық кафедрасының доценті;

Аганина Кундыз Жамиевна – п.ғ.д., проф., Абая атын. ҚазНПУ;

Балтабай Жансая – 2-ші курс магистранты, Абая атын. ҚазНПУ;

Исабекова Толеш Шакетаевна – «Тұлға психология орталығының» ғылыми қызметкері Абай атындағы ҚазҰПУ;

Арыстан Құралай Серікқызы – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті жалпы және қолданбалы психология кафедрасының 4 курс студенті, Әл-Фараби даңғылы, 71. Алматы, Қазақстан. kura_19.11@mail.ru;

- Қалымбетова Эльмира Кеңесқызы** – Өл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті жалпы және қолданбалы психология кафедрасының доценті, психология ғылымдарының кандидаты. Өл-Фараби даңғылы, 71. Алматы, Қазақстан. elmira.kalymbetova@mail.ru;
- Сангилбаев Оспан Сейдулаевич** – Абай атындағы ҚазҰПУ, профессор, психол.ғ.д.;
- Хажимхаан Айнур** – Абай атындағы ҚазҰПУ-нің 2 курс магистранты;
- Косшыгулова Алия Сериковна** – «Тұлға психология орталығының» ғылыми қызметкері Абай атындағы ҚазҰПУ;
- Азимбаева Дариға Қуанқызы.** – п.ғ.м., мектепке дейінгі білім беру және әлеуметтік педагогика кафедрасының аға оқытушысы, Абай атындағы ҚазҰПУ;
- Баженова Эльмира Даулетханова** – І.Жансүгіров атындағы ЖМУ жас ерекшелік педагогикасы психология кафедрасының доценті, доктор PhD;
- Альмухамбетова Бибигуль Жексембаевна** – І.Жансүгіров атындағы ЖМУ педагогикасы психология кафедрасының аға оқытушы, педагогика және психология магистрі;
- Бабишева Айжамал Сапархановна** – жалпы және қолданбалы психология кафедрасының магистранты, Өл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті;
- Федосова Светлана Александровна** – орыс филологиясы, әлем тілдері және аударма кафедрасының профессоры;
- Қапшыева Гулнар Қадырбековна** – кафедра меңгерушісі, орыс филологиясы, әлем тілдері және аударма кафедрасының профессоры, С.Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан мемлекеттік университет;
- Самекин Адиль Серикпаевич** – С.Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университетінің ассоц., профессоры, философия докторы;
- Егоров Дмитрий Михайлович** – Томск мемлекеттік университетінің психология факультетінің аспиранты;
- Баулыкова Анель Кабиевна** – Ілияс Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университетінің магистранты;
- Юсупова Лаура Аждарқызы** – Семей қаласындағы Шәкәрім атындағы мемлекеттік университетінің 6M050300-Психология мамандығының 2 курс магистранты, Laura_3060@mail.ru;
- Сатиева Шолпан Серикбосыновна** – Семей қаласындағы Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті, психология ғылымдарының кандидаты, профессор satieva66@mail.ru;
- Борбасова Гүлнұр Нұрсайынқызы** – психология магистрі, жалпы және қолданбалы психология кафедрасының аға оқытушысы, Философия және саясаттану факультеті, Өл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті;
- Жүндібаева Тұрархан Нұрмұханқызы** – Абай атындағы ҚазҰПУ-нің доценті, п.ғ.к.;
- Оразбаева Фариза Оразгелдіқызы** – Абай атындағы ҚазҰПУ-нің 1 курс магистранты;
- Лиясова Айгуль Амангельдиевна** – аға оқытушы, Өл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті;
- Бикадамова Анар Қуанғановна** – Алматы университетінің магистранты, Алматы қаласы;
- Тоқсанбаева Нұргүл Қорғаджанқызы** – психология ғылымдарының докторы, Өл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің профессоры;
- Бикадамов Айдын Қуанғанұлы** – Алматы университетінің магистранты, Алматы қаласы;
- Файзулина Фарида Рустамовна** – биология ғылымдарының кандидаты, доцент, Санкт-Петербург әлеуметтік-гуманитарлық университетінің кәсіподақтарының Алматы филиалы.

НАШИ АВТОРЫ

Намазбаева Жамиля Идрисовна – доктор психологических наук, академик, КазНПУ имени Абая;

Жигитбекова Бақыт Дастановна – кандидат психологических наук, старшей преподаватель КазНПУ имени Абая;

Гринева Ольга Михайловна – кандидат психологических наук, доцент кафедры педагогики и психологии, grineva_olga@ukr.net;

Аймаганбетова Ольга Хабижановна – доктор психологических наук, профессор Казахский национальный университет имени аль-Фараби, e-mail: alnara25@mail.ru;

Адилова Эльнур Темиркановна – старший преподаватель Казахский национальный университет имени аль-Фараби, e-mail: elnura.adilova@mail.ru;

Метербаева Кулбаршын Метербаевна – кандидат педагогических наук, доцент, КазНПУ им. Абая;

Шадибекова Эльмира Маханбетовна – воспитатель д/с «Балдаурен», Алматинский обл.;

Уюкбаева Мереке Иманбековна – кандидат филологических наук, профессор КазНПУ им Абая;

Сабирова Райхан Шайхышевна – кандидат психологических наук, доцент, заведующая кафедрой психологии Карагандинского государственного университета имени академика Е.А. Букетова;

Зыкова Наталья Михайловна – кандидат психологических наук, ассоциированный профессор кафедры общественных дисциплин КАЗНИТУ им. К.Сатпаева;

Бурханулы Азамат – магистрант 1 курса специальности «Машиностроение» КАЗНИТУ им. К.Сатпаева;

Дузелбаева Айтолкын Болатовна – докторант специальности «Дефектология», Казахский Национальный педагогический университет;

Жубаназарова Назираш Сулейменовна – кандидат психологических наук, доцент кафедры общей и прикладной психологии, Факультет философии и политологии, Казахский Национальный университет им. аль-Фараби;

Садыкова Назира Маргушовна – кандидат психологических наук, доцент кафедры общей и прикладной психологии, Факультет философии и политологии, Казахский Национальный университет им. аль-Фараби;

Крюкова Галина Васильевна – доцент кафедры общеобразовательных дисциплин АФС-СПбГУП, отличник физической культуры;

Зиновьева Лариса Васильевна – старший преподаватель кафедры общеобразовательных дисциплин АФС-СПбГУП;

Закарьянова Айгерім Закарьяновна – магистрант 1 курса, КазНПУ им. Абая;

Ниетбаева Гулмира Бекеновна – PhD доктор по специальности педагогика и психология, Казахский Государственный женский педагогический университет;

Сералиева Алия Мажитовна – кандидат юридических наук, доцент кафедры «Общей и прикладной психологии» КазНПУ им. Абая;

Баймагамбетова Зульфия Мажитовна – доктор PhD, доцент кафедры международного права КазНУ имени аль-Фараби;

Аганина Кундыз Жамиевна – д.п.н., проф., КазНПУ им. Абая;

Балтабай Жансая – магистрант 2 курса, КазНПУ им. Абая;

Исабекова Толеш Шакетаевна – научный сотрудник центра «Психология личности» КазНПУ имени Абая;

Арыстан Куралай Сериковна – студент 4 курса кафедры общей и прикладной психологии, КазНУ имени аль-Фараби; *Проспект аль-Фараби, 71. Алматы, Казахстан.* kura_19.11@mail.ru

Калымбетова Эльмира Кенесовна – доцент кафедры общей и прикладной психологии, КазНУ имени аль-Фараби. *Проспект аль-Фараби, 71. Алматы, Казахстан.* elmira.kalymbetova@mail.ru

Сангилбаев Оспан Сейдулаевич – доктор психологических наук, профессор, КазНПУ им. Абая;

Хажимхаан Айнур – магистрант 2 курса, КазНПУ им. Абая;

Косшыгулова Алия Сериковна – научный сотрудник центра «Психология личности» КазНПУ имени Абая;

Азимбаева Дарига Куановна – м.п.н., стар.преподаватель кафедры дошкольного образования и социальной педагогики;

Баженова Эльмира Даулетхановна – доктор PhD, доцент кафедры возрастной педагогики и психологии ЖГУ им. И. Жансугурова;

Альмухамбетова Бибигуль Жексембаевна – магистр педагогики и психологии кафедры педагогики и психологии ЖГУ им. И.Жансугурова;

Бабишева Айжамал Сапархановна – магистрант кафедры общей и прикладной психологии, Казахский национальный университет имени аль-Фараби;

Федосова Светлана Александровна – профессор кафедры русской филологии, мировых языков и перевода Восточно Казахстанский Университет им. С.Аманжолова;

Капышева Гулнар Кадырбековна – заведующая кафедрой, профессор русской филологии, мировых языков и перевода Восточно Казахстанский Университет им. С.Аманжолова;

Самекин Адиль Серикпаевич – доктор философии, ассоциированный профессор Павлодарского государственного университета им. С.Торайгырова.

Егоров Дмитрий Михайлович – аспирант факультета психологии Томского государственного университета. Встречал так. PhD student;

Баулыкова А.К. – Магистрантка Жетысуского государственного университета имени Ильяса Жансугурова;

ЮсуповаЛаура Аждарқызы – магистрантка 2 курса по специальности 6М050300-Психология;

Сатиева Шолпан Серикбосыновна – кандидат психологических наук, профессор ГУ им. Шакарима г. Семей;

Борбасова Гулнур Нурсайновна – магистр психологии, старший преподаватель кафедры общей и прикладной психологии Казахский Национальный университет имени аль-Фараби;

Жүндібаева Тұрархан Нурмухановна – кандидат педагогических наук, доцент, КазНПУ им. Абая;

Оразбаева Фариза Оразгелдіқызы – магистр КазНПУ имени Абая;

Лиясова Айгуль Амангельдиевна – старший преподаватель, Казахский национальный университет имени аль-Фараби;

Бикадамова Анар Куангановна – магистрант университета Алматы, город Алматы;

Токсанбаева Нұргүл Қорғаджанқызы – профессор Казахского национального университета имени аль-Фараби, доктор психологических наук;

Бикадамов Айдын Қуанғанұлы – магистрант университета Алматы, город Алматы;

Файзулина Фарида Рустамовна – кандидат биологических наук, доцент кафедры общеобразовательных дисциплин АФ СПбГУП.

OUR AUTHORS

Namazbaeva Zhamilya Idrisovna – Doctor of Psychology, Abay Kazakh National Pedagogical University;

Zhigitbekova Bakyt Dastanovna – Candidate of Psychological Science, senior teacher Abay Kazakh National Pedagogical University;

Grinova Olga Mikhailovna – PhD Psychology, assistance professor of Kyiv Boris Grinchenko University. Ukraine, grineva_olga@ukr.net;

Aymaganbetova Olga Habizhanovna – Doctor of Psychology, Professor Al-Farabi Kazakh National University e-mail: alnara25@mail.ru;

Adilova Elnur Temirkanovna – Senior Lecturer Al-Farabi Kazakh National University e-mail: elnura.adilova@mail.ru

Meterbaeva Kulbarshyn Meterbaevna – DEd, Associate Professor, Abay Kazakh National Pedagogical University;

Shadibekova Elmira Mahanbetovna – vospitael d / s “Baldauren” Almaty region;

Uyukbaeva Mereke Imanbekovna – PhD, Professor of Abai KazNPU;

Sabirova Raikhan Shaykhyshevna – c.p.s., head of the Department of Psychology, Karaganda State University of the name of acad. E.A. Buketov;

Zykova Natalia Mikhajlovna – Candidate of Psychological Sciences Professor at the Department of Social Science Satbaev KazNRTU, natashazykova36@mail.ru;

Burkhanuly Azamat – 1th course master, specialty “Mechanical Engineering”, Satbaev KazNRTU;

Duzelbaeva Aitolkyn Bolatovna – doctoral specialty “Defectology” Abai Kazakh National Pedagogical University;

Zhubanazarova Nazirash – The candidate of psychological Sciences, associate professor, faculty of Philosophy and Political Science, al-Farabi Kazakh National University.

Sadykova Nazira – The candidate of psychological Sciences, associate professor, faculty of Philosophy and Political Science, al-Farabi Kazakh National University.

Krukova Galina Vasilievna – Associate Professor of the General education department of Saint Petersburg University of the Humanities and Social Sciences, Almaty Campus, holder of the distinguished physical educator title.

Zinovieva Larisa Vasilievna – senior lecturer of the General education department of Saint Petersburg University of the Humanities and Social Sciences, Almaty Campus.

Zakariyanova Aygerim Zakaryanovna – The 1st year of Master’s degree of the Kazakh National Pedagogical University named by Abay.

Nietbaeva Gulmira Bekenovna – PhD doctor of pedagogy and psychology. Kazakh State women’s pedagogical University

Seralieva Alia Mazhitovna – candidate of legal sciences, docent of the chair of «Educational psychology and social communications», Abai Kazakh National Pedagogical University, Kazakhstan, Almaty.

Baimagambetova Zulfiya Mazhitovna – PhD., docent of the international law chair, Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty;

Aganina Kundiz Zhamievna – doctor of pedagogical sciences, Abay KazNPU;

Baltabay Zhansaya – 2 course master student of Abay KazNPU;

Isabekova Tolesh Shaketaevna – Scientific employee of the Center “Psychology of Personality” of Abay KazNPU;

Arystan Kuralay Serikkyzy – student of department of general and applied Psychology, al-Farabi Kazakh National University, Al-Farabi avenue, 71. Almaty, Kazakhstan kura_19.11@mail.ru

Kalymbetova Elmira Kenesovna – department of general and applied Psychology, al-Farabi Kazakh National University, Al-Farabi avenue, 71. Almaty, Kazakhstan elmira.kalymbetova@mail.ru

- Sangilbaev Ospan Seidulayevich** – doctor of psychology, prof. Abay KazNPU;
- Khazhimkhan Ainur** – 2 course master student of Abay KazNPU;
- Kosshygulova Aliya Serikovna** – Scientific employee of the Center “Psychology of Personality” of Abay KazNPU;
- Azimbaeva Dariga Kuanovna** – Senior lecturer of the Department of Preschool Education and Social Pedagogy of Abay KazNPU;
- Bazhenova Elmira Dauletkhanovna** – doctor PhD, professor the age of Pedagogics and Psychology Zhetisu State University;
- Almukhambetova B.Zh** – Master’s degree in pedagogy, Zhetisu State University;
- Babisheva Ayzhamal Saparhanovna** – graduate student of the Department of General and Applied Psychology Al-Farabi Kazakh National University;
- Fedosova Svetlana Alexandrovna** – professor of department of Russian philology, world languages and translation;
- Kapysheva Gulnar Kadyrbekovna** – head department, professor of department of Russian philology, world languages and translation;
- Samekin Adil** – PhD, Associate Professor of S.Toraighyrov Pavlodar State University;
- Yegorov Dmitriy** – post-graduate student of the Faculty of Psychology of Tomsk State University;
- Baulykova A.K.** – Master student of Zhetysu state university named after Ilyas Zhansugurov;
- Yussupova Laura Azhdarkyzy** – 2th course master specialty of psychology, Laura_3060@mail.ru
- Sholpan Serikbosynovna Satieva** – candidate of psychological Sciences, Professor Shakarim Semey State University, satieva66@mail.ru
- Borbasova Gulnyr Nursainovna** – Master of psychology, Senior Lecturer, Department of General and Applied Psychology, faculty of Philosophy and Political Science, al-Farabi Kazakh National University;
- Zhyndibayeva Turarhan Nurmuhanovna** – Abay Kazakh National Pedagogical University;
- Orazbaeva Fariza Orazgeldievna** – Abay Kazakh National Pedagogical University;
- Liyasova Aigul Amangeldinovna** – Senior Lecturer, Al-Farabi Kazakh National University;
- Bikadamova Anar Kuanganovna** – undergraduate of Almaty University;
- Toksanbayeva Nurgul Korgadzhankyzy** – professor of Al-Farabi Kazakh National University, doctor of psychology;
- Bikadamov Aidyn Kuanganuly** – undergraduate of Almaty University;
- Faizulina Farida Rustamovna** – candidate of biological Sciences, associate Professor of chair of social-humanitarian disciplines Almaty branch of St. Petersburg Humanitarian University of trade unions;

МАЗМҰНЫ

Намазбаева Ж.И. Тұлғаның діндарлығы мен психологияның өзара байланыс мәселесі ...3	3
Жигитбекова Б.Д. Топтық жұмысты оқыту үрдісінде қолдану6	6
Гринева О.М. Ересектену кезеңінде тұлғаның кәсіби өзіндік жобалауының психологиялық негіздері.....9	9
Аймағанбетова О.Х., Адилова Э.Т. Қазақстандағы этнопсихологияның даму тарихын зерттеу15	15
Метербаева К.М., Шадибекова Э.М. Мектеп жасына дейінгі балалардың қарым-қатынас мәдениетін қалыптастырудың негіздері19	19
Уюкбаева М.И. Ертегілері психологиялық және әлеуметтік-мәдени кедергілер.....24	24
Сабирова Р.Ш. Еңбекпен қанағаттану деңгейі әр-түрлі қызметкерлердің ұйымдық мәдениетін зерттеу28	28
Зыкова Н.М., Бурханулы А. Тұлғалық еркіндік адамның тиімді іс-әрекетінің негізі ретінде.....33	33
Дүзелбаева А.Б. Педагогикалық жаңарлату талаптарына сәйкес болашақ педагог-дефектологтардың кәсіби-тұлғалық дайындығы39	39
Жубаназарова Н.С., Садыкова Н.М. Кәсіби-бағытталған шетел тілін меңгерудің психологиялық ерекшеліктері45	45
Крюкова Г.В., Зиновьева Л.В. Дене тәрбиесі сабақтарында оқытушылар мен студенттердің өзара қарым-қатынас жасауының психологиялық аспектілері.....50	50
Метербаева К.М., Закарьянова А. Толеранттылық мінез-құлықтың теориялық сипатталуы.....55	55
Ниетбаева Г.Б. Жеткіншек жасындағы қиялдың дамуы шығармашыл тұлғаны дамытудың негізі ретінде.....60	60
Сералиева А.М., Баймағамбетова З.М. АҚТҚ/ЖҚТБ-ны жүктырумен байланысты құрбандардың мінез-құлқының психологиялық ерекшеліктері65	65
Аганина К.Ж., Балтабай Ж.Б. Болашақ педагогтардың кәсіби мәдениетін қалыптастырудың ғылыми-педагогикалық алғышарттары70	70
Исабекова Т. Ш. Қазіргі тұлғаның коммуникативтік құзыреттілігін дамыту және диагностикалаудың әдістері.....76	76
Арыстан К.С., Калымбетова Э.К. Толық емес отбасында тәрбиеленген жасөспірімдермен қарым-қатынас жасаудың психологиялық негіздері.....79	79
Косшыгулова А.С., Азимбаева Д.К. Отбасылық қарым-қатынастың бала тәрбиесіндегі рөлі мен маңызы88	88
Баженова Э.Д., Альмухамбетова Б.Ж. Мектеп оқушыларының әлеуметтік қасиеттерін қалыптастырудың психологиялық-педагогикалық ерекшеліктері93	93
Сангилбаев О.С., Хажимхаан А. Өзін-өзі бағалауын дамытуда ата-ананың ықпалы.....97	97
Бабишева А.С., Аймағанбетова О.Х., Бірлескен тәуелділіктің әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктері.....103	103
Федосова С.А., Қапышеа Г.Қ. Ағылшын тілін үйрету кезінде ойын108	108
Самекин А.С., Егоров Д.М. Өтірікті қабылдау таңдамалылығын зерттеуде жүйелі-антропологиялық тәсіл115	115
Альмухамбетова Б.Ж., Баулыкова А.К. Ес және оның модельдері119	119
Юсупова Л.А., Сатиева Ш.С. Кәсіби күйзелісті зерттеудің нәтижелері123	123
Жубаназарова Н.С., Борбасова Г.Н. Жоғары оқу орындарында педагог-психологтардың кәсіби дайындық сапасын жетілдіру мәселесі128	128
Жүндібаева Т.Н., Оразбаева Ф.О. Жеткіншектер тұлғасының қалыптасу ерекшеліктері134	134
Лиясова А.А., Бикадамова А.К. Жас мамандардың кәсіби қызметке бейімделуіне жоғары оқу орнындағы білім сапасының психологиялық әсері140	140

Тоқсанбаева Н.Қ., Бикадамов А.Қ. Жасөспірімдердің бойындағы интернет тәуелділіктің қарым-қатынасқа психологиялық әсері	145
Файзулина Ф.Р. Жасөспірім оқушылардың өзін-өзі бағалауының қалыптасуын зерттеу	153

СОДЕРЖАНИЕ

Намазбаева Ж.И. К проблеме взаимосвязи психологии и религиозности личности	3
Жигитбекова Б.Д. Применение групповой работы в учебном процессе	6
Гринева О.М. Психологические основы профессионального самопроектирования личности на этапах взросления	9
Аймаганбетова О.Х., Адилова Э.Т. История развития этнопсихологических исследований в Казахстане	15
Метербаева К.М., Шадибекова Э.М. Основы формирования культуры общения у детей дошкольного возраста	19
Уюкбаева М.И. Психологические и социокультурные преграды в сказках	24
Сабирова Р.Ш. Изучение организационной культуры сотрудников с различным уровнем удовлетворенности трудом	28
Зыкова Н.М., Бурханулы А. Личностная автономия как основа эффективной деятельности человека	33
Дузелбаева А.Б. Профессионально-личностная готовность будущих педагогов-дефектологов в условиях модернизации педагогического образования	39
Жубаназарова Н.С., Садыкова Н.М. Психологические особенности приобретения иностранного языка для специальных целей	45
Крюкова Г.В., Зиновьева Л.В. Психологические аспекты взаимоотношений преподавателей и студентов на занятиях физической культурой	50
Метербаева К.М., Закарьянова А. Теория толерантности	55
Ниембаева Г.Б. Развитие воображения подростков как основа развития творческой личности	60
Сералиева А.М., Баймагамбетова З.М. Психологические особенности поведения жертвы преступлений, связанных с заражением ВИЧ/СПИДОМ	65
Аганина К.Ж., Балтабай Ж.Б. Научно-педагогические предпосылки формирования профессиональной культуры будущего педагога	70
Исабекова Т.Ш. Методы диагностики и развития коммуникативной компетентности современной личности	76
Арыстан К.С., Калымбетова Э.К. Психологические основы взаимодействия с подростками воспитанными в неполных семьях	79
Косшыгулова А.С., Азимбаева Д.К. Речь и значимость семейных отношений в воспитании детей	88
Баженова Э.Д., Альмухамбетова Б.Ж. Психолого-педагогические особенности формирования социальных качеств учеников школы	93
Сангилбаев О.С., Хажимхаан А. Влияние родителей на развитие самооценки подростков	97
Бабишева А.С., Аймаганбетова О.Х. Социально-психологические особенности созависимости	103
Федосова С.А., Капышева Г.К. Изучение иностранного языка при помощи игры	108
Самекин А.С., Егоров Д.М. Системно-антропологический подход в исследовании избирательности восприятия лжи	115
Альмухамбетова Б.Ж., Баулыкова А.К. Память и её модели	119
Юсупова Л.А., Сатиева Ш.С. Результаты исследования профессионального стресса	123
Жубаназарова Н.С., Борбасова Г.Н. Профессиональная подготовка педагогов-психологов	

по вопросам совершенствования качества в высших учебных заведениях	128
Жундибаева Т.Н., Оразбаева Ф.О. Особенности формирования личности в подростковом возрасте	134
Лиясова А.А., Бикадамова А.К. - Психологическое влияния качества образования в ВУЗ-ах на адаптацию молодых специалистов к профессиональной деятельности	140
Токсанбаева Н.Қ., Бикадамов А.Қ. Психологическое влияние интернет-зависимости подростков на общения	145
Файзулина Ф.Р. Исследование сформированности самооценки школьников подросткового возраста	153

CONTENT

Namazbaeva Zh.I. By the problem of the relationship of psychology and religious identity	3
Zhigitbekova B.D. The use of group work in the educational process	6
Grinova O.M. Psychological bases of personality's professional self-design on early stages of ontogeny	9
Aymaganbetova O.H., Adilova E.T. The history of ethnopsychological studies in Kazakhstan	15
Meterbaeva K.M., Shadibekova E.M. Bases of communication culture formation of preschool age children	19
Uyukbaeva M.I. Psychological and socio-cultural barriers in tales	24
Sabirova R.Sh. Study of organizational culture of employees with different levels of job satisfaction	28
Zykova N.M., Burkhanuly A. Personal autonomy as a basis for effective human activity	33
Duzelbaeva A.B. Professional-personal readiness of the future teachers-defectologists in the modernization of pedagogical education	39
Zhubanazarova N., Sadykova N. Psychological features of acquisition of foreign language for specific purposes	45
Krukova G.V., Zinovieva L.V. Psychological aspects of the relationship between teachers and students during physical education classes	50
Meterbayeva K.M., Zakariyanova A.Z. Theory of tolerance	55
Nietbaeva G.B. The development of the adolescent imagination as the basis of development of creative personality	60
Seralieva A.M., Baimagambetova Z.M. Psychological features of the crime victim behavior related to HIV / AIDS INFECTION	65
Aganina K.Zh., Baltabay Zh.B. Scientific and pedagogical prerequisites for the formation of the professional culture of the future teacher	70
Isabekova T.Sh. The method's diagnosis and the development of modern personality communicative competence	76
Arystan K.S., Kalymbetova E.K. Psychological basis of interaction with adolescents brought up in single-parent families	79
Kosshygulova A.S., Azimbaeva D.K. Speech and the importance of family relations in the upbringing of children	88
Bazhenova E.D., Almukhambetova B.Zh. doctor PhD, professor the age of Pedagogics and Psychology	93
Sangilbaev O.S., Khazhimkhan A. The influence of parents on the development of adolescents' self-assessment	97
Babisheva A.S., Aymaganbetova O.H. Socially-psychological features of codependency	103
Fedossova S.A., Kapysheva G.K. Learning of foreign language increases in a game	108

Samekin A., Yegorov D. A system-based anthropological approach to the study of lies perception selectivity	115
Almukhambetova B.Zh., Baulykova A.K. Memory and her models	119
Yussupova L.A., Satieva S.S. The results of occupational stress The results of occupational stress.....	123
Zhubanazarova N.S., Borbasova G.N. Professional training of future teachers and psychologists at the university	128
Zhundibaeva T.N., Orazbaeva F.O. Features of personality formation in adolescence	134
Liyasova A.A., Bikadamova A.K. Psychological effect of education quality at universities on young professionals adaptation.....	140
Toksanbayeva N.K., Bikadamov A.K. Psychological impact of internet addiction in adolescents on relationships	145
Faizulina F.R. The study of the formation of the self-assessment of teenagers	153

Басуға 28.04.2017 қол қойылды.
Пішімі 60x84 1/8. Көлемі 10.5 е.б.т.
Таралымы 300 дана.
Тапсырыс 80.
050010, Алматы қаласы,
Достық даңғылы, 13.
Абай атындағы ҚазҰПУ
